नं. ५२१९

पुस्त. नाम वाजसनेयी संहिता. पद क्रम पाठ:

कर्त्तृ नाम. ३ – त: २० अध्यायानां.

×

पत्र सं. २४३. सम्व. १९२५

विषय: मन्त्र पद्धति सर्वं शैवं

वाजसनेय संहिता पदक्रमपाठः

२ — २० अध्यायाः

5219

55, 152, 155 and 242 to 247 MISSING ५२१९

F. = 240

जूतनोऽग्रम् नोऽग्रञ्जुहोतन जुहोतनेति जुहोतन अग्नयेजातवेदसे जात
वेदसः इति जातवेदसे २ तत्वा त्वासमिद्भिः समिद्भिरङ्गिरः समिद्भिरि
तिसमित्।भिः अङ्गिरोघृतेन घृतेनवर्द्धयामसिमसिवर्द्धयामसीति
वर्द्धयामसि।बृहच्छोचा।शोचायविष्ठ्य। यविष्ठ्येतियविष्ठ्य २ उपत्वा।त्वा
त्वाग्ने अग्नेहविष्मतीः।हविष्मतीर्घृताचीः घृताचीर्यन्तु यन्तुहर्य्यत।
हर्य्यतेतिहर्य्यत। जुषस्वसमिधः समिधोमम।समिधः इतिसम्
इधः ममेतिमम ४ भूर्भुवः भुवः स्वः स्वर्द्यौरिव द्यौरिवभूम्ना।द्यौरिवे
तिद्यौः।इव भूम्नापृथिवीव।पृथिवीववरिम्णा। पृथिवीवेतिपृथिवी
इववरिम्णेतिवरिम्णा।तस्यास्ते।तेपृथिवी।पृथिविदेवयजनि।

सं

देवयजनि इडे देवयजनीति देव। यजनि। इडे इडेऽग्निम् अग्निमन्नादम्। अन्नाद

मन्नाद्याय। अन्नादमित्यन्न। अदम्। अन्नाद्यायादधे। अन्नाद्यायेत्यन्न। आद्याय। आद

धे। आदध इति दधे ५ आयम् अयं गौः। गौः पृश्निः। पृश्निरक्रमीत्। अक्रमीदस

दन्। असदन्मातरम्। मातरम्पुरः। पुर इति पुरः। पितरम्च। च प्रयन्। प्रयंत्स्वः।

प्रयन्निति प्र। यन्। स्वरिति स्वः। ६ अन्तश्चरति अन्तरित्यन्तः। चरति रोचना। रो

चनास्य। अस्य प्राणात्। प्राणादपानती। अपानतीत्यप। अनती। व्यख्यत्। अख्यन्म

हिषः। महिषो दिवम्। दिवमिति दिवम् ७ त्रिंशद्धाम। धाम वि।

वि राजति। राजति वाक्। वाक्पतङ्गाय। पतङ्गाय धीयते।

धीयत इति धीयते। प्रति वस्तोः। वस्तोरह ८॥ ८॥

अहद्युभि द्युभिरिति द्युभिः ८ अग्निर्ज्योतिः ज्योतिर्ज्योती ज्योतिरग्नि
अग्निः स्वाहा। स्वाहा सूर्य्यः सूर्यो ज्योतिः ज्योतिर्ज्योतिः। ज्योतिः सूर्य्यः।
सूर्य्यः स्वाहा। स्वाहेति स्वाहा अग्निर्वर्च्चः वर्च्चो ज्योतिः ज्योतिर्वर्च्चः। वर्च्चः स्वा
हा। स्वाहा सूर्य्यः सूर्यो वर्च्चो वर्च्चो ज्योतिः। ज्योतिर्वर्च्चः। वर्च्चः स्वाहा। स्वा
हेति स्वाहा। ज्योतिः सूर्य्यः। सूर्य्यः सूर्य्यः। सूर्यो ज्योतिः ज्योतिः स्वाहा। स्वा
हेति स्वाहा ९ सजूर्द्देवेन सजूरिति सः। जूः। देवेन सवित्रा। सवित्रा सजूः।
सजू रात्र्या सजूरिति सजूः रात्र्येन्द्रवत्या। इन्द्रवत्येतीन्द्र। वत्या जुषाणो
ऽअग्निः। अग्निर्वेतु। वेतु स्वाहा। स्वाहेति स्वाहा। उषसा सूर्य्यः। सूर्य्यः इति
सूर्य्यः १० उपप्रयन्तोऽअध्वरम् उपप्रयन्तऽइत्युप। प्रयन्तः। अध्वरम्मन्त्रम्

सं

मन्त्रंवोचेम। वोचेमाग्नये। अग्नयऽइत्यग्नये। आरेऽ अस्मे। अस्मेच। अस्मे
इत्यस्मे। चशृण्वते। शृण्वतऽइतिशृण्वते १ अग्निर्मूर्द्धा। मूर्द्धादि
वः। दिवःककुत्। ककुत्पतिः। पतिःपृथिव्याः। पृथिव्याऽअयम्। अय
मित्ययम्। अपांरेतांसि। रेतांसिजिन्वति। जिन्वतीतिजिन्वति २ उभावाम्
वामिन्द्राग्नी। इन्द्राग्नीआहुवध्यै। इन्द्राग्नीऽइतीन्द्राग्नी। आहुवध्या
ऽउभा। आहुवध्याऽइत्याहुवध्यै। उभाराधसः। राधसःसह। सहमादयध्यै।
मादयध्याऽइतिमादयध्यै। उभादातारौ। दाताराविषाम्। इषांरयीणाम्।
रयीणामुभा। उभावाजस्य। वाजस्यसातये। सातयेहुवे। हुवेवाम्।
वामितिवाम् ३ अयन्ते। तेयोनिः। योनिऽर्ऋत्वियः। ॥

ऋत्वियो यतः । यतो जातः । जातो अरोचथाः ॥ अरोचथा इत्यरोचथाः । तं
जानन् । जानन्नग्ने । अग्न आरोह । आरोहाथ । अथा नः । नो वर्द्धय । वर्द्ध
या रयिम् । रयिमिति रयिम् ॥ १६ अयमिह । इह प्रथमः । प्रथमो धायि । धायि धा
तृभिः । धातृभिर्होता । धातृभिरिति धातृऽभिः । होता यजिष्ठः । यजि
ष्ठो अध्वरेषु । अध्वरेष्वीड्यः । ईड्य इतीड्यः । यमप्नवानः । अप्नवानो भृगवः ।
भृगवो विरुरुचुः । विरुरुचुर्वनेषु । विरुरुचुरिति वि । रुरुचुः । वनेषु चि
त्रम् । चित्रं विभ्वम् । विभ्वं विशेविशे । विशेविश इति वि । श्वम् । विशेविशः
इति विशे । विशे ॥ १७ अस्य प्रत्नाम् । प्रत्नामनु । अनु द्युतम् । द्युतं शुक
म् । शुक्रं दुदुह्रे । दुदुह्रे अह्रयः । अह्रय इत्यह्रयः । पयः सहस्रसाम् ।

सं

3

सहस्वसामस्थिम। सहस्वत्यामितिसहस्व। सामम्। अधिथिमित्स्थिम् १६ त

नूपाऽअग्ने। तनूपाऽइतितनू। पाः। अग्नेऽसि। असितन्वम्। तन्वम्मे। मेपाहि।

पाह्यायुर्दाः। आयुर्दाऽअग्ने। आयुर्दाऽइत्यायुः। दाः। अग्नेऽसि। अस्यायुः। आयु

र्मे। मेदेहि। देहिवर्चोदाः। वर्चोदाऽअग्ने। वर्चोदाऽइतिवर्चः। दाः। अग्ने

ऽसि। असिवर्चः। वर्चोमे। मेदेहि। देहीतिदेहि। अग्नेयत्। यन्मे। मेतन्वाः।

तन्वाऽऊनम्। ऊनन्तत्। तन्मे। मऽआपृण। आपृण। पृणेत्यापृण १७ इ

न्धानास्त्वा। त्वाशतम्। शतंहिमाः। हिमाद्युमन्तम्। द्युमन्तंसम्। द्युमन्त

मितिद्यु। मन्तम्। समिधीमहि। इधिमहीतीधीमहि। वयस्वन्तोवयस्कृ

तम्। वयस्कृतंसहस्वन्तः। वयःकृतमितिवयः। कृतम्। सहस्वन्तः

सहस्कृतनम् । सहः स्कृतमितिसहः । कृतनम् । अग्नेसपत्नदंभनम् । सपत्न
दम्भनमदब्धः । सपत्नदम्भनमितिसपत्न । दम्भनम् । अदब्धासः । अदा
भ्यम् । अदाभ्यमित्यदाभ्यम् । विश्वावसोस्वस्ति । विश्वावसोऽइतिविश्व । वसो । स्व
स्तिते । तेपारम् । पारमशीय । अशीयेत्यशीय ॥८॥ सन्त्वम् । त्वमग्ने । अग्नेसू
र्यस्य । सूर्यस्यवर्चसा । वर्चसागथाः । अगथाः ऋषीणाम् । ऋषीणांस्तु
तेन । स्तुतेनेतिस्तुतेन । प्रियेणधाम्ना । धाम्नाहम् । अहमायुषा । आयुषाव
र्चसा । वर्चसाप्रजया । प्रजयारायः । प्रजेतिप्रजया । रायस्पोषेण । पोषेण
ग्मिषीय । ग्मिषीयेतिग्मिषीय ॥९॥ अन्धस्थ । स्थान्धः । अन्धोवः । वोभक्षीय ।
भक्षीयमहः । महस्थ । स्थमहः । महोवः भक्षीयरायः । रायस्पोषः । पोषस्थ

से

स्थरायः। रायस्पोषम्। पोषंवः। वोमहीय। महीयेति महीय। १९ रेवतीरमध
म् रमधमास्मिन्। अस्मिन्योनौ। योनौगोष्ठे। गोष्ठेलोके। गोष्ठ इतिगो। स्थे।
लोकेत्तये। त्तयऽइतित्तये। इहैव। एवस्त। स्तमा। माप। अपगात्। गातेति
गात्। २१ सꣳहितासि। सꣳहितेतिसम्हिता। असि विश्वरूपी। विश्वरू
पूर्जा। विश्वरूपीतिविश्व। रूपी। ऊर्जामा। माविश। आविश। विश्वागो
पत्येन। गोपत्येनेति गोपत्येन। उपत्वा। त्वाग्ने। अग्नेदिवेदिवे। दिवेदिवेदो
षावस्तः। दिवेदिवऽइतिदिवेदिवे। दोषवस्तर्धिया। दोषावस्तरिति
दोषा। वस्तः। धियावयम्। वयमितिवयम्। नमोभरन्तः। भरन्तऽइ
मसि। एमसि। इमसीतीमसि २२ राजन्तमध्वराणाम्। अध्वराणाङ्गो

याम् । गोपामृतस्य । ऋतस्य दीदिविम् । दीदिविमिति दीदिविम् । व
र्द्धमानं स्वे । स्वे दमे । दमऽइति दमे २३ स नः । नः पितेव । पितेव सूनवे
पितेवेति पिताऽइव । सूनवेऽग्ने । अग्ने सूपायनः । सूपायनो भव । सूपायनः
ऽइति सुऽउपायनः । भवेति भव । सचस्वा नः । नः स्वस्तये । स्वस्तयऽइति स्व
स्तये २४ अग्निं त्वम् । त्वं नः । नोऽन्तमः । अन्तमऽउत । उत त्राता । त्राता शि
वः । शिवो भव । भव वरूथ्यः । वरूथ्यऽइति वरूथ्यः । वसुरग्निः । अग्निर्व
सुश्रवाः । वसुश्रवाऽअच्छ । वसुश्रवाऽइति वसुऽश्रवाः । अच्छा नक्षि ।
नक्षि द्युमत्तमम् । द्युमत्तमं रयिम् । द्युमत्तममिति द्युमत्ऽतमम् । तमम् ।
रयिन्दाः । दाऽइति दाः । २५ तं त्वा । त्वा शोचिष्ठ । शोचिष्ठ दीदिवः । दीदिवः

सं

सखाय। दीदिवऽइति दीदि। वः। सख्याय त्वा नम् नूनमीमहे। ईमहे सखिभ्यः।
सखिभ्यऽइति सखिऽभ्यः। स नः। नो बोधि। बोधि श्रुधि। श्रुधी हवम्। हवमु
रुष्या। उरुष्या नः। नोऽअघायतः। अघायतः समस्मात्। अघयतऽइत्यघ।
यतः समस्मादिति समस्मात् २९ ३३ऽएहि। एहि। इत्यदिते। अदितेऽए
हि। एहि। इहि काम्याः काम्याऽएत। एत। इतेतीत। मयि वः। वः कामध
रणम्। कामधरणम्भूयात्। कामधरणमिति कामऽधरणम्। भूयादि
ति भूयात् ३१ सोमानं स्वरणम्। स्वरणं कृणुहि। कृणुहि ब्रह्मणः
ब्रह्मणस्पते। पतऽइति पते। कक्षीवन्तम्। यः। यऽऔशिजः। औशिजऽ
इत्यौशिजः ३२ यो रेवान्। रेवान्यः। योऽअमीवहा। अमीवहा वसुवित्

अमीवहेत्यमीवाहा। ब्रह्मविद्यस्तुष्टिवर्द्धनः। ब्रह्मवेदीति वस्तुः। विनातु
ष्टिवर्द्धनः इति तुष्टि। वर्द्धनः। सनः। नः। सिषक्तु सिषक्तः। सिसक्तिति सि
सक्तु। यस्तुङ्गः। नरः इतिनरः २५ मानः। नः। शः। सः। शः। सोः। अरुषः।
अरुषोधुनिः। धुनिः प्रणक्। प्रपाक्तस्य। मस्येति मर्त्यस्य। रत्ना
णाः नो ब्रह्मणः। ब्रह्मणस्पते पन इति पते ३ः महिषीणाम्। षीणाम
कः अवोक्त। अस्तु युक्तम्। युक्तीमिन्द्रस्य। मिसाचिमाः। अचिमाः इत्य
चिमाः। उरायेरवमन्वरणस्य। उरायेरवमितिरुः। आयेरवम्। वरु
णस्येति वरुणस्य ३१ नहितेषाम्। तेषाममा। अमा चना चनन। नाध्व
ह। अघस्तद्वारणेष्व। अघस्य धुन्व। वारणेष्विति वारणेषु। दियोरिपुः।

से

तिग्मजम्भ॥ सः। अश्वपाऽ सऽऽन्यच्च। षाऽसः २२ नेहि। हिम्रुवासः। सुवासोऽ
सदितेः। प्रजीवसे। जीवसे मर्त्याय। मर्त्यायेति मर्त्याय ज्योतिर्यच्छन्ति। य
च्छन्त्यजस्रम्। अजस्रमित्यजस्रम् २३ कदाचन च न स्तरीः स्तरीरसि।
असि न। नेन्द्र। इंद्र सश्चसि। सश्चदाशुषे। दाशुष इति दाशुषे। उपोत्।
उपोपेत्सुप। उपा इन्नु। न्नु मघवन्। मघवत्क्रयः। मघवन्निति मघ॥वन्।
क्रया इत्। इन्नु। न्विति नेदानम्। दानन्देवस्य। देवस्य पृच्यते। पृच्यत इ
ति पृच्यते २४ तत्सवितुः सवितुर्वरेण्यम्। वरेण्यं भर्गः। भर्गो देव
स्य। देवस्य धीमहि धीमहीति धीमहि। धियो यः। यो नः। नः प्रचो
दयात् प्रचोदयादिति प्र॥चोदयात् २५ परि ने। नेन्द्र उभः इन्दुमार

६

षः। ऊर्द्दभऽइतिऊर्द्दभः। दभः। रथ्योस्मान्। अस्मौरः अश्रोत। अश्रोतद्वि।
ष्वतः द्विषतःऽइतिद्विषतः। येनरत्नास्ति। रत्नासिदाशुषः। दाशुषऽइतिदा
शुषः। ३८ स्वः सुप्रजा। स्वरितिस्वः। सुप्रजाः प्रजाभिः। सुप्रजाऽइति
सु। प्रजः। प्रजाभिः स्याम्। प्रजाभिरितिप्रजाभिः। स्याꣳ सुवीरः। सुवीरोवी
रैः। सुवीरऽइतिसु। वीरः। वीरैः सुपोषः। सुपोषः पोषैः। सुपोषऽइति
सु। पोषः। पोषैरितिपोषैः। नर्यप्रजाम्। प्रजांमे। प्रजामितिप्र। जाम्। मेपा
हि। पाहिशꣳस्य। शꣳस्यपशुन्। पशून्नर्यपर्थ। अर्थर्यपितम्। पितम्मि
तिपितम्। ३९ आगन्म। आगन्मविश्ववेदसम्। विश्ववेदसमस्मभ्यम्
विश्ववेदसमितिविश्व। वेदसम्। अस्मभ्यंवसुवित्तमम्। वसुमंतेमि

सं

तिवसुवित्।नमम्।अग्नेसम्राट्।सम्राडभि।सम्राडितिसम्।राट्।अभिद्युम्न
म्।द्युम्नमभि।अभिसहः।सहऽआयच्छस्व।आयच्छस्व।यच्छस्वेतियच्छस्व
॥अयमग्निः।अग्निर्गृहपतिः।गृहपतिर्गार्हपत्यः।गृहपतिरितिगृह।पतिः।
गार्हपत्यःप्रजायाः।गार्हपत्यऽइतिगार्ह।पत्यः।प्रजायावसुवित्तमः।प्रजाया
इतिप्रजायाः।वसुवित्तमऽइतिवसुवित्।तमः।अग्नेगृहपते।गृहपतेपुरी
ष्य।गृहपतऽइतिगृहपते।पुरीष्यारयीमान्।रयिमान्पुष्टिवर्द्धनः।रयिमानिति
रयिमान्।पुष्टिवर्द्धनऽइतिपुष्टि।वर्द्धनः।अग्नेपुरीष्य।पुरीष्येतिपुरी
ष्य ॥४१॥ एतमा।माबिभीत।बिभीतमा।मावेपध्वम्।वेपध्वमूर्ज्ज
म्।ऊर्ज्जम्बिभ्रतः।बिभ्रतऽएमसि।एमसि। इमसीति ॥

7

मसि। ऊर्जं। बिभ्रत्। बिभ्रद्वः। वः सुमनाः। सुमनाः सुमेधाः। सुमनाः इ
ति सु। मनाः। सुमेधा। गृहान्। सुमेधाः इति समोदनः इति मोदमानः। ध
येषाम् अध्येति। अध्येति प्रवसन्। अध्येतीत्यधि। एति। प्रवसन्नेषु। प्रवसन्निति प्र
वसन्। येषु सौमनसः। सौमनसो बहुः। बहुरिति बहुः। गृहान् उप। उपह्वयाम
हे कयामहे ते। तन् नः। नो जानन्तु। जानन्तु जानतः। जानतः इति जानतः। ५।
उपहूताः इह। उपहूता इत्युप। हूताः। इह गावः। गाव उपहूताः। उपहूता
अजावयः। उपहूता इत्युप। हूताः। अजावयः इत्यजावयः। अथो। अन्नस्य
अथो इत्यथो। अन्नस्य कीलालः। कीलालः उपहूतः। उपहूतो गृहेषु।
उपहूत इत्युप। हूतः। गृहेषु नः। न इति नः। क्षेमाय वः। वः शान्त्यै। शान्त्यै
प्र। प्रपद्ये। प्रपद्ये शिवम्। शिवं शग्मम्। शग्मं शंयोः शंयोः। शंयोः।

से

शंय्योरिति शम्। योः। शंय्योरिति शं। य्योः ५२ प्रघासिनो हवामहे। प्रघासि
नः इति प्र। घासिनः। हवामहे मरुतः। मरुतश्च। च रिशादसः। रिशादसः इति
रिशादसः। करम्भेण सजोषसः। सजोषस इति स। जोषसः ५३ यद्ग्रामे
ग्रामे यदरण्ये। यदरण्ये सभायाम्। सभायां यदिन्द्रिये। इन्द्रिय इतीन्द्रिये। यदेनश्चकृ
म। चकृमा वयम्। वयमिदम्। इदमेनः। तदव। अव यजामहे। यजामहे स्वाहा।
स्वाहेति स्वाहा ५४ मो षूणः। मो इति मो। सुनः। न इन्द्र। इन्द्रात्र। अत्र पृत्सु। पृत्सु
देवैः। पृत्स्विति पृत्सु। देवैरस्ति। अस्ति हि। हि ष्म। स्मा ते। ते शुष्मिन्।
शुष्मिन्नवयाः। अवया इत्यव। याः। महश्चित्। चिद्यस्य। यस्य मीढुषः।
मीढुषो यव्या। यव्या हविष्मतः। हविष्मतो मरुतः। मरु
तो वन्दते। वन्दते गीः। गीरिति गीः ॥ ५५ ॥ अक्रन् ॥ २० ॥

8

न्कर्म्म। कर्म्म कर्म्मकृतः। कर्म्मकृतः सह। कर्म्मकृत ऽइति कर्म्म। कृतः।
सह वाचा। वाचा मयोभुवा। मयोभुवेति मयः। भुवा। देवेभ्यः कर्म्म। क
र्म्म कृत्वास्तम्। अस्तम्प्रेत। प्रेत। इतम् सचाभुवः सचाभुव ऽइति सचा। भुवः। ४७
अवभृथ निचुम्पुण। अवभृथेत्यव। भृथ। निचुम्पुण निचेरुः निचुम्पुणे
ति नि। चुम्पुण। निचेरुरसि निचेरुरिति नि। चेरुः। असि निचुम्पुणः निचु
म्पुणः ऽइति नि। चुम्पुणः। अव देवैः। देवैर्देवकृतम् देवकृतमेनः। दे
वकृतमिति देव। कृतम्। एनोयासिषम्। अयासिषमव। अव मर्त्यैः।
मर्त्यैः कृतम्। मर्त्यकृतम्पुरुराव्णः। मर्त्यकृतमिति मर्त्य। कृतम्। पुरु
राव्णो देव पुरुराव्ण ऽइति पुरु। राव्णः। देव रिषः। रिषस्पाहि। पाहि

से

निपाहि ४७ पूर्णा दर्वि। दर्विपरा। परापत। पतसुपूर्णा। सुपूर्णापुनः।
सुपूर्णेतिसु। पूर्णा पुनरापत। आपत। पतेतिपत। वस्नेव। विवस्नेवेतिव
स्ना। इव। विक्रीणावहै क्रीणावहाऽइषम्। ऊर्ज्जं० शतक्रतो। शतक्रतोऽइ
तिशत। क्रतो ४८ देहिमे। मेददामि। ददामिते। तेनि। निमे मेधेहि। धेहि
नि। निते। तेदधे। दधऽइतिदधे। निहारमित्। निहारमितिनि। हारम्। इद्धरासि।
हरासिमे। मेनिहारम्। निहारन्नि। निहारमितिनि। हारम्। निहराणि। हराणि
ते। तेस्वाहा। स्वाहेतिस्वाहा ५० अक्षन्नमीमदन्त। अमीमदन्तहि। ह्यव। अवप्रियाः। प्रि
याऽअधूषत। अधूषतेत्यधूषत। अस्तोषतस्वभानवः। स्वभानवोविप्राः। स्व
भानवऽइतिस्व। भानवः। विप्रानविष्ठया। नविष्ठयामती। मती॥

9

५

योज। योजा नु। न्विन्द्र। इन्द्र ते। ते हरी। हरी इति हरी ५०। सुसंदृशन्त्वा।
सुसन्दृशमिति सुसन्दृशम्। त्वा वयम्। वयम्मघवन्। मघवन्वन्दिषीम
हि। मघवन्निति मघवन्। वन्दिषीमहीति वन्दिषीमहि। प्र नूनम्। नू
नम्पूर्णवन्धुरः। पूर्णवन्धुर स्तुतः। पूर्णवन्धुर इति पूर्ण। वन्धुरः। स्तुतो या
सि। यासि वशान्। वशाँ अनु। अन्विति अनु ५१। मनो नु। न्वा हुवामहे। आ हुवा
महे। हुवामहे नाराशंसेन। नाराशंसेन सोमेन। सोमेनेति सोमेन।
पितॄणाञ्च। च मन्मभिः। मन्मभिरिति मन्मभिः ५२। आ नः। न एतु। एतु मनः।
मनः पुनः। पुनः क्रत्वे। पुनरिति पुनः। क्रत्वे दक्षाय। दक्षाय जीवसे। जी
वसे इति जीवसे। ज्योक्। च सूर्यम्। सूर्यन्दृशे। दृशे इति दृशे ५३। पु
नर्नः। नः पितरः। पितरो मनः। मनो ददातु। ददातु दैव्यः। दैव्यो जनः।

सं

जनः इति जनः। जीवं व्रातम्। व्रातं सचेमहि। सचेमहीति सचेमहि ५४

वयं सोम। सोम व्रते। व्रते तव। तव मनः। मनस्तनूषु तनूषु बिभ्रतः। बि

भ्रतः इति बिभ्रतः। प्रजावन्तः सचेमहि। प्रजावन्तः इति प्रजावन्तः।

सचेमहीति सचेमहि ५५ एष ते। ते रुद्र। रुद्र भागः। भागः सह। सह

स्वस्रा। स्वस्राम्बिकया। अम्बिकया तम्। तं जुषस्व। जुषस्व स्वाहा। स्वा

हा एष। एष ते। ते पशुः। पशुरिति पशुः ५६ अव रुद्रम्। रुद्रमदीम

हि। अदीमह्यव। अव देवम्। देवं त्र्यम्बकम्। त्र्यम्बकमिति त्रि। त्र्यम्बक

म्। यथा नः। नो वस्यसः। वस्यसस्करत्। करद्यथा। यथा नः। श्रेयसो व्यवसाय

यात्। व्यवसाययादिति वि। अवसायययात् ५७ भेषजमसि। असि भे

षजम्। भेषजं गवे। गवे अश्वाय। अश्वाय पुरुषाय। पुरुषाय भेषजम्।

भेषजमिति भेषजम् । सुगम्मेषाय । सुगमिति सु । गम् । मेषाय मेष्यै ।
मेष्या इति मेष्यै ५८ त्र्यम्बकंयजामहे । त्र्यम्बकमिति त्रि । अम्बकम् ।
यजामहे सुगन्धिम् । सुगन्धिम्पुष्टिवर्द्धनम् । सुगन्धिमिति सु । गन्धिम् ।
पुष्टिवर्द्धनमिति पुष्टि । वर्द्धनम् । उर्वारुकमिव बन्धनात् । उर्वारुकमि
वेत्युर्वारुकम् इव । बन्धनान्मृत्योः । मृत्योर्मुक्षीय । मुक्षीय मा । मामृतात् ।
अमृतादित्यमृतात् । पतिवेदनमितः । पतिवेदनमिति पति । वेदनम् ।
इतो मुक्षीय । मुक्षीय मा । मामुतः । अमुत इत्यमुतः ५९ एतत्ते । तेरु
द्र । रुद्रावसम् । अवसन्तेन । तेन परः । परो मूजवतः । मूजवतोतीहि । मूज
वत इति मूज । वतः । अतीहि । इहीतीहि । अवततधन्वापिनाकावसः ।

सं

14

अवततधन्वेत्यवततधन्वा। पिनाकावसः कृत्तिवासाः। पिनाकावस इति पि-
नाकऽअवसः। कृत्तिवासाऽअहिंसन्। कृत्तिवासा इति कृत्ति। वासः। अहिंसन्न
न्नः। नः शिवः। शिवोऽतीहि। अतीहि। इत्यति इहि ॥ ६ ॥ त्र्यायुषञ्जमदग्नेः त्र्यायुषमि-
ति त्रि। आयुषम्। जमदग्नेः। कश्यपस्य। जमदग्नेरिति जमत्ऽअग्नेः। कश्यपस्य
त्र्यायुषम्। त्र्यायुषमिति त्रि। आयुषम्। यद्देवेषु। देवेषु त्र्यायुषम्। त्र्यायुषन्त-
त्। त्र्यायुषमिति त्रि। आयुषम्। तन्नः। नोऽअस्तु। अस्तु त्र्यायुषम्। त्र्यायुषमि-
ति त्रि। आयुषम् ॥ ६ ॥ शिवो नाम। नामासि। असि स्वधितिः। स्वधितिस्ते। स्व-
धितिरिति स्व। धितिः। ते पिता। पिता नमः। नमस्ते। तेऽअस्तु। अस्तु मा। मा
मा। मा हिंसीः। हिंसीरिति हिंसीः। निवर्तयामि। वर्तयाम्यायुषे।

॥

ओषधयन्नाद्याय। अन्नाद्याय प्रजननाय। अन्नाद्यायेत्यन्न। अद्याय। प्रजन
नाय रायः। प्रजननायेति प्रजननाय। रायस्पोषाय। पोषाय सुप्रजास्त्वा
य। सुप्रजास्त्वाय सुवीर्याय। सुप्रजास्त्वायेति सुप्रजाः। त्वाय। सुवीर्याये
ति सु। वीर्याय १२ इति कठे ऋषिषोध्यायः ७ पदम्। इदमहम्। अग्नेः
देवयजनम्। देवयजनमुपिष्ठाः देवयजनमिति देव। यजनम्। उपोष्ठि
ध्यायत्र। मत्र देवासः देवासः अजुषन्त। अजुषन्त हविषे। हविषे इति हविषे।
अस्माकामान्यायां यन्तरन्तः अस्माकमाभ्यामित्यक। मामाभ्याम्। सन्तेर
लो यजुर्भिः। सन्तरन्त इति सम्। रन्तः। यजुर्भी रायः। यजुर्भिरिति यजुः
भिः रायस्पोषेण। पोषेण सम्। सुमिषा। इषा मदेम। मदेमेति मदेम। १२
मा आपः। आपः पाम्। पामस्मि। ॐ इह। मे सन्तु। सन्तु देवीः देवीरोषधे।

सं

12

देवीरोषधये। ओषधये त्रायस्व। त्रायस्व स्वधिते। स्वधिते मा। स्वधित इति स्व॰धि
ते। मैनम्। एनꣳ हिꣳसीः। हिꣳसीरिति हिꣳसीः। १ आपो अस्मान्। अस्मा
न्मातरः। मातरः शुन्धयन्तु। शुन्धयन्तु घृतेन। घृतेन नः। नो घृतप्वः। घृ
तप्वः पुनन्तु। घृतप्व इति घृत॰प्वः। पुनान्त्विति पुनन्तु। विश्वꣳ हि।
हि रिप्रम्। रिप्रम्प्रवहन्ति। प्रवहन्ति देवीः प्रवहन्तीति प्र। वहन्ति दे
वीः। ३ उदित्। इदाभ्यः। आभ्यः शुचिः। शुचिरा पूतः। आ पूतः पूत एमि।
एमीत्येमि। दीक्षातपसोस्तनूः। तनूरसि। असि तां। तां त्वा। त्वा शिवाम्। शिवाꣳ श
ग्माम्। शग्माम्परि। परि दधे। दधे भद्रम्। भद्रं वर्णम्। वर्णम्पुष्यन्। पुष्यन्निति
पुष्यन्। ५ महीनां। असि कनीनकः। कनीनकश्चक्षुः। चक्षुःश्च। असि। वर्चोदा इति वर्चः
दाः। असि वर्चः। वर्चो मे। मे देहि। देहीति देहि। ६ चित्पतिर्मा। चित् मा। मा निति। चित्।
पतिः मा पुनातु। पुनातु वाक्पतिः। वाक्पतिर्वाक्पतिरिति वाक्॰॥

१२

पतिः। देवः सविता। सवितेति सविता। तस्य। ते। पवित्रपते। पवित्रपते प
वित्रपूतस्य। पवित्रपत ऽइति पवित्र। पते। पवित्रपूतस्य। यत्कामः। पवित्र
पूतस्येति पवित्र। पूतस्य। यत्कामः। पुने। यत्काम ऽइति यत्। कामः। पु
नेन तत्। तच्छकेयम्। शकेयमिति शकेयम् ४ आ वः। वो देवासः। दे
वास ऽईमहे। ईमहे वामम्। वामम् प्रयति। प्रयत्यध्वरे। प्रयतीति प्र। यति।
अध्वर ऽइत्यध्वरे। आ वः। वो देवासः। देवास ऽआशिषः। आशिषो यज्ञिया
सः। आशिष ऽइत्याशिषः। यज्ञियासो हवामहे। हवामह ऽइति हवाम
हे ५ स्वाहा यज्ञम्। यज्ञम्मनसः। मनस ऽउरोः। उरोरन्तरिक्षात्। अन्तरि
क्षा द्यावापृथिवीभ्याम्। द्यावापृथिवीभ्यां वातात्। वातादारभे। आरभे।
रभे स्वाहा। स्वाहेति स्वाहा ६ आकूत्यै प्रयुजेऽग्नये। आकूत्या ऽइत्याकूत्यै। प्रयुजे

सं

ग्नये। प्रभञ्जऽइति प्रऽभञ्जे। अग्नये स्वाहा। स्वाहा मधायै। मेधायै मनसे। मनसे दी
क्षायै। दीक्षायै तपसे। तपसे सरस्वत्यै। सरस्वत्यै पूष्णे। पूष्णेऽग्नये। अग्नये स्वाहा।
स्वाहेति स्वाहा। आपो देवीः। देवीर्बृहतीः। बृहतीर्विश्वशम्भुवः। विश्वशम्भुवो
द्यावापृथिवी। विश्वशम्भुवऽइति विश्वऽशम्भुवः। द्यावापृथिवीऽउरो। द्यावापृथि
वीऽइति द्यावा। पृथिवी। उरोऽअन्तरिक्ष। उरोऽइत्युरो। अन्तरिक्षेत्यन्तरिक्ष। बृह
स्पतये हविषा। हविषा विधेम। विधेम स्वाहा। स्वाहेति स्वाहा ७ विश्वो दे
वस्य। देवस्य नेतुः। नेतुर्मर्तः। मर्तो वुरीत। वुरीत सख्यम्। सख्यमिति सख्
यम्। विश्वो राये। राय इषुध्यति। इषुध्यति द्युम्नम्। द्युम्नं वृणीत। वृ
णीत पुष्यसे। पुष्यसे स्वाहा स्वाहेति स्वाहा॥ ८ ॥ अर
वसामयोः पिल्प्ये। अकक्ता स्तामयो वित्य ॥९

13

१२

कः। तामयोः। शिल्पेस्थः। शिल्पे ऽ इति शिल्पे। स्थस्तेते वाम्। ते ऽ इति ते। त्वा

मारभे। आरभे। रभेते। तेमा। ते ऽ इति ते। मापातम्। पातमास्य। आस्य। अ

स्यपज्ञस्य। यज्ञस्योदृचः। उदृचः ऽ इत्युत्ऽ ऋचः। शर्मासि। असिशर्म। श

र्म्ममे। मेयच्छ। यच्छेति यच्छ ९ ऊर्गसि आङ्गिरस्यसि। आङ्गिरस्यूर्ण

म्रदाः। ऊर्णम्रदा ऽ ऊर्ज्जम्मयि। ऊर्णम्रदा ऽ इत्यूर्ण ऽ म्रदाः। ऊर्ज्जम्मयि। मयि

धेहि। धेहीति धेहि। सोमस्य नीविः। नीविरसि। असि विष्णोः। विष्णोः शर्म।

शर्मासि। असिशर्म। शर्मयजमानस्य। यजमानस्येन्द्रस्य। इन्द्रस्य योनिः। यो

निरसि। असि सुसस्याः। सुसस्याः कृषीः। सुसस्या ऽ इति सु ऽ सस्याः। कृषी

स्कृधि। कृधीति कृधि। उच्छ्रयस्व। श्रयस्व वनस्पते। वनस्पत ऽ ऊर्ध्वः। ऊ

र्ध्वो मा। मापाहि। पाह्यꣳहसः। अꣳक्रमसꣳस्यꣳहसः १० व्रतङ्कृणुत। कृणुत

से

14

न व्रतम्। व्रतङ्कृणुत। कृणुताग्निः। अग्निर्ब्रह्म ब्रह्माग्निः। अग्निर्यज्ञः। यज्ञो व
नस्पतिः। वनस्पतिर्यज्ञियः। यज्ञियः इति यज्ञियः। दैवीन्धियम्। धियम्मना
महे। मनामहे सुमृडीकाम्। सुमृडीकामभिष्टये। सुमृडीकामिति सु। मृडीका
म्। अभिष्टये वर्चोधाम्। वर्चोधां यज्ञवाहसम्। वर्चोधामिति वर्चः। धाम्। यज्ञ
वाहसꣳ सुतीर्था। यज्ञवाहसमिति यज्ञ। वाहसम्। सुतीर्था नः। सुतीर्थेति सु। ती
र्था। नोऽअसत्। असद्वशे। वश इति वशे। ये देवाः। देवा मनोजाताः। मनोजाता म
नोयुजः। मनोजाताऽइति मनः। जाताः। मनोयुजो दक्षक्रतवः। मनोयुजऽइति मनः।
युजः। दक्षक्रतवस्ते। दक्षक्रतवऽइति दक्ष। क्रतवः। ते नः। नोऽवन्तु। अवन्तु ते। ते नः।
नः पान्तु। पान्तु तेभ्यः। तेभ्यः स्वाहा। स्वाहेति स्वाहा॥ श्वात्राः पीताः। पीता भवत। भवत
यूयम्। यूयमापः। आपोऽअस्माकम्। अस्माकमन्तः। अन्तरुदर

१७

वोऽउदेवसुशेवः सुशेवाः इति सु । शेवाः । वः अस्मभ्यम् । अस्मभ्यमयक्ष्माः
अयक्ष्माः अनमीवाः । अनमीवाः अनागसः । अनागसः स्रवन्तु । स्रवन्तु दे
वीः । देवीरमृताः । अमृताः ऋतावृधः । ऋतवृधः इत्यृत । वृधः । १२ इय
न्ते । तेयक्ष्मिया । यक्ष्मियानक्तः । नक्तरपः अपोमुञ्चामि । मुञ्चामिन । न
प्रजाम् । प्रजामितिप्र । जाम् । ४५ होमभवः स्वाहाकृताः ४५ होमभवः
इत्ययं हु । भवः । स्वाहाकृताः पृथिवीम् । स्वाहाकृता इतिस्वाहा । कृताः
पृथिवीमविशन् । आविशत् । विशन्पृथिव्या । पृथिव्या सम् । सम
वा । भवेतिभव १३ अग्नेवम् नड्वा । सजाग्रहि । जाग्रहिवयम् । वय
ऽवा । समतिर्षीमहि । मतिर्षीमहीतिमतिर्षीमहि । रक्षाणः । नोऽ
अप्सुसूछन् अपसुसूछमवृषे । अप्सुसूछ्वान्निन्तप्स्व । सूछन् । मवृषे

सं

नः । प्रबुधऽइति प्रऽबुधे । बुधे । नः पुनः । पुनस्कृधि । पुनरिति पुनः । कृधीति कृधि ।४

पुनर्मनः । मनः पुनः । पुनरायुः । आयुर्मे । मऽआगन् । आगन् । आगन्पुनः पुनः ।

प्राणः । पुनरिति पुनः । प्राणः पुनः । पुनरात्मा । आत्मा मे । मऽआगन् । आगन् ।

आगन्पुनः । पुनश्चक्षुः । पुनरिति पुनः । चक्षुः पुनः । पुनः श्रोत्रम् । पुनरिति पुनः ।

श्रोत्रम्मे । मऽआगन् । आगन् । आगन्नित्यागन् । वैश्वानरोऽदब्धः । अदब्धस्तनूपाः

तनूपाऽअग्निः । तनूपा इति तनूऽपाः । अग्निर्नः । नः पातु । पातु दुरितात् । दुरि-

तादवद्यात् । दुरितादिति दुःऽइतात् । अवद्यादित्यवद्यात् ॥१५॥ त्वमग्ने । अग्ने

व्रतपाः । व्रतपाऽअसि । व्रतपाऽइति व्रतऽपाः । असि देवः ॥

देवऽ आमर्त्येषु । आमर्त्येषु ॥ ॥ ॥

॥ ॥ मर्त्येष्वा । मर्त्या ॥ ॥ ॥

15

१५

त्वं यत्तेषु यष्ट्रीयाः । ईड्न्यः । इतीड्न्यः । रास्वेयत् । इयत्त्वाम् । सोमाक्र
यः भास्मगः क्रये । भर । भरदेवः देवोनः । नः सविता । सविता वसोः । वसोर्दाता
ददाताव सुवस्वदात् । अदादित्यदात् ॥ ९ ॥ एषाते । तेशुक्र । शुक्रतनूः । तनूरे
तत् । एतद्वर्चः वर्चस्तया । तयासम् । सम्भव । भवभ्राजम् । भ्राजङ्गच्छ
गच्छेतिगच्छ । जूरसि । असिधृता । धृतामनसा । मनसाजुष्टा । जुष्टावि
ष्णवे । विष्णवऽइतिविष्णवे ॥ १० ॥ तस्यास्तेस्ते । तेसत्यसवसः । सत्यसवसः
प्रसवे । सत्यसवसऽइतिसत्य । सवसः । प्रसवेनत्वः । प्रसवऽइतिप्र । सवे । त
न्वोयन्त्रम् । यन्त्रमशीय । अशीयस्वाहा । स्वाहेतिस्वाहा । शुक्रमसि । अ
सिचन्द्रम् । चन्द्रममृतम् । अमृतंवैश्वदेवम् । वैश्वदेवमितिवैश्व । दे
वम् ॥ ११ ॥ चिन्मना । मनाधीः । धीर्दक्षिणा । दक्षिणाक्षत्रिया । क्षत्रिया

से

यज्ञिया। यज्ञियादितिः। अदितिरुभयतः शीर्ष्णी। उभयतःशीर्ष्णीत्यु
भयतः। शीर्ष्णी। सा नः। नः सध्रीची॥ सध्रीचीति सध्रीचीति सध्रीची।
पथ्यामित्रः। मित्रस्त्वा। त्वा पदि। पदि बध्नीताम्। बध्नीतामुषा। पूषध्वनः। अध्व
नस्पातु। पात्विन्द्राय। इन्द्रायाध्यक्षाय। अध्यक्षायेत्यधि। अक्षाय ॥१६॥ अनु
त्वा। त्वा माता मन्यताम्। मन्यताम्पिता। पिता भ्राता। भ्राता सगर्भ्यः। स
गर्भ्यः सखा। सगर्भ्य इति स। गर्भ्यः। सखा सयूथ्यः। सयूथ्य इति स। यू
थ्यः। सा देवी। देवि देवम्। देवमच्छ। अच्छेहि। इहीन्द्राय। इन्द्राय सोमम्। सो
मं रुद्रः। रुद्रस्त्वा। त्वा वर्तयतु। आ वर्तयतु। वर्तयतु स्वस्ति। स्वस्ति सोमस
खा। सोमसखा। सोमसखा पुनः। सोमसखेति सोम। सखा पुनरेहि।
पुनरेहीति पुनः। एहि ॥२॥ वस्व्यसि। अस्यदितिः। अदितिरस्यादित्या। आदित्या

16

रुद्रा। रुद्राश्चन्द्रा। चन्द्रेति चन्द्रा। हृहस्य तिष्ठा। त्वामस्मे। स्मस्मेरम्मणा। त्वा रम्णा

त्वरुद्रः। रुद्रो वसुभिः। वसुभिराचके। वसुभिरिति वसुभिः। आचके। चक

ऽइति चके ॥ ११ ॥ आदित्यास्त्वा। त्वामर्द्धेनम्हद्धेत्रा। जिघर्म्मि। आजिघर्म्मि।

जिघर्म्मि देवयजने। देवयजने पृथिव्याः। देवयजनऽइति देव। यजने। पृ

थिव्याऽइडायाः। इडायास्पदम्। पदमसि। असि घृतवत्। घृतवत्स्वाहा

घृतवदिति घृत। वत्। स्वाहेति स्वाहा। अस्मे रमस्व। अस्मेऽइत्यस्मे। र

मस्वास्मे। अस्मे ते। अस्मेऽइत्यस्मे। ते बन्धुः। बन्धुस्त्वे। त्वे रायः। त्वेऽइ

ति त्वे। रायो मे। मे रायः। मेऽइति मे। रायो मा। मा वयम्। वयꣳ रायः। राय

स्पोषेण। पोषेण वि। वि यौष्म। यौष्म तोतः। तोतो रायः। रायऽइति रा

यः ॥ १२ ॥ समख्ये। अख्ये देव्या। देव्या धिया। धिया सम्। सन्दक्षि

सं

ण्या। दक्षिणतो ऽह वत्सम्। ऊरु च वत्समेऽच्छ। वत्सम्। मा मे। मऽ आयुः। आयुः प्र
मोषीः। मा षीर्म्मो। मोऽ अहम्। मो इति मो। अहं त्वत्। त्वद्वीरम्। वीरं विदेय। वि
देय तव। तव देवि। देवि सन्दृशि। सन्दृशीति सम्। दृशि ॥ २३ ॥ एष ते। ते गा
यत्रः। गायत्रो भागः। भागऽ इति। इति मे। मे सोमाय। सोमाय ब्रूतात्। त्रै
ता त्रैष्टुभः। त्रैष्टुभो जागतः। त्रैष्टुभऽ इति त्रैष्टुभः। जागतश्छन्दोनामानाम्।
छन्दोनामानाᳬं साम्राज्यम्। छन्दोनामानामिति छन्दः। नामानाम्। सा
म्राज्यं गच्छ। साम्राज्यमिति साम्। राज्यम्। गच्छास्माकः। आस्माकोसि।
असि शुक्रः। शुक्रस्ते। ते ग्रह्यः। ग्रह्यो विचितः। विचितस्त्वा। विचितऽ इति
विचितः। त्वा वि। वि चिन्वन्तु। चिन्वन्त्विति विचिन्वन्तु २४ अभि त्यम्। त्यं देवम्
देवᳬं सवितारम् सवितारमोण्योः। ओण्योः कविक्रतुम्। कविक्रतुम्

17

ध्रामिकविक्रतमितिकवि।क्रतम्। अर्द्धामितसत्यम्। सत्यसवंऽरत्न
धाम्। सत्यसवमितिसत्यसवम्। रत्नधामभि। रत्नधामितिरत्न।धा
म। अभि। प्रियम्। प्रियम्मतिम्। मतिङ्कविम्। कविमितिकविम्। ऊ
र्द्धायस्य। यस्यामतिः। अमतिर्भाः। भाऽअदिद्युतत्। अदिद्युतत्सवी
मनि। सवीमनिहिरण्यपाणिः। हिरण्यपाणिरमिमीत। हिरण्यपा
णिरिति हिरण्य।पाणिः। अमिमीतसुक्रतुः। सुक्रतुः कृपा। सुक्र
तुरितिसु।क्रतुः। कृपास्वः। स्वरितिस्वः। प्रजाभ्यस्त्वा। प्रजाभ्यऽइ
तिप्र।जाभ्यः। त्वाप्रजाः। प्रजास्त्वा। प्रजाऽइतिप्र।जाः। त्वानुप्राणन्तु
आनुप्राणन्तुप्रजाः। अन्वनुप्राणन्त्वित्यनु।प्राणन्तु। प्रजास्त्वम्। प्रजा
ऽइतिप्र।जाः। त्वमनुप्राणिहि। अनुप्राणिहीत्यनु।प्राणिहि २५

सं

18

शुक्रन्त्वा । त्वा शुक्रेण । शुक्रेण क्रीणामि । क्रीणामि चन्द्रम् । चन्द्रञ्चन्द्रे
ण । चन्द्रेणामृतम् । अमृतममृतेन । अमृतेनेत्यमृतेन । सग्मे ते । ते गोः ।
गोरस्मे । अस्मे ते । अस्मे इत्यस्मे । ते चन्द्राणि । चन्द्राणि तपसः । तपसस्त
नूः । तनूरसि । असि प्रजापतेः । प्रजापतेर्वर्णः । प्रजापतेरिति प्रजाऽप
तेः । वर्णः परमेण । परमेण पशुना । पशुना क्रीयसे । क्रीयसे सहस्रप
पोषम् । सहस्रपोषम्पुषेयम् । सहस्रपोषमिति सहस्र । पोषम् । पुषे
यमिति पुषेयम् २६ मित्रो नः । नऽएहि । एहि सुमित्रधः । सुमित्रधऽ
इन्द्रस्य । सुमित्रधऽइति सु । मित्रधः । इन्द्रस्योरुम् । ऊरुमाविश । आविश । वि
श दक्षिणम् । दक्षिणमुशन् । उशन्नुशन्तम् । उशन्
तꣳ स्योनः । स्योनः स्योनम् । स्योनमिति स्योनम् ॥ २७ ॥

१८

स्वान भ्राज। भ्राजाङ्घारे। अङ्घारे बम्भारे। बम्भारे हस्त। हस्त सुहस्त। सु
हस्त कृशानो। सुहस्तेति सु हस्त। कृशानवेते। कृशानो इति कृशानो॥
एते वः। वः सोमक्रयणाः। सोमक्रयणास्तान्। सोमक्रयणा इति सोम
म क्रयणाः। तान्रक्षध्वम्। रक्षध्वम्मा। मा वः। वो दभन्। दभन्निति
दभन्। २१ परि मा। माग्ने। अग्ने दुश्चरितात्। दुश्चरिताद्बाधस्व। दुश्च
रितादिति दुः। चरितात्। बाधस्व मा। आ मा। मा सुचरिते। सुचरिते भज।
सुचरित इति सु। चरिते। भजेति भज। उदायुषा। आयुषा स्वायुषा। स्वा
युषोत्। स्वायुषेति सु। आयुषा। उदस्थाम्। अस्थाममृतान्। अमृ
ताँ२ऽ अनु। अन्वित्यनु २२ प्रति पन्थाम्। पन्थामपद्महि। अपद्महि
स्वस्तिगाम्। स्वस्तिगामनेहसम्। स्वस्तिगामिति स्वस्ति गाम्। अनेह

से

समित्त्वनेऽस्मम्। येन विश्वाः। विश्वाऽहा परि। परि द्विषः। द्विषो वृणक्षि। वृण
क्षि विन्दते। विन्दते वसु। वस्विति वसु २९ अदित्यास्त्वक्। त्वगसि। प्रत्य
दित्यै। अदित्यै सदः। सदः आसीद। आसीद। सीदेति सीद। अस्तभ्नाद्याम्।
द्यामृषभः। ऋषभोऽन्तरिक्षम्। अन्तरिक्षममिमीत। अमिमीत वरिमा
णम्। वरिमाणं पृथिव्याः। पृथिव्या इति पृथिव्याः। आसीदत्। असीदद्वि
श्वा। विश्वा भुवनानि। भुवनानि सम्राट्। सम्राड्विश्वा। सम्राडिति सम्
राट्। विश्वेत्। इत्तानि। तानि वरुणस्य। वरुणस्य व्रतानि। व्रतानीति व्रता
नि ३० वनेषु वि। व्यन्तरिक्षम्। अन्तरिक्षं ततान। ततान वाजम्। वा
जमर्वत्सु। अर्वत्सु पयः। अर्वत्स्विति अर्वत्ऽसु। पयः उस्रियासु। ३ ॥ ॥

19

१४

श्रियाश्रिया। श्रियास्मा। त्सन्कृन्तनम्। हृत्क्षितितेन स्मक्कं तेब्बकरणः। व्र
करणोब्रिब्वा। ब्रिब्वागिम्। अग्निर्दिवि। द्दिविसूर्यम्। सूर्यमदधात्। अद
धात्सोमम्। सोममद्रौ। अद्राविनद्रौ ३। सूर्यस्यवक्षः। वक्षणरोहः। आ
रोह। रोहाग्नेः। अग्नेरक्षाणः। अक्ष्याः कनीनकम्। कनीनकमितिकनी
नकम्। यज्ञनश्रेभिः। एतश्रेभिरीयसे ईयसे भ्राजमानः। भ्राजमानो वि
पश्चिताः। विपश्चितेतिविपः। चिता १२ उप्यावेनम्। एनम्। इनन्थुर्षोह
र्षोहोत्रे हत्रेण्याम्। फः सहानितिधुः। सहा। पुत्रोयामनस्त्र्। अन
स्त्रः अवीरहणो। अनस्त्रःइस्तुनस्त्र। अवीरहणोब्रह्मचोदनौ। अ
वीरहनाविसवीरहणौ। ब्रह्मचोदनाविति ब्रह्म। चोदनौ। स्वस्ति
यजमानस्य। यजमानस्य गृहान्। गृहान्याछनम्। गाछनमितिगा

मे

छन्नम्। ३२ भद्रो मे। मेऽसि। असि प्र। प्रच्यवस्व। च्यवस्व भुवः। भुवस्पते।
पते विश्वानि। विश्वान्यभि। अभि धामानि। धामानीति धामानि। मा त्वा।
त्वा परिपरिणः। परिपरिणो विदन्। परिपरिण इति परि। परिणः। विदन्
परिपन्थिनः। परिपन्थिनो वृकाः। परिपन्थिन इति परि। पन्थिनः। वृकाः
अघायवः। अघायव इत्यघ। यवः। श्येनो भूत्वा। भूत्वा परा। परापत। प-
त यजमानस्य। यजमानस्य गृहान्। गृहान्गच्छ। गच्छ तन्नौ। तन्नौ संस्कृत-
म्। संस्कृतमिति सं। स्कृतम्। ३४ नमो मित्रस्य। मित्रस्य वरुणस्य। वरुणस्य चक्षसे। चक्षसे
महः। महो देवाय। देवाय तत्। तदृतम्। ऋतꣳ सपर्यत। सपर्यतेति सप-
र्यत। दूरेदृशे देवजाताय। दूरेदृश इति दूरे।
दृशे। देवजाताय केतवे। देवजातायेति देव ॥

20

जानाये। केतवेदिवः। दिवस्पृज्ञाय। पृज्ञायसृष्ण्याय। सृष्ण्यायपशऽसतः। पाऽ
सतेतिपाऽसत २५ त्वहृणस्योतत्वन्नतम् उत्तन्वनमस्ति। त्वमिति हृकृन्तु सज्जनी
हृकृन्त सञ्ज्ञनीस्थः। हृकृन्तमञ्ज्ञनीः इति हृकृन्त। सञ्ज्ञनी। स्थः ऋतसदनी।
ऋतसदन्यृतसदनम्। ऋतसदनीत्यृत। सदनी। ऋतसदनमासीद। ऋ
तसदनमित्यृतसदनम्। आसीद। सीदेति। सीद २८ याते। तेधामानि। या
मानिहविषा। हविषायजन्ति। यजन्तिता। ताते। तेविश्वा। विश्वापरिभूः
परिभूरस्तु। परिभूरिति परि। भूः। अस्तुयज्ञम्। यज्ञमिति यज्ञम्। ग
यस्फानः प्रतरणः। गयस्फानऽइतिगय। स्फानः। प्रतरणः सुवी
रः प्रतरणऽइतिप्र। तरणः। सुवीरोवीरहा। सुवीरऽइतिसु। वीरः। अ
वीरहाप्र। अवीरहे अवीर। हा। प्रचरचरासोम। सोमदुर्यान्। दुर्यानिति

सं

तिदुर्घ्यात् १२ ॥ इतिवाजसनेयसंहितादीर्घपाठे क्रचतुर्थोऽध्या
यः ॥ अग्नेस्तनूः। तनूरसि। असिविसवे। विसवे त्वा। त्वा सोमस्य।
सोमस्यातिथेः। अतिथेरातिथ्यम्। आतिथ्यं श्येनाय। श्येनाय सोमभृ
ते। सोमभृतेग्नये। सोमभृत इति सोम। भृते। अग्नये रायस्पोषदे। रायस्पो
षदः इति रायस्पोषदे १ अग्नेर्जनित्रम्। जनित्रमसि। असि वृषणौ।
वृषणौ स्थः। स्थः उर्वशी। उर्वश्यायुः। आयुः पुरूरवाः। पुरूरवा मन्थामि
मन्थामीति मन्थामि २ भवतन्नः। नः समनसौ। समनसौ सचेतसौ। सम
नसाविति स। मनसौ। सचेतसावरेपसौ। सचेतसाविति स। चेतसौ। अ
रेपसाविति अरेपसौ। मा यज्ञम्। यज्ञं हिंसिष्टम्। हिंसिष्टं मा। मा यज्ञ
पतिम्। यज्ञपतिं जातवेदसौ। यज्ञपतिमिति यज्ञ। पतिम्। जातवेदसौ

२१

21

शिवौ। जातवेदसाविति जातऽवेदसौ। शिवौ भवतम्। भवतमद्य। अद्य नः
नऽइति नः ॥ १ ॥ अग्नावग्निः। अग्निश्चरति। चरति प्रविष्टः। प्रविष्टऽऋषी
णाम्। प्रविष्टऽइति प्रऽविष्टः। ऋषीणां पुत्रः। पुत्रोऽअभिशस्तिपावा। अभि
शस्तिपावेत्यभिशस्तिऽपावा। स नः। नः स्योनः। स्योनः सुयजा। सुयजा य
ज। सुयजेति सु। यजा यजेह। इह देवेभ्यः। देवेभ्यो हव्यम्। हव्यꣳ सदम्।
सदमप्रयुच्छन्। अप्रयुच्छन्त्स्वाहा। अप्रयुच्छन्नित्यप्रऽयुच्छन्। स्वाहेति
स्वाहा ॥ ४ ॥ आपतये त्वा। आपतयऽइत्या। पतये। त्वा परिपतये। परिपतये
गृह्णामि। परिपतयऽइति परि। पतये। गृह्णामि तनूनप्त्रे। तनूनप्त्रे शा
क्वराय। तनूनप्त्रऽइति तनूऽनप्त्रे। शाक्वराय शक्वने। शक्वनऽओजिष्ठाय
ओजिष्ठायेत्योजिष्ठाय। अनाधृष्टमसि। आस्यनाधृष्यम्। अनाधृष्य

सं

न्देवानाम्। देवानामोजः। अंजोनभिशास्ति। अभिशास्त्यभिशास्तिपाः। अनभिश
स्तीत्यनभि। शास्ति। अभिशास्तिपाः अनः अभिशास्तेन्यम्। अभिशास्तिपाः इत्य
नभिशास्ति। पाः अनभिशास्तेन्यम अंसा। अनभिशस्तेन्यमित्यनभि। श
स्तेन्यम्। अंजसा सत्यम। सत्यम् पा। उपगो घम्। गेघ अंशस्वितेस्वितेमा। स्वि
तः इतिस्व। इते। माधाः। धाः इति धाः ५ अग्नेव्रतपाः। व्रतपास्त्वे। व्रत
पाः इति व्रत। पाः। त्वे व्रतपाः। त्वे इति त्वे। व्रतपा या। व्रतपाः इति व्रतपाः।
यातव। तव तनूः। तन्नूरियम्। इयम् सा। सा मयि। मयि यो। यो मम। यो ऽ
इति यो मम तनूः। तनूरेषा। एषा सा। सा त्वयि। त्वयीति त्वयि। सह नै। नौ
व्रतपते। व्रतपते व्रतानि। व्रतपत इति व्रतपते। अनामन्यतां। अनुमे। मे
दीक्षाम्। दीक्षां दीक्षापतिः। दीक्षापतिर्मन्यताम्। दीक्षापतिरिति

सीत्तापतिः मद्यतामनु। अव्रतपः। नपस्तपस्पतिः नपः पतिरितित
पः। पतिः ८ अ० ६ प्रव० ६ पृष्ठे। अ० ६ प्रव० ६ अरिम ६ प्र। अप्र: ६ तेदेवदे
वसोम। सोमाप्यायताम्। आप्यायताम्। प्यायतामिन्द्राय। इन्द्रायैक
धनविदे। एकधनविदऽइत्येकधन। विदे। आतुभ्यम्। तुभ्यमिन्द्रः इन्द्रः
प्यायताम्। प्यायतामात्वम्। आत्वम्। त्वमिन्द्राय। इन्द्रायप्प्यायस्व। प्याय
स्वेति प्यायस्व। आप्यायय। प्याययास्मान्। अस्मान्सखीन्। सखीन्त्स
न्या। सन्यामेधया। मेधयास्वस्ति। स्वस्तिते। तेदेव। देवसोम। सोमसुत्याम्
सुत्यामशीय। अशीयेत्यशीय। एष्टारायः। एष्टाऽइत्या। इष्टाः। रायःप्र।
प्रेषे। इषेभगाय। भगायऽऋतम्। ऋतमृतवादिभ्यः। ऋतवादिभ्योन
मः। ऋतवादिभ्यऽइत्यृतवादि। भ्यः। नमोद्यावापृथिवीभ्याम्। द्यावा

सं

23

पृथिवीद्यामितिनिधावापृथिवीद्याम् ७ याते। तेऽग्ने। अग्नेऽयःशया। अयः
शयातनूः। अयःशयेत्ययः। शया। तनूर्वर्षिष्ठा। वर्षिष्ठागह्वरेष्ठा। गह्वरे
ष्ठेतिगह्वरे। स्था। उग्रंवचः। वचोऽप। अपावधीत्। अवधीत्त्वेषम्। त्वेषंव
चः। वचोऽप। अपावधीत्। अवधीत्स्वाहा। स्वाहेतिस्वाहा। रजःशया। हरिश
या। रजःशयेतिरजः। शया। हरिशयेतिहरि। शया ८ तप्तायनीमे। तप्तायनीति
तप्त। अयनी। मेऽसि। असिवित्तायनी। वित्तायनीमे। वित्तायनीतिवित्त। अयनीमे
सि। असि अवतात्। अवतान्मा। मानाथितात्। नाथितादवतात्। अवतान्मा। माव्यथितात्। व्यथि
तादितिवि। अथितात्। विदेदग्निः। अग्निर्नभः। नभोनाम। नामाग्ने। अग्नेऽङ्गिरः। अङ्गिर आयुना।
आयुनानाम्ना। नाम्नेहि। एहि। इहियः। योऽस्याम्। अस्यांपृथिव्याम्। पृथिव्यामसि। असियत्। य
ते। तेनाधृष्टम्। अनाधृष्टंनाम। नामयज्ञियम्। यज्ञियंतेन। तेनत्वा। त्वादधे। आ

२३

दधे। दधे द्वितीयस्याम्। द्वितीयस्यान्तृतीयस्याम्। तृतीयस्यामिति तृतीय
स्याम्। अनुत्वा। त्वादेववीतये। देववीतयइतिदेवऽवीतये। इतिदेव। वी
तये ५ सिंधुंरसि। असिसपत्नसा। ही। सपत्नसाहीदेवेभ्यः। सपत्न
सहीतिसपत्नसा। सही। देवेभ्यः कल्प्यस्व। कल्प्यस्वशुन्धस्व। शुन्धस्व
ग्रस्व। शुन्धस्वेतिशुन्धस्व १० इन्द्रघोषस्त्वा। इन्द्रघोषइतीन्द्र। घोषः। त्वा
वसुभिः। वसुभिः पुरस्तात्। वसुभिरितिवसु। भिः। पुरस्तात्पातु। पातु
प्रचेताः। प्रचेताः रुद्रैः। प्रचेताइतिप्रचेताः। रुद्रैः पश्चात्। पश्चान्मनोज
वाः। मनोजवाः पितृभिः। मनोजवाइतिमनः। जवाः। पितृभिर्दक्षिण
तः। पितृभिरितिपितृ। भिः। दक्षिणतोविश्वकर्म्मा। विश्वकर्म्मादित्यैः।
विश्वकर्म्मेतिविश्व। कर्म्मा। आदित्यैरुत्तरतः। उत्तरतइदम्। इदम्

से

हम। ग्रहस्त्वमम्। नस्पेंब्राः। अर्ब्बहिर्द्धा। बहिर्द्धायतान्। बहिर्द्धेति बहिः। धा। यता
न्विः। तिः। सृजामि। सृजामिति सृजामि ॥ सिंथं त्वसि। असिहा। स्वाहादित्यवतीः
आदित्यवतीर्ब्रह्मवतीः। आदित्यवतीरित्यादित्य। वतीः। ब्रह्मवतीः क्षत्र
वतीः। ब्रह्मवतीरिति ब्रह्म। वतीः। क्षत्रवतीः सजातवतीः। क्षत्रवतीरिति क्ष
त्र। वतीः। सजातवती रायस्पोषवतीः। सजातवतीरिति सजात। वतीः। रा
यस्पोषवतीरावह। रायस्पोषवतीरिति रायस्पोष। वतीः। आवह। वह देवान्
देवान्यजमानाय। यजमानाय स्वाहा। स्वाहा भूतेभ्यः। भूतेभ्यस्त्वा। त्वेति त्वा ॥ १२ ध्रु
वासि। असि पृथिवीम्। पृथिवीं दृंह। दृंह ध्रुवक्षितिः। ध्रुवक्षितिरन्त
रिक्षम्। ध्रुवक्षितिरिति ध्रुव। क्षितिः। अन्तरिक्षमच्युत।
क्षितिः। अच्युत। क्षितिर्दिवम्। अच्युतक्षितिरित्यच्युत।

२५

क्षित्। दिवमग्नेः। आग्नेः। पुरीषम्। पुरीषमसि। असीत्य ४३ युञ्जते म
नः। मनः ऽ उत। उत युञ्जते। युञ्जत धियः। धियो विप्राः। विप्रा विप्रस्य। वि
प्रस्य बृहतः। बृहतो विपश्चितः। विपश्चित ऽ इति विपः। चितः। वि होत्राः
होत्रा दधे। दधे वयुनावित्। वयुनाविदेकः। वयुनविदिति वयुन। वित्।
एकः ऽ इत्। इन्मही। मही देवस्य। देवस्य सवितुः। सवितुः परिष्टुतिः। परि
ष्टुतिः स्वाहा। परिस्तुतिरितिपरि। स्तुतिः। स्वाहेति स्वाहा ४४ इदं वि
ष्णुः। विष्णुर्वि। विचक्रमे। चक्रमे त्रेधा। त्रेधा नि। निदधे। दधे पदम्।
पदमिति तिपदम्। समूढमस्य। समूढमिति सम्। ऊढम्। अस्य पांसु
रे। पांसुरे स्वाहा। स्वाहेति स्वाहा ४५ इरावती धेनुमती। इरा
वती ऽ इतीरा। वती। धेनुमती हि। धेनुमती ऽ इति धेनु। मती। हि भू

सं

नम्। ऋतऽस्पवस्तिनी। स्पवस्तिनीमनवेवे। स्पवस्तिनीऽइतीस्पऽवस्तिनी।
मनवेदशस्या। दशस्येतिदशस्या। द्यावक्षाः। ग्रवक्षाम्रोदसी। रोदसीवि
लेभ्रोदसीऽइतिरोदसी। विस्लवेने। विलोऽइतिविसा। एनेदाधर्त्या। एनेऽ
एनेते। दाधर्त्यपृथिवीम्। पृथिवीमभितः। अभितोमयूषैः। मयूषैःस्वाहा।
स्वाहेतिहा। ९ देवश्रुतौदेवेषु। देवश्रुतावितिदेवऽश्रुतौ। देवेष्वाघो
षतम्। आघोषतम्। घोषतम्प्राची। प्राचीप्र। प्राचीऽइतीप्राची। प्रेतम्।
इतमध्वरम्। अध्वरङ्कल्पयन्ती। कल्पयन्तीऽऊर्द्धम्। कल्पयन्तीऽइति
कल्पयन्ती। ऊर्द्धंयज्ञम्। यज्ञन्नयतम्। नयतम्मा। माजिह्वरतम्। जि
ह्वरतमितिजिह्वरतम्। स्वङ्गोष्ठम्। गोष्ठमावदतम्। गोष्ठमितिगो
ऽस्थम्। आवदतम्। वदतन्देवी। देवीऽउर्म्मे। देवीऽइतिदेवी। उर्म्मे

25

ऽआपृथ्व ऊर्ध्वैः इति रुर्ध्वैः । आपुर्ष्णा । मा निः । निर्धा दिष्टम् । धा दिष्टम्
जाम् । प्रजाम्मा । प्रजामिति प्र जाम् । मा निः । निर्धा दिष्टम् । धा दिष्ट
मत्र । अत्रऽमेष्याम् । इमेष्यां वर्ष्मन् । वर्ष्मन्न् पृथिव्याः । पृथिव्याऽइति
पृथिव्याः ७ विष्णोऽनु । नु कम् । कं वीर्याणि । वीर्याणि प्र । प्र वोचम् ।
वोचं यः । यः पार्थिवानि । पार्थिवानि विममे । विममे रजांसि । विम
मऽइति वि । ममे । रजांसीति रजांसि । यो ऽअस्कभायत् । अस्कभाय
दुत्तरम् । उत्तरं सधस्थम् । उत्तरमित्युत् । तरम् । सधस्थं विचक्रमाणः ।
सधस्थमिति सध । स्थम् । विचक्रमाणस्त्रेधा । विचक्रमाण इति वि । च
क्रमाणः त्रेधोरुगायः । उरुगायो विस्रवे । उरुगायऽइत्युरु । गायः । वि
स्रवे ना । नेनि त्वा ८ दिवो वा । वा विस्ले । विस ऽउत । विस्लोऽइति

मे

विष्णो। उत वा। वा इत्थ्या। इत्थ्या महः। महो वा। वा विष्णो। विष्णो। विष्णः ऽ इति विष्णोः
इति विष्णो। उरोरन्तरिक्षात्। अन्तरिक्षाद् इत्यन्तरिक्षात्। उभा हि। हि हस्ता। ह
स्ता वसुना। वसुना पृणस्व। पृणस्वा प्र। आ प्र। प्र यच्छ। यच्छ दक्षिणात्। दक्षिणा
दोत। अत उत सव्यात्। सव्याद्विष्णवे। विष्णवे त्वा। त्वेति त्वा ॥ प्र तत्। तद्विष्णुः
विष्णुः स्तवते। स्तवते वीर्येण। वीर्येण मृगः। मृगो न। न भीमः। भीमः कु
चरः। कुचरो गिरिष्ठाः। गिरिष्ठा इति गिरिऽस्थाः। यस्योरुषु। उरुषु त्रि
षु। त्रिषु विक्रमणेषु। विक्रमणेष्वधिक्षियन्ति। विक्रमणेष्विति वि
ऽक्रमणेषु। अधिक्षियन्ति भुवनानि। अधिक्षियन्तीत्यधिऽक्षियन्ति। भु
वनानि विश्वा। विश्वेति विश्वा २ विष्णो रराटम्। रराटमसि। असि श्न
प्त्रे स्थः। श्नप्त्रे इति श्नप्त्रे। स्थः स्यूः। स्यूर्ध्रुवः। ध्रुवो वैष्णवम्। वैष्णवं

26

द्विसदे। द्विसदेन्त्वा। त्वेति त्वा॥ २१॥ नार्यसि। असीदम्। इदमहम्। अहंर
क्षसाम्। रक्षसां ग्रीवाः। ग्रीवाऽअपि। अपि कृन्तामि। कृन्तामीति कृन्ता
मि। बृहन्नसि। असि बृहद्रवाः। बृहद्रवा बृहतीम्। बृहद्रवाऽइति बृहत्ऽर
वाः। बृहतीमिन्द्राय। इन्द्राय वाचम्। वाचं वद। वदेति वद॥ २२॥ रक्षोह
णं। वलगहनम्। रक्षोहणमिति रक्षःऽहनम्। वलगहनं वैष्णवीम्।
वलगहनमिति वलगऽहनम्। वैष्णवीमिदम्। इदमहम्। अहन्तम्। तंव
लगम्। वलगमुत्। उत्किरामि। किरामि यम्। यम्मे। मे निष्ट्यः। निष्ट्यो य
म्। यममात्यः। अमात्यो निचखान। निचखान समानः। निचखानेति
नि। चखान। समानोऽसमानः। असमानः सबन्धुः। सबन्धुरसबन्धुः। स
बन्धुरिति स। बन्धुः। असबन्धुः सजातः। असबन्धुरित्यस। बन्धुः। स

सं

जानाम्। सजातः। सजातऽइतिसऽजातः। असजातःऽउत्। उत्कृत्याम्। कृत्याङ्किरा
मि। किरामीतिकिरामि २३ स्वराडसि। स्वराडितिस्वऽराट्। असिसपत्नहा।
सपत्नहासत्रराट्। सपत्नहेतिसपत्नऽहा। सत्रराडभिमातिहा। सत्ररा
डिति। सत्रऽराट्। अभिमातिहाजनराट्। अभिमातिहेत्यभिमातिऽहा। जनरा
डुरक्षोहा। जनराडितिजनऽराट्। रक्षोहासर्वराट्। रक्षोहेतिरक्षःऽहा। स
र्वराडस्यमित्रहा। सर्वराडितिसर्वऽराट्। अमित्रहेत्यमित्रऽहा। २४ रक्षोह
णनः। रक्षोहनःऽइतिरक्षःऽहनः। वः। वलगहनः। वलगहनःऽप्र। वलग
गहनःऽइतिवलगऽहनः। प्रोक्षामि। उक्षामिवैष्णवान्। वैष्णवानव।
अवनयामि। नयाम्यव। अवस्तृणामि। स्तृणामिरक्षोहणो। रक्षोहा।
णौवाम्। रक्षोहनाविति रक्षःऽहनौ। वावलगहनौ। वलगहनाः

२७

५

उपह्वक्तगह्नाविति विक्तग। ह्नै। उपदधामि। दधामि वैष्णवी। वैष्ण
वीपरि। वैष्णवीऽ इति वैष्णवी। पर्य्यूहामि। ऊहामि वैष्णवी। वैष्णवी वैष्ण
वम्। वैष्णवीऽ इति वैष्णवी। वैष्णवमसि। असि वैष्णवाः। वैष्णवास्थ। स्थेति
स्थ २५ यवोसि। असि यवय। यवयास्मत्। अस्मद्द्वेषः। द्वेषो यवय।
यवयारातीः। अरातीर्दिवे। दिवेत्वा। त्वान्तरिक्षाय। अन्तरिक्षाय पृथि
व्यै। पृथिव्यै शुन्धन्ताम्। शुन्धन्तां लोकाः। लोकाः पितृषदनाः। पितृष
दनाः पितृषदनम्। पितृसदनाऽ इति पितृ। सदनाः। पितृषदनमसि।
पितृसदनमिति पितृ। सदनम्। असीत्यसि २६ उद्दिवम्। दिवं स्त
भान। स्तभानान्तरिक्षम्। अन्तरिक्षम्। अन्तरिक्षं पृण। पृणा दृंह

सं 28

हस्वा । हं ६ । हस्व हपृथिव्याम । पृथिव्यां सुमना नः । सुमना नस्त्वा । त्वा माहन्नः ।
माहन्नो मित्रे नोत । मित्रे नोत मित्रावरुणयोः । मित्रावरुणयो ध्रुवेण । ध्रुवेण ध
र्मणा । धर्मणेति धर्मणा । ब्रह्मवनि त्वा । ब्रह्मवनीति ब्रह्म । वनि । त्वा क्ष
त्रवनि । क्षत्रवनि रायस्पोषवनि । क्षत्रवनीति क्षत्र । वनि । रायस्पोषव
नि परि । रायस्पोषवनीति रायस्पोष । वनि । पर्य्यूहामि । ऊहामीत्यु
हामि । ब्रह्म दृंह । दृंह ६ । दृंह क्षत्रम् । क्षत्रमायुः । आयुः प्रजाम् । प्रजामिति
प्रजाम् २७ ध्रुवासि । असि ध्रुवः । ध्रुवोयम् । अयं यजमानः । यजमा
नोस्मिन् । अस्मिन्नायतने । आयतने प्रजया । आयतन इत्यायत
ने । प्रजया पशुभिः । प्रजयेति प्र । जया । पशुभिर्भूयात् । पशुभिरिति

२८

पञ्च । भिः । भयादिति भयात् । हृनेन द्यावापृथिवी । द्यावापृथिवी
पृथिव्याम् । द्यावापृथिवीऽ इति द्यावापृथिवी । पृथिव्यामिन्द्रस्य । इ
न्द्रस्य कृदिः । कृदिरसि । असि विश्वजनस्य । विश्वजनस्य छाया । छाया । विश्व
जनस्येति विश्व । जनस्य । छायेति छाया २९ परि त्वा । त्वा गिर्वणः ।
गिर्वणो गिरः । गिरऽ इमाः । इमा भवन्तु । भवन्तु विश्वतः । विश्वतऽ इ
ति विश्वतः । वृद्धायुमनु । वृद्धायुमिति वृद्ध । आयुम् । अनु वृद्धयः
वृद्धयो जुष्टाः । जुष्टा भवन्तु । भवन्तु जुष्टयः । जुष्टयऽ इति वृद्ध
यः ३० इन्द्रस्य स्यूः स्यूरसि । असि ध्रुवः । ध्रुवऽ ऐन्द्रम् । ऐन्द्रं वैश्व
देवम् । वैश्वदेवमिति वैश्वदेवम् । ३१ विभूरसि । विभूरिति वि
भूः । असि प्रवाहणः । प्रवाहणो वह्निः । प्रवाहनऽ इति प्र । वा

सं

29

हनः। घाग्निर्हव्यवाहनः। हव्यवाहनः स्वाहाः। हव्यवाहन इति हव्य।वा
हनः। स्वाहाः प्रचेताः। प्रचेता स्कन्दः। प्रचेता इति प्र।चेताः। नद्यो विश्व
वेदाः। विश्ववेदा ३ शोकः। विश्ववेदा इति विश्व।वेदाः ३१ ३ अग्निः कविः
कविरश्वानिः। अश्वानि बलानिः। बलानि रववस्कः। अवस्कं देवस्थान् ३
वताः स्कन्दः। शन्दः मार्जालीयः। मार्जालीयः सम्राट्। सम्राडू
थानः। सम्राडिति सम्।राट्। कृशानुः परिषद्यः। परिषद्यः पवमानः
परिषद्य इति परि।सद्यः। पवमानो नभः। नभः प्रतक्वा। प्रतक्वा
मृष्टः। प्रतक्वेति प्र।तक्वा। मृष्टो हव्यसूदनः। हव्यसूदनः ऋतधा
मा। हव्यसूदन इति हव्य।सूदनः। ऋतधामा स्वर्ज्योतिः। ऋतधा
मेमतः धामा। स्वर्ज्योतिः सम्वट्ः स्वर्ज्योतिरिति स्वः।ज्योतिः ३२

समुद्रोविश्वव्यचाः।विश्वव्यचाऽअजः।विश्वव्यचाऽइतिविश्व।व्यचाः
अजऽएकपात्।एकपादहिः।एकपादित्येक।पात्।अहिर्बुध्न्यः।बु
ध्न्योवाक्।वागैन्द्रम्।एतद्ऽसदः।सदऽऋतस्य।ऋतस्यद्वारौ।द्वारौ
मा।मामा।मासन्तम्।सन्ताप्तम्।ताप्तमध्वनाम्।अध्वनामध्वपते।अ
ध्वपतेप्र।अध्वपतऽइत्यध्व।पते।प्रमा।मातिर।तिरस्वस्ति।स्वस्तिमे।
मेऽस्मिन्।अस्मिन्पथि।पथिदेवयाने।देवयानेभूयात्।देवयानऽइति
देव।याने।भूयादितिभूयात् ११ मित्रस्यमा।माचक्षुषा।चक्षुषेक्षध्व
म्।इक्षध्वमग्नयः।अग्नयःसगराः।सगराःसगराः।सगराःस्थ।स
स्थसगरेण।सगरेणनाम्ना।नाम्नारौद्रेण।रौद्रेणानीकेन।

अनीकेन पातु । पातु मा । माग्नयः । अग्नयः पिपृत । पिपृतन गोपायतन । गोपा
यतन नमः । नमो वः । वो अस्तु । अस्तु मा । मा मा । मा हिꣳसिष्ट । हिꣳसिष्टेति हिꣳ
सिष्ट ३४ ज्योतिरसि । असि विश्वरूपम् । विश्वरूपं विश्वेषाम् । विश्वरूपमि
ति विश्व । रूपम् । विश्वेषां देवानाम् । देवानाꣳ समित् । समिदिति सम् ।
इत् । त्वꣳ सोम । सोम तनूकृद्भ्यः । तनूकृद्भ्यो द्वेषोभ्यः । तनूकृद्भ्य इ
ति तनूकृत् । भ्यः । द्वेषोभ्योऽन्यकृतेभ्यः । द्वेषोभ्य इति द्वेषः । भ्यः । अ
न्यकृतेभ्य उरु । अन्यकृतेभ्य इत्यन्य । कृतेभ्यः । उरु यन्ता । यन्तासि । अ
सि वरूथम् । वरूथꣳ स्वाहा । स्वाहा जुषाणः । जुषाणोऽप्तुः । अप्तु
राज्यस्य । आज्यस्य वेतु । वेतु स्वाहा । स्वाहेति स्वाहा ३५ अग्ने नय । नय

सुपथा। सुपथाराये। सुपथेति सु। पथा। राये॰ अस्मान्। अस्मान्विश्वानि।
विश्वानि देव। देव वयुनानि। वयुनानि विद्वान्। विद्वानिति विद्वान्। युयो
ध्यस्मत्। अस्मज्जुहुराणम्। जुहुराणमेनः। एनो भूयिष्ठम्। भूयिष्ठां
ते। ते नमः॰ उक्तिम्। नमः॰ उक्तिं विधेम। नमः॰ उक्तिमिति नमः। उक्तिम्। वि
धेमेति विधेम ३८ अयन्नः। नोऽग्निः। अग्निर्वरिवः। वरिवस्कृणोतु।
कृणोत्वयम्। अयम्मृधः। मृधः पुरः। पुर एतु। एतु प्रभिन्दन्। प्रभिन्द
न्निति प्र। भिन्दन्। अयं वाजान्। वाजाञ्जयतु। जयतु वाजसातौ। वाज
सातावयम्। वाजसाताविति वाज। सातौ। अयं॰ शत्रून्। शत्रूञ्जयतु।
जयतु जर्हृषाणः। जर्हृषाणः स्वाहा। स्वाहेति स्वाहा ३९ उरु विष्णो
विष्णो वि। विष्णो॰ इति विष्णो। विक्रमस्व। क्रमस्वोरु। उरु क्षयाय। न

सं

यापनः। नस्कृधि। कृधीति कृधि। घृतऽघृतयोने। घृतयोने पिब। घृतयोन
ऽइति घृत। योने। पिब प्रप्र। प्रप्र यज्ञपतिम्। प्रप्रेति प्र। प्र। यज्ञपति
म्। यज्ञपतिमिति यज्ञ। पतिम्। तिर स्वाहा। स्वाहेति स्वाहा ३८ देव
सवितः। सवितरेषः। एष ते। ते सोमः। सोमस्तम्। तठ रक्षस्व रक्षस्व
मा। मा त्वा। त्वा दभन्। दभन्निति दभन्। एतत्त्वम्। त्वन्देव। देव सोम।
सोम देवः। देवो देवान्। देवाँ २॥ऽउप। उपागाः। अगा इदम्। इदम
हम्। अहम्मनुष्यान्। मनुष्यान्त्सह। सह रायः। रायस्पोषेण। पो
षेण स्वाहा। स्वाहा निः। निर्वरुणस्य। वरुणस्य पाशात्। पाशान्मु
च्ये। मुच्य ऽइति मुच्ये। अभूयप्यायप्यम्। यप्यायप्यममंहस्त। यप्या
यप्यमिति यप्या। यप्यम्। अमंहस्त्वममंहस्त २५ अत्पत्मान्। अ

31

ओँ २॥ अगाम। अगान। न्यान्यान। अन्यानि॥ उप। उपगाम्। अगामर्वा
क्। अर्वाक्त्वा। त्वापरेभ्यः। परेभ्योविदम्। अविदम्परः। परोवरेभ्यः।
अवरेभ्यः इत्यवरेभ्यः। तन्त्वा। त्वाजुषामहे। जुषामहेदेव। देववन
स्पते। वनस्पतेदेवयज्यायै। देवयज्यायैदेवाः। देवायज्यायाऽ
इतिदेव। यज्यायै। देवास्त्वा। त्वादेवयज्यायै। देवयज्यायैजुषन्ताम्
देवयज्याऽ इतिदेव। यज्यायै। जुषन्ताविष्णवे। विष्णवेत्वा। त्वेतित्वा
ध। द्याम्मा। मालेखीः। लेखीरन्तरिक्षम्। अन्तरिक्षम्मा। माहिं
सीः। हिंसीः पृथिव्या। पृथिव्यासम्। सम्भव। भवेतिभव। अयंहि। हि
त्वा। त्वास्वधितिः। स्वधितिस्तेतिजानः। स्वधितिरितिस्व। धितिः। ते
तिजानः प्रणिनाय। प्रणिनायमहते। प्रणिनायेतिप्र। निनाय। मह

से

नेसौभगाय।सौभगायेतिसौभगाय।अतस्त्वम्।त्वन्देवा।देववनस्पते।
वनस्पतेशतवल्शः।शतवल्शोवि।शतवल्शऽइतिशत।वल्शाः।वि
रोह।रोहसहस्रवल्शाः।सहस्रवल्शाविसहस्रवल्शाऽइतिसहस्र।
वल्शाः।विवयम्।वयꣳरुहेम।रुहेमेतिरुहेम ५१ ।। इतिवाजसनेय
संहितायांद्वितीयपादेपञ्चमोध्यायः १ अग्रेणीरसि।अग्रेणीरित्यग्र।
नीः।असिस्वावेशः।स्वावेशऽउन्नेतॄणाम्।स्वावेशऽइतिसु।आवेशः
उन्नेतॄणामेतस्य।उन्नेतॄणामित्युत्।नेतॄणाम्।एतस्यवित्तात्।
वित्तादधि।अधित्वा।त्वास्थास्यति।स्थास्यतिदेवः।देवस्त्वा।त्वासवि
ता।सवितामध्वा।मध्वानक्तु।अनक्तुसुपिप्पलाभ्यः।सुपिप्प
लाभ्यस्त्वा।सुपिप्पलाभ्यऽइतिसु।पिप्पलाभ्यः।त्वौषधीभ्यः।३०

३२

१२

वधीभ्यः ऽऽइत्योषधीभ्यः। धामाग्रेण। अग्रेणास्पृहत्। अस्पृहत आन्त
रितम्। आन्तरितम्। अन्तरितम्मध्येन। मध्येनाप्राः। अप्राः पृथि
वीम्। पृथिवीमुपरेण। उपरेणादृंहीः। अदृंहीरित्यदृंहीः॥
या ते। ते धामानि। धामान्युश्मसि। उश्मसि गमध्यै। गमध्यै यत्र। यत्र गा
वः। गावो भूरिशृङ्गाः। भूरिशृङ्गा अयासः। भूरिशृङ्गा इति भूरि। शृ
ङ्गाः। अयासः इत्ययासः। अत्राह। अह तत्। तदुरुगायस्य। उरुगाय
स्य विष्णोः। उरुगायस्येत्युरु। गायस्य। विष्णोः परमम्। परममवपदम्
पदमव। अव भाति। भाति भूरि। भूरीति भूरि २ विष्णोः कर्म्माणि।
कर्म्माणि पश्यत। पश्यत यतः। यतो व्रतानि। व्रतानि पस्पशे। पस्पश

सं

ऽ इति पस्पशे । इन्द्रस्य युज्यः । युज्यः सखा । सखेति सखा ॥ ३ ॥ तद्विष्णोः । वि
ष्णोः परमम् । परमम्पदम् । पदꣳ सदा । सदा पश्यन्ति । पश्यन्ति सूरयः । सू
रय इति सूरयः । दिवीव चक्षुः । दिवीवेति दिवि । इव । चक्षुराततम् ।
आततमित्याततम् ॥ ४ ॥ परिवीरसि । परिवीरिति परि । वीः । असि परि ।
परि त्वा । त्वा दैवीः । दैवीर्विशः । विशो व्ययन्ताम् । व्ययन्ताम्परि । परी
मम् । इमं यजमानम् । यजमानꣳ रायः । रायो मनुष्याणाम् । मनु
ष्याणामिति मनुष्याणाम् । दिवः सूनुः । सूनुरसि । अस्येषः । एष ते
ते पृथिव्याम् । पृथिव्याँल्लोकः । लोक आरण्यः । आरण्यस्ते । ते प
शुः । पशुरिति पशुः ॥ ५ ॥ उपावीरसि । उपावीरित्युप । वीः । अस्युप

देवान्। देवा देवीः। देवीर्द्विषाः द्विषः प्र। प्रातः। अनुहविजः ३। तेनो अभिक्ष्
नमान्। अक्षितमानित्यक्षित मानान्। देवत्रा ऽः। त्रा छर्दिः स्था। स्थ सरमा। रम
हृष्या। हृष्याते। ते स्वदन्ताम्। स्वदन्तामिति स्वदन्ताम् ९ रेवती रमध्वम्
रमध्वम् बृहस्पते। बृहस्पते धारय। धारय वसूनि। वसूनीति वसूनि। ऋत
स्य त्वा। त्वा देवहविः। देवहविः पाशेन। देवहविरिति देव हविः। पाशे
न प्रति। प्रति मुञ्चामि। मुञ्चामीति मुञ्चामि। धर्षा। धर्षा मानुषः। मानुष इति मानुषः
अग्नीषोमाभ्यां जुष्टम्। जुष्टं नि। नि युनज्मि। युनज्मीति युनज्मि। अद्भ्य
स्त्वा। अद्भ्य इत्यत्। भ्यः। त्वौषधीभ्यः। ओषधीभ्य इत्योषधीभ्यः ७
अपां पेरुः। पेरुरसि। असि आपः। आपो देवीः। देवाः स्वदन्तु। स्वदन्तु
स्वात्तम्। स्वात्तं चित्। चित् सत्। सद्देवहविः। देवहविरिति देव। हविः

सं

सन्नेो।नेप्राणः।प्राणो।वातेन।वातेनगच्छताम्।गच्छतामङ्गानि।अङ्गानिय
जत्रैः।यजत्रैर्यज्ञपतिः।यज्ञपतिराशिषा।यज्ञपतिरितियज्ञ।पतिः।आशि
षेत्या।शिषा ८ घृतेनाक्तौ।अक्तौपशून्।पशूंस्त्रायेथाम्।त्रायेथांरे
वति।रेवतियजमाने।यजमानेप्रियम्।प्रियंधाः।धाः आविश।आवि
श।विशेतिविश।उरोरन्तरिक्षात्।अन्तरिक्षात्सजूः।सजूर्देवेन।
सजूरितिसजूः।देवेनवातेन।वातेनास्य।अस्यहविषः।हविषस्त्मना।
त्मनायज।यजसम्।समस्य।अस्यतन्वा।तन्वाभव।भवेतिभव।व
र्षोवर्षीयसि।वर्षोऽइतिवर्षो।वर्षीयसि।यज्ञेयज्ञे।यज्ञपतिम्।य
पतिंधाः।यज्ञपतिमितियज्ञ।पतिम्।धाः स्वाहा।स्वाहादेवेभ्यः।दे
वेभ्यो देवेभ्यः।देवेभ्यः स्वाहा।स्वाहेतिस्वाहा ९ माहिः र्भूर्माहि

२५

क्षः । भूम्या । मा हृदाकुः । हृदाकुर्न्नमः । नमस्ते । तः आतान । आतानानर्
वा । आतानेत्या । तान । अनर्वाप्रेहि । प्रेहि । इहीतीहि । घृतस्य कुल्याः । कुल्या
उप । उप ऋतस्य । ऋतस्य पथ्याः । पथ्याः । पथ्याऽनु । अन्वित्यनु ८ देवी
रापः । आपः शुद्धाः । शुद्धा वोढ्वम् । वोढ्वं ६ सुपरिविष्टाः । सुपरिविष्टा देवे
षु । सुपरिविष्टा इति सु । परिविष्टाः । देवेषु सुपरिविष्टाः । सुपरि
विष्टा वयम् । सुपरिविष्टा इति सुपरिविष्टाः । वयम्परिवेष्टारः । परिवे
ष्टारो भूयास्म । परिवेष्टार इति परिवेष्टारः । भूयास्मेति भूयास्म ॥
वाचन्ते । ते शुन्धामि । शुन्धामि प्राणम् । प्राणञ्चक्षुः । चक्षुः श्रोत्रम् ।
श्रोत्रन्नाभिम् । नाभिम्मेढ्रम् । मेढ्रम्पायुम् । पायुञ्चरित्रान् । चरित्रानि
ति चरित्रान् १२ मनस्ते । तः आप्यायताम् । आप्यायताम् । प्यायतान्ध्रुवा

सं

कर्णाभ्याम्प्राणः। प्राणश्चक्षुः। चक्षुःश्रोत्रम्। श्रोत्रमितिश्रोत्रम्। यत्ते। तेक्रू
रम्। क्रूरयत्। यदास्थितम्। आस्थितन्तत्। आस्थितमित्याऽस्थितम्। तत्ते
ते। तऽआप्यायताम्। आप्यायताम्। प्यायतान्निः। निष्ट्यायताम्। स्त्या
यतान्तत्। तत्ते। तेशुध्यतु। शुध्यतुशम्। शमहोभ्यः। अहोभ्यऽइत्यहः
भ्यः ॥ १४ ॥ निरस्तꣳरक्षः। निरस्तमितिनिःऽअस्तम्। रक्षऽइदम्। इदम
हम्। अहꣳरक्षः। रक्षोभि। अभितिष्ठामि। तिष्ठाम्यव। अवबाधे। बाध
धमम्। अधमन्तमः। तमनयामि। नयामीतिनयामि। घृतेनद्यावापृ
थिवी। द्यावापृथिवीप्र। द्यावापृथिवीऽइतिद्यावापृथिवी। प्रोर्णुवा
थाम्। ऊर्णुवाथांवायो। वायोवेः। वेर्वायोऽइतिवायो। वेस्तोकानाम्।
स्तोकानामग्निः। अग्निराज्यस्य। आज्यस्यवेत्तु। वेत्तुस्वाहा। स्वाहास्वाहाकृ

ते। स्वाहा। कृते। ऊधनभसम्। स्वाहा। कृते इति स्वाहा। कृते। ऊधनभ
सम्मारुतम्। ऊधनभसमित्यूर्ध्वनभसम्। मारुतं गच्छतम्। गच्छत
मिति गच्छतम्॥ १६॥ इदमापः। आपः प्र। प्रवहत। वहतावद्यम्। अव
वद्यञ्च। च मलम्। मलञ्च। च यत्। यदिति यत्। यच्च। चाभिदुद्रोह।
अभिदुद्रोहानृतम्। अभिदुद्रोहेत्यभि। दुद्रोह। अनृतं यत्। यच्च। च शे
पे। शेपेऽभीरुणम्। अभीरुणमित्यभिरुणम्। आपो मा। मा तस्मात्
तस्मादेनसः। एनसः पवमानः। पवमानश्च। च मुञ्चतु। मुञ्चत्विति मु
ञ्चतु॥ १७॥ सन्ते मनः। मनो मनसा। मनसा सम्। सम्प्राणः। प्राणः प्रा
णेन। प्राणेन गच्छताम्। गच्छतामिति। गच्छताम्। रेडसि। अग्निष्ट्वाग्निः
अग्निः श्रीणातु। श्रीणात्वापः। आपस्त्वा। त्वा सम्। समरिणन्

सं

श्रीणन्वातस्य। न्वातस्यत्ना। त्वाऊर्ज्यो। आर्ज्योष्ठस्मः। ष्ठस्मोरथं। स्मेरथं स्थाः। ऊ
ष्मणः। ऊष्मणो व्यथिषत। व्यथिषत प्रयुतम्। प्रयुतं द्वेषः। प्रयुतमिति
प्र। युतम्। द्वेषः इति द्वेषः ९ हूत अहूतपावानः। हूतपावानः पिबत न।
हूतपावानः इति हूत। पावानः। पिबत न्वसामम्। त्वसाव स्याघावानः ब्रा
स। पावानः पिबत। ब्रासापावानः इति ब्रसा। पावानः। पितान्तरिक्षस्य।
अन्तरिक्षस्य हविः। हविरसि। असि स्वाहा। स्वाहेति स्वाहा। दिशः प्रदि
शः। प्रदिशः आदिशः। प्रदिशः इति प्र। दिशः। आदिशो विदिशः। आदि
शः इत्या। दिशः। विदिशः उद्दिशः। विदिशः इति वि। दिशः। उद्दिशो दि
ग्भ्यः। उद्दिशः इत्युत। दिशः। दिग्भ्यः स्वाहा। दिग्भ्यः इति दिक्। भ्यः। स्वा
हेति स्वाहा ॥२॥ ऐन्द्रः प्राणः। प्राणो अङ्गे। अङ्गेऽङ्गे। अङ्गेऽङ्ग इति। अङ्गे॥

१८

36

अह्नेति। अह्ने ऽ अह्न इत्यह्ने। अह्नं निदीध्यन्। दिध्यदेव्नः। पद्ध ऽ उदानः। उ
दानो अह्ने ऽ अह्ने। उदान इत्युत्। आनः। अह्नो ऽ अ ऽ ह्नै निधीतः। अह्नै ऽ अ
ह्नै ऽ इत्यह्नै। अह्ने। निधीत ऽ इति नि। धीतः। देवहृः। वहृद्धूरि। भूरिति। नेस
ऽ स्पम। सऽ समेत। सऽ समितिसम्। समं। एतसकृद्भ्यः। सकृद्भ्यः पत्।
सकृत्सविसकृत्स्वत्पाद्विश्वरूपम्। विश्वरूपश्रावाति। विश्वरूपमिति वि
श्व। रूपम्। भवातीति भवाति। देवश्रायत्नम्। देवश्रेति देव। श्रा। पक्षमवसे
अवसे भावायः। सावान्। अनन्ता। नामाना। मामापितरः। पिरोमदन्त।
मदन्तीति मदन्त॥ १८ ममहृहृष्ट। गहृस्तहा। स्वाहान्तरितम्। अ
न्तरित देवम्। देव ऽ सवितारम्। सवितारामित्रवरुणौ। मित्रावरुणावहो
रात्रे। अहोरात्रेकृत्स्नांऽसि। अहोरात्रे ऽ इत्यहोरात्रे। कृत्स्नां सियावाद्

सं

थिवी। द्यावापृथिवी यज्ञम्। द्यावापृथिवी इति द्यावापृथिवी। यज्ञऽ सोमम्।
सोमन्दिव्यम्। दिव्यन्नभः। नभोऽग्निम्। अग्निं वैश्वानरम्। वैश्वानरम्मनः।
मनो मे। मे हार्दि। हार्दि यच्छ। यच्छ दिवम्। दिवन्ते। ते धूमः। धूमो गच्छतु।
गच्छतु स्वः। स्वर्ज्योतिः। ज्योतिः पृथिवीम्। पृथिवीम्भस्मना। भस्मना
पृण। आ पृण। पृण स्वाहा। स्वाहेति स्वाहा ॥ ४ ॥ मापः। अपो मा। मौषधीः।
औषधीर्हिंऽसीः। हिंऽसीर्धाम्नो धाम्नः। धाम्नो धाम्नो राजन्। धाम्नो
धाम्नऽ इति धाम्नः। धाम्नः। राजंस्ततः। ततो वरुण। वरुण नः। नो मु
ञ्च। मुञ्चेति मुञ्च। यदाहुः। आहुरघ्न्याः। अघ्न्याऽ इति। इति वरुण। वरुणेति। इति
शपामहे। शपामहऽ इति शपामहे। सुमित्रिया नः। सुमित्रियाऽ इति
सु। मित्रियाः। नऽ आपः। आपऽ ओषधयः। ओषधयः सन्तु। सन्तु दुर्मि

३७

त्रियाः । दुर्मित्रियास्तस्मै । दुर्मित्रिया इति दुः ऽमित्रियाः । तस्मै सन्तु । स
न्त्विति सन्तु २८ हविष्मतीरिमाः । इमा ऽ आपः । आपो हविष्मान् । ह
विष्माँ ॥२॥ आ विवासति । आ विवासति । विवासतीति वि ऽ वासति ।
हविष्मान्देवः । देवो ऽ अध्वरः । अध्वरो हविष्मान् । हविष्माँ २ अस्तु ।
अस्तु सूर्य्यः । सूर्य्य ऽ इति सूर्य्यः ॥ अग्नेर्वः । वोऽपन्नगृहस्य । अपन्नगृह
स्य सदसि । अपन्नगृहस्येत्यपन्न ऽ गृहस्य । सदसि सादयामि । सादयामी
न्द्राग्न्योः । इन्द्राग्न्योर्भागधेयीः । भागधेयीः स्थ । भागधेयीरिति भाग ऽ
धेयीः स्थ मित्रावरुणयोः । मित्रावरुणयोर्विश्वेषाम् । विश्वेषां देवानाम् ।
देवानामिति देवानाम् । अमूर्य्याः । या ऽ उप । उप सूर्य्ये । सूर्य्ये याभिः
याभिर्वा । वा सूर्य्यः । सूर्य्यः सह । सहेति सह । ता नः । नो हिन्वन्तु । हि

सं

त्वध्वरम्। अध्वरमित्यध्वरम् २२ ऋदे त्वा। त्वा मनसे। मनसे दिवे। दिवे सूर्याय। सूर्यायेति सूर्याय। ऊर्ध्वमिमम्। इममध्वरम्। अध्वरं दिवि। दिवि देवेषु। देवेषु होत्राः। होत्रा यच्छ। यच्छेति यच्छ २३ सोमराजन्। राजन्विश्वाः। विश्वास्त्वम्। त्वम्प्रजाः। प्रजा उपावरोह। प्रजा इति प्रऽजाः। उपावरोह विश्वाः। उपावरोहेत्युपऽअवरोह। विश्वास्त्वाम्। त्वाम्प्रजाः। प्रजा उपावरोहन्तु। प्रजा इति प्रऽजाः। उपावरोहन्त्वित्युपऽअवरोहन्तु। शृणोत्वग्निः। अग्निः समिधा। समिधा हवम्। समिधेति समऽइधा। हवम्मे। मे शृणोतु। शृणोत्वापः। आपो धिषणाः। धिषणाश्च। च देवीः। देवीरिति देवीः। श्रोता ग्रावाणः। ग्रावाणो विदुषः। विदुषो न। न यज्ञम्। यज्ञं शृणोतु। शृणोतु देवः। देवः सविता। सविता हवम्। हवम्मे। मे स्वाहा। स्वाहेति

38

३८

स्वाहा २४ देवीरापः। आपो ऽ अपाम्। अपान्नपात्। नपाद्यः। यो वः। वः

ऊर्म्मिः। ऊर्म्मिर्हविष्यः। हविष्य इन्द्रियावान्। इन्द्रियावान्मदिन्त

मः। इन्द्रियावानितीन्द्रियऽवान्। मदिन्तमऽइति मदिन्। तमः। तन्देवेभ्यः।

देवेभ्यो देवत्रा। देवत्रा दत्त। देवत्रेति देवऽत्रा। दत्त शुक्रपेभ्यः। शुक्रपे

भ्यो येषाम्। शुक्रपेभ्यऽइति शुक्रऽपेभ्यः। येषाम्भागः। भागः स्थ। स्थ

स्वाहा। स्वाहेति स्वाहा २५ कार्षिरसि। असि समुद्रस्य। समुद्रस्य त्वा।

त्वाक्षित्यै। अक्षित्याऽउत्। उन्नयामि। नयामीति नयामि। समापः। आ

पोऽअद्भिः। अद्भिरग्मत। अद्भिरित्यत्। भिः। अग्मत सम्। समोषधीभिः।

ओषधीभिरोषधीः। ओषधीरित्योषधीः २६ यमग्ने। अग्ने पृत्सु। पृ

त्सु मर्त्यम्। पृत्स्विति पृत्सु। मर्त्यमवाः। अवा वाजेषु। वाजेषु यम्।

से

यज्ञनाः। ज्ञनाऽइति नाः। सपत्ना। पत्नाशधनीः। शश्वतीरिषः। इषः। स्वा
हा। स्वाहेति स्वाहा २७ रावासि। अग्निगभीरम्। गभीरमिमम्। इममध्व
रम्। अध्वरं कृधि। कृधि। इन्द्राय। इन्द्राय सुषूतमम्। सुषूतममिति सु
सूतमम्। उत्तमेन पविना। उत्तमेनेत्युत्तमेन। पविनोर्जस्वन्तम्।
ऊर्जस्वन्तं मधुमन्तम्। मधुमन्तम्पयस्वन्तम्। मधुमन्तमिति मधु। म
न्तम्। पयस्वन्तं निग्राभ्याः। निग्राभ्यास्स्थ। निग्राभ्याऽइति नि। ग्राभ्या
ग्राः। स्थ देवश्रुतः। देवश्रुतस्तर्पयत। देवश्रुतऽइति देव। श्रुतः। तर्पि
यत मा। मा मनः २८ मनो मे। मे तर्पयत। तर्पयत वाचम्। वाचम्प्राण
म्। प्राणञ्चक्षुः। चक्षुः श्रोत्रम्। श्रोत्रमात्मानम्। आत्मानम्प्रजाम्
प्रजाम्पशून्। प्रजामिति प्र। जाम्। पशून्गणान्। गणान्गणाः। ग

३१

39

णामे।मेमा।मादि।वित्घृषत्।त्घृषद्विनित्घृषत् २५ इन्द्राय त्वा।त्वा वसुमते।
वसुमते रुद्रवते।वसुमत ऽ इति वसु।मते।रुद्रवत ऽ आदित्यवते।रुद्रव
त ऽ इति रुद्र।वते।आदित्यवते भिमातिघ्ने।आदित्यवत ऽ इत्यादित्य।वते
अभिमातिघ्न ऽ इत्यभिमाति।घ्ने २६ यत्ते।ते सोम।सोम दिवि।दिवि ज्योतिः।
ज्योतिः पृथिव्याम्।पृथिव्यामुरौ।उरावन्तरिक्षे।अन्तरिक्ष ऽ इत्यन्तरिक्षे
तेनास्मै यजमानाय।यजमानायोरु।उरु राये।राये कृधि।कृध्यधि।अधि
दात्रे।दात्रे वोचः।वोच ऽ इति वोचः २७ श्वात्रास्थ।स्थ वृत्रतुरः।वृत्रतुरो
राधोगूर्ताः।वृत्रतुर ऽ इति वृत्र।तुरः।राधोगूर्ता ऽ अमृतस्य।राधोगूर्ता
इति राधः।गूर्ताः।अमृतस्य पत्नीः।पत्नीरिति पत्नीः।ता देवीः।देवीर्देवत्रा।

सं

देवत्रेममम्। देवत्रेति देवऽत्रा॥ इमं यत्तम्। यत्तं च यज्ञम् यनन्न यतो पहूताः। उपहूताः सो

मस्य। उपहूता॥ इत्युपऽहूताः। सोमस्य पिबत। पिबतेव पिबत ३२ ऊर्ज

न्वन्ता। यत्न्वपिषणे। पिषणे वीडी। पिषणे इति पिषणे वीडीमती। वीडी

इति वीडुऽही। मती वीडयेथाम्। मती इति मती। वीडयेथामूर्जम्। ऊर्जन्द

धाथाम्। दधाथामिति दधाथाम्। पाप्मा हतः। हतो न न सोमः। सोमः

इति सोमः ३३ प्राङपाक्। अपागुदक्। उदगधराक्। अधराक् सर्वतः।

सर्वतस्त्वा। त्वा दिशः। दिशः आधावन्तु। आधावन्तु। धावन्त्विति धाव

न्तु। अम्ब निः। निष्पर। पर समम्। समरीः। अरीर्विदाम। विदामिति विद

म। ३४ त्वमङ्ग। अङ्ग प्र। प्रशंसिषः। शंसिषो देवः। देवः शविष्ठ।

शा। विष्टम्भंस्य म। नजवत्। त्वदन्यः। अस्मो मघवन्। मघवन्नस्ति। मघवन्निति

ति मघऽवन्। अस्ति मर्डिता। मर्डितेन्द्र। इह ब्रवीमि। ब्रवीमि ते। ते ब्रवः।

ब्रवःऽइति वचः ३५ इति वाजसनेयसंहितायां दीर्घपाठे क्रमे षष्ठो

ध्यायः ६ वाचस्पतये। पतये पवस्व। पवस्व वृष्णः। वृष्णोऽअंशु

भ्याम्। अंशुभ्यां गभस्तिपूतः। अंशुभ्यामित्यंशुऽभ्याम्। गभ

स्तिपूतऽइति गभस्तिऽपूतः। देवो देवेभ्यः। देवेभ्यः पवस्व। पवस्व येषाम्।

येषां भागः। भागोऽसि। असीत्यसि १ मधुमतीर्नः। मधुमतीरिति मधु।

मतीः। नऽइषः। इषस्कृधि। कृधि यत्। यत्ते। ते सोम। सोम दाभ्याम्। अदा

भ्यं नाम। नाम जागृवि। जागृवि तस्मै। तस्मै ते। ते सोम। सोम सोमाय।

सोमाय स्वाहा। स्वाहा स्वाहोर्वन्तः २ स्वाहोर्वन्तऽसि। स्वाहोर्वन्तऽइति स्वाहा।

सं

कृतः । अन्तरिक्षेभ्यः । क्षेभ्यः ऽ३ दिव्येभ्यः ३ दिव्येभ्यो दिव्येभ्यः । दिव्येभ्यः पार्थि
वेभ्यः । पार्थिवेभ्यो मनः । मनस्त्वा । त्वाष्ट्र ष्ट्राहा । स्वाहा त्वा । त्वा सुभव । सुभ
व सूर्याय । सुभवेति सु भव । सूर्याय देवेभ्यः । देवेभ्यस्त्वा । त्वा मरीचिपेभ्यः । मरी
चिपेभ्यो देव । मरीचिपेभ्य ऽइति मरीचि । पेभ्यः । देवांशो । अंशो यस्मै ।
अंशो ऽ इत्यंशो । यस्मै त्वा । त्वेडे । ईडे तत् । तत्सत्यम् । सत्यमुपरिप्रुता । उ
परिप्रुता भङ्गेन । उपरिप्रुतेत्युपरि । प्रुता । भङ्गेन हतः । हतोऽसौ । असौ
फट् । फट् प्राणाय । प्राणाय त्वा । त्वा व्यानाय । व्यानाय त्वा । व्यानायेति ।
वि । आनाय । त्वेति त्वा २ उपयामगृहीतोऽसि । उपयामगृहीत ऽइत्युप
यामम् । गृहीतः । अन्तः । अन्तर्यच्छ । यच्छ मघवन् । मघवन्पाहि ।
मघवन्निति मघ वा वन् । पाहि सोमम् । सोममिति सोमम् । उरुष्य रा

४१

यः । रायः ऽ पोषः । पोषः । इषो यस्व । पञ्चस्वेति यपस्व ४ अन्तस्ते । अन्तरित्य

न्तः । ते द्यावापृथिवी । द्यावापृथिवी दधामि । द्यावापृथिवी ऽ इति द्यावा

पृथिवी । दधाम्यन्तः । अन्तर्दधामि । दधाम्युरु । उर्वन्तरिक्षम् । अन्त

रिक्षमित्यन्तरिक्षम् । सजूर्देवेभिः । सजूरिति सऽजूः । देवेभिरवरैः । अ

वरैः परैः । परैश्च । चान्तर्यामे । अन्तर्यामे मघवन् । अन्तर्याम ऽ इत्य

न्तः । यामे । मघवन्मादयस्व । मघवन्निति मघ । वन् । मादयस्वोदानाय ।

उदानाय त्वा । उदानायेत्युत् । आनाय । त्वेति त्वा ५ आवायो । वायो

भूष । वायो ऽ इति वायो । भूष शुचिपाः । शुचिपा ऽ उप । शुचिपा ऽ इति

शुचि । पाः । उप नः । नः सहस्रम् । सहस्रं ते । ते नियुतः । नियुतो विश्ववा

वार । नियुत ऽ इति नि । युतः । विश्ववारेति विश्व । वार । उपो ते । उपो ऽ इ

मे

त्सुपा। ते ऽ श्रग्भः। श्रस्यो मम चम्। मघम याम्मि। श्रपा यामि यस्म। यस्म देवा। देवद
र्पिषा। दर्पिषः पूर्वपेयम्। पूर्वपेयं त्वा वायवे। पूर्वपेयमिति पूर्व।पेयम्। वायवे
त्वा। त्वेति त्वा ८ इन्द्रवायू इमे। इन्द्रवायू इतीन्द्र।वायू। इमे सुताः। सुता उ
प। उप प्रयोभिः। प्रयोभिरा गतम्। प्रयोभिरिति प्रयः।भिः। आ गतम्।
गतमिति गतम् ३ इन्दवो वाम्। वामुशन्ति। उशन्ति हि। हीति हि। वायतु ऽ १२
न्द्रवायुभ्याम्। इन्द्रवायुभ्यां त्वा। इन्द्रवायुभ्यामितीन्द्रवायु।भ्याम्। त्वेषः।
एष ते योनिः। योनिः सजोषोभ्याम्। सजोषोभ्यां त्वा। सजोषोभ्यामि
तिसजोषः।भ्याम्। त्वेति त्वा ० अयं वाम्। वां मित्रावरुणा। मित्रावरुणा
सुतः। सुतः सोमः। सोम ऽ ऋतावृधा। ऋतावृधेत्यृत।वृधा। ममेत्। इद्दि
इह श्रुतम्। श्रुतं हवम्। हवमिति हवम्। मित्रावरुणाभ्यां त्वा। त्वेति त्वा ८

52

गयाव्रयम। व्रयष्टसवाँऽसः। ससवाँऽसोमदेम। समवाँऽसऽइतिर
तिसम। ह्वाँऽसः। मदेमहव्येन। हव्येनदेवाः। देवाजवसेन। यवसेनगा
वः। याभेनम्। येन्नम्मित्रावरुणा। मित्रा। वरुणाधुवम्। धुवन्नः। नोद्विष्याद्ध
द्विष्याद्धायत्नम्। यत्नमनपस्फुरन्तीम्। अनपस्फुरन्तीमनाद्भ्याम
अनपस्फुरन्तीमित्यनपऽस्फुरन्तीम्। अनाद्भ्यान्त्वा। अनन्तद्भ्यामि
स्तनद्भ्याम्। स्वनिता ७ यावाम्। वाङ्क्षणा। कव्यामधुमतीमधु
मान्भिश्चिता। मधुमतीतिमधुऽमती। अश्विनासूनृतावती। सूनृता
वतीति सूनृता। वती। नयायत्नम्। यत्नामिमिदितम्। मिमिदितमि
तिमिमिदितम्। अश्विभ्यान्त्वा। अश्विभ्यामित्यश्विऽभ्याम्। तामा
ध्वीभ्याम्। माध्वीभ्यान्त्वा। हेनिता ८ नमस्तक्तपा। प्रतक्तथापर्ष्व

सं

या। शत्क्रत्व्येति शतऽक्रत्व्या। पृथ्व्या विश्व्या। पृथ्व्येति पृथ्वे। या। क्षिप्रस्येमस्या।
विश्व्येति विश्वस्या। इमस्याऽस्पृहनातिम्। इमस्येतीम। स्या। स्पेताम्बर्हि
षदम्। स्पृहृतामिति स्पृष्टुऽनातिम्। बर्हिषदऽ। सबर्हिदम्। बर्हिसदमि
ति बर्हिऽसदम्। सबर्हिदमिति सऽबर्हिः। हिदम्। प्रमीचीनं हृजनम्। हृजन
द्रोहसे। द्रोहसे प्रतिम्। प्रतिमाष्णुम्। आष्णुप्रपन्नम्। जयन्तमद्रे। प्र
नयामि। यामस्तवर्हसे। बर्हसः इति वर्हसे। उपयन्ता। वीन्यारमामः। वी
यतामस्माहि। पालपमरहः। उपमरहःप्रऽउः। उपमरहः रत्यपामरहः।
श्रुदेवाः। देवत्त्वा। त्वाष्णुऋपाः। ष्णुऋपाः प्राष्णुऋपाऽइति ष्णु
ऋपाः। प्रप्रयन्ता। नयन्तना पृष्ठा। प्रनापृष्ठा मि। प्रसीन्यामि ॥
हवीरोश्चीरान्। हवीरः इति ह। वीरः। वीरान्स्मजनयन्। प्रजनय

93

अति। यज्जनयन्निति यत्। जनयत्। परीहि। इत्यभि। अभिरायः। रायस्पोषे
ण। पोषेणयजमानम्। यजमानमिति यजमानम्। सञ्जग्मानोदिवा। स
ञ्जग्मान इति सम्। जग्मानः। दिवापृथिव्या। पृथिव्याशुक्रः। शुक्रः
शुक्रशोचिषा। शुक्रशोचिषानिरस्तः। शुक्रशोचिषेति शुक्रशोचि
षा। निरस्तःशण्डः। निरस्त इति निः अस्तः। शण्डः। शुक्रस्य। शुक्रस्या।
धिष्ठानम्। अधिष्ठानमसि। अधिस्थानमित्यधि। स्थानम्। असीत्यसि १२ अ
च्छिन्नस्यते। तेदेव। देवसोम। सोमसुवीर्यस्य। सुवीर्यस्यरायः। सुवी
र्यस्येति सु। वीर्यस्य। रायस्पोषस्य। पोषस्यदद्दितारः। दद्दितारःस्याम।
स्यामेति स्याम। साप्रथमा। प्रथमासंस्कृतिः। संस्कृतिर्विश्ववारा।
विश्ववारासः। विश्ववारेति विश्व। वारा। सप्रथमः। प्रथमोवरुणः।

सं

बृहणो मित्रः। मित्रो अग्निः। अग्निरित्यग्निः। ३ सप्तप्रथमः। प्रथमो बृहस्पतिः।
बृहस्पतिश्चिकित्वान्। चिकित्वानस्मै। अस्मा इन्द्राय। इन्द्राय सुतम्। सु
तमाजुहोत। आजुहोत। जुहोत स्वाहा। स्वाहेति स्वाहा। तृम्पन्तु होत्राः।
होत्रा मध्वः। मध्वो याः। याः स्विष्टाः। स्विष्टा याः। स्विष्टा इति सु। इष्टाः। याः
सुप्रीताः। सुप्रीताः सुहुताः। सुप्रीता इति सु। प्रीताः। सुहुता यत्।
सुहुता इति सु। हुताः। यत्स्वाहा। स्वाहायाट्। अयाडग्नीत्। अग्नीदित्य
ग्नीत्। ५४ अयं वेनः। वेनश्चोदयत्। चोदयत्पृश्निगर्भाः। पृश्नि
गर्भा ज्योतिर्जरायुः। पृश्निगर्भा इति पृश्नि। गर्भाः। ज्योतिर्जरायु र
जसः। ज्योतिर्जरायुरिति ज्योतिः। जरायुः। रजसो विमाने। विमा
न इति वि। माने। इममपाम्। अपां संगमे। संगमे सूर्यस्य। सङ्

५५

५५

मंऽइतितम्।गमे।सर्व्वस्यशिशुम्।शिशुन्न।नृविप्राः।विप्रामतिभिः।
मतिभरिहन्ति।मतिभिरितिमतिभिः।रिहन्तीतिरिहन्ति।मक्षूपवा।
वेतिवा ५ मनोन।नयेभ्र।येभ्रहवनेभ्र।हवनेभ्रतिगमम्।तिग्मंविपः।
विपःशच्या।शच्यावनुषः।वनुषोद्रवन्ता।द्रवन्नेतिद्रवन्ता।आयः
यःशर्य्याभिः।शर्य्याभिस्तुविनृम्णः।तुविनृम्णोऽअस्य।तुविनृम्णः
इतितुविनृम्णः।अस्याध्रीणीन।अध्रीणीनादिशाम्।आदिशाङ्गभस्तौ।
आदिशामित्या।दिशाम्।गभस्तौप्रजाः।प्रजाःपाहि।प्रजाऽइतिप्र।जाः
पाहिपरमेष्ठी।अपरमेष्ठीमक्षुः।अपरमेष्ठाऽइत्यप।रमेष्ठः।मक्षूदेवाः।
देवान्त्वा।त्वामत्स्यिपाः।मत्स्यिपाःशा।मत्स्यिपाऽइतिमत्स्यिपाः।प्राणाय
त्वा।नयतनाभ्यष्टा।अनाभ्यष्टासि।असीत्यसि ६ त्वप्रजाःप्रजाः।

मे

स्त्वप्रजाऽअसि त्वा। प्रजाः प्रजाः प्रजनयन्। प्रजाऽइति प्रजाः। प्रजनयन्परि
जनयन्निति प्र। जनयन्। परीहि। अभि। अभि रायः। रायस्पोषेण। पो
षेण यजमानम्। यजमानमिति यजमानम्। सञ्जग्मानो दिवा। स
ञ्जग्मानऽइति सम्। जग्मानः। दिवा पृथिव्या। पृथिव्या मन्थी। मन्थी म
न्थिशोचिषा। मन्थिशोचिषा निरस्तः। मन्थिशोचिषेति मन्थि। शोचि
षा। निरस्तो मर्कः। निरस्तऽइति निः। अस्तः। मर्को मन्थिनः। मन्थिनो
धिष्ठानम्। अधिष्ठानमसि। अधिस्थानमित्यधि। स्थानम्। असीत्य
सि ८ ये देवासः। देवासो दिवि। दिव्येकादश। एकादश स्थ।
स्थ पृथिव्याम्। पृथिव्यामधि। अध्येकादश। एकादश स्थ। स्था
क्षितस्थ। अप्सुक्षितो महिना। अप्सुक्षितऽइत्यप्सु। क्षितः। म

४५

हि॥ नेकादश। एकादश्य। स्थ्येते। ते देवासः। देवासो यज्ञम्। यज्ञमिमम्।
इमञ्जुषध्वम्। जुषध्वमितिजुषध्वम् ॥१८॥ आग्रयणोसि। असि स्वाग्रयणः।
स्वाग्रयणः इतिसु॥ आग्रयणः। पाहि यज्ञम्। यज्ञम्पाहि। पाहि यज्ञपति
म्। यज्ञपतिं विष्णुः। यज्ञपतिमितियज्ञ। पतिम्। विष्णुस्त्वाम्। त्वामिन्द्रि
येण। इन्द्रियेण पातु। पातु विष्णुम्। विष्णुन्त्वम्। त्वंपाहि। पाह्यभि। अ
भिसवनानि। सवनानि पाहि। पाहीतिपाहि ॥१९॥ सोमः पवते। पवते
सोमः। सोमः पवते। पवतेस्मै। अस्मै ब्रह्मणे। ब्रह्मणे क्षत्राय। क्षत्राय
सुन्वते। सुन्वते यजमानाय। यजमानायेषे। इषऊर्जे। ऊर्जेद्भ्यः। अ
द्भ्यः ओषधीभ्यः। अद्भ्य इत्यत्। भ्यः। ओषधीभ्यो द्यावापृथिवीभ्याम्।
द्यावापृथिवीभ्यां सुभूताय। सुभूताय विश्वेभ्यः। सुभूतायेतिसु।

सं

भूताय त्विषे त्वा। त्वा देवेभ्यः। देवेभ्य इति देवेभ्यः २ इन्द्राय त्वा। त्वा
बृहद्वते। बृहद्वते वयस्वते। बृहद्वत इति बृहत्ऽवते। वयस्वतः ऽउक्थाव्य
म्। ऽउक्थाव्यङ्गृह्णामि। उक्थाव्यमित्युक्थऽअव्यम्। गृह्णामि। गृह्णामीति गृ
ह्णामि। यत्ते। तऽइन्द्र। इन्द्र बृहत्। बृहद्वयः। वयस्तस्मै। तस्मै त्वा। त्वा।
विष्णवे। विष्णवे त्वा। त्वाऽउक्थेभ्यः। उक्थेभ्यस्त्वा। त्वा देवेभ्यः। देवेभ्यस्त्वा।
त्वा देवाव्यम्। देवाव्यं यज्ञस्य। देवाव्यमिति देवऽअव्यम्। यज्ञस्यायुषे।
आयुषे गृह्णामि। गृह्णामि मित्रावरुणाभ्याम् ४ मित्रावरुणाभ्यामि
न्द्राय। इन्द्रायेन्द्राग्निभ्याम्। इन्द्राग्निभ्यामिन्द्रावरुणाभ्याम्। इन्द्रा
ग्निभ्यामितीन्द्राग्निऽभ्याम्। इन्द्रावरुणाभ्यामिन्द्राबृहस्पतिभ्याम्।
इन्द्राबृहस्पतिभ्यामिन्द्राविष्णुभ्याम्। इन्द्राबृहस्पतिभ्यामितीन्द्रा

५९

46

बृहस्पती । भ्याम् । इन्द्राविष्णुभ्यामितीन्द्राविष्णु । भ्याम् । २९ मूर्द्धानन्दि
वः दिवो ऽ अरतिम् । अरतिम्पृथिव्याः पृथिव्या वैश्वानरम् । वैश्वानरमृते ।
ऋतः आ जातम् । आ जातम् । जातमग्निम् । अग्निमित्याग्निम् । कविं
सम्राजम् । सम्राजमतिथिम् । सम्राजमिति सम् । राजम् । अतिथिञ्ज
नानाम् । जनानामासन् । आसन्नापात्रम् । आ पात्रम् । पात्रञ्जनयन्त ।
जनयन्त देवाः । देवा ऽ इति देवाः २१ ध्रुवासि । असि ध्रुवक्षितिः । ध्रुव
क्षितिर्ध्रुवाणाम् । ध्रुवक्षितिरिति ध्रुव । क्षितिः । ध्रुवाणां ध्रुवतमः ।
ध्रुवतमाच्युतानाम् । ध्रुवतम ऽ इति ध्रुव । तमः । अच्युतानामच्युतक्षि
त्तमः । अच्युतक्षित्तमो वैश्वानराय । अच्युतक्षित्तम ऽ इत्यच्युतक्षित् ।
तमः । वैश्वानराय त्वा । त्वेति त्वा । ध्रुवन्ध्रुवेण । ध्रुवेण मनसा । मनसा

से

स्वाद्वा। स्वाचा सोमम्। सोममव। अवनयामि। नयामीति नयामि। अथा नः
नः इन्द्रः। इन्द्र इत्। इद्विशः। विशो ऽसपत्नाः। असपत्नाः समनसः।
समनसस्करत्। समनस इति सं मनसः। करदिति करत् ॥२४॥ यस्ते।
ते द्रप्सः। द्रप्सः स्कन्दति। स्कन्दति यः। यस्ते। ते अंशुः। अंशुर्ग्रावच्यु
तः। ग्रावच्युतो धिषणयोः। ग्रावच्युत इति ग्राव। च्युतः। धिषणयोरु
पस्थात्। उपस्थादित्युप। स्थात्। अध्वर्योर्वा। वा परि। परि वा। वा यः।
यः पवित्रात्। पवित्रात्तम्। तन्ते। ते जुहोमि। जुहोमि मनसा। मनसा
वषट्कृतम्। वषट्कृतं स्वाहा। वषट्कृतमिति वषट्। कृतम्। स्वाहा देवा
नाम्। देवानामुत्क्रमणम्। उत्क्रमणमसि। उत्क्रमणमित्युत्। क्रमण
म्। असीत्यसि ॥२५॥ प्राणाय मे। मे वर्चोदाः। वर्चोदा वर्चसे। वर्चोदा इ

57

४८

त्रिवृद्भिः। दाः। वृद्धेसपवस। पवस्व्यानाय। व्योनायोदानाय। व्यानाय
येतिवि। व्यानाय। उदानायव्वाचे। उदानायेत्युत्। आनाय। वाचेक्रु
त्रूदक्षाभ्याम्। क्रूतूदक्षाभ्यां श्रोत्राय। श्रोत्रायचक्षुर्भ्याम्। चक्षु
र्भ्यामे। चक्षुर्भ्यामितिचक्षुः। भ्यः। मा। वर्चौदसौ। वर्चौदसावृद्धेस। वृ
र्चौदसावितिवर्च्चः। दसौ। वर्द्धेसपवेथाम्। पवेथामास्मा ने २६ आ
त्मा न ऽओजसे। ओजसः आयुषे। आयुषेविश्वाः। यः। विश्वाभ्योमे।
मेप्रजाभ्यः। प्रजाभ्यः इतिप्र। जाभ्यः २७ कोसि। असि कतमः।
कतमः कस्य। कस्य कः। को नाम। नामेति नाम्। यस्य ते। ते नाम। ना
माममन्महि। अमन्महि यम्। यन्त्वा। त्वा सोमेन। सोमेनातीतृपाम। अती
तृपामेत्यतीतृपाम २८ मधवेत्वा। त्वा माधवाय। माधवायशुक्रा

सं

य। शुक्रायशुचये। शुचयेनभसे। नभसेनभस्याय। नभस्यायेषे। इषऽऊर्ज्जे।
ऊर्ज्जेसहसे। सहसेसहस्याय। सहस्यायतपसे। तपसेतपस्याय। तपस्या
य। अꣳहसस्पतये। अꣳहसःपतयऽइत्यꣳहसःपतये २५ इन्द्राग्नी।
आगतम्। इन्द्राग्नीऽइतीन्द्राग्नी। आगतम्। गतꣳसुतम्। सुतङ्गीर्भिः।
गीर्भिर्नभः। गीर्भिरितिगीःभिः। नभोवरेण्यम्। वरेण्यमितिवरेण्य
म्। अस्यपातम्। पातन्धिया। धियेषिता। इषितेतीषिता। इन्द्राग्निभ्या
न्त्वा। इन्द्राग्निभ्यामितीन्द्राग्निभ्याम्। त्वेतित्वा १ आघाघाये। येऽअग्नि
म्। अग्निमिन्धते। इन्धतेस्तृणन्ति। स्तृणन्तिबर्हिः। बर्हिरानुषक्।
आनुषगित्यानुषक्। येषामिन्द्रः। इन्द्रोयुवा। युवासखा। सखेति
सखा। अग्नीन्द्राभ्यान्त्वा। त्वेतित्वा ३। ओमासश्चर्षणीधृतः। चर्ष

48

५८

णीधृतो विश्वे चर्षणीधृतः इति चर्षणिऽधृतः। विश्वे देवासः। देवासः
आ गत। आ गत। गतेति गत। दाश्वांसो दाश्वांसो दाशुषः। दाशुषः सुतम्। सु
तमिति सुतम् १२ घृणा ता मे। मे इमम्। इमं हवम्। हवमिति हवम्।
पदम्। इदं बर्हिः। बर्हिर्नि। नि षीदत। सदतेति सीदत १३ इन्द्र मरुत्वः
मरुत्व इह। इह पाहि। पाहि सोमम्। सोमं यथा। यथा शार्याते। शा
र्याते अपिबः। अपिबः सुतस्य। सुतस्येति सुतस्य। तव प्रणीती। प्रणी
ती तव। प्रणीतीति प्रऽनीती। तव शूर। शूर शर्मन्। शर्मन्नाविवास
न्ति। आ विवासन्ति। विवासन्ति कवयः। कवयः सुयज्ञाः। सुयज्ञा इति
सु। यज्ञाः। इन्द्रा ना ता मरुत्वते। मरुत्वत इति मरुत्वते १४ म
रुत्वन्तं वृषभम्। वृषभं वावृधानम्। वावृधानमकवारिम्। बह

सं

धानमितिनिवहधानम्।अकवारिन्द्रम्।अकवारिमित्यकवा।अरिम्।रिदि
न्द्रऽश्यासम्।ण्यासमिन्द्रम्।इन्द्रमितीन्द्रम्।विश्वासाहमवसे।विश्वसहमि
तिविश्व।सहम्।अवसेन्नूतनाय।नूतनायोग्रम्।उग्रऽसहोदाम्।सहो
दामिह।सहोदामितिसहः।दाम्।इहतम्।तꣳहवेम।हवेमेतिहवेम।
महतान्त्वा।त्वोजसे।ओजसइत्योजसे। ३७ सजोषाऽइन्द्र।सजोषाऽइ
तिसजोषाः।इन्द्रसगणः।सगणोमरुद्भिः।सगणऽइतिसगणः।मरु
द्भिःसोमम्।मरुद्भिरितिमरुत्।भिः।सोमम्पिब।पिबवृत्रहा।वृत्रहा
शूर।वृत्रहेतिवृत्र।हा।शूरविद्वान्।विद्वानितिविद्वान्।जहिशत्रून्
णऽप।अपमृधः।मृधोनुदस्व।नुदस्वाथ।अथाभयम्।अभयम्
कृणुहि।कृणुहिविश्वतः।विश्वतोनः।नऽइतिनः। ३८ महतां २॥

49

५८

इन्द्रवृषभः। वृषभोरणाय। रणायपिब। पिबसोमम्। सोममनुष्वधम्। अनु

ष्वधम्मदाय। अनुष्वधमित्यनुऽस्वधम्। मदायेतिमदाय। आसिञ्चस्व। सिञ्चस्व

जठरे। जठरेमध्वः। मध्वऽऊर्मिम्। ऊर्मिन्त्वम्। त्वं राजा। राजासि। असिप्रति

पत्। प्रतिपत्सुतानाम्। प्रतिपदितिप्रतिऽपत्। सुतानामितिसुतानाम्॥ १

महां २ इन्द्रः। इन्द्रोनृवत्। नृवदाचर्षणिप्राः। नृवदितिनृवत्। आचर्षणि

प्राः। चर्षणिप्राऽउत। चर्षणिप्राऽइतिचर्षणिऽप्राः। उतद्विबर्हाः। द्विबर्हाऽ

अमिनः। द्विबर्हाऽइतिद्विऽबर्हाः। अमिनःसहोभिः। सहोभिरितिसहःऽभिः।

अस्मद्र्यग्वावृधे। वावृधेवीर्याय। वावृधऽइतिवावृधे। वीर्यायोरुः। उरुःपृ

थुः। पृथुःसुकृतः। सुकृतःकर्तृभिः। सुकृतऽइतिसुऽकृतः। कर्तृभिर्भूत्।

कर्तृभिरितिकर्तृऽभिः। भूत्। महेन्द्राय। महेन्द्रायत्वा। महेन्द्रायेतिमहाऽइ

मे

द्वाय। वेतिवा १८ यज्ञोजनमा। ओजनमापर्जन्यः। पर्जन्योवृष्टिमा २ इव। वृष्टि।
मानिवानिवृष्टिमान्। इव। स्तोमैर्वत्सस्य। वत्सस्यवावृधे। ववृधऽइतिववृधे १४
उदुत्यम्। ॐ ऽउत्। त्यञ्जातवेदसम्। जातवेदसन्देवम्। जातवेदसमितिजात।
वेदसम्। देवंवहन्ति। वहन्तिकेतवः। केतवऽइतिकेतवः। दृशेविश्वाय। वि
श्वायसूर्यम्। सूर्यं ऽ स्वाहा। स्वाहेतिस्वाहा ५ चित्रन्देवानाम्। देवानामुत्।

50

उदगात्। अगादनीकम्। अनीकञ्चक्षुः। चक्षुर्मित्रस्य। मित्रस्यवरुणस्य।
वरुणस्याग्नेः। अग्नेरित्यग्नेः। आप्राः। अप्राद्यावापृथिवी। द्यावापृथिवीऽ
अन्तरिक्षम्। द्यावापृथिवीऽइतिद्यावापृथिवी। अन्तरिक्षऽ सूर्यः। सूर्य
आत्मा। आत्माजगतः। जगतस्तस्थुषः। तस्थुषश्च। चस्वाहा। स्वाहेतिस्वाहा
६। रूपेणवः। वोरूपम्। रूपमभि। अभ्यागाम्। आगाम्। आगान्तुथः। त

५

योवः। वो विश्ववेदाः। विश्ववेदा वि। विश्ववेदाः ऽ इति विश्व। वेदाः। विभज
न्ता। भजन्त्विति भक्ता। अस्तसपथ्या। पथ्याऽप्रे। प्रेता। इतवन्द्रदक्षिणाः। चन्द्र
दक्षिणा वि। चन्द्रदक्षिणाः ऽ इति चन्द्र। दक्षिणाः। विश्वः। स्वः। पश्या। स्वरि
तिस्वः। पणपवि। व्यन्तरिक्षम्। अन्तरिक्षं ष्यन्तस्य। पन्नस्वसदस्येः। सदस्येरि
तिसदस्येः। ७२ ब्राह्मणमद्य। अद्यविदेयम्। विदेयं पितृमन्तम्। पितृमन्त
मैतृमत्यम्। पितृमन्तमिति पितृ। मन्तम्। पैतृमत्यमृषिम्। पैतृमत्यमि
ति पैतृ। मत्यम्। ऋषिमार्षेयम्। आर्षेयः सुधातदक्षिणम्। सुधातद
क्षिणमिति सुधात दक्षिणम्। अस्मद्राता देवत्रा। अस्मद्राता ऽ इत्य
स्मत। राताः। देवत्रा गच्छत। देवत्रेति। देवत्रा। गच्छत प्रदातारम्। प्र
दातारमाविशत। प्रदातारमिति प्र। दातारम्। आविशत। विशेति

मं

तिविषान ४३ अग्नयेत्वा। त्वामह्यम्। मह्यंवरुणः। वरुणोददातु। ददातुसः।
सोमृतत्वम्। अमृतत्वमशीय। अमृतत्वमित्यमृत। त्वम्। अशीयायुः। आयु
र्दात्रे। दात्रेऽएधि। एधिमयः। मयोमह्यम्। मह्यम्प्र। तिग्रहीत्रे। प्रतिग्रही
त्रेरुद्राय। प्रतिग्रहीत्रऽइतिप्रति। ग्रहीत्रे। रुद्रायप्राणः। प्राणोव्वयः। व
योबृहस्पतये। येत्वक्। त्वङ्मयः। मयोऽयमाय। यमायहयः। हयोव्वयः।
वयऽइतिवयः ४४ कोदात्। अदात्कस्मै। कस्मैकामः। कामःकामा
य। कामायेतिकामाय। कामोदाता। दाताकामः। कामःप्रतिग्रही
ता। प्रतिग्रहीताकाम। प्रतिग्रहीतेतिप्रति। ग्रहीता। कामैतत्। ए
तत्ते। तऽइतिते ४५ इतिवाजसनेयसंहितायान्दीर्घपादेक्रमसप्त
मोध्यायः। आदित्येभ्यस्त्वा। त्वेतित्वा। विष्णः। उरुगाय। विष्णोऽइति

५१

८।

विसो। उरुगायेत्युरुगाय। कदाचन। चनप्र। प्रयुच्छसि। युच्छस्युभे। उ
भेनि। उभे इत्युभे। निपासि। पासि जन्मनी। जन्मनी इति जन्मनी। तुरीया
दित्या। आदित्यसवनम्। सवनन्ते। त इन्द्रियम्। इन्द्रियमातस्थौ। आतस्थौ
वमृतम्। अमृतन्दिवि। दिव्यादित्येभ्यः। आदित्येभ्यस्त्वा। त्वेति त्वा ॥ २ यज्ञो देवा
नाम्। देवानाम्प्रत्येति। प्रत्येति। एति सुम्नम्। सुम्नमादित्यासः। आदित्यासो
भवत। भवता मृडयन्तः। मृडयन्त इति मृडयन्तः। आवः। वोर्वाची। अर्वा
चीसुमतिः। सुमतिर्ववृत्यात्। सुमतिरिति सु मतिः। ववृत्यादंहोः
अंहोश्चित्। चिद्या। या वरिवोवित्तरा। वरिवोवित्तरासत्। वरिवोवित्तरेति वरि
वोवित्तरा। असत्। असदादित्येभ्यः। आदित्येभ्यस्त्वा। त्वेति त्वा ॥ ३ विवस्वन्नादि
त्य। आदित्यैषः। एष ते। ते सोमपीथः। सोमपीथस्तस्मिन्। सोमपीथ इ

से

इतिसोम। पीयूषः। नास्मि अन्वाम स्केतिमन्त्रा। अदस्मै। अस्मैनरः। नरोवसो। व
वसेदधानन। दधानतनयत। यदाशीर्दा। आशीर्दादम्पती। आशीर्देत्याशीः।
दादम्पती। तीवाममः। दम्पतीः इतिदम्पती। वाममश्नुतः। अश्नुतः इत्यश्नुतः
। पुमान्पुत्रः। पुत्रोजायते। जायतेविन्दते। विन्दतेवसु। वसुवधा। अथाविश्वा
हारपः। अरपःपयते। पयतेगृहे। गृहेऽइतिगृहे ४ वाममद्य। अद्यसवि
तः। सवितर्वामम्। वाममुश्वः। ॐऽइत्यु। श्वोदिवेदिवे। दिवेदिवेवामम्।
दिवेदिवऽइतिदिवे। दिवे। वाममस्मभ्यम्। अस्मभ्यं सावीः। सावीरि
तिसावीः। वामस्यहि। हिक्षयस्य। क्षयस्यदेव। देवभूरेः। भूरेरया। अया
याधिया। धियावामभाजः। वामभाजःस्याम। स्यामवामभाजऽइतिवाम।
भाजः। स्यामेतिस्याम ५ सावित्रोसि। अग्निचनोधाः। चनोधास्त्वनो

52

धाः। चनोधाऽइति चनः। धाः। चनोधाऽअसि। चनोधाऽइति चनः। धाः। अ
सि चनः। चनो मयि। मयि धेहि। धेहीति धेहि। जिन्व यज्ञम्। यज्ञं जिन्व।
जि यज्ञपतिम्। यज्ञपतिं भगाय। यज्ञपतिमिति यज्ञ। पतिम्। भगाय दे
वाय। देवाय त्वा। त्वा सवित्रे। सवित्रऽइति सवित्रे ८ सुशर्मासि। सु
शर्मेति सु। शर्मा। असि सुप्रतिष्ठानः। सुप्रतिष्ठानो बृहदुक्षाय।
सुप्रतिष्ठानऽइति सु। प्रतिष्ठानः। बृहदुक्षाय नमः। बृहदुक्षायेति
बृहत्। उक्षाय। नमऽइति नमः ७ बृहस्पतिसुतस्य देव। बृहस्पति
सुतस्येति बृहस्पति। सुतस्य। देव सोम। सोम ते। तऽइन्दोः। इन्दोरि
न्द्रियावतः। इन्द्रियावतः पत्नीवतः। इन्द्रियवतऽइतीन्द्रियाव
तः। पत्नीवतो ग्रहान्। पत्नीवतऽइति पत्नी। वतः। ग्रहां २॥

मे

ऽऊर्ध्वासम्। ऊर्ध्वासमित्यूर्ध्वासम्। अहम्परस्तात्। परस्तादहम्। अह
मवस्तात्। अवस्ताद्यत्। यदन्तरिक्षम्। अन्तरिक्षन्तत्। तदु मे। उँऽइत्युँ।
मे पिता। पिता भूयात्। अभूदित्यभूत्। अहꣳ सूर्यम्। सूर्यमुभयतः। उ
भयतो ददर्श। ददर्शाहम्। अहन्देवानाम्। देवानाम्परमम्। परमङ्गु
हा। गुहा यत्। यदिति यत् ८ अग्नाऽऽइ पत्नीवन्। पत्नीवन्त्सजूः।
पत्नीवन्निति पत्नीऽवन्। सजूर्देवेन। सजूरिति सऽजूः। देवेन त्वष्ट्रा।
त्वष्ट्रा सोमम्। सोमम्पिब। पिब स्वाहा। स्वाहेति स्वाहा। प्रजापतिर्वृषा।
प्रजापतिरिति प्रजाऽपतिः। वृषासि। असि रेतोधाः। रेतोधा रेतः।
रेतोधाऽइति रेतःऽधाः। रेतो मयि। मयि धेहि। धेहि प्रजापतेः। प्रजा
पतेस्ते। प्रजापतेरिति प्रजाऽपतेः। ते वृष्णः। वृष्णो रेतोधसः। रेतो

५३

यमोरेतोधाम्। रेतोधमऽइतिरेतः। धमः। रेतोधामशीय। रेतोधा
मितिरेतः। धाम। अशीय ४ हरिरसि। असिहारियोजनः। हारियो
जनोहरिभ्याम्। हारियोजनऽइतिहारि। योजनः। हरिभ्यान्त्वा। ह
रिभ्यामितिहरि। भ्याम्। त्वेतित्वा। हर्योर्धानाः। धानास्थ। स्थासह
सोमाः। सहसोमाऽइन्द्राय। सहसोमाऽइतिसह। सोमाः। इन्द्रायेतीन्द्रा
य ५ यस्ते। तेऽश्वसनिः। अश्वसनिर्भक्षः। अश्वसनिरित्यश्व। सनिः। भ
क्षोयः। योगोसनिः। गोसनितिगो। सनिः। तस्यते। तऽइष्टयजुषः।
इष्टयजुषस्तुतस्तोमस्य। इष्टयजुषऽइतीष्ट। यजुषः। स्तुतस्तो
मस्यशस्तोक्थस्य। स्तुतस्तोमस्येतिस्तुत। स्तोमस्य। शस्तोक्थस्यो
पहूतस्य। शस्तोक्थस्येतिशस्त। उक्थस्य। उपहूतस्योपहूतः।

सं

उपहूतस्येत्युपऽहूतस्य। उपहूतो भक्षयामि। उपहूत ऽ इत्युपऽहूतः। भक्ष
यामीति भक्षयामि ॥ देवकृतस्यैनसः। देवकृतस्येति देवऽकृतस्य
एनसोऽवयजनम्। अवयजनमसि। अवयजनमित्यवऽयजनम्।
असि मनुष्यकृतस्य। मनुष्यकृतस्य पितृकृतस्य। मनुष्यकृतस्ये
ति मनुष्यऽकृतस्य। पितृकृतस्यात्मकृतस्य। पितृकृतस्येति पितृऽ
कृतस्य। आत्मकृतस्यैनसः एनसः। आत्मकृतस्येत्यात्मऽकृ
तस्य। एनसः एनसोऽवयजनम्। एनसः एनस इत्येनसः। अवयज
नमसि। अवयजनमित्यवऽयजनम्। असीत्यसि। यच्च। चाहम्।
अहमेनः। एनो विद्वान्। विद्वांश्चकार चकार यत्। यच्च। चावि
द्वान्। अविद्वांस्तस्य। तस्य सर्वस्य। सर्वस्येति सर्वस्य। १२ समिन्द्र।

54

५४ ५२

इन्द्र। णः। नो। मनसा। मनसा। नेषि। नेषि। गोभिः। गोभिः। सूरिभिः। सूरिभि
र्मघवन्। सूरिभिरिति सूरि। भिः। मघवन्। मघवन्त्स्वस्त्या। मघवन्निति मघ। व
न्। स्वस्त्येति स्वस्त्या। ब्रह्मणा देवकृतम्। देवकृतं यजत्। देवकृतमि
ति देव। कृतम्। यदस्ति। अस्ति देवानाम्। देवानां सुमतौ। सुमतौ
यज्ञियानाम्। सुमताविति सु। मतौ। यज्ञियानां स्वाहा। स्वाहेति
स्वाहा। १। धाता रातिः। रातिः सविता। सवितेदम्। इदं जुषन्ताम्।
जुषन्तां प्रजापतिः। प्रजापतिर्निधिपाः। प्रजापतिरिति प्रजा। प
तिः। निधिपा देवः। निधिपा इति निधि। पाः। देवो अग्निः। अग्नि
रित्यग्निः। त्वष्टा विष्णुः। विष्णुः प्रजया। प्रजया सं रराणाः। प्रजये
ति प्र। जया। सं रराणा यजमानाय। सं रराणा इति सम्। रराणाः।

मं

यजमानायद्रविणम्।द्रविणन्दधातन।दधातनस्वाहा।स्वाहेतिस्वाहा।४।
सुगावः।सुगेतिसु।गाः।वोदेवाः।देवाःसदना।सदनाऽअकर्म।अक
र्मयः।यऽआजग्म।आजग्मेदम्।आजग्मेत्याजग्म।इदꣳसवनम्।स
वनञ्जुषाणाः।जुषाणाऽइतिजुषाणाः।भरमाणावहमानाः।वह
मानाहवीꣳषि।हवीꣳष्यस्मे।अस्मेधत्त।अस्मेऽइत्यस्मे।धत्तवस
वः।वसवोवसूनि।वसूनिस्वाहा।स्वाहेतिस्वाहा।५ याꣳ२ऽआवहः।
आवहः।आवहऽउशतः।उशतोदेव।देवदेवान्।देवान्तान्।तानग्ने
प्रेरय।ईरयस्वे।स्वेऽअग्ने।अग्नेसधस्थे।सधस्थऽइतिसधऽस्थे।ज
क्षिवाꣳसः।पपिवाꣳसः।जक्षिवाꣳसऽइतिजक्षिवाꣳसः।पपि
वाꣳसश्च।पपिवाꣳसऽइतिपपिऽवाꣳसः।चविश्वे।विश्वेऽसमे।अ

56

५९ २

स्वर्घर्मम्। घर्मꣳ स्वः। स्वरातिष्ठत। आतिष्ठत। तिष्ठतानु। अनु स्वा

हा। स्वाहेति स्वाहा ९ वयꣳ हि। हि त्वा। त्वा प्रयति। प्रयति यज्ञे। प्र

यतीति प्र। यति। यज्ञेऽस्मिन्। अस्मिन्नग्ने। अग्ने होतारम्। हो

तारमवृणीमहि। अवृणीमहीह। इहेतीह। ऋधगयाः। अया ऋध

क्। ऋधगुत। उताशमिष्ठाः। आशमिष्ठाः। प्रजानन्वा। प्रजानन्य

ज्ञम्। प्रजानन्निति प्र। जानन्। यज्ञमुप। उपयाहि। याहि विद्वा

न्। विद्वान्त्स्वाहा। स्वाहेति स्वाहा ८ यज्ञ यज्ञम्। यज्ञङ्गच्छ। गच्छ यज्ञप

तिम्। यज्ञपतिꣳ स्वाम्। यज्ञपतिमिति यज्ञ। पतिम्। स्वां योनिम्। योनि

मिति योनिम्। एष ते। ते यज्ञः। यज्ञो यज्ञपते। यज्ञपते सहसूक्तवा

कः। यज्ञपत इति यज्ञपते। सहसूक्तवाकः सर्ववीरः। सहसूक्तवाक

मं

वाकः इति मह। महः सूक्तवाकः। सर्ववीरन्तम्। सर्ववीर इति सर्वऽवीरः।
तज्जुषस्व। जुषस्व स्वाहा। स्वाहेति स्वाहा ८ उरुं हि। हि राजा। राजा व
रुणः। वरुणश्चकार। चकार सूर्याय। सूर्याय पन्थाम्। पन्थामन्वे
तवै। अन्वेतवा उ। अन्वेतवा इत्यनुऽएतवै। ऊँ इत्यूँ। अपदे पादा। पा
दा प्रतिधातवे। प्रतिधातवे कः। प्रतिधातव इति प्रतिऽधातवे।
अकरुत। उतापवक्ता। अपवक्ता हृदयाविधः। अपवक्तेत्यपऽव
क्ता। हृदयाविधश्चित्। हृदयाविध इति हृदयऽविधः। चिदिति चित्।
नमो वरुणाय। वरुणायाभिष्टितः। अभिष्टितो वरुणस्य। अभिस्थि
तः इत्यभिऽस्थितः। वरुणस्य पाशाः। पाशा इति पाशाः ९ अग्नेरनी
कम्। अनीकमपः। अपः आविवेश। आविवेशापाम्। आविवेशेत्याऽविवेश। अपाम्। अ

57

५०

पात्रपात्। नपात्प्रतिरद्धन्। प्रतिरद्धमग्निम्। प्रतिरद्धमितिप्रति।
रद्धन्। अग्निमित्यग्निम्। दमेदमे समिधम्। दमेदमऽइतिदमे। दे
मे। समिधंयक्षि। समिधमितिसम्। इधम्। यक्षि अग्ने। अग्नेप्रति। प्रति
ते। तेजिह्वा। जिह्वाघृतम्। घृतमुत्। उच्चरण्यत्। चरण्यत्स्वाहा। स्वा
स्वाहेतिस्वाहा॥ २॥ समुद्रे। तेहृदयम्। हृदयमप्सु। अप्स्वन्तः। अ
प्स्वित्यप्सु। अन्तःसम्। समन्तरित्यन्तः। संत्वा। त्वाविशन्तु। विशन्त्वोष
धीः। ओषधीरुत। उतापः। आपऽइत्यापः। यज्ञस्यत्वा। त्वायज्ञपते। यज्ञ
पतेसूक्तोक्तौ। यज्ञपतऽइतियज्ञ। पते। सूक्तोक्तौ नमोवाके। सूक्तो
क्तावितिसूक्तौ — — — वा। विधेम। नमोवाकऽइतिनमः। वाके। विध
ेमयत्। यत्स्वाहा। स्वाहेतिस्वाहा॥ ३॥ देवीरापः। आपऽएषः। एष

सं

वः। यो गर्भः। गद्रूलम्। तः स्वधीतम्। स्वधीतं तु। स्वभृतम्। स्वधीतमि
ति स्वधीतम्। स्वभृतं बिभ्रता। स्वभृतमिति। स्वभृतम्। बिभ्रतेति बिभ्र
ता। देव सोम। सोमैषः। एषते। ते लोकः। लोकस्तस्मिन्। तस्मिञ्छम्।
शञ्च। च वक्ष्व। वक्ष्व परि। परि व। व ब्रव। ब्रवेति व ब्रवा। देवानांसमित्।
समिदसि। समिदितिसम्। इत्। असीत्यसि। २२ एजतु दशमास्यः। दशमा
स्यो गर्भः। दशमास्य इति दश। मास्यः। गर्भो जरायुणा सह। सहेति सह।
यथायम्। आयं वायुः। वायुरेजति। एजति यथा। यथा समुद्रः। समुद्रः
एजति। एजतीत्येजति। एवायम्। अयं दशमास्यः। दशमास्यो अ
स्रत्। दशमास्य इति दश। मास्यः। अस्रज्जरायुणा। जरायुणा सह।
सहेति सह। २३ यस्यै ते। ते यज्ञियः। यज्ञियो गर्भः। गर्भो यस्यै। य

58

स्योयोनिः। योनिर्हिरण्ययी। हिरण्ययीति हिरण्ययी। अक्ष्णा मन्दना।
अक्ष्णा यस्या। यस्या तम्। तन्माजी। माजी समम्। समगोगमम्। अजीगम
ॐ स्वाहा। स्वाहेतिति स्वाहा २४ बृहत्सामा। विश्वरूपः। बृहत्साम इ
ति बृहत्। साम्नः। विश्वरूप इन्दुः। विश्वरूप इति विश्व। रूपः। इन्दुरत्नः
शुक्लमहिमानम्। महिमानमानट्। आनड्धीरः। धीर इति धी
रः। एकपदीन्द्विपदीम्। एकपदीमित्येक। पदीम्। द्विपदीन्त्रिपदी
म्। द्विपदीमितिद्वि। पदीम्। त्रिपदीश्चतुष्पदीम्। त्रिपदीमितित्रि।
पदीम्। चतुष्पदीमष्टापदीम्। चतुःपदीमितिचतुः। पदम्। अ
ष्टापदीम्भुवना। अष्टापदीमित्यष्टा। पदीम्। भुवनानु। अनुप्रथ
न्ताम्। प्रथन्ताम् ॐ स्वाहा। स्वाहेतिस्वाहा २५ मरुतो यस्य। यस्य हि।

सं

हिन्वये। त्वयेपाथ्या। पाथ्या दिवः। दिवो विमहसः। विमहस इति वि।
महसः। स सुगोपातमः। सुगोपातमो जनः। सुगोपातम इति सुगो।
पातमः। जनः इति जनः २१ मही द्यौः। द्यौः पृथिवी। पृथिवी च। च नः।
नः इमम्। इमं यज्ञम्। यज्ञं मिमिक्षताम्। मिमिक्षतामिति मिमिक्ष।
ताम्। पिपृताम्। पिपृतां नः। नो भरीमभिः। भरीमभिरिति भरीम। भिः २२

59

आ तिष्ठ। तिष्ठ वृत्रहन्। वृत्रहन् रथम्। वृत्रहन्निति वृत्र। हन्। रथं
युक्ता। युक्ता हि। ते ब्रह्मणा। ब्रह्मणा हरी। हरी इति हरी। अर्वा
चीनं सु। सु ते। ते मनः। मनो ग्रावा। ग्रावा कृणोतु। कृणोतु वग्नु
ना। वग्नुनेति वग्नुना। इन्द्राय त्वा। त्वा षोडशिने। षोडशिन इति
षोडशिने २३ युक्ष्वा हि। हि केशिना। केशिना हरी। हरी वृषण

णा। हरीऽइतिहरी। हृषण्णकल्पश्रा। कल्पश्रेतिकल्प। श्रा। अथानः।
न॰ इन्द्र। इन्द्रसोमपाः। सोमपागिराम्। सोमपाऽइतिसोम। पाः। गिरा
मुपश्रुतिम्। उपश्रुतिञ्चर। उपश्रुतिमित्युप। श्रुतिम्। चरेतिचर ४१
इन्द्रमित्। इद्धरीहरीवहतः। हरीऽइतिहरी। वहतोप्रतिधृष्टशवसम्।
अप्रतिधृष्टशवसमित्यप्रति। धृष्ट। शवसम्। ऋषीणाञ्च। स्तु
तीः। स्तुतीरुप। उपयज्ञम्। यज्ञञ्च। चमानुषाणाम्। मानुषाणामि
तिमानुषाणाम्॥ १॰ यस्मान्न। नजातः। जातःपरः। परोऽअ
न्यः। अन्योऽअस्ति। अस्तियः। यऽआविवेश। आविवेशभुवनानि।
आविवेशेत्याऽविवेश। भुवनानिविश्वा। विश्वेतिविश्वा। प्रजाप
तिः प्रजया। प्रजापतिरितिप्रजा। पतिः। प्रजयासंरराणः। प्र

मे

जयेति प्र। जया। सं॰ रराणस्त्रीणि। सं॰ रराणः ऽ इति सम्। रराणः। त्रीणि
ज्योतींषि। ज्योतींषि सचते। सचते सः। स षोडशी। षोडशीति षोड
शी ३१। इन्द्रश्च। च सम्राट्। सम्राड्वरुणः। सम्राडिति सम्। राट्। वरुण
श्च। च राजा। राजा तौ। तौ ते। ते भक्षम्। भक्षञ्चक्रतुः। चक्रतुरग्रे। अग्र ऽ
एतम्। एतमित्येतम्। तयोरहम्। अहमनु। अनु भक्षम्। भक्षम्भक्षया
मि। भक्षयामि वाक्। वाग्देवी। देवी जुषाणा। जुषाणा सोमस्य। सोम
स्य तृप्यतु। तृप्यतु सह। सह प्राणेन। प्राणेन स्वाहा। स्वाहेति स्वाहा
३२ अग्ने पवस्व। पवस्व स्वपाः। स्वपा ऽ अस्मे। स्वपा ऽ इति सु। अपाः। अ
स्मे वर्चः। अस्मे ऽ इत्यस्मे। वर्चः। सुवीर्यम्। सुवीर्यमिति सुवीर्य
म्। दधद्रयिम्। रयिम्मयि। मयि पोषम्। पोषमिति पोषम्। अग्ने

60

त्वा। त्वा यज्ञेषु। यज्ञेषु मः ऽ इति यज्ञेषु। अग्ने यज्ञेषु सित। यज्ञेषु सित्वं यज्ञेषु सात।
यज्ञेषु स्तोमम। न देवेषु। देवेषु आसि। आसि यज्ञेषु सात। यज्ञेषु सान हम। अ
हम्मन ष्येषु। मन ष्येषु भूपा सम्मू। भूपा समिति भूपा सम्मू ॥ ११ ॥ ३ ॥
त्रि हन्तो ऽजसा। ऽजिह्वाल्मि मव। ति हन। ऽजसा सह। सह पीती।
पीती सोम। सोमं। ध्रुवेपपः॥ सोमं ऽ इति सोमं। ध्रुवे पपः ऽ इत्यवेप
यः। सोममि तु। इन्द्र वम। वम सतम। वमः ऽ इति वम। सतमिति
सतम। इन्द्राय त्वा॥ त्वौजसे। ऽजसः ऽ इत्योजसे। इन्द्रा जिह्व। ओजि
ह्वो जिह्वः। ओजिह्वस्तम। न देवेषु। देवेषु असि। अस्मो जिह्वः। ओ
जिह्वा हम। अ हम्मन ष्येषु। मन ष्येषु भूपा सम्म। भूपा समिति
भूपा सम्म। १४ अहम्ब्रम्म। ध्रम केन वः। कन वो वि। वि स्म

मं

यः। वृषभो जनानाम्। जनानामिंद्र। अग्निमन्ने। आजनतो। अग्नेऽपः। अग्नपो
यष्या। यष्येतियष्या। सख्यायवो। त्वाग्राजाय। ग्राजानन्स्याजाय। सख्यं स्या
जिष्ठ। आजिष्ठस्वाजिष्ठः। आजिष्ठस्तव। वदेवेषु। देवेष्वसि। असि
भ्राजिष्ठः। जिष्ठाजिष्ठ इत्यम्। यत्स्मरण्येषु। मरण्येषु भूयासम्। भूया
समिति। भूयासम्। १५ आजिघ्रा। जिघ्रकलशकलशम्। कलश
म्महि। महत्यानां। आत्वा। त्वाविशन्तु। विशन्त्विन्दवः। इन्दव इती
न्दवः। पुनरूर्ज्जा। ऊर्ज्जानि। निवर्तस्व। वर्तस्वसासानः। नःसह
स्रम्। सहस्रस्मधुक्षोरुधारा। उरुधारापयस्वती। उरुधारे
त्युरु। धारा। पयस्वती पुनः। पुनर्मा। माविशतात्। आविशता
त्। त्वाविशताद्रयिः। रयिरितिरयिः १६ इडेरन्ते। रन्ते हव्ये। हव्ये

८१

काम्ये। काम्ये चन्द्रे। चन्द्रे ज्योते। ज्योतेरिति। अदिति सरस्वति। सरस्वति
महि। महि विश्रुति। विश्रुतीति वि। श्रुति। एतानि। ते अघ्न्ये। अघ्न्ये
नामानि। नामानि देवेभ्यः। देवेभ्यो मा। मा सुकृतम्। सुकृतं ब्रूतात्।
सुकृतमिति सु। कृतम्। ब्रूतादिति ब्रूतात्। ४३ वि नः। नः इन्द्र। इ
न्द्र मृधः। मृधो जहि। जहि नीचा। नीचा यच्छ। यच्छ पृतन्यतः।
पृतन्यतः इति पृतन्यतः। यः अस्मान्। अस्माँ २॥ अभिदासति।
अभिदासत्यधरम्। अभिदासतीत्यभि। दासति। अधरं गमय। गमय तमः।
तमः इति तमः। इन्द्राय त्वा। त्वा विमृधे। विमृधः इति वि। मृधे ४४ वा
चस्पतिम्। पतिं विश्वकर्माणम्। विश्वकर्माणमूतये। विश्वकर्मा
णमिति विश्व। कर्माणम्। ऊतये मनोजुवम्। मनोजुवं वाजे। मनो

जुवमिति मनः। जुवम्। वाजे। अद्य। अद्या हुवेम। हुवेमेति हुवेम। सनः।
नो विश्वानि। विश्वानि हवनानि। हवनानि जोषत्। जोषद्विश्वशम्भूः।
विश्वशम्भूरवसे। विश्वशम्भूरिति विश्वऽशम्भूः। अवसे साधुकर्म्मा। सा
धुकर्म्मेति साधुऽकर्म्मा। इन्द्राय त्वा। त्वा विश्वकर्म्मणे। विश्वकर्म्मण
इति विश्वकर्म्मणे ॥ ४५ ॥ विश्वकर्म्मन् हविषा। विश्वकर्म्मन्निति विश्व।
कर्म्मन्। हविषा वर्द्धनेन। वर्द्धनेन त्रातारम्। त्रातारमिन्द्रम्। इन्द्र
मकृणोः। अकृणोरवध्यम्। अवध्यमित्यवध्यम्। तस्मै विशः।
विशः सम्। समनमन्त। अनमन्त पूर्वीः। पूर्वीरयम्। अयमुग्रः।
उग्रो विहव्यः। विहव्यो यथा। विहव्य इति विऽहव्यः। यथासत्। अ
सदिति सत् ॥ ४६ ॥ अग्नये त्वा। त्वा गायत्रच्छन्दसम्। गायत्रच्छन्दसङ्गृ

त्वामि। गायत्रं छन्द इति गायत्रम्। छन्दसम्। गृह्णामीन्द्राय। इन्द्राय त्रिष्टु
प्छन्दसम्। त्रिष्टुप्छन्दसेऽहिमेभ्यः। त्रिष्टुप्छन्दसमिति त्रिष्टुप्
छन्दसम्। विश्वेभ्यो देवेभ्यः। देवेभ्यो जगच्छन्दसम्। जगच्छन्दस
मनुष्टुभे। जगच्छन्दसमिति जगती। छन्दसम्। अनुष्टुभे। अनुष्टुभेति
मन्। त्वष्टा नेमिगरः। अभिगरः इत्यभिगरः। धा। त्रिषीनान्त्वा।
त्वा पक्षमनन्। पक्षान्यायुनोमि। अनोयुनोमि। युनोमि कृतनाना
म्। कृतनानाम्। सदनानाम्। भन्दनानाम्। मदिन्तमानाम्। मदिन्त
मानाम्। धन्वमानाम्। मदिन्तमानामिति मदिन्। तमानाम्। मधु
न्तमानाम्। मधुक्रतम्। मधुन्तमानामिति मधुन्। तमानाम्। मधु
क्रान्ता। त्वा मधुक्रतो। मधुक्रत्या युनोमि। आयुनोमि। युनोम्यद्भिः। इ

सं

श्रोइषे। इषे त्वं यस्त्वा। त्वायिस्त्वायमित्त्। रविना त्रितिर्यमित्व ध२ कवृ

म ऽश्चपम्। वृषं वृषभस्या। वृषभस्य रोचते। रोचते बृहत्। बृहत् क्रुक्रुः

शुक्रः शुक्रस्य। शुक्रस्य पुरोगाः। पुरोगाः सोमः पुरोगा इति

पुरःगाः। सोमः सोमस्य पुरोगाः। पुरोगा इति पुरःगाः। त्वा

शृणामि। शृणामीति शृणामि ध२ अग्निगीर्ह्रि। इहि ब्रह्मा। इषी

दस्य। यत्तस्यास्मत्वा। अस्मत्वा वाद्विषेण। अस्मत्वावे

त्यस्मत्। नवा। द्विषे रा देवानाम्। देवानामिति देवानाम् ध१

प्रहतिः। एतीयमधम्। एमस्वन्यतिः। प्रहतिः स्वाहाकृतिः। स्वाहाकृतिः

स्वाहा। स्वाहाकृतिरिति स्वाहा। कृतिः। स्वाहेति स्वाहा। उपसृजन्य

हाम्। उपसृजन्निन्धपा सृजन्। धरुणं मातृ। मातृ धरुणः। धरुणो

63

मातरम् । मातरं प्रयन् । प्रयन्निति प्रऽयन् । पायस्मो षम् । पो वमस्मा आ ।
अस्मा । स्वदीपरत । दीपरत्मा हा । म्हा हेति स्वाहा ॥ ४४ ॥ सत्रस्प: ऋ
षि: । ऋषिरसि । अस्पृगाम । अगाम ज्योति: । ज्योतिरमृता: । अमृ
ता: अभूम । अभूमेत्यभूम । दिवं पृथिव्या: । पृथिव्या अधि । अध्या
रुहाम । आरुहाम । अरुहामा विदाम । अविदाम देवान् । देवान्स्व:
स्वर्ज्योति: । ज्योतिरिति ज्योति: ॥ ४५ ॥ पुरुतमम् । तमिन्द्रापर्वता ।
इन्द्रापर्वता पुरोयुधा । पुरोयुधा य: । पुरोयुधेति पुर:ऽयुधा । यो
न: । न: पृतन्यात् । पृतन्यादप । अप तन्तम् । तन्तमित् । तमिति
तम् । तम् । इन्द्र तम् । हतं वज्रेण । वज्रेण तन्तम् । तन्तमित् । तमि
मिति तम् । तम् । इन्द्र तम् । हतमिति हतम् । दूरे चत्ताय । चत्ताय

से

कन्ततन। घन्तसमहनम। गारुतंप्यन्त। यदिनत्वत्म इनतदितीनत्वत।
अस्माकंऽभाभूत्। पाश्चन्यरि। परिश्रु। सूरविश्वतः। विश्वतोदम्मा।
दम्भादर्पीष्ट। दर्पीष्टविश्वतः। विश्वतः इति विश्वतः। स्याम सुवीराः।
सुवीरावीरैः। सुवीराः इति सु। वीराः। वीरैः सुपोषाः। सुपोषाः पो
षैः। सुपोषाः इति सु। पोषाः। पोषैरितिपोषैः ४८ परमेष्ठ्यभिधी
तः। परमेष्ठीतिपरमे। स्थी। अभिधीतः — प्रजापतिः। अभिधी
तः इत्यभि। धीतः। प्रजापतिर्वाचि। प्रजापतिरिति प्रजा। पजाप
तिः। वाचि व्याहृतायाम्। व्याहृतायामन्धः। व्याहृतायामि
ति वि। आहृतायाम्। अन्धो अच्छेतः। अच्छेतः सविता। अच्छेतः
इत्यच्छ। इतः। म्यां दीक्षायाम्। विश्वकर्मेति विश्वः कर्मा। दीक्षा

65

१४

याम् । विश्वकर्मेति विश्वः कर्मा । दीक्षायाम्पृष्ठा । पृष्ठा सोमक्र
यण्याम् । सोमक्रयण्यामिन्द्रः । सोमक्रयण्यामिति सोमम् । क्रय
ण्याम् । ४७ इन्द्रस्तु । महान्तः । महतस्तु । वक्रयाया । क्रयायाः पोष्य
न्तः । उपोष्यतेऽनेन । उपोषितः । इन्द्रपृ । उपोषितः । श्रद्धः । पच्य
मानः । पच्यमानो मित्रः । मित्रः क्रीतः । क्रीतो विष्णुः । विष्णुः शिपि
विष्टः । शिपिविष्टः ऊर्ध्वः । शिपिविष्टः इति शिपि । विष्टः । ऊर्ध्वा मन्त्रः ।
श्रामन्त्रो विष्णुः । श्रामन्त्रः इत्या । मन्त्रः । विष्णुर्देवत्यिषः । नवत्यिषः
प्रोक्ष्यमाणः ४८ प्रोक्ष्यमाणः सोमः । प्रोक्ष्यमाणः इति प्रनाउ
क्ष्यमानः । सोमः आगतः । आगतो यह्णः । आगतः इत्या । ग

से

नः। वरुण आसन्नाम्। आसन्नामासन्नः। आसन्नामित्या। सन्नाम्।
आसन्नोऽग्निः। आसन्न इत्यासन्नः। अग्निराग्नीध्रे। आग्नीध्र इन्द्रः। इ
न्द्रो हविर्धाने हविर्धानेऽथर्वा। हविर्धान इति हविः धाने। अथर्वोपा
वह्रियमाणः। उपावह्रियमाणो विश्वे। उपावह्रियमाण इत्युप।
अवह्रियमाणः ॥५१॥ विश्वे देवाः। देवा अंशुषु। अंशुषु न्युप्तः।
न्युप्तो विष्णुः। न्युप्त इति नि उप्तः। विष्णुराप्रीतपाः। आप्रीतपाः
आप्यायमानः। आप्रीतपा इत्याप्रीत। पा। आप्यायमानो य
मः। आप्यायमान इत्याप्यायमानः। यमः सूयमानः। सूय
मानो विष्णुः। विष्णुः संभ्रियमाणः। संभ्रियमाणो वायुः। सं

65

क्रियमाण इति क्रियमाणः । वायुः पूयमानः । पूयमानः ।
पूयमानः शुक्रः । शुक्रः पूतः । पूतः शुक्रः । शुक्रः क्षीरश्रीः । क्षीरश्री
र्मन्थी । क्षीरश्रीरिति क्षीर श्रीः । मन्थी सक्तुश्रीः । सक्तुश्रीर्विश्वे । स
क्तुश्रीरिति सक्तु । श्रीः ५ विश्वे देवाः । देवाश्चमसेषु । चमसेषू
न्नीतः । उन्नीतोऽसुः । उन्नीत इत्युत्नीतः । असुर्होमाय । होमायो
द्यतः । उद्यतो रुद्रः । उद्यत इत्युत्यतः । रुद्रो हूयमानः । हूयमा
नो वातः । वातोऽभ्यावृत्तः । अभ्यावृत्तो नृचक्षाः । अभ्यावृत्त इत्यभि
आवृत्तः । नृचक्षाः प्रतिख्यातः । भक्षो भक्ष्यमाणः । भक्ष्या
माणः पितरः । पितरो नाराशंसाः । नाराशंसाः सन्नः ५। सन्नः
सिन्धुः । सिन्धुरवभृथाय । अवभृथायतः । अवभृथायन्नवा । भृथा

मे

याऽऊयतः। समद्दृः। ऊयतऽऽत्युतायतः। समद्वोऽव्यवक्रियमाणः। अव्यव
क्रियमाणः सनिकः। अव्यवक्रियमाणः इत्यभि। अवक्रियमाणः।
सनिकः पश्चतः। पश्चतोयपोः। पश्चतः इति पश्चतः। यपोरोज
सा। ओजसा स्कभिता। स्कभिता रजांसि। रजांसि वीर्येभिः। वीर्ये
भिर्वीरतमा। वीरतमा शविष्ठा। वीरतमेति वीरऽतमा। शविष्ठेति
शविष्ठा। या पत्येते। पत्येते अप्रतीता। पत्येते इति पत्येते। अप्र
तीता सहोभिः। अप्रतीतेत्यप्रतिऽइता। सहोभिर्विष्णू। सहोभिरिति
सहःऽभिः। विष्णू अगन्। विष्णू इति विष्णू। अगन् वरुणा। वरुणा
पूर्वहूतौ। पूर्वहूताविति पूर्वऽहूतौ ५२ देवास्त्वमा। त्वमगान्।
अगाभ्यतः यत्नकृतः। नतोमा। माऽवितमः। उविणमष्ठा। अष्टमव

६६

क्ष्यान् । मनक्ष्यानन्तरिक्षम् । अन्तरिक्षमिन्वन् । पितॄन्पृथिवीम् ।
पृथिवीय्यम् । यङ्कम् । कञ्च । चलोकम् । लोकमगात् । अगाच्छतः ।
यत्तस्तनः । ततोमे । मेभद्रम् । भद्रमभूत् । अभूदित्यभूत् ५३ चतु
स्त्रिꣳशात्तन्तवः । चतुस्त्रिꣳशादिति चतुः । त्रिꣳशात् । तन्तवोवाये । ये
वितत्निरे । वितत्निरेये । वितत्निरऽइति विꣳतत्निरे । यइमम् ।
इमंय्यज्ञम् । यज्ञꣳस्वधया । स्वधयाददन्ते । ददन्तऽइति ददन्ते । तेषा
ञ्छिन्नम् । छिन्नꣳसम् । समेवतत् । ऊँऽइतै । एतद्दधामि । दधामि
स्वाहा । स्वाहा घर्मः । घर्मोऽअपि । अप्येतु । एतुदेवान् । देवानिति
देवान् । ५४ यज्ञस्यदोहः । दोहोविततः । विततःपुरुत्रा । विततऽ
इति विततः । पुरुत्रासः । पुरुत्रेति पुरुत्रा । सोऽअष्टधा । अष्टधादिवम् ।

सं

दिवमन्वाततान। अन्वाततानेत्यनुऽआततान। सपर्य। यत्तमधुत्वाम
धुक्ष्वमहि। महि मे। मे प्रजायाम्। प्रजायां रायः। प्रजायामिति। प्र।
जयाम्। रायस्पोषम्। पोषं विंदम्। हिंदमायुः। आयुरशीय। अशीय
स्वाहा। स्वाहेति स्वाहा ५५ पवस्व। पवस्व हिरण्यवत्। हिरण्यवदश्वव
त्। हिरण्यवदिति हिरण्य। वत्। अश्ववत्सोम। अश्ववदित्यश्व। वत्।
सोमवीरवत्। वीरवदिति वीर। वत्। वाजं गोमन्तम्। गोमन्तमाभ
र। गोमन्तमिति गो। मन्तम्। आभर भरस्वाहा। स्वाहेति स्वाहा ५६
इति वाजसनेयसंहितायां दीर्घपाठे क्रमेऽष्टमोऽध्यायः ८ दे
वसवितः। सवितः प्र। सवितरिति सवितः। प्रसुव। सुवयज्ञम्। यज्ञं
सुव। प्रसुव। सुव यज्ञपतिम्। यज्ञपतिं भगाय। यज्ञपतिमिति यज्ञ।

67

२

पतिम्। भगायेति भगाय। दिव्यो गंधर्वः। गंधर्वः केतपूः। केतपूः केतम्।
केतपूरिति केत। पूः। केतन्नः। नः पुनातु। पुनातु वाचः। वाचस्पतिः।
पतिर्वाजम्। वाजं नः। नः स्वदतु। स्वदतु स्वाहा। स्वाहेति स्वाहा १ ध्रुव
सदं त्वा। ध्रुवसदमिति ध्रुव सदम्॥ त्वा नृषदम्। नृषदं मनः सदम्। नृ
सदमिति नृ। सदम्। मनः सदमिंद्राय। मनः सदमिति मनः सदम्।
इंद्राय त्वा। त्वा जुष्टम्। जुष्टं गृह्णामि। गृह्णामि जुष्टतमम्। जुष्टतम
मिति जुष्ट। तमम्। अप्सुषदं घृतसदम्। अप्सुसदमित्यप्सु। सदम्।
घृतसदं व्योमसदम्। घृतसदमिति घृत। सदम्। व्योमसदमिति
व्योम। सदम्। पृथिविसदमंतरिक्ष। सदम्। पृथिविसदमिति पृ
थिवि। सदम्। अंतरिक्षसदं दिविसदम्। अंतरिक्षसदमित्यंतरिक्ष।

सं

सदम्। दिविसदं देवसदम्। दिविसदमिति दिवि। सदम्। देवसदं नाकस
दम्। देवसदमिति देव। सदम्। नाकसदमिति नाक। सदम्। २ अपाꣳ
रसम्। रसमुद्वयसम्। उद्वयसꣳ सूर्ये। उद्वयसमित्युत्। वयसम्। सूर्ये सन्तम्
सन्तꣳ समाहितम्। समाहितमिति सम्। आहितम्। अपाꣳ रसस्य। रस
स्य यः। यो रसः। रसस्तम्। तं वः। वो गृह्णामि। गृह्णाम्युत्तमम्। उत्तममित्यु
त्। तमम्। ३। ग्रहा ऊर्जाहुतयः। ऊर्जाहुतयो व्यन्तः। ऊर्जाहुतयः
इत्यूर्जा। आहुतयः। व्यन्तो विप्राय। विप्राय मतिम्। मतिमिति मति
म्। तेषां विशिप्रियाणाम्। विशिप्रियाणां वः। विशिप्रियाणामिति
वि। शिप्रियाणाम्। वोऽहम्। अहमिषम्। इषमूर्जम्। ऊर्जꣳ सम्।
समग्रभम्। अग्रभमित्यग्रभम्। संपृचौ स्थः। संपृचाविति सम्। पृचौ॥

68

५८

स्थः सम्। सम्मा। नाभृष्टेन। भृष्टेन ष्टभ्नम्। ष्टभ्नः विष्टभौ। विष्टभौ स्थः। वि
ष्टभाविति वि। ष्टभौ। स्थाद्वि। द्विमा। मा पाप्मना। पाप्मना ष्टभ्नम्। ष्टभ्नः
मिति ष्टभ्नम्। ४ । इन्द्रस्य वज्रः। वज्रोसि। असि वाजसाः। वाजसास्त्व
या। वाजसा इति वाज। सा। त्वयायम्। अयं वाजम्। वाजं सेत्। सेत्
दिति सेत्। वाजस्य नु। नु प्रसवे मातरम्। प्रसव इति प्र। सवे। मातरं
महीम्। महीमदितिम्। अदितिं नाम। नाम वचसा। वचसा करम
हे। करामह इति करामहे। यस्यामिदम्। इदं विश्वम्। विश्वं भुवन
म्। भुवनमाविवेश। आविवेश तस्याम्। आविवेशेत्या। विवेश।
तस्यान्नः। नो देवः। देवः सविता। सविता धर्म। धर्म साविषत्। सा
विषदिति साविषत्। ५। अप्स्वन्तः। अप्स्वित्यप्शसु। अन्तरमृतम्।

मे

अमृतमप्सु। अप्सु भेषजम्। अप्स्वित्यप्ऽसु। भेषजमपाम्। अपामुत। उ
त प्रशस्तिषु। प्रशस्तिष्वश्वाः। प्रशस्तिष्विति। प्रशस्तिऽसु। अश्वा भवत। भ
वत वाजिनः। वाजिनः इति वाजिनः देवीरापः। आपो यः। यो वः। व ऊ
र्मिः। ऊर्मिः प्रतूर्तिः। प्रतूर्तिः ककुन्मान्। प्रतूर्तिरिति प्रऽतूर्तिः। क
कुन्मानिति ककुत्ऽमान्। वाजसास्तेन। वाजसा इति वाजऽसाः।
तेनायम्। अयं वाजम्। वाजं सेत्। सेदिति सेत् ८ वातो वा। वा
मनः। मनो वा। वा गन्धर्वाः। गन्धर्वाः सप्तविंऽशतिः। सप्तविंऽश
तिरिति सप्तऽविंऽशतिः। ते ऽग्रे। अग्रेऽश्वम्। अश्वमयुञ्जन्। अयुञ्जन्ते। ते
ऽस्मिन्। अस्मिञ्जवम्। जवमादधुः। आदधुः। आदधुरि
त्याऽदधुः ७ वातरंहा भव। वातरंहा इति वातऽरंहाः।

69

भवद्वाजिन् । वाजिन्मृज्यमानः । मृज्यमानऽइंद्रस्येव दक्षिणः । इंद्र
स्येवेतीन्द्रस्य दक्षिणः श्रिया । श्रियेयि । पथीत्ययि । पं नेनन्त्वा । त्वा
महतः महतो विश्ववेदसः । विश्ववेदस आने । विश्ववेदस इति
विश्व वेदसः । आने । नेत्वष्टा । त्वष्टा पत्स्व । पत्स्वजवम् । पत्स्वेति
पत् । स्व । जवेदधात । दधातितिदधात ८ जवो यः । यस्ते । नेवाजि
न् । वाजिन्निहितः । निहितो गुहा । निहित इति नि । हितः । गुहा यः
यः श्येने । श्येने परीत्तः । परीत्तो अचरत् । अचरश्च । च वाते । वाते
इति वाते । नेन नः । नो वाजिन् । वाजिन्बलवान् । बलवान्बालेन ।
बलवानिति बल । वान् । बलेन वाजः जजित् । वाजजिच्च । वाजजि
दिति वाज । जित् । च भव । भव समने । समने च । च पारयिष्णुः । पार

से

70

यिसृतितिपाश्यिसृः।ब्वाजिनोब्वाजजितः।ब्वाजजितोब्वाजम्।वाजजि
तःइतिवाज।जितः।वाजꣳसरिष्यतः।सरिष्यंतोबृहस्पतेः।बृहस्पते
र्भागम्।भागमव।अवजिघ्रतेतिजिघ्रत ५ देवस्याहम्।अहꣳसवि
तुः।सवितुःसवेसत्यसवसः।सत्यसवसोबृहस्पतेः।सत्यसवसःइ
तिसत्य।सवसः।बृहस्पतेरुत्तमम्।उत्तमंनाकम्।उत्तममित्युत्।त
मम्।नाकꣳरुहेयम्।रुहेयमितिरुहेयम्।इंद्रस्यसत्यप्रसवसः।
सत्यप्रसवसोरुहम्।सत्यप्रसवसःइतिसत्य।प्रसवसः।अहरुह
मित्यहरुहम्। ६ बृहस्पतेव्वाजम्।वाजंजय।जयबृहस्पतये।बृह
स्पतयेव्वाचम्।व्वाचंव्वदत।व्वदतबृहस्पतिम्।बृहस्पतिंव्वाजम्।
व्वाजंजापयत।जापयतेतिजापयत।इंद्रेद्राय।इंद्रायेंद्रम्।इंद्रमि

मीढ्म् ॥ एषा वः । वःसा । सासत्या । सत्यासंवाक् । संवागभूत् । संवा
गितिसम् । वाक् । अभूद्यया । ययाबृहस्पतिम् । बृहस्पतिंवाजम् ।
वाजमजीजपत । अजीजपताजीजपत । अजीजपतबृहस्पतिम् ।
बृहस्पतिंवाजम् । वाजंवनस्पतयः । वनस्पतयोविविमुच्यध्वम् । वि
मुच्यध्वमितिविमुच्यध्वम् । इंद्रवाजजितः । वाजजितोवाजम् । वाजजितइ
तिवाज । जितः । वाजंजेषम् । जेषमितिजेषम् । वाजिनोवाजितिनः । वा
जजितो । ध्वनः । वाजजितइतिवाज । जितः । अध्वनस्कभ्नुवन्तः । स्क
भ्नुवन्तोयोजना । योजनामिमानाः । मिमानाःकाष्ठाम् । काष्ठांग
च्छत । गच्छतेतिगच्छत ॥२॥ एषस्यः । स्यवाजी । वाजीक्षिपणिम् । क्षि
पणिंतुरण्यति । तुरण्यतिग्रीवायाम् । ग्रीवायांबद्धः । बद्धोअपि

मं

कक्षे। अपिकक्षः ऽआसनि। अपिकक्ष इत्यपि। कक्षे। आसनीत्यासनि।
क्रतुं दधिक्राः। दधिक्रा अनु। दधिक्रा इति दधि। क्राः। अनु सं ऽसनि
ष्यदत्। सं ऽसनिष्यदत्पथाम्। सं ऽसनिष्यददिति सम्। सनिष्यदत्। पथा
मङ्कांसि। अङ्कांसि अनु। अन्वापनीफणत्। आपनीफणत्स्वाहा।
आपनीफणदित्यापनीफणत्। स्वाहेति स्वाहा ॥ १२ ॥ उत स्म। स्मास्य।
अस्य द्रवतः। द्रवतस्तुरण्यतः। तुरण्यतः पर्णम्। पर्णं न। न वेः। वेरनु।
अनु वाति। वाति प्रगर्धिनः। प्रगर्धिन इति प्र। गर्धिनः। श्येनस्येव
ध्रजतः। श्येनस्येवेति श्येनस्य। इव। ध्रजतो ऽङ्कसम्। अङ्कसं परि।
परि दधिक्राव्णः। दधिक्राव्णः सह। दधिक्राव्ण इति दधि। क्रा
व्णः। सहोर्जा। ऊर्जा तरित्रतः। तरित्रतः स्वाहा। स्वाहेति स्वाहा ॥ १४ ॥

षा३ः। नो भवंतु। भवंतु वाजिनः। वाजिनो हवेषु। हवेषु देवताता। ताताऽइ
वताता मितद्रवः। देवतातेति देवऽताता। मितद्रवः स्वर्काः। मितद्रवः
इति मितऽद्रवः। स्वर्का इति सुऽअर्काः। जंभयंतो अहिम्। अहिं वृक
म्। वृकं रक्षांसि। रक्षांसि सनेमि। सनेम्यस्मत्। अस्मद्युयवन्। युयवन्नमीवाः
अमीवा इत्यमीवाः ॥५॥ ते नः। नो अर्वंतः। अर्वंतो हवनश्रुतः। हव
नश्रुतो हवम्। हवनश्रुत इति हवनऽश्रुतः। हवं विश्वे। विश्वे शृण्वं
तु। शृण्वंतु वाजिनः। वाजिनो मितद्रवः। मितद्रवः इति मितऽद्रवः।
सहस्रसा मेधसाता। सहस्रसा इति सहस्रऽसाः। मेधसाता सनिष्य
वः। मेधसातेति मेधऽसाता। सनिष्यवो महः। महो ये। ये धनम्। धन
ऽसमिथेषु। समिथेषु जभ्रिरे। समिथेष्विति समम्। रथेषु। जभ्रिरः

सं

72

इतिनृग्निः १८ वाजेवाजेवत। वाजेवाजऽइतिवाजे। वाजे। अवतवाजिनः।
वाजिनोनः। नोधनेषु। धनेषुविप्राः। विप्राअमृताः। अमृताऋतज्ञाः। ऋ
तज्ञाऽइत्यृत। ज्ञाः। अस्यमध्वः। मध्वःपिबत। पिबतमादयध्वम्। मादयध्वंतृ
प्ताः। तृप्तायात। यातपथिभिः। पथिभिर्देवयानैः। पथिभिरितिपथि।
भिः। देवयानैरितिदेव। यानैः १९ आमा। मावाजस्य। वाजस्यप्रसवः।
प्रसवोजगम्यात्। प्रसवऽइतिप्र। सवः। जगम्यादेमे। एमे। इमेद्यावा
पृथिवी। इमेऽइतीमे। द्यावापृथिवीविश्वरूपे। द्यावापृथिवीऽइतिद्या
वापृथिवी। विश्वरूपेऽइतिविश्व। रूपे। आमा। मागन्ताम्। गन्तांपित
रा। पितरामातरा। मातराच। चामा। आमा। मासोमः। सोमो। अमृतत्वे
न। अमृतत्वेनगम्यात्। अमृतत्वेनेत्यमृत। त्वेन। गम्यादितिगम्या

72

नु। ससृवांसो निमृजानाः ससृवांसो ऽतिनिमृजानाः ससृवांसो ऽतिनिमृजा
नाः ऽइतिनिमृजानाः। ५ आपये स्वाहा। स्वाहा स्वापये। स्वापये पिजा
य। स्वापय ऽइति सु आपये। अपिजाय क्रतवे। अपिजायेत्यपि जाय।
क्रतवे वसवे। वसवे अहर्पतये। अहर्पतये ह्ने। अहः पतय ऽइत्यहः ऽप
तये। अह्ने मुग्धाय। मुग्धाय मुग्धाय। मुग्धाय वैनंशिनाय। वैनंशि
शिनाय विनंशिने। विनंशिन आन्त्यायनाय। विनंशिन ऽइति विनं
नंशिने। आन्त्यायनायान्त्याय। भौवनायनायेत्यान्त्या आयनाय। आन्त्या
य भौवनाय। भौवनाय भुवनस्य। भुवनस्य पतये। पतये अधिपतये।
अधिपतय ऽइत्यधि। पतये ॥३॥ आयुर्यज्ञेन। यज्ञेन कल्पताम्। कल्प
ताम्प्राणः। प्राणश्चक्षुः। चक्षुः श्रोत्रम्। श्रोत्रं पृष्ठम्। पृष्ठं यज्ञः। यज्ञो

सं

यज्ञेन। यज्ञेन कल्पताम्। कल्पतामिति कल्पताम्। प्रजापतेः प्रजाः। प्र
जाः प्रजापतेरिति प्रजा। पतेः। प्रजाः अभूम। प्रजा इति प्रजाः। अभूम
स्वः। स्वर्देवाः। आगन्म। अगन्मामृताः। अमृता अभूम। अभूमेत्यभूम ॥ २
अस्मे वः। अस्मे इत्यस्मे। वो अस्तु। अस्त्विन्द्रियम्। इन्द्रियमस्मे। अस्मे नृ
म्णम्। अस्मे इत्यस्मे। नृम्णमुत। उत क्रतुः। क्रतुरस्मे। अस्मे वर्चांꣳ
सि। अस्मे इत्यस्मे। वर्चांꣳसि सन्तु। सन्तु। सन्तु वः। व इति वः। नमो
मात्रे। मात्रे पृथिव्यै। पृथिव्यै नमः। नमो मात्रे। मात्रे पृथिव्यै। पृथि
व्या इयम्। इयन्ते। ते राट्। राड्यन्ता। यन्तासि। असि यमनः। यमनो ध्रुवः।
ध्रुवो धरुणः। धरुण इति धरुणः। कृष्यै त्वा। त्वा क्षेमाय। क्षेमाय त्वा। त्वा र
य्यै। रय्यै पोषाय। पोषायेति पोषाय। २। वाजस्येमम्। इमम्प्रसवः।

73

प्रसवः सुषुवे। प्रसवऽइति प्रऽसवः। सुषुवेऽग्रे। सुसुवऽइति सुसुवे। अग्रे
सोमम्। सोमꣳ राजानम्। राजानमोषधीषु। ओषधीष्वप्सु। अप्स्वित्यप्ऽ
सु। ता अस्मभ्यम्। अस्मभ्यं मधुमतीः। मधुमतीर्भवन्तु। मधुमतीरिति म
धुऽमतीः। भवन्तु वयम्। वयꣳ राष्ट्रे। राष्ट्रे जागृयाम। जागृयाम पुरोहि
ताः। पुरोहिताः स्वाहा। पुरोहिताऽइति पुरःऽहिताः। स्वाहेति स्वाहा। २२
वाजस्येमाम्। इमां प्रसवः। प्रसवः। शिश्रिये। प्रसवऽइति प्रऽसवः।
शिश्रिये दिवम्। दिवमिमा। इमा च। च विश्वा। विश्वा भुवनानि। भुव
नानि सम्राट्। सम्राडिति सम्ऽराट्। अदित्सन्तं दापयति। दापय
ति। दापयति प्रजानन्। प्रजानन्त्स नः। प्रजानन्निति प्रऽजानन्। स
नः। नो रयिम्। रयिꣳ सर्ववीरम्। स[illegible]रन्नि। सर्ववीरमिति सर्व।

मे

वीरम्। नियच्छतु। यच्छतु स्वाहा। स्वाहेति स्वाहा। २३ वाजस्य नु। नु प्रसवः।
प्रसवः आबभूव। प्रसव इति प्रसवः। आबभूव। बभूवेमा। इमा च। च वि
श्वा। विश्वा भुवनानि। भुवनानि सर्वतः। सर्वत इति सर्वतः। सनेमिराजा।
राजा परि। परि याति। याति विद्वान्। विद्वान् प्रजाम्। प्रजाम्पुष्टिम्। प्रजा
मिति प्रजाम्। पुष्टिं वर्धयमानः। वर्धयमानोऽस्मे। अस्मे स्वाहा। अस्मे
इत्यस्मे। स्वाहेति स्वाहा। २४ सोमं राजानम्। राजानमवसे। अवसेऽग्नि
म्। अग्निमन्वारभामहे। अन्वारभामह इत्यनु आरभामहे। आदित्या
न्विष्णुम्। विष्णुं सूर्यम्। सूर्यम्ब्रह्माणम्। ब्रह्माणं च। च बृहस्पतिम्।
बृहस्पतिं स्वाहा। स्वाहेति स्वाहा। २५ अर्यमणम्बृहस्पतिम्। बृह
स्पतिमिन्द्रम्। इन्द्रं दानाय। दानाय चोदय। चोदयेति चोदय। वाचं वि

७४

स्मम। विस्मऽ सरस्वतीम। सरस्वतीꣳ सवितारम्। सवितारं च। च वाजि
नम्। वाजिनꣳ स्वाहा। स्वाहेति स्वाहा २६ अग्ने अच्छ। अच्छा वद। वदेह।
इह नः॥ नः प्रति। प्रति नः। नः सुमनाः। सुमना भव। सुमना इति सुमनाः।
भवेति भव। प्र नः। नो यच्छ। यच्छ सहस्रजित्। सहस्रजित्त्वम्। सहस्रजि
दिति सहस्रऽजित्। त्वꣳ हि। हि धनदाः। धनदा असि। धनदा इति धन।
दाः। असि स्वाहा। स्वाहेति स्वाहा २७ प्र नः। नो यच्छतु। यच्छत्वर्यमा। अर्य
मा। अर्यमा पूषा। पूषा बृहस्पतिः। बृहस्पतिरिति बृहस्पतिः। वाग्दे
वी। देवी ददातु। ददातु नः। नः स्वाहा। स्वाहेति स्वाहा २८ सरस्व
त्यै वाचः। वाचो यन्तुः। यन्तुर्यन्त्रिये। यन्त्रिये दधामि। दधामि बृहस्पतेः।
बृहस्पतेस्त्वा। त्वा साम्राज्येन। साम्राज्येनाभि। साम्राज्येनेति सम्। रा

सं

ज्येन । अभिषिंचामि । सिंचामसौ । असावित्यसौ २९ अग्निरेकाक्षरेण । ए
काक्षरेण प्राणम् । एकाक्षरेणेत्येक । अक्षरेण । प्राणमुत् । उदजयत् ।
अजयत्तम् । तमुत् । उज्जेषम् । उज्जेषमश्विनौ । अश्विनौ द्व्यक्षरेण । द्व्यक्ष
रेण द्विपदः । द्व्यक्षरेणेति द्वि । अक्षरेण । द्विपदो मनुष्यान् । द्विपदः
इति द्वि । पदः । मनुष्यानुत् । उदजयत्ताम् । अजयतान्तान् । तान्वि
ष्णुः । विष्णुस्त्र्यक्षरेण त्र्यक्षरेण त्रीन् । त्र्यक्षरेणेति त्रि । अक्षरेण । त्रींल्लो
कान् । लोकांस्तामः । सोमश्चतुरक्षरेण । चतुरक्षरेण चतुष्पदः । च
तुरक्षरेणेति चतुः । अक्षरेण । चतुष्पदः पशून् । चतुः पदः इति च
तुः । पदः । पशूनुत् ॥ ३० पूषा पंचाक्षरेण । पंचाक्षरेण पंच । पंचा
क्षरेणेति पंच । अक्षरेण । पंच दिशः । दिशस्ताः । ताः सविता । स

७५

विता। षडक्षरेण। षडक्षरेण षट्। षडक्षरेणेति षट्। अक्षरेण। षड्
ऋतून्। ऋतून्मरुतः। मरुतः सप्ताक्षरेण। सप्ताक्षरेण सप्त। सप्ताक्ष
रेणेति सप्त। अक्षरेण। सप्त ग्राम्यान्। ग्राम्यानजयत्। अजयद्बृहस्प
तिः। बृहस्पतिरष्टाक्षरेण। अष्टाक्षरेण गायत्रीम्। अष्टाक्षरेणेत्यष्ट
अक्षरेण। गायत्रीं नाम। नाम मित्रः ॥ मित्रो नवाक्षरेण। नवाक्षरेण
त्रिवृतम्। नवाक्षरेणेति नव। अक्षरेण। त्रिवृतं स्तोमम्। त्रिवृत
मिति त्रि। वृतम्। स्तोमं वरुणः। वरुणो दशाक्षरेण। दशाक्षरेण।
विराजम्। दशाक्षरेणेति दश। अक्षरेण। विराजमिन्द्रः। विराजमि
ति वि। राजम्। इन्द्र एकादशाक्षरेण। एकादशाक्षरेण त्रिष्टुभम्। ए

सं

76

कादशान्तरेणेत्येकादश। अन्तरेण। त्रिष्टुभं विश्वे। त्रिष्टुभमिति त्रिष्टु
भा विश्वेदेवाः। देवा द्वादशान्तरेण। द्वादशान्तरेण जगतीम्। द्वादशान्त
रेणेति द्वादश। अन्तरेण। जगतीं वसवः १२ वसवस्त्रयोदशान्तरे
ण। त्रयोदशान्तरेण त्रयोदशाम्। त्रयोदशान्तरेणेति त्रयोदश। अन्त
रेण। त्रयोदशाꣳ रुद्राः। त्रयोदशामिति त्रयः। दशाम्। रुद्राश्चतुर्दशान्त
रेण। चतुर्दशान्तरेण चतुर्दशाम्। चतुर्दशान्तरेणेति चतुर्दश। अ
न्तरेण। चतुर्दशामादित्याः। चतुर्दशामिति चतुः। दशाम्। आदित्याः
पंचदशान्तरेण। पंचदशान्तरेण पंचदशाम्। पंचदशान्तरेणेति
पंचदश। अन्तरेण। पंचदशामदितिः। पंचदशामिति पंच। दशाम्।

७८

अदितिः षोडशाद्वरेण। षोडशाद्वरेण षोडशम्। षोडशाद्वरेण
ति षोडशी। अद्वरेण षोडशम्प्रजापतिः। प्रजापतिः सप्तदशाद्व
रेण। प्रजापतिरिति प्रजा। पतिः। सप्तदशाद्वरेण सप्तदशम्।
सप्तदशाद्वरेणेति सप्तदश। अद्वरेण। सप्तदशमिति सप्त। द
शम्। ११ पवते। तेनिभते। निवते भागेः। निर्हितः इतिनिः।
हते। भागस्तम्। तेऽदधत्। जपत्स्वाहा। स्वाहाग्निनेत्रेभ्यः। अ
ग्निनेत्रेभ्यो देवेभ्यः। अग्निनेत्रेभ्यः इत्यग्नि। नेत्रेभ्यः। देवेभ्यः।
पुरःसद्भ्यः। पुरःसद्भ्यः स्वाहा। पुरः। सद्भ्यः इतिपुरः सत्वा यः स्वा
हा यमनेत्रेभ्यः। यमनेत्रेभ्यो दक्षिणसद्भ्यः। यमनेत्रेभ्य इ
ति यम। नेत्रेभ्यः। दक्षिणासद्भ्यो विश्वदेवनेत्रेभ्यः। दक्षि

सं

णासद्भ्यः इति दक्षिणासद्भ्यः । विश्वेदेवनेत्रेभ्यः पश्चात्सद्भ्यः । विश्वेदेव
नेत्रेभ्यः इति विश्वेदेवा नेत्रेभ्यः । पश्चात्सद्भ्यो मित्रावरुणनेत्रेभ्यः । प
श्चात्सद्भ्यः इति पश्चात्सद्भ्यः । मित्रावरुणनेत्रेभ्यो वा । मित्रावरुण
नेत्रेभ्यः इति मित्रावरुणा नेत्रेभ्यः । वा मरुन्नेत्रेभ्यः । मरुन्नेत्रेभ्यो वा ।
मरुन्नेत्रेभ्यः इति मरुता नेत्रेभ्यः वोत्तरासद्भ्यः । उत्तरासद्भ्यः सोमने
त्रेभ्यः । उत्तरासद्भ्यः इत्युत्तरासद्भ्यः । सोमनेत्रेभ्यः उपरिसद्भ्यः सो
मनेत्रेभ्यः इति सोमा नेत्रेभ्यः । उपरिसद्भ्यो दुवस्वद्भ्यः । उपरिसद्भ्यः
इत्युपरिसद्भ्यः । दुवस्वद्भ्यः इति दुवस्वद्भ्यः ३७ ये देवाः
देवाः अग्निनेत्राः । अग्निनेत्राः पुरःसदः । अग्निनेत्राः इत्यग्निनेत्राः ।
पुरःसदस्तेभ्यः । पुरःसदः इति पुरःसदः । तेभ्यो यमनेत्राः । य

77

मनेत्रा दक्षिणासदः। यमनेत्राः इति यम। नेत्राः। दक्षिणासदो विश्वदे
वनेत्राः। दक्षिणासदः इति दक्षिणासदः। विश्वदेवनेत्राः पश्चात्सदः। वि
श्वदेवनेत्राः इति विश्वदेव। नेत्राः। पश्चात्सदो मित्रावरुणनेत्राः। पश्चात्स
दः इति पश्चात्। सदः। मित्रावरुणनेत्रा मरुन्नेत्राः। मित्रावरुणनेत्राः इति
मित्रावरुण। नेत्राः। मरुन्नेत्राः उत्तरासदः। मरुन्नेत्राः इति मरुत्। नेत्राः।
उत्तरासदः। सोमनेत्राः। उत्तरासदः इत्युत्तरा। सदः। सोमनेत्राः उपरि
सदः। सोमनेत्राः इति सोम। नेत्राः। उपरिसदो दुवस्वन्तः। उपरिसदः
इत्युपरि। सदः। दुवस्वन्तः इति दुवस्वन्तः ३५ अग्ने सहस्व। सहस्व पृत
नाः। पृतनाः अभिमातीः। अभिमातीरप। अभिमातीरित्यभि। मातीः।
अपास्य। अस्य दुष्टरस्तरन्। दुष्टरः इति दुः। स्तरः। तरन्नरातीः।

सं

अग्नाविष्णोर्थाः । यत्र वाहमस्मि । यत्र वाहमसीति । यत्त्वा । ब्रूहसि ३८ उपा
ꣳशोर्वीर्येण । उपाꣳशोरित्युप । अꣳऽशोः । वीर्येण । जहोमि । जहोमि हत
म् । हतꣳऽरक्षः । रक्षः स्वाहा । स्वाहा । रक्षसाम् । रक्षसां त्वा । त्वा वधाय । वधा
य । वधायावधिष्म । अवधिष्म रक्षः । रक्षोऽवधिष्म । अवधिष्मामुम् । अमुम्
मसौ । असौ हतः । हतः । हत इति हतः ३९ सविता त्वा । त्वा सवानाम् । सवा
नाꣳ सुवताम् । सुवतामग्निः । अग्निर्गृहपतीनाम् । गृहपतीनाꣳ
सोमः । गृहपतीनामिति गृह । पतीनाम् । सोमो वनस्पतीनाम् । वनस्प
तीनामिति वनस्पतीनाम् । बृहस्पतिर्वाचे । वाचः इन्द्रः । इन्द्रो ज्यैष्ठ्याय ।
ज्यैष्ठ्याय रुद्रः । पशुभ्यः । पशुभ्यो मित्रः । पशुभ्य इति पशु । भ्यः । मित्रः
सत्यः । सत्यो वरुणः । वरुणो धर्मपतीनाम् । धर्मपतीनामिति

78

७८

धर्म॑पतीनाम्। ३८ इमंदेवाः असपत्नम्। असपत्नꣳ सुवध्वम्। सु
वध्वमहते। महते क्षत्राय। क्षत्राय ज्यैष्ठ्याय। ज्यैष्ठ्याय जानराज्याय। जा
जानराज्यायेंद्रस्य। जानराज्यायेतिजान। राज्याय। इंद्रस्येंद्रियाय।
इंद्रियायेतीन्द्रियाय। इममुष्य। अमुष्य पुत्रम्। पुत्रममुष्यै। अमुष्यै
पुत्रम्। पुत्रमस्यै। अस्यै विशे। विशएषः एषवः। वोमी। अमीराजा।
अमीरत्यमी। राजासोमः। सोमोस्माकम्। अस्माकंब्राह्मणानाम्।
ब्राह्मणानाꣳराजा। राजेतिराजा। ३९ इतिवाजसनेयसंहितायां
शीर्वपाठे पदक्रमेनवमोऽध्यायः।। अपोदेवाः। देवामधुमतीः
मधुमतीरगृह्णन्। मधुमतीरितिमधु। मतीः। अगृह्णन्नूर्जस्वतीः।
ऊर्जस्वतीराजस्वः। राजस्वश्चितानाः। राजस्वःइतिराजाःस्वःचिता

से

नाऽइतिचितानाः।याभिर्मित्रावरुणौ।मित्रावरुणावभि।अभ्यषिंचन्।अ
सिंचन्याभिः।याभिरिंद्रं।इंद्रमनयन्।अनयन्नति।अत्यरातीः।अरातीरि
त्यरातीः १ वृष्णऊर्मिः।ऊर्मिरसि।असिराष्ट्रदाः।राष्ट्रदाराष्ट्रं।राष्ट्रदाः
इतिराष्ट्र।दाः।राष्ट्रंमे।मेदेहि।देहिस्वाहा।स्वाहामुष्मै।अमुष्मैवृषसेनः।
वृषसेनोऽर्थेतः।वृषसेनऽइतिवृष।सेनः २ अर्थेतस्थ।अर्थेतऽइत्यर्थ।
इतः।दत्तोजस्वतीः।ओजस्वतीरापः।आपःपरिवाहिण्यः।परिवाहि
णीरपाम्।परिवाहिणीरितिपरि।वाहिनीः।अपांपतिः।पतिरपा
म्।अपांगर्भः।गर्भःसूर्यत्वचसः ३ सूर्यत्वचसःसूर्यवर्चसः।सूर्य
त्वचसऽइतिसूर्य।त्वचसः।सूर्यवर्चसोमांदाः।सूर्यवर्चसऽइतिसू
र्य।वर्चसः।मांदाव्रजक्षितः।व्रजक्षितोवाश्याः।व्रजक्षितऽइतिव्र

79

७५

जा। विनः। व्राशाः। शविष्ठाः। शविष्ठायक्षीः। शाक्षी जैनमनसः। अ

नमनसो। विश्वमनसः। जनमनसऽइति जन। मनसः। विश्वमनसः। आपः।

विश्वमनसऽइति विश्व। मनसः। आपः स्वराजः। स्वराजऽइति स्व। राजः।

महि त्वेषम्। त्वेषं त्विषियाय। त्विषियाय वत्सानाः। वत्सानाऽभ्रना

ष्टाः। भ्रनष्टाः सीदत। सीदत सहोजसः। सहोजसो दधतीः

सहोजसऽइति सह। ओजसः। दधतीरिति दधतीः। ४ सोमस्य त्वि

षिः। त्विषिरसि। असि तव। तव इव मे। तवेवेति तव। इव। मे त्वि

षिः। त्विषिर्भूयात्। भूयादिति भूयात्। अग्नये स्वाहा। स्वाहा सोमा

य। सोमाय सवित्रे। सवित्रे सरस्वत्यै। सरस्वत्यै पूष्णे। पूष्णे बृहस्प

तयऽइन्द्राय। घोषाय। घोषाय श्लोकाय। श्लोकायांशाय

से

अ॰ गाय भगाय । भगायार्यम्णे । अर्यम्णा इत्यर्यम्णे ५ अभि त्रिपृष्ठम्
सि । अभि त्रिपृष्ठमित्यभि । त्रिपृष्ठम् । अस्ति वाचः । वाचो वृषभः । वृषभस्तेषा
नाः तेषां नाः सोमस्य । तेषा नाः इति तपः । नाः । सोमस्य दात्रम् । दा
त्रमसि । असि स्वाहा । स्वाहा राजस्वः । राजस्वः इति राज । स्वः ८ स
धमादो द्युम्निनीः । सधमाद इति सध । मादः । द्युम्निनीरापः । आ
प एताः । एता अनाधृष्टाः । अनाधृष्टा अपस्यः । अपस्यो वसानाः ।
वसाना इति वसानाः । यस्या व वव्रे । चक्रे वरुणः सधस्थम् । सध
स्थमपाम् । सधस्थमिति सध । स्थम् । अपां शिशुः । शिशुर्मातृ
तमासु । मातृतमास्वन्तः । मातृतमास्विति मातृ । तमासु । अन्तरि
त्यन्तः ७ त उत्सो लम्भ । उत्समसि । असि जराग्रा । जराग्रयो नि ।

80

ऽ॰ ४

योनिर्ज्ञोभिः। माभिर्विंद्रस्या। इंद्रस्य वाऽइंद्रम्। वाइंद्रमिंद्रस्या। घाइंद्रवसि
त्ति वाइ। द्रम्। मित्रस्य वरुणस्य। वरुणस्य तत्र या। तत्र यायम्। अयमन्द्रअम
हूंद्र वधेन। वधेदिति वधेन। टबा हृआ। कृजा मम। ह्रमेति घ्रमा। पा
तेनम्। एवं या वम्। याचे यते वम्। यते चेति घिज्जम। निर्यं चेदित्रः।
दित्रः पात दिम्यः ऽ इति दिक्। म्यः। पातेति पाता। ८ आ विमर्याः। म
र्याः आवित्तः। आवित्तो ऽग्निः। आवित्त ऽ इत्या। वित्तः। अग्निर्गृहपा
तिः। गृहपतिरावित्तः। गृहपतिरिति गृह। पतिः। आवित्त ऽ इंद्रः। आ
वित्त ऽ इत्या। वित्तः। इंद्रो बृहच्छ्रवाः। बृहच्छ्रवाः आवित्तो। बृहच्छ्रवा ऽ इ
ति बृहत्ऽश्रवाः। आवित्तो मित्रावरुणौ। आवित्त वित्ता वित्ता। वित्तो।
मित्रावरुणौ धृतव्रतौ। धृतव्रता वावित्तः। धृतव्रताविति धृत। व्र

सं

तौ। आवित्तः पूषा। आवित्त इत्या। वित्तः। पूषा विश्ववेदाः। विश्ववेदा आ
वित्ते। विश्ववेदा इति विश्वऽवेदाः। आवित्ते द्यावापृथिवी। आवित्ते इत्या।
वित्ते। द्यावापृथिवी विश्वशंभुवौ। द्यावापृथिवी इति द्यावापृथिवी।
विश्वशंभुवावावित्ता। विश्वशंभुवाविति विश्व। शंभुवौ। आवित्तादितिः
आवित्तेत्या। वित्ता। अदितिरुरुशर्मा। उरुशर्मेत्युरु। शर्मा ९ अवे
ष्टा दंदशूकाः। अवेष्टा इत्यव। इष्टाः। दंदशूकाः प्राचीम्। प्राचीमा
रोह। आरोहेत्यारोह। रोह गायत्री। गायत्री त्वा। त्वावतु। अवतु रथंतरम्।
रथंतरं साम। रथंतरमिति रथम्। तरम्। साम त्रिवृत्। त्रिवृत्स्तो
मः। त्रिवृदिति त्रि। वृत्। स्तोमो वसंतः। वसंत ऋतुः। ऋतुर्ब्रह्म।
ब्रह्म द्रविणम्। द्रविणं दक्षिणाम् १० दक्षिणामारोह। आरोह।

८१

रोह त्रिष्टुप् । त्रिष्टुप्त्वा । त्रिस्तुबिति त्रि । स्तुप् । त्वा । अवतु । बृहत् । बृहत्सा
मा । साम पंचदशः । पंचदशस्तोमः । पंचदश इति पंच । दशः । स्तोमो
ग्रीष्मः । ग्रीष्म ऋतुः । ऋतुः । ऋतुः क्षत्रम् । क्षत्रं द्रविणम् । द्रविणं प्र
तीचीम् । ११ प्रतीचीमारोह । आरोह रोह जगती । जगती त्वा । त्वावतु ।
अवतु वैरूपम् । वैरूपं साम । साम सप्तदशः । सप्तदशस्तोमः । सप्त
दश इति सप्त । दशः । स्तोमो वर्षाः । वर्षा ऋतुः । ऋतुर्विट् । विड्द्रविण
म् । द्रविणमुदीचीम् । १२ उदीचीमारोह । आरोह । रोहानुष्टुप् । अ
नुष्टुप्त्वा । अनुष्टुविति । त्वा । अवतु । अवतु वैराजम् । वैराजं
साम । सामैकविंशः । एकविंशस्तोमः । एकविंश इत्येक ।
विंशः । स्तोमः शरत् । शरदृतुः । ऋतुः फलम् । फलं द्रविणम् ।

सं

द्रविणमूर्ज्जाम्। १२ ऊर्द्ध्वामारोह। आरोह। रोह पङ्क्तिः पङ्क्तिस्त्वा। त्वावतु।
अवतु शाक्वररैवते। शाक्वररैवते सामनी। शाक्वररैवते ऽ इति शाक्व
ररैवते। सामनी त्रिणवत्रयस्त्रिंऽशौ। सामनी ऽ इति सामनी। त्रिणवत्र
यस्त्रिंऽशौ स्तोमौ। त्रिणवत्रयस्त्रिंऽशाविति त्रिणव त्रयस्त्रिंऽशौ।
स्तोमौ हेमन्तशिशिरौ। हेमन्तशिशिरावृतू। ऋतू वर्च्चः। ऋतूऽइत्यृतू।
वर्च्चो द्रविणम्। द्रविणं प्रत्यस्तम्। प्रत्यस्तं नमुचेः। प्रत्यस्तमिति प्र
ति। अस्तम्। नमुचेः शिरः। शिरऽ इति शिरः। मृत्योः पाहि। पाह्योजः। ओजो
ऽसि। असि सहः। सहोस्यमृतम्। अमृतमित्यमृतम्। १४ हिरण्यरूप
ऽ उषसः। हिरण्यरूपाविति हिरण्य। रूपौ। उषसो विरोके। विरोक
ऽ उभौ। विरोकऽ इति विरोके। उभाविन्द्रा। इन्द्राउत्। उदिथः। थः सू

८२

५८

र्यैः। सर्पिषश्चावेतिच। आरोहतम्। रोहतं वरुण। वरुण मित्र। मित्र ग
र्तम्। गर्तं ततः। ततश्चक्षाथाम्। चक्षाथामदितिम्। अदितिं दितिं
म्। दितिं च। च मित्रः। मित्रोसि। असि वरुणः। वरुणोसि। असीत्यसि
।१७ सोमस्य त्वा। त्वा द्युम्नेन। द्युम्नेनाभि। अभिषिंचामि। सिंचाम्यग्नेः।
अग्नेर्भ्राजसा। भ्राजसा सूर्यस्य। सूर्यस्य वर्चसा। वर्चसेंद्रस्य। इंद्रस्ये
न्द्रियेण। इंद्रियेणेतींद्रियेण। क्षत्राणां क्षत्रपतिः। क्षत्रपतिरेधि।
क्षत्रपतिरिति क्षत्रपतिः। एध्यति। अति दिद्यून्। दिद्यून्पाहि। पा
हीति पाहि। १८ प्रपर्वतस्य। पर्वतस्य वृषभस्य। वृषभस्य पृष्ठात्।
पृष्ठादिति पृष्ठात्। नावश्चरंति। चरंति स्वसिचः। स्वसिच इयानाः। स्व
सिच इति स्वसिचः। इयानाः। इतीयानाः। ताः आववृत्रन्। आव

सं

वृत्रहन्। अववृत्रहणा क। अधपराशुदक्ताः उदक्ताः अग्रहिम्। उदक्ताः इत्युत।
अक्ताः। अग्रहिं वृझम। वृझमन्। अनुरीयमाणाः। रीयमाणाः इति रीयमा
णाः। विसैर्विक्रमणम्। विक्रमणमसि। विक्रमणमितिवि। क्रमणम्।
असि विक्रांतम्। विक्रांतं क्रांतम्। विक्रांतमितिवि। क्रांतम्। क्रांतमसि
निक्रांतम् १७ प्रजापते ना। प्रजापतेः इति प्रजा। पते। नत्वत। त्वदेतानि।
एतानि अन्यः। अन्यो विश्वा। विश्वा रूपाणि। रूपाणि परि। परि ता। ता बभू
व। बभूवेति बभूव। द्धियेण १९ माते। नरेंद्र। इंद्र ते। ते ह्वयम्। ह्वयं न राधा दृ
तराधा इत्युक्तासः। अयुक्तासोऽअबलतना। अबलतनाद्धि। द्धि दस्माम।
दस्मामेतिदस्माम। निष्टारथम्। रथमपि। अपियम्। येवज्रहस्त। व
ज्रहस्तारयमीत। वज्रहस्तेति वज्र। हस्त। आरयमीव। रयमीटव।

८३

83

देवयमसे। यमसेस्वान्ता। स्वस्वानेतिस्व। अस्थान १॥ अग्नये गृहपतये।
गृहपतये स्वाहा। गृहपतयऽइति गृह। पतये। स्वाहा। सोमाय। सोमाय
वनस्पतये। वनस्पतये मरुताम्। मरुतामोजसे। ओजसऽइंद्रस्य। इंद्रस्यें
द्रियाय। इंद्रियायेतींद्रियाय। पृथिवि मातः। मातर्मा। मामा। माहिꣳ
सीः। हिꣳसीः। मोऽअहम्। मोऽइति मो। अहं त्वाम्। त्वामिति त्वाम्॥ २॥
हꣳसः शुचिषत्। शुचिषद्वसुः। शुचिषदिति शुचि। सत्। वसुरंतरि
क्षसत्। अंतरिक्षसद्धोता। अंतरिक्षसदित्यंतरिक्ष। सत्। होता वेदि
षत्। वेदिषदतिथिः। वेदिषदिति वेदि। सत्। अतिथिर्दुरोणसत्।
दुरोणसदिति दुरोण। सत्। नृषद्वरसत्। नृषदिति नृ। सत्। वरसद्
ऋतसत्। वरसदिति वर। सत्। ऋतसद्व्योमसत्। ऋतसदित्यृत। सत्

सं

।व्योमसदब्जाः। व्योमसदिति। व्योम। सत्। अब्जा गोजाः। अब्जाऽइत्यप्ऽजाः।
गोजाऽऋतजाः। गोजाऽइति गो। जाः। ऋतजाऽअद्रिजाः। ऋतजाऽइत्यृत।
जाः। अद्रिजाऋतम्। अद्रिजाऽइत्यद्रि। जाः। ऋतं बृहत्। बृहदिति। बृहत् २२
१ यदाप्ति। अस्मासुः। आयुरसि। अस्मासुः। आयुर्मयि। मयि धेहि। धेहिव
र्च्चः। वर्च्चऽऊर्क्। ऊर्ग्गसि। ऊर्जमित्रवत्नम्। इंद्रस्यवाम्। वावी
र्य्यकृतः। वीर्य्यकृतौ बाहू। वीर्य्यकृताऽइतिवीर्य्य। कृताः। बाहूऽअभ्युपाव
हरामि। बाहूऽइति बाहू। अभ्युपावहरामीत्यभि। उपावहरामि। २३
स्योनासि। अस्ति सुषदा। सुषदा क्षत्रस्य। सुषदेति सु। सदा। क्षत्रस्ययो
निः। योनिरिति योनिः। स्योनामासीद। आसीद। सीदसुषदाम्। सुष
दाक्षत्रस्य। सुषदामितिसु। सदाम्। क्षत्रस्य योनिम्। योनिमिति यो

८५

तिम् । २४ निषसाद । ससाद धृतव्रतः । धृतव्रतो वरुणः । धृतव्रत ऽ
इति धृत । व्रतः । वरुणः पस्त्यासु । पस्त्यास्वा । पस्त्या । साम्राज्याय सुक्र
तुः । साम्राज्यायेति साम् । राज्याय । सुक्रतुरिति सु । क्रतुः २५ अभिभू
रसि । अभिभूरित्यभि । भूः । अस्येताः । एतास्ते । ते पंच । पंच दिशः । दिशः
कल्पन्ताम् । कल्पन्तां ब्रह्मन् । ब्रह्मंस्त्वम् । त्वं ब्रह्मा । ब्रह्मा । ब्रह्मासि । असि
सविता । सविता सत्यप्रसवः । सत्यप्रसवो वरुणः । सत्यप्रसव ऽ इति स
त्य । प्रसवः । वरुणः सत्यौजाः । सत्यौजा ऽ इन्द्रः । सत्यौजा ऽ इति सत्य । ओ
जाः । इन्द्रो विश्वौजाः । विश्वौजा रुद्रः । रुद्रः सुशेवः । सुशेव ऽ इति सु
शेवः । बहुकार श्रेयस्कर । बहुकारेति बहु । कार । श्रेयस्कर भूय
स्कर । श्रेयः करेति श्रेयः । कर । भूयस्कर तेन । भूयः करेति भूयः ।

मे

कः। तेन मे। मे रक्ष। रक्षेति रक्ष २९ अग्निः पृथुः। पृथुर्धर्मणः। धर्मणस्पतिः।
पतिः। पतिर्जुषाणः। जुषाणो ३ अग्निः। अग्निः पृथुः। पृथुर्धर्मणः। धर्मण
स्पतिः। पतिराज्यस्य। आज्यस्य वेतु। वेतु स्वाहा। स्वाहा स्वाहाकृताः। स्वाहा
कृताः सूर्यस्य। स्वाहाकृता इति स्वाहा। कृताः। सूर्यस्य रश्मिभिः। रश्मिभि
र्यतस्व। रश्मिभिरिति रश्मि। भिः। यतस्व ३ सजातानाम्। सजातानां मध्य
मेष्ठाय। सजातानामिति स। जातानाम्। मध्यमेष्ठायेति मध्यमे। स्थाय ३०
सविता प्रसविता। प्रसविता सरस्वत्या। प्रसवितेति प्र। सविता। सरस्वत्या
वाचा। वाचा त्वष्टा। त्वष्टा रूपैः। रूपैः पूषा। पूषा पशुभिः। पशुभिरि
न्द्रेण। पशुभिरिति पशु। भिः। इन्द्रेणास्मे। अस्मे बृहस्पतिना। अस्मे
इत्यस्मे। बृहस्पतिना ब्रह्मणा। ब्रह्मणा वरुणेन। वरुणेनौजसा।

85

ओजसाग्निना। अग्निनैतेनेजसा। तेजसासोमेन। सोमेनराज्ञा। राज्ञावि
ष्णुना। विष्णुनादशम्या। दशम्यादेवतया। देवतयाप्रसूतः। प्रसूतःप्राप्र
सूतऽइतिप्रसूतः। प्रसर्पामि। सर्पामीतिसर्पामि ॥२८॥ अश्विभ्यांपच्य
स्व। अश्विभ्यामित्यश्वि। भ्याम्। पच्यस्वसरस्वत्यै। सरस्वत्याऽइन्द्राय। इ
न्द्रायसुत्राम्णे। सुत्राम्णऽइतिसु। त्राम्णे। वायुःपूतः। पूतःपवि
त्रेण। पवित्रेणप्रत्यङ्। प्रत्यङ्सोमः। सोमोऽअतिस्रुतः। अतिस्रुतऽ
इतिअतिस्रुतः। इन्द्रस्ययुज्यः। युज्यःसखा। सखेतिसखा ॥२९॥ कुवि
दङ्ग। अङ्गयवमन्तः। यवमन्तोयवम्। यवमन्तऽइतियव। मन्तः। यव
चित्। चिद्यथा। यथादान्ति। दान्त्यनुपूर्वम्। अनुपूर्वंवियूय। अ
नुपूर्वमित्यनु। पूर्वम्। वियूयेतिवि। यूय। इहेहैषाम्। इहेहेती

सं

ह्वाऽइहा। एषोहृतानि। हृतानिहि। हृतानिहि भोजनानि। भोजनानि ये। ये बर्हि
षः। बर्हिषा नमसाऽउक्थिम्। नमसाऽउक्थिं यजन्ति। नमसेति नमसः।
उक्थिमा यजन्तीति यजन्ति। अश्विभ्यांता। अश्विभ्यामित्यश्वि। भ्याम्।
तामसरस्वत्यै। सरस्वत्यै। सरस्वत्याऽइंद्राय। इंद्रायसुत्रामणे। सुत्रामणाऽ
इतिसु। त्रामणे ॥२॥ युवꣳसुरामम्। सुराममश्विना। अश्विनानमुचौ॥
नमुचावासुरे। आसुरेसचा। सचेतिसचा। विपिपानाशुभः। विपि
पानेतिवि। पिपाना। शुभस्पती। पतीइंद्रम्। पतीऽइतिपती। इंद्रं
कर्मसु। कर्मस्वावतम्। कर्मस्वितिकर्म। सु। आवतमित्यावतम्
॥३॥ पुत्रमिवपितरौ। पुत्रमिवेतिपुत्रम्। इव। पितरावश्विनौ। अ
श्विनोभा। उभेन्द्र। इंद्रावथुः। आवथुः काव्यैः। काव्यैर्दꣳसनाभिः

86

५

२८· सनाभिरिति सऽनाभिः। यत्सुरामम्। सुरामं वि। व्यपिबः।
अपिबः शचीभिः। शचीभिः सरस्वती। सरस्वती त्वा। त्वा मघवन्।
मघवन्नभिष्णक्। मघवन्निति मघऽवन्। अभिष्णगित्यभिष्णक्
३२ इति वाजसनेयसंहितायां पदक्रमे दशमोऽध्यायः। युञ्जा-
नः प्रथमम्। प्रथमं मनः। मनस्तत्वाय। तत्वाय सविता। सवि-
ता धियः। धियऽइति धियः। अग्नेर्ज्योतिः। ज्योतिर्निचाय्य। नि-
चाय्य पृथिव्याः। निचाय्येति नि। चाय्य। पृथिव्याऽअधि। अध्या-
भरत्। आभरत्। अभरदित्याभरत्॥ युक्तेन मनसा। मनसा
वयम्। वयं देवस्य। देवस्य सवितुः। सवितुः सवे। सवऽइति
[illegible]र्ग्याय शक्त्या। [illegible]येति स्वः। [illegible]। [illegible]

से

न्या २ युक्त्वाय सविता। सविता देवान्। देवान्त्स्वः। स्वर्यतः। यतो धिया।
धिया दिवम्। दिवमिति दिवम्। बृहज्ज्योतिः। ज्योतिः करिष्यतः। करिष्य
तः सविता। प्रसुवाति। सुवाति तान्। तानिति तान् ३ युवे वाम्। वां
ब्रह्म। ब्रह्म पूर्व्यम्। पूर्व्यं नमोभिः। नमोभिर्वि। नमोभिरिति नमः। भिः।
वि श्लोकः। एतु। एतु पथ्येव। पथ्येव सूरेः। पथ्येवेति। पथ्या। इव। सूरे
रिति सूरेः। शृण्वंतु विश्वे। विश्वेऽमृतस्य। अमृतस्य पुत्राः। पुत्रा आ। आ
ये। आ ये वि धामानि। धामानि दिव्यानि। दिव्यानि तस्थुः। तस्थुरिति
तस्थुः ४ यस्य प्रयाणम्। प्रयाणमनु। प्रयाणमिति प्र। यानम्। अनु
अन्ये। अन्य इत्। इद्ययुः। ययुर्देवाः। देवा देवस्य। देवस्य महिमा
नम्। महिमानमोजसा। ओजसेत्योजसा। यः पार्थिवानि। पार्थि

87

२७

वा।ति। विममे। ह्रिममेमः। ह्रिममः इति ह्रि। ममे। मःऽएतनमः। एतद्धो रजा

ꣳसि। रजाꣳसीति देव वः। देवः सविता। सविता महित्वना। महित्वनेति

महिऽत्वना। वाचस्पतिः। पतिर्वाचम्। वाचं नः। नः स्वदतु। स्वदत्विति स्व

दतु ५ इमन्नः। नो देव। देव सवितः। सवितर्यज्ञम्। यज्ञं प्र। प्रणय। न

य देवाव्यम्। देवाव्यꣳ सखिविदम्। देवाव्यमिति देवऽअव्यम्। सखि

विदꣳ सत्राजितम्। सखिविदमिति सखिऽविदम्। सत्राजितं धनजित

म्। सत्राजितमिति सत्राऽजितम्। धनजितꣳ स्वर्जितम्। धनजितमि

ति धनऽजितम्। स्वर्जितमिति स्वःऽजितम्। ऋचा स्तोमम्। स्तोमꣳ समृ

समर्द्धय। अर्द्धय गायत्रेण। गायत्रेण रथन्तरम्। रथन्तरं बृहत्। बृहद्गाय

नरमिति रथम्ऽतरम्। बृहद्गायत्रवर्त्तनि। गायत्रवर्त्तनि स्वाहा। गा

मे

पञ्चवर्तनीति गायत्र्या । वर्तनिं । सा हेति सा हा ८ आददे । ददे गायत्रेण । गा
यत्रेणा छन्दसा । छन्दसाङ्गिरस्वत् । अङ्गिरस्वदित्यङ्गिरः स्वत् । पृथिव्याः सधस्था
त् । सधस्थादग्निम् । सधस्थादिति सध । स्थात् । अग्निं पुरीष्यम् । पुरीष्यम
ङ्गिरस्वत् । अङ्गिरस्वदाभर । आभर । भर त्रैष्टुभेन । त्रैष्टुभेनेति त्रैस्तुभेन
७ अभ्रिरसि । अभ्रिर्नारि । नार्यसि । असि त्वंया । तया वयम् । वयमग्निम् ।
अग्निं शकेम । शकेम खनितुम् । खनितुं सधस्थे । सधस्थ आ । सधस्थ
इति सध । स्थे । आ जागतेन । जागतेन छन्दसा ८ हस्त आधाय । आधाय सवि
ता । आधायेत्या । धाय । सविता बिभ्रत् । बिभ्रदभ्रिम् । अभ्रिं हिरण्य
यीम् । हिरण्ययीमानुष्टुभेन । आनुष्टुभेनेत्यानु । स्तुभेन ९ प्रत
र्तं वाजिन् । प्रतूर्तमिति प्रतूर्तम् । वाजिन्ना द्रव । आ द्रव । द्रव वरिष्ठ

44

मध्वरिष्टामन। अनुसंवनम्। संवनमितिसम्। वनम्। दिविते। तेजन्म।
जन्मपरमम्। अन्तरिक्षे। अन्तरिक्षेनव। नवनाभिः। नाभिः पृथिव्याम्। पृथि
व्यामधि। अधियोनिः। योनिरित्। इदिनीतत्। १० उजाम्याश्चरासमम्। रा
समंपुवनम्। पुवमाश्रिमम्। अश्विन्यामे। यामेवृषणावसू। वृषणवसू इति
वृषणवसू। अश्विनंभरतम्। भरतमस्मयुम्। अस्मयुमित्यस्म। युम् ११
योगेयोगेतवस्तरम्। योगेयोग इति योगे। योगे। तवस्तरंवाजेवाजे।
तवस्तरमितितवः। तरम्। वाजेवाजेहवामहे। वाजेवाज इतिवाजे।
वाजेहवामहे। हवामह इति हवामहे। सखाय इन्द्रम्। इन्द्रमूतये। ऊतय इत्यू
तये १२ प्रतूर्वन्नेहि। प्रतूर्वन्नितिप्रतूर्वन्। एहि। एह्यवक्रामन्। अव
वक्रामन्नशस्तीः। अवक्रामन्नित्यव। क्रामन्। अशस्तीरुद्रस्य। रुद्रस्य

मे

गार्हपत्यम। गार्हपत्यं मयोभूः। गार्हपत्यमिति गार्हा पत्यम्। मयोभूरेहि।
मयोभूरिति मयः भूः। एहि। इहीतीहि। उर्वन्तरिक्षम। अन्तरिक्षं वि। वीहि। वी
हि स्वस्तिगव्यूतिः। स्वस्तिगव्यूतिरभयानि। स्वस्तिगव्यूतिरिति स्वस्ति। ग
व्यूतिः। अभयानि कृण्वन्। कृण्वन्त्सभा। एस्मा सप्रजा। सप्रजा सह। सप्र
जेति स। प्रजा। सहेति सह। अक्षमः। इमो भरिष्यामः। भरिष्यामः इति भ
रिष्यामः ५ अग्निः। अग्निरुषसाम्। उषसामग्रम्। अग्रमख्यत्। अ
ख्यदग्निः। अग्निरहानि। अहानि प्रथमः। प्रथमो जातवेदाः। जातवेदाः
इति जात। वेदाः। अग्निः सूर्यस्य। सूर्यस्य पुरुत्रा। पुरुत्रा च। पुरुत्रेति पुरु
त्रा। च रश्मीन्। रश्मीन् ततान। अग्निर्द्यावापृथिवी। द्यावापृथिवी आ ततन्
थ। द्यावापृथिवी इति द्यावापृथिवी। आ ततन्थ। ततन्थेति ततन्थ ५

89

८५

आगत्य वाजी। आगत्येत्याऽगत्य। वाज्यध्वानम्। अध्वानꣳ सर्वाः। सर्वा मृ
धः। मृधो वि। वि धूनुते। धूनुत इति धूनुते। अग्निꣳ सधस्थे। सधस्थे म
हति। सधस्थ इति सधऽस्थे। महति चक्षुषा। चक्षुषा नि। नि चिकीष
ते। चिकीषत इति चिकीषते ॥१५॥ आक्रम्य वाजिन्। आक्रम्येत्याऽक्र
म्य। वाजिन् पृथिवीम्। पृथिवीमग्निम्। अग्निमिच्छ। इच्छ रुचा। रुचा त्वम्।
त्वमिति त्वम्। भूम्या वृत्वाय। वृत्वाय नः। नो ब्रूहि। ब्रूहि यतः। यतः खने
म। खनेम तम्। तं वयम्। वयमिति वयम् ॥१६॥ द्यौस्ते। ते पृष्ठम्। पृष्ठं पृ
थिवी। पृथिवी सधस्थम्। सधस्थमात्मा। सधस्थमिति सधऽस्थम्। आत्मान्तरि
क्षम्। अन्तरिक्षꣳ समुद्रः। समुद्रो योनिः। योनिरिति योनिः। विख्याय च
क्षुषा। विख्यायेति विऽख्याय। चक्षुषा त्वम्। त्वमभि। अभि तिष्ठ। तिष्ठ

सं

पृतन्यतः। पृतन्यत इति पृतन्यतः ॥ ७ ॥ उत्क्राम। क्राम महते। महते सौभगाय।
सौभगायास्मात्। अस्मादास्थानात्। आस्थानाद्द्रविणोदाः। आस्थानादित्या।
स्थानात्। द्रविणोदा वाजिन्। द्रविणोदा इति द्रविणः। दाः। वाजिन्निति
वाजिन्। वयं स्याम। स्याम सुमतौ। सुमतौ पृथिव्याः। सुमताविति सु। म
तौ। पृथिव्या अग्निम्। अग्निं खनन्तः। खनन्त उपस्थे। उपस्थे अस्याः। उप
स्थ इत्युप। स्थे। अस्या इत्यस्याः ॥ ८ ॥ उदक्रमीत्। अक्रमीद्द्रविणोदाः।
द्रविणोदा वाजी। द्रविणोदा इति द्रविणः। दाः। वाज्यर्वा। अर्वाकः। स
अकरित्यकः। सु। लोकम्। लोकं सुकृतम्। सुकृतं पृथिव्याम्। सुकृ
तमिति सु। कृतम्। पृथिव्यामिति पृथिव्याम्। ततः खनेम। खनेम सु
प्रतीकम्। सुप्रतीकमग्निम्। सुप्रतीकमिति सु। प्रतीकम्। अग्निं

९०

१५

स्वः। स्वोरुक्मणः। स्वरितिस्वः। रुक्मणाः श्रधि। श्रधिनाकम्। नाकमुत्तमम्।
उत्तममित्युत्तमम्। १५ श्रात्वा। त्वाजिघर्मि। घर्मिमनसा। मनसाघृतेन।
घृतेनप्रतिक्षियन्तम्। प्रतिक्षियन्तम्भुवनानि। प्रतिक्षियन्तमितिप्रति।
क्षियन्तम्। भुवनानि। प्रतिक्षियन्तमितिप्रतिक्षियन्तम्। भुवनानिविश्वा
विश्वेतिविश्वा। पृथुन्तिरश्चा। तिरश्चावयसा। वयसाबृहन्तम्। बृहन्तंव्य
चिष्ठम्। व्यचिष्ठमन्नैः। श्रन्नैरभसम्। रभसंदृशानम्। दृशानमितिदृ
शानम् १६ श्राविश्वतः। विश्वतःप्रत्यञ्चम्। प्रत्यञ्चञ्जिघर्मि। जिघर्म्य
रक्षसा। श्ररक्षसामनसा। मनसातत्। तज्जुषेत। जुषेतेतिजुषेत।
मर्यश्रीस्पृहयद्वर्णः। मर्यश्रीरितिमर्यश्रीः। स्पृहयद्वर्णोऽश्रग्निः।
स्पृहयद्वर्णऽइतिस्पृहयत्। वर्णः। श्राग्निर्नि। नाभिमृशे। श्रभिमृशेतनुवा।

सं

अभिमृश। इत्यभि। मृशे। तन्वा जर्भुराणः। जर्भुराणः इति जर्भुराणः २१ परिवा
जपतिः। वाजपतिः कविः। वाजपतिरिति वाज। पतिः। कविरग्निः। अग्निर्ह
व्यानि। हव्यान्यक्रमीत्। अक्रमीदित्यक्रमीत्। दधद्रत्नानि। रत्नानि दाशु
षे। दाशुषे इति दाशुषे २२ परित्वा। त्वाग्ने। अग्ने पुरम्। पुरं वयम्। वयं विप्र
म्। विप्रं सहस्य। सहस्य धीमहि। धीमहीति धीमहि। धृषद्वर्णं दिवेदि
वे। धृषद्वर्णमिति धृषत्। वर्णम्। दिवेदिवे हन्तारम्। दिवेदिव इति दिवे। दि
वे दिवे। हन्तारं भङ्गुरावताम्। भङ्गुरावतामिति भङ्गुर। वताम्। २३ त्वम
ग्ने। अग्ने द्युभिः। द्युभिराशुशुक्षणिः। द्युभिरिति द्यु। भिः। आशुशुक्षणि
रद्भ्यः। अद्भ्यो अश्मनः। अद्भ्य इत्यत्। भ्यः। अश्मनस्परि। परिविपरि। वने
भ्यः। ओषधीभ्यः। ओषधीभ्यो नृणाम्। नृणां नृपते। नृपते जायसे। नृ

91

पत ऽ इति न । पते । जायसे शुचिः । शुचिरिति शुचिः २४ अग्निं विश्वतनवना
मिः । वना मीतिस्व नामिः । जो नि षं न न्ता । नाग्ने । अग्ने प्रतीकम् । सुप्र
तीकमज स्रेण । सुप्रतीकमिति सु । प्रतीकम् । अजस्रेण भावना । भ
नु नादी घतम् । दीघतमिति दीघनम् । अवंप्रजाभ्यः । प्रजाभ्यो हि ८ म
तम् । प्रजाभ्यः ऽ इति प्रजा भ्यः । अहि ८ म न्तस्व नामः । स्वनामः ऽ इति स्वना
मः २५ अपां पृष्ठम् । पृष्ठमसि । अग्नियोनिः । योनिरग्नेः । अग्नेः समुद्र
म् । समुद्रमभितः पिन्वमानम् । पिन्वमानमिति पिन्वमानम् । वर्धम
नो महान् । महो २५ आ च । च पुष्करे । पुष्करे दिवः । दिवो मात्रया मा
त्रया वरिमाणा । वरिमाण प्रथस्व । प्रथस्वेति प्रथस्व २९ पार्म चा चस्व । स्य
वर्मा । वर्म च । चस्व । स्थो अच्छिद्रे । अच्छिद्रे बहुले । अच्छिद्रे ऽ इत्यच्छिद्रे ।
बहुले अपुभे । बहुले ऽ उभे ऽ इत्युभे । पुचस्वतीसमः । यचस्वती ऽ इति व्य

सं

१८

वस्वती। संवसाथाम्। वसाथाँ श्रृतम्। भृतम् अग्निम्। अग्निं पुरीष्यम्। परीष्य
मितिपरीष्यम्। २२ संवसाथाम्। वसाथां स्वर्विदा। स्वर्विदा समीची। स्वर्वि
देति स्वः। विदा। समीची ऽउरसा। समीची इति समीची। उरसा त्मना। त्मने
ति त्मना। अग्निम् अन्तः। अन्तर् भरिष्यन्ती। भरिष्यन्ती ज्योतिष्मन्तम्। भरिष्य
न्तीः इति भरिष्यन्ती। ज्योतिष्मन्तम् अजस्रम्। अजस्रम् इत्। इदितीत्। २८ पुरी
ष्योसि। असि विश्वभराः। विश्वभरा ऽअथर्वा। विश्वभरा ऽइति विश्व।
भराः। अथर्वा त्वा। त्वा प्रथमः। प्रथमो निः। निर् अमन्थत्। अमन्थद् अग्ने। अग्न
इत्यग्ने। त्वाम् अग्ने। अग्ने पुष्करात्। पुष्कराद् अधि। अध्यथर्वा। अथर्वा निः
निर् अमन्थत। अमन्थत। मूर्ध्नो विश्वस्य। विश्वस्य वाघतः। वा
घतः इति वाघतः। २९ तमु त्वा। उ त्वा। त्वा दध्यङ्। दध्यङ् ऋषिः। ऋषिः
पुत्रः। पुत्र ऽईधे। ईधे अथर्वणः। अथर्वणः ऽइत्यथर्वणः। वृत्रहन

१२

पुरंदरम्। वृत्रहनमितिवृत्रऽहनम्। पुरंदरमितिपुरम्ऽदरम्। तमु
तमुत्वा। ऊऽइत्यूं। त्वापाथ्यः। पाथ्योवृषा। वृषासम्। समीधे। इधेद
स्युहंतमम्। दस्युहंतममितिदस्युऽहंतमम्। धनंजयंरणेरणे।
धनंजयमितिधनम्ऽजयम्। रणेरणमितिरणेऽरणे ४। सीदहोतः
होतःस्वे। होतरितिहोतः। स्वःउलोके। उऽइत्यूं। लोकेचिकित्वान्।
चिकित्वान्सादय। सादयायज्ञम्। यज्ञंसुकृतस्य। सुकृतस्ययो
नौ। सुकृतस्येतिसुऽकृतस्य। योनाविति योनौ। देवावीर्देवान्।
देवावीरितिदेवऽअवीः। देवान्हविषा। हविषायजासि। यजास्यग्ने।
अग्नेबृहत्। बृहद्यजमाने। यजमानेवयं। वयोधाः। धाऽइतिधाः ५
निहोता। होतानिहोतृषदने। होतृषदनेविदानः। होतृसदनऽइति

सं

होता। सदने। विदानस्त्वेषः। त्वेषो दीदिवान्। दीदिवाँऽ असदत्। दी
दिवानिति दीदि। वान्। असदत्सुदक्षः। सुदक्षऽइति सु। दक्षः। अदब्धव्र
तप्रमतिर्वसिष्ठः। अदब्धव्रतप्रमतिरित्यदब्धव्रत। प्रमतिः। वसिष्ठः स
हस्रम्भरः। सहस्रम्भरः शुचिजिह्वः। सहस्रम्भरऽइति सहस्रम्। भरः।
शुचिजिह्वोऽ अग्निः। शुचिजिह्वऽइति शुचि। जिह्वः। अग्निरित्यग्निः।
११ म॰ सीदस्व। सीदस्व महान्। महाँ २॥ऽ असि। असि शोचस्व। शोच
स्व देववीतमः देववीतमऽइति देव। वीतमः। वि धूमम्। धूमममग्ने।
अग्नेऽ अरुषम्। अरुषम्मियेध्य। मियेध्य सृज। सृज प्रशस्त। प्रश
स्त दर्शतम्। प्रशस्तेति प्र। शस्त। दर्शतमिति दर्शतम्। १४ अपादे
वीः। देवीरुप। उप सृज। सृज मधुमतीः। मधुमतीरयक्ष्माय। मधुम

९३

५२

तीरितिमघ। मतीः अपक्रामयप्रजाभ्यः। प्रजाभ्यऽइति। जाभ्यः। तास्मा
मास्थानात्। आस्थानाउत्। आस्थानादितिआ। स्थानात्। उज्जिहताम्।
जिहतामोषधयः। ओषधयः स्वपिप्पलाः। स्वपिप्पलाऽइतिसु। पिप्प
लाः ३५ सत्रे। नेवायुः। वायुर्मातरिश्वा। मातरिश्वादधात्। दधात्
त्तानायाः। उत्तानायाहृदयम्। हृदयस्यत्। यद्विकस्तम्। विकस्तमि
तिवि। कस्तम्। योदेवानाम्। देवानामसुरसि। चरसिप्राणप्येन। प्राण
प्येनकस्मै। कस्मैदेव। देववषट्। वषडस्तु। अस्तुतुभ्यम्। तुभ्यमिति
तुभ्यम् ३६ सुजातोज्योतिषा। सुजातऽइतिसु। जातः। ज्योतिषास
ह। सहशर्म। शर्मवरूथम्। वरूथमासदत्। आसदत्। असदस्वः।
स्वरितिस्वः। वासोऽअग्ने। अग्नेविश्वरूपम्। विश्वरूपꣳसम्। विश्वरू

सं

९५

पमिति विश्वा । नुषक् । स व्यंसः । व्यंसस्त्वद्विभावसो । विभावसोऽइति वि
भा । वसो १७ उरुनिष्ठा ऊं ऽ रत्ने । निष्टस्वधरः । स्वधराव । स्वधरेति स्व ।
अधर । अध्वानः । नो देव्या । देव्या पिपा । पिपेति । पिपा टशोचा । चभा ।
सा । भासा हंहमा । हंहता स्वप्सकृतिः । स्वप्सकृतिरग्ने । स्वप्सकृति
ति स्व । प्सकृतिः । अग्ने । अग्ने पाहि । पाहि स्वप्सास्तिभिः । स्वप्सास्तिभि
रिति स्वप्सास्ति । भि १८ ऊर्ध्वऽऊषुणः । ऊंऽरत्ने । स्वनः । नऽऊतये । ऊ
तयेतिष्ठ । तिष्ठा देवः । देवो न । न सविता । सवितेति सविता । ऊर्ध्वो
वाजस्य । वाजस्य सनिता । सनिता यत् । यदंजिभिः । अञ्जिभिर्वा
घद्भिः । अञ्जिभिरित्यञ्जि । भिः । वाघद्भिर्विह्वयामहे । वाघद्भिरिति
वाघत् । भिः । विह्वयामहेऽइति वि । ह्वयामहे १४ सजातः । गा

नोगर्भः।गर्भोऽअसि।असिरोदस्योः।रोदस्योरग्ने।अग्नेचारुः।चा
रुर्विभृतः।विभृतःऽओषधीषु।विभृतऽइतिवि।भृतः।ओषधीषि
ष्वोषधीषु।चित्रः।शिशुः।शिशुःपरि।परितमांसि।तमांस्यक्तू
न्।अक्तून्।प्रमातृभ्यः।मातृभ्योऽअधि।मातृभ्यऽइतिमातृ।भ्यः
अधिकनिक्रदत्।कनिक्रदद्गाः।गाऽइतिगाः ॥४॥ स्थिरोभव।भववी
ड्वङ्गः।वीड्वङ्गऽआशुः।वीड्वङ्गऽइतिवीडु।अङ्गः।आशुर्भव।भववाजी
वाज्यर्वन्।अर्वन्पृथुः।पृथुर्भव।भवसुषदः।सुषदस्त्वम्।सुष
दऽइतिसु।सदः।त्वमग्नेः।अग्नेःपुरीषवाहनः।पुरीषवाहनऽ
इतिपुरीष।वाहनः ॥५॥ शिवोभव।भवप्रजाभ्यः।प्रजाभ्योमानु
षीभ्यः।प्रजाभ्यऽइतिप्र।जाभ्यः।मानुषीभ्यस्त्वम्।त्वमङ्गिरः।अ

सं

ङ्गिरःऽवत्। अङ्गिरः। मा द्यावापृथिवी। द्यावापृथिवी अभि। द्यावापृथिवीऽइति
द्यावापृथिवी। अभि शोचीः मा। मान्तरिक्षम्। अन्तरिक्षं मा। मा वनस्पतीन्।
वनस्पतीनिति वनस्पतीन्॥ ४१॥ प्रैतु। एतु वाजी। वाजी कनिक्रदत्। कनि
क्रदन्नानदत्। नानदद्रासभः। रासभः पत्वा। पत्वेति पत्वा। भरन्नग्निम्। अ
ग्निं पुरीष्यम्। पुरीष्यं मा। मा पादि। पाद्यायुषः। आयुषः पुरा। पुरेति पु
रा। वृषाग्निम्। अग्निं वृषणम्। वृषणं भरन्। भरन्नपाम्। अपाङ्गर्भम्। ग
र्भꣳ समुद्रियम्। समुद्रियमिति समुद्रियम्। अग्नऽआ याहि। आ याहि।
याहि वीतये। वीतयऽइति वीतये॥ ४२॥ ऋतꣳ सत्यम्। सत्यमृतम्।
ऋतꣳ सत्यम्। सत्यमग्निम्। अग्निं पुरीष्यम्। पुरीष्यमङ्गिरस्वत्।
अङ्गिरस्वद्भरामः। भरामऽइति भरामः। ओषधयः प्रति। प्रति मोद

95

धम्। मोदधमाग्निम्। अग्निमेतम्। एतं शिवम्। शिवमायन्तम्। आ
यन्तमभि। आयन्तमित्याऽयन्तम्। अभ्यत्र। अत्रशुष्माः। शुष्मा इति
शुष्माः। व्यस्यन्विश्वाः। व्यस्यन्निति विऽअस्यन्। विश्वा अनिराः। अनि
रा अमीवाः। अमीवा निषीदन्। निषीदन्नः। निसीदन्निति निऽसीदन्। सीद
न्नो। नो अप। अपदुर्मतिं निघ्न। दुर्मतिं जहि। दुर्मतिमिति दुःऽमति
म्। जहीति जहि ४४ ओषधयः प्रति। प्रति गृह्णीत। गृह्णीत पुष्प
वतीः। पुष्पवतीः सुपिप्पलाः। पुष्पवतीरिति पुष्पऽवतीः। सुपिप्प
लाइति सुऽपिप्पलाः। अयंवः। वो गर्भः। गर्भ ऋत्वियः। ऋत्वियः
प्रत्नम्। प्रत्नं सधस्थम्। सधस्थमासदत्। सधस्थमिति सधऽस्था
म्। आसदत्। आसददित्याऽसदत् ४५ विपाजसा। पाजसा पृथुना

से

96

ष्टुना शोशुचानः । शोशुचानो बाधस्व । बाधस्व द्विषः । द्विषो रक्षसः । रक्ष
सोऽमीवाः । अमीवा इत्यमीवाः । सुशर्म्मणो बृहतः । सुशर्म्मण इ
ति सु । शर्म्मणः । बृहतः शर्म्मणि । शर्म्मणि स्याम । स्यामाग्नेः । अग्नेर
हम् । अहꣳ सुहवस्य । सुहवस्य प्रणीतौ । सुहवस्येति सु । हवस्य । प्र
णीताविति प्र । णीतौ ॥ ४९ ॥ आपो हि । हि ष्ठ । ष्ठा मयोभुवः । मयोभु
वस्ताः । मयोभुव इति मयः । भुवः । ता नः । न ऊर्जे । ऊर्जे दधातन । द
धातनेति दधातन । महे रणाय । रणाय चक्षसे । चक्षस इति चक्षसे ॥
५० यो वः । वः शिवतमः । शिवतमो रसः । शिवतमो रसः । शिवतम इ
ति शिव । तमः । रसस्तस्य । तस्य भाजयत । भाजयतेह । इह नः । न
इति नः । उशतीरिव मातरः । उशतीरिवेत्युशतीः । इव । मातरः

५९

इति मातरः ४४ तस्माःऽअश्मा अश्मदू मा मा गमम वः वो पस्य । यस्य
त्वया य । त्वया य जिन्वथ । जिन्वथेति जिन्वथ । आपो जन नयथ । जन
यथा चा चनः । नःऽइति नः ४५ मित्रः सं ऽ सृज्य । सं ऽ सृज्य पृथिवीम् ।
सं ऽ सृज्येति सम् । सृज्य पृथिवीं भूमिम् । भूमिं च । च ज्योतिषा । ज्यो
तिषा सह । सुजातं जातवेदसम् । सुजातमिति सु । जातवेदसम् ।
जातवेदसम यक्ष्माय । जातवेदसमिति जातऽवेदसम् । अयक्ष्मा
य त्वा । त्वा सम् । सं ऽ सृजामि । सृजामि प्रजाभ्यः । प्रजाभ्यऽइति प्र
जाभ्यः ४६ रुद्राः सं ऽ सृज्य । सं ऽ सृज्य पृथिवीम् । सं ऽ सृज्येति स
म् । सृज्य पृथिवीं बृहत् । बृहज्ज्योतिः । ज्योतिः सम् । समीधिरे । ई
धिरऽइतीधिरे । तेषां भानुः । भानुरजस्रः । अजस्रऽइत् । इच्छुक्रः ।

सं

शुक्रो दैवेषु। दैवेषु रोचने। रोचन इति रोचने ५१ सह स्तोमेभिः। स

ह स्तोमेभिरिति सह। स्तोमेभिः। वसुमी हूढ्यैः। वसुभिरिति वसुभिः। हूढ्यैः

धीरैः। धीरैः कर्मणाम्। कर्मणाम्मदम्। मदमिति मदम्। हस्ता

भ्याम्मदीम्। मदीहवा। हवामिति सीवाली। सिनीवाली सुकपर्द्धा सु

ऐणन्तनाम्। नामिति नाम्। ५२ सिनीवाली सुकपर्द्धा। सुकपर्द्धा सु

कुरीरा। सुकपर्द्देति सु। कपर्द्दा। सुकुरीरा स्वौपशा। सुकुरीरेति

सु। कुरीरा। स्वौपशेति सु। औपशा। सातुभ्यम्। तुभ्यमदिते। अ

दितेमहि। मह्योषाम्। ओषाम्। उ बाहुधाता। दधातु हस्तयोः

हस्तयोरिति हस्तयोः ५३ उ बाहुरणे नाना कलौ तुभ्याञ्च्या। वा

ज्याबाहुभ्याम्। बाहुभ्यामदितिः। बाहुभ्यामिति बाहुभ्या

म्। अदितिर्ह्रियेति। धियेति धिया। माता। पुत्रम्। पुत्रं यथा। यथोपस्थे।
उपस्थे सा। उपस्थ इत्युपऽस्थे। साग्निम्। अग्निं बिभर्तु। बिभर्तु गर्भे।
गर्भे। गर्भ। आपन्नामवेस्मापिनः। प्विरेश्चि। अस्तिन्याति ५४ वसव
स्त्वा। त्वा कृण्वन्तु। कृण्वन्तु गायत्रेण। गायत्रेण छन्दसा। छन्दसा
ङ्गिरस्वत्। अङ्गिरस्वद्ध्रुवा। ध्रुवासि। असि पृथिवी। पृथिव्यसि। अ
सि धारय। धारया मयि। मयि प्रजाम्। प्रजां रायः। प्रजामिति प्र
जाम्। रायस्पोषम्। पोषं गौपत्यम्। गौपत्यं सुवीर्यम्। सु
वीर्यं सजातान्। सुवीर्यमिति सु। वीर्यम्। सजातान्यजमा
नाय। सजातानिति स। जातान्। यजमानाय रुद्राः। रुद्रास्त्रैष्टु
भेन। त्रैष्टुभेनान्तरिक्षम्। त्रैष्टुभेनेति त्रैष्टुभेन। अन्तरिक्षमा

दित्याः। आदित्या जागतेन। जागतेन द्यौः। द्यौर्विश्वे। विश्वे देवाः। देवा
वैश्वानराः। वैश्वानरा आनुष्टुभेन। आनुष्टुभेन दिशः। आनुष्टुभेने
त्यानु। स्तुभेन। दिशः इति दिशः ५५ अदितिष्टे। ते बिलम्। बिलङ्गृ।
ह्णातु। गृह्णात्विति गृह्णातु। कृत्वायसा। महीम्। महीमुखाम्।
उखां मृन्मयीम्। मृन्मयीं योनिम्। मृन्मयीमिति मृत्। मयीम्। यो
निमग्नये। अग्नये पुत्रेभ्यः। पुत्रेभ्यः प्र। प्रायच्छत्। अयच्छददितिः
अदितिः श्रपयान्। श्रपयानिति। इतीति ५६ वसवस्त्वा। त्वा
धूपयन्तु। धूपयन्त्विन्द्रः। इन्द्रो धूपयन्तु। धूपयन्त्वरुणाः। वरुणो
विश्वे। विश्वेति विश्वे। ५० अदितिष्ट्वा। त्वा देवी। देवी विश्वदेव्या
वती। विश्वदेव्यावती पृथिव्याः। विश्वदेव्यवतीति विश्वदेव्यावती

पृथिव्याः सधस्थे। सधस्थे ऽङ्गिरस्वत्। सधस्थ ऽ इति सध। स्थे। अङ्गि
रस्वत्खनतु। खनत्ववट। अवट देवानाम्। देवानान्त्वा। त्वा पत्नीः।
पत्नीर्देवीः देवीर्विश्वदेव्यावतीः। विश्वदेव्यावतीर्दधातु। विश्वदे
व्यावतीरिति विश्वदेव्य। वतीः। दधातूखे। उखे धिषणाः। धिषणाः
अभि। अभीन्धताम्। इन्धतां वरूत्रीः। वरूत्रीः श्रपयन्तु। श्रपयन्तु ग्नाः
ग्नाः पचन्तु। पचन्तु जनयः। जनयो ऽच्छिन्नपत्राः। अच्छिन्नपत्राः पचन्तु।
अच्छिन्नपत्रा ऽ इत्यच्छिन्न। पत्राः। पचन्त्विति पचन्तु॥ ५८ मित्रस्य च
र्षणीधृतः। चर्षणीधृतो ऽवः। चर्षणीधृत ऽ इति चर्षणि। धृतः। अवो
देवस्य। देवस्य सानसि। सानसीति सानसि। द्युम्नं चित्रश्रवस्तमम्।
चित्रश्रवस्तममिति चित्रश्रवः। तमम्॥ ५९ देवस्त्वा। त्वा सविता।

सं

99

सविनोत्। उद्वपतु। वपतु सुपाणिः। सुपाणिः स्वङ्गुरिः। सुपाणिरिति सुपा
णिः। स्वङ्गुरिः सुबाहुः। स्वङ्गुरिरिति सु। अङ्गुरिः। सुबाहुरुत। सुबाहुरिति
सु। बाहुः। उत शक्त्या। शक्त्येति शक्त्या। अव्यथमाना पृथिव्याम्। पृथि
व्यामाशाः। आशा दिशः। दिश आपृण। आपृणा पृणेति पृण ९ उत्था
य बृहती। बृहती भव। भवोत्। उतिष्ठ। ऊँऽऽत्व। तिष्ठ ध्रुवा। ध्रुवा त्वम्। त्व
मिति त्वम्। मित्रैताम्। एतान्ते। तऽउखाम्। उखाम्परि। परिददामि। दद्या
म्यभित्यै। अभित्त्याऽएषा। एषा मा। मा भेदि। भेदीति भेदि। वसवस्त्वा। त्वा
छृन्दन्तु। आछृन्दन्तु। छृन्दन्त्विति छृन्दन्तु ९१ आकूतिमग्निम्। आ
कूतिन्त्या। कूतिम्। अग्निम्प्रयुजम्। प्रयुजं स्वाहा। प्रयुजमिति प्र
युजम्। स्वाहा मनः। मनो मेधाम्। मेधामग्नि तम्। चित्तं विज्ञातम्। वि

९९

सा ते वाचः विस्तानमितिविस्तानम् । वाचो विधृतिम् । विधृतिम्प्रजाप
तये । विधृतिमितिवि । धृतिम् । प्रजापतयेमनवे । प्रजापतय इति
प्रजा । पतयेमनवेअग्नये । अग्नयेवैश्वानराय । वैश्वानरायेति वैश्वानरा
य । ६१ मास्मा स्रमित्याः । मित्यामा । आसु स्वरिषः । रिषो स्व । अन्वहस्त्र ।
ध्रस्मवीरयस्व । वीरयस्वस्वस्वेति स्व । भगिश्च । वेदम् । इदकरिष्यथः ।
करिष्यथ इति करिष्यथः ६१ २८ इस्वदेवि । देवि पृथिवी । पृथि
विस्वस्तये । स्वस्तय आसुरी । आसुरीमाया । मायास्वधया । स्वधया
कृता । कृतासि । असिजुष्टासि । जुष्टन्देवेभ्यः । देवेभ्य इदम् । इदमस्तु ।
अस्तुहव्यम् । हव्यमरिष्टा । अरिष्टात्वम् । त्वमुत्त । उदिहि । इहियज्ञे ।
यज्ञे अस्मिन् । अस्मिन्नित्यस्मिन् । ६४ इन्द्रः सर्प्पिराम्रतिः । इन्द्रः

सं

इति३। अनन्तः। सर्वगिरामनन्तिः प्रलः। सर्वगिरामनन्तिरितिसर्वगिः आमनन्तिः।
प्रलोहोता। होतातिवेरणः। तिवेरणः इतितिवेरणः। सहस्ववः। शुचो। अनन्
तः। अन्तः इत्यन्तः ८५ यदुस्याः अपि। अपि सं वतः। संवतो वता।
संवतः इति सम्। वतः। अवर्ष। अभि। अभ्यातर। आतर। तरेइतितर।
यत्राह। यत्राहम्। अहमस्मि। अस्मितान्। ता। अव। अवेन्वव। ८८ प
रमस्याः परावतः। परावनेरोहिदश्वः। परावतः इति परा। वतः। रोहि
दश्वः इह। रोहिदश्वः इति रोहित। अश्वः। इहागहि। आगहि। गहीति
गहि। पुरीष्यः पुरुप्रियः। पुरुप्रियो अग्ने। पुरुप्रियः इति पुरु। प्रियः।
अरतम्। त्वरतर। तरामरथः। मथः इति मथः ८१ यदग्ने। अपि कानि। का
नि। कानि चित्। चिदाने। आने। नेदारूणि। दारूणि दधामसि। दध

१००

100

धमसीतिदधमसि। सद्वेन्तारा। नदस्त। अस्त्वने। नेहृतम। हृततः। तक्ष
पस्व। ञघस्यविष्व। पविष्टोतिपविष्व ९८ पदत्ति। अत्तुपजि
ह्निका। उपजिह्निकापतन्। उपजिह्निकेत्युपा। जिह्निका। यदम्भ्रः।
वम्भ्रोः। अतिसर्पति। अतिसर्पतीत्यति। सर्पति ९९ अहरहरयणा
वम्। अहरहरित्यहः। अहः। अयणावम्भ्रन्तः। अयणावमित्ययणा
वम्। भरन्तोऽस्यायेव। अस्यायेवतिष्टन्। अस्यायेवेत्यस्याया। इव। ति
ष्टते। वाससम्। वासमस्मै। अस्मा। इत्यस्मै। रायस्पोषेण। योषेणस
म्। समिषा। इषामदन्तः। मदन्तोऽग्ने। अग्नेमा। मा। ते। तेप्रतिवेशाः।
प्रतिवेशा। रिषामा। प्रतिवेशा ऽ इति प्रति। वेशाः। रिषामेति रिषा
म ७० नामा। पृथिव्याः। पृथिव्याः सन्निधाने। सन्निधाने ऽग्नेमा। स

सं

101

मिथानऽइतिसम्। इथाने। अग्नेोरायः। रायस्पोषाय। पोषायहूहते।
हूहतेहवामहे। हवामहऽइतिहवामहे। ईरम्मदन्हहउक्षम्। ईर
म्मदमितीवम्। मदम्। हूहउक्षपत्रम्। हूहउक्षमितिहूहत्। उक्षम्।
यजत्रज्जतारम्। जेतारमभिम्। अभिम्पतनासह्। एतनासहंसासही
म्। समसहीमितिससहिम्। ११ याःस्तेनाः। सेनाःअभीतवरीः। अभीत्व
रीराव्याधिनीः। अभीत्वरीरित्यभि। इत्वरीः। आव्याधिनीरुगणाः।
आव्याधिनीरित्याव्याधिनीः। उगणाःउत। उतेस्तेना। येस्तेनाः। स्ते
नाये। येच। चतस्कराः। तस्करास्तान्। तास्ते। तेअग्ने। अग्नेऽपि। अपिद
धामि। दधाम्यासे। आस्यऽइत्यासे १२ दंष्ट्राभ्याम्मलिम्लून्।
मलिम्लून्जम्भ्यैः। तस्करान्। तस्करान् २।। उत। उतस्तेना ह

तुभ्यं स्तेनात्। हन्तुभ्यामिति हन्तु। भ्याम्। स्तेनात्भगवः। भग
वत्नात्। भगवः इति भग। वः। नांस्त्वम्। त्वक्ष्णुदादोदक्ष्णादादिना
न्। स्वादितानिति स्व। आदितान् १२ ये जनेषु। जनेषु मलिम्ल
वः। मलिम्लवस्तेनासः। तेनासस्तस्करः। तस्करा वने। वन इति व
ने। ये कक्षेषु। कक्षेष्वघायवः। अघायवस्तान्। अघायव इत्यघाय
वः। तांस्ते। ते दधामि। दधामि जम्भयोः। जम्भयोरिति जम्भयोः १४
योः अस्मभ्यम्। अस्मभ्यमरातीयान्। अरातीयायः। अरातिया
दिस्वराति। यान्। यश्च। च नः। नो द्वेषते। द्वेषते नूनः। जन इति ज
नः। निन्दात्यः। यो अस्मान्। अस्माभिप्सान्। धिप्साच्च। च सर्वम्।
सर्वं तम्। तं मस्मसा। मस्मसाकुरु। कुर्विति कुरु १५ स०ण्णी

सं

नमे। सं॰शितमितिसम्। मे ब्रह्म। ब्रह्म सं॰शितम्। सं॰शितं वीर्यम्। सं॰शितमितिसम्। शितम्। वीर्यम्। बलम्। बलमितिबलम्। सं॰शितं क्षत्रम्। सं॰शितमितिसम्। शितम्। क्षत्रं जिष्णु। जिष्णु यस्य। यस्याहम्। अहमस्मि। अस्मि पुरोहितः। पुरोहित इति पुरः। हितः॥ ८१॥ उदेषाम्। एषाम्। बाहू। बाहू अतिरम्। बाहू इति बाहू। अतिरमुत्। उद्वर्चः। वर्चो अथो। अथो बलम्। अथो इत्यथो। बलमिति बलम्। क्षिणोमि ब्रह्मणा। ब्रह्मणामित्रान्। अमित्रानुत्। उन्नयामि। नयामि स्वान्। स्वाँ२॥ अहम्। अहमित्यहम्॥ ८२॥ अन्नपतेऽन्नस्य। अन्नपत इत्यन्नऽपते। अन्नस्य नः। नो देहि। देह्यनमीवस्य। अनमीवस्य शुष्मिणः। शुष्मिण इति शुष्मिणः। प्रप्रदातारम्। प्रप्रेति प्रऽप्र। दा

102

नारब्धा रिषः । ना रिषऽऊर्ज्जम् । ऊर्ज्जन्नः । नो धेहि । धेहि द्विपदे । द्वि
पदे चतुष्पदे । द्विपदऽइति द्वि । पदे । चतुःपदऽइति चतुः । पदे ७५
इति वाजसनेयसंहितायां दीर्घपाठे पदक्रमे एकादशोध्यायः ।
दृशानो रुक्मऽउर्व्या । उर्व्या वि । वि द्यौत् । द्यौद्दुर्मर्षम् । दुर्मर्षमा
युः । दुर्मर्षमिति दुः । मर्षम् । आयुः श्रिये । श्रिये रुचानः । रुचानऽइ
ति रुचानः । अग्निरमृतः । अमृतोऽअभवत् । अभवद्वयोभिः । वयोभि
र्यत् । वयोभिरिति वयः । भिः । यदेनम् । एनन्द्यौः । द्यौरजनयत् । अ
जनयत्सुरेताः । सुरेताऽइति सुरेताः । नक्तोषासा समनसा । न
क्तोषसेति नक्तोषसा । समनसा विरूपे । समनसेति स । मनसा ।
विरूपे धापयेते । विरूपेऽइति वि । रूपे । धापयेते शिशुम् । धापय

सं

धापयेते इति धापयेते। शिशुमेकम्। एकं समीची। समीची इति सम्
ईची। द्यावाक्षामा। क्षामा रुक्मः। रुक्मो अन्तः। अन्तर्वि। वि भाति। भाति दे
वाः। देवा अग्निम्। अग्निं धारयन्। धारयन्द्रविणोदाः। द्रविणोदा
इति द्रविणः। दाः २ विश्वा रूपाणि। रूपाणि प्रति। प्रति मुञ्चते। मु
ञ्चते कविः। कविः प्रासावीत्। प्रासावीद्भद्रम्। भद्रं द्विपदे। द्विप
दे चतुष्पदे। द्विपद इति द्वि। पदे। चतुःपद इति चतुः। पदे। वि ना
कम्। नाकमख्यत्। अख्यत्सविता। सविता वरेण्यः। वरेण्योनु। अ
नु प्रयाणम्। प्रयाणमुषसः। प्रयाणमिति प्र। यानम्। उषसो वि।
वि राजति। राजतीति राजति ३ सुपर्णोसि। सुपर्ण इति सु। प
र्णः। असि गरुत्मान्। गरुत्मांस्त्रिवृत्। त्रिवृत्ते। त्रिवृदिति त्रि। वृत्।

103

तेशिरः।शिरोगायत्रम्।गायत्रञ्चक्षुः।चक्षुर्बृहद्रथन्तरे।बृहद्रथ
न्तरेपक्षौ।बृहद्रथन्तरेऽइतिबृहत्।रथन्तरे।पक्षावितिपक्षौ।
स्तोमऽआत्मा।आत्माछन्दांसि।छन्दांस्यङ्गानि।अङ्गानिय
जूंषि।यजूंषिनाम।नामेतिनाम।सामते।तेतनूः।तनूर्वा
मदेव्यम्।वामदेव्यंयज्ञायज्ञियम्।वामदेव्यमितिवाम।देव्यम्।
यज्ञायज्ञियंपुच्छम्।यज्ञायज्ञियमितियज्ञा।यज्ञियम्।पुच्छन्धि
ष्ण्याः।धिष्ण्याःशफाः।शफाऽइतिशफाः।दिवङ्गच्छ।गच्छस्वः।स्वःप
त।स्वरितिस्वः।पतेतिपत॥४॥विष्णोःक्रमः।क्रमोसि।असिसप
त्नहा।सपत्नहागायत्रम्।सपत्नहेतिसपत्न।हा।गायत्रंछन्दः।
छन्दऽआरोह।आरोह।रोहपृथिवीम्।पृथिवीमनु।अनुवि।वि

सं

क्रमस्व । क्रमस्वाभिमा । ति हा । अभिमातिहा वैष्टभम् । अभिमातिहेत्य
भिमाति । हा । वैष्टभमन्तरित्वम् । वैष्टभमिति वैष्टभम् । अन्तरित्वम
रातीयतः । अरातीयतो हन्ता । अरातियत इत्यराती । यतः । हन्ता ।
जागतम् । जागतन्दिवम् । दिवं शत्रूयतः । शत्रूयतो हन्ता । शत्रूय
त इति शत्रू । यतः । हन्तानुष्टभम् । आनुष्टभाद्दिशः । आनुष्टभमि
त्यानुष्टभम् । दिशः इति दिशः ५ अक्रन्ददग्निः । अग्निस्तनयन्नि
व । स्तनयन्निव द्यौः स्तनयन्निवेति स्तनयन् । इव । द्यौः क्षामा । क्षामारे
रिहत् । रेरिहद्वीरुधः । वीरुधः समञ्जन् । समञ्जन्निति सम् । अ
ञ्जन् । सद्यो जज्ञानः । जज्ञानो वि । वि हि । हीम् । ईमिद्धः । इद्धो अ
ख्यत् । अख्यदा रोदसी । आ रोदसी । रोदसी भानुना । रोदसी इति

109

१०४

रोदसी। भानुना भाति। भात्यन्तः। अन्तरित्यन्तः ६ अग्ने अभ्यावर्तिन्।
अभ्यावर्तिन्नभि। अभ्यावर्तिन्नित्यभि। आवर्तिन्। अभि मा। मा नि। नि
वर्तस्व। वर्तस्वायुषा। आयुषा वर्चसा। वर्चसा प्रजया। प्रजया धनेन।
प्रजयेति प्र जया। धनेन सन्या। धनेनेति धनेन। सन्या मेधया। मेधया रय्या। रय्या
पोषेण। पोषेणेति पोषेण ७ अग्ने अङ्गिरः। अङ्गिरः शतम्। शतं
ते। ते सन्तु। सन्त्वावृतः। आवृतः सहस्रम्। आवृत इत्या। वृतः। स
हस्रं ते। त उपावृतः। उपावृत इत्युप आवृतः। अधा पोषस्य। पो
षस्य पोषेण। पुनः। पुनर्नः। नो नष्टम्। नष्टमाकृधि। आकृधि। कृधि
पुनः। पुनर्नः। नो रयिम्। रयिमाकृधि। आकृधि। कृधीति कृधि ८
पुनरूर्जा। ऊर्जा नि। नि वर्तस्व। वर्तस्व पुनः। पुनरग्ने। अग्न इषा।

सं

105

रषा। युषा। आ। युषेत्या। युषा। उत नर्द्धः। नः। पाहि। पा त्स्य॰ हमः। युठ॰ हमः

इत्य॰ हमः ५ सेरय्या। रय्या नि। नि वर्त्तस्व। वर्त्तस्वाग्ने। अग्ने पिन्वस्व।

पिन्वस्व धारया। धारयेति धारया। विश्वप्स्न्या। विश्वप्स्न्या विश्वतः। विश्वप्स्न्येति वि

श्वप्स्न्या। विश्वतस्परि। परीति परि ६ आ त्वा। त्वाहार्षम्। अहार्षम

न्तः। अन्तरभूः। अभूर्ध्रुवः। ध्रुवस्तिष्ठ। तिष्ठाविचाचलिः। अविचाचलि

रित्यवि। चाचलिः। विशस्त्वा। त्वा सर्वाः। सर्वा वाञ्छन्तु। वाञ्छन्तु

मा। मा त्वत्। त्वद्राष्ट्रम्। राष्ट्रमधि। अधि भ्रशत्। भ्रशदिति भ्रशत्

॥ उदुत्तमम्। उत्तमं वरुण। उत्तममित्युत्तमम्। वरुण पाश

म्। पाशमस्मत्। अस्मदवा। अवाधमम्। अधमं वि। वि मध्यमम्।

मध्यमं श्रथाय। श्रथायेति श्रथाय। अथा वयम्। वयमादित्य। आ

९५

दित्य व्रते । व्रते तव । तवानागसः । अनागसोऽदितये । अदित
ये स्याम । स्यामेति स्याम ॥२ अग्रे बृहन् । बृहन्नुषसाम् । उषसामू
र्ध्वः । ऊर्ध्वोऽस्थात् । अस्थान्निर्जगन्वान् । निर्जगन्वान्तमसः ।
निर्जगन्वानिति निः । जगन्वान् । तमसो ज्योतिषा । ज्योतिषागा
त् । अगादित्यगात् । अग्निर्भानुना । भानुना रुशता । रुशता स्व
ङ्गः । स्वङ्ग आजातः । स्वङ्ग इति सुऽअङ्गः । आजातः । जातो वि
श्वा । विश्वा सद्मानि । सद्मान्यप्राः । अप्रा इत्यप्राः ॥३ सीद त्वम् ।
त्वम्मातुः । मातुरस्याः । अस्या उपस्थे । उपस्थे विश्वानि । उपस्थ
इत्युपऽस्थे । विश्वान्यग्ने । अग्ने वयुनानि । वयुनानि विद्वान् । वि
द्वानिति विद्वान् । मैनाम् । एनान्तपसा । तपसा मा । मार्चिषा ।

सं

अग्निषाऽभि। अभि शोचीः। शोचीरन्तः। अन्तरस्याम्। अस्याᳪं शुक्रज्यो
तिः। शुक्रज्योतिर्वि। शुक्रज्योतिरिति शुक्र। ज्योतिः। विभाहि। भा
हीति भाहि ४४ अन्तरग्ने। अग्ने रुचा। रुचा त्वम्। त्वमुखायाः। उखा
याः सदने। सदने स्वे। स्वऽइति स्वे। तस्यास्त्वम्। त्वᳪं हरसा। हरसा
तपन्। तपञ्जातवेदः शिवः। जातवेद ऽइति जात। वेदः। शिवो भ
व। भवेति भव ४५ शिवो भूत्वा। भूत्वा मह्यम्। मह्यमग्ने। अग्ने अथो। अथो
अथो सीद। अथोऽइत्यथो। सीद शिवः। शिवस्त्वम्। त्वमिति त्व
म्। शिवाः कृत्वा। कृत्वा दिशः। दिशः सर्वाः। सर्वाः स्वाम्। स्वां योनिम्। यो
निमिह। इहासदः। आसदः। असदऽइत्यासदः ४६ दिवस्परि।
परि प्रथमम्। प्रथमञ्जज्ञे। जज्ञे अग्निः। अग्निरस्मत्। अस्माद्वि

तीयम्। द्वितीयमिति। परिज्ञातवेदाः। जातवेदाऽइति जात। वेदाः। तृ
तीयमप्सु। अप्सु नृमणाः। अप्स्वित्यप्सु। नृमणाऽअजस्रम्। नृम
णाऽइति नृ। मनाः। अजस्रमिन्धानः। इन्धानऽएनम्। एनञ्जरते। जर
ते स्वाधीः। स्वाधीरिति सु। आधीः १७ विद्माते। तेऽअग्ने। अग्ने त्रेधा।
त्रेधा त्रयाणि। त्रयाणि विद्म। विद्माते। तेधाम। धाम विभृता। विभृ
ता पुरुत्रा। विभृतेति वि। भृता। पुरुत्रेति पुरु। त्रा। विद्माते। तेनाम।
नाम परमम्। परमङ्गुहा। गुहायत्। यद्विद्म। विद्मतम्। तमुत्स
म्। उत्सं यतः। यतऽआजगन्थ। आजगन्थेत्या। जगन्थ १८ समु
द्रे त्वा। त्वा नृमणाः। नृमणाऽअप्सु। नृमणाऽइति नृ। मनाः। अ
प्स्वन्तः। अप्स्वित्यप्सु। अन्तर्नृचक्षाः। नृचक्षाऽईधे। नृचक्षाऽइति

मे

न्‌। चक्षाः। ईधे दिवः। दिवोऽग्ने। अग्न ऊधन्। ऊधन्‌ तृतीये। तृतीये
त्वा। त्वा रजसि। रजसि तस्थिवांसम्। तस्थिवांसमपाम्। तस्थि
वांसमिति तस्थि। वांसम्। अपामुपस्थे। उपस्थे महिषाः। उपस्थ
ऽइत्युप। स्थे। महिषा अवर्द्धन्। अवर्द्धन्नित्यवर्द्धन्॥ ४॥ श्रीणामुदा
रः। उदारो धरुणः। उदार इत्युत्। आरः। धरुणो रयीणाम्। रयीणा
म्मनीषाणाम्। मनीषाणाम्प्रार्पणः। प्रार्पणः सोमगोपाः। प्रार्प
णऽइति प्र। अर्पणः। सोमगोपाऽइति सोम। गोपाः। वसुः सूनुः। सू
नुः सहसः। सहसोऽप्सु। अप्सु राजा। अप्स्वित्यप्। सु। राजा वि। वि
भाति। भात्यग्रे। अग्रऽउषसाम्। उषसामिधानः। इधानऽइतीधा
नः॥ ५॥ विश्वस्य केतुः। केतुर्भुवनस्य। भुवनस्य गर्भः। गर्भऽआरो

१०७

दसी। आरोदसी। रोदसीऽअपृणात्। रोदसीऽइति रोदसी। अपृणा
ज्जायमानः। जायमानऽइति जायमानः। वीडुच्चित्। चिदद्रिम्। अद्रि
मभिनत्। अभिनत्परायन्। परायञ्जनाः। परायन्निति पराऽयन्। जना
नायता। यदग्निम्। अग्निमयजन्त। अयजन्त पञ्च। पञ्चेति पञ्च ॥ १ ॥ उशि
क्पावकः। पावकोऽअरतिः सुमेधाः। सुमेधा मर्तेषु। सुमेधाऽइति
सुऽमेधाः। मर्तेष्वग्निः। अग्निरमृतः। अमृतो नि। नि धायि। धायीति धा
यि। इयर्ति धूमम्। धूममरुषम्। अरुषम्भरिभ्रत्। भरिभ्रदुत्। उच्छु
क्रेण। शुक्रेण शोचिषा। शोचिषा द्याम्। द्यामिनक्षन्। इनक्षन्नि
तीनक्षन् ॥ २ ॥ यस्ते। तेऽअद्य। अद्य कृणवत्। कृणवद्भद्रशोचे।
भद्रशोचेऽपूपम्। भद्रशोचऽइति भद्रऽशोचे। अपूपन्देव। देवघृत

सं

वन्नम। हृतवन्नमग्ने। हृतवंन्नमिति हृत। वन्नम॥ अग्नेऽइत्यग्ने। यतस्व

तद्वप। नयप्रतरम। प्रतरं वस्यः। प्रतरमिति प्रऽतरम्। वस्यः। अच्छ। अ

च्छाभि। अभिसुम्नम्। सुम्नं देवभक्तम्। देवभक्तं यविष्ठ। देवभक्तमि

ति देव। भक्तम्। यविष्ठेति यविष्ठ २३ आतम्। तद्भज। भजसौश्रवसे

षु। सौश्रवसेष्वग्ने। अग्नऽउक्थे। उक्थेऽउक्थऽआ। आभज। उक्थऽउक्थऽइत्यु

क्थे। उक्थे। आभज। भजशस्यमाने। शस्यमानऽइति शस्यमाने। प्रि

यः सूर्ये। सूर्ये प्रियः। प्रियोऽअग्ना। अग्ना भवाति। भवास्युत्। उज्जा

तेन। जातेन भिनदत्। भिनदद्त्। उज्जनित्वैः। जनित्वैरिति जनि।

त्वैः २४ त्वामग्ने। अग्ने यजमानाः। यजमानाऽअनु। अनुद्यून्। द्यू

न्विश्वा। विश्वावसु। वसुदधिरे। दधिरेवार्य्याणि। वार्य्याणीति वा

108

धीमहि। त्वया सह। सह द्रविणम्। द्रविणमिच्छमानाः। इच्छमाना व्रज
म्। व्रजं गोमन्तम्। गोमन्तमुशिजः। गोमन्तमिति गो मन्तम्। उशिजो
वि। वि वव्रुः। वव्रुरिति वव्रुः॥ २५॥ अस्ताव्यग्निः। अग्निर्नराम्। नराꣳ सु
शेवः। सुशेवो वैश्वानरः। सुशेव इति सु शेवः। वैश्वानर ऋषिभिः। ऋ
षिभिः सोमगोपाः। ऋषिभिरित्यृषि भिः। सोमगोपा इति सोम गोपाः।
अद्वेषे द्यावापृथिवी। अद्वेषे इत्यद्वेषे। द्यावापृथिवी हुवेम। द्यावापृ
थिवी इति द्यावापृथिवी। हुवेम देवाः। देवा धत्त। धत्त रयिम्। रयिम
स्मे। अस्मे सुवीरम्। अस्मे इत्यस्मे। सुवीरमिति सुवीरम्॥ २६॥ उद्गता।
ऊँ इत्यूँ। माहिषे। विश्वे देवाः। देवा अग्ने। अग्ने भरन्त। भरन्त चित्ति
भिः। चित्तिभिरिति चित्ति भिः। स नः। नो भव। भवा शिवः। शिवस्तम्।

मं

त्वं सुप्रतीकः। सुप्रतीको विभावसुः। सुप्रतीक इति सु प्रतीकः। विभा
वसुरिति विभा। वसुः ९७ प्रेत। इद्धो अग्ने ज्योतिष्मान्। ज्योतिष्मान्या
हि। याहि शिवेभिः। शिवेभिरर्चिभिः। अर्चिभिष्ट्वम्। अर्चिभिरित्यर्चि। भिः
त्वमिति त्वम्। बृहद्भिर्भानुभिः। बृहद्भिरिति बृहत्। भिः। भानुभिर्भासन्।
भानुभिरिति भानु। भिः। भासन्मा। माहिंसीः। हिंसीस्तन्वा। तन्वा
प्रजाः। प्रजा इति प्रजाः ९८ प्रप्रायम्। प्रप्रेति प्र प्र। अयमग्निः। अग्नि
र्भरतस्य शृण्वे। शृण्वे वि। वि यत्। यत्सूर्यः। सूर्यो न। न रोचते। रोचते
बृहत्। बृहद्भाः। भा इति भाः। अभि यः। यः पूरुम्। पूरुम्पृतनासु। पृ
तनासु तस्थौ। तस्थौ दीदाय। दीदाय दैव्यः। दैव्यो अतिथिः। अति
थिः शिवः। शिवो नः। न इति नः ९९ आपो देवीः। देवीः प्रति। प्रति

109

गृह्णीत । गृह्णीतमस्मा । अस्मैनेनत् । एनत्स्योने । स्योनेकृणुध्वम् । कृणुध्व
म् ॥ स्वरभौ । स्वरभाऽउलोके । उ लोकेऽस्मिन् । लोकऽइति लोके । नसेनमत्ता
म् । नमत्ताजनयः । जनयः सुपत्नीः । सुपत्नीर्मातेव । सुपत्नीरिति
सुपत्नीः । मातेवपुत्रम् । मातेवेतिमाताऽइव । पुत्रम्बिभृता । बिभृता
प्सु । अप्स्वेनत् । अप्स्वित्यप्सु । एनदित्येनत् । १० अप्स्वग्ने । अप्स्वित्य
प्सु । अग्नेसधिः । सधिष्टव । तवसः । सौषधीः । ओषधीरनु । अनुरुध्य
से । रुध्यसऽइतिरुध्यसे । गर्भेसन् । सञ्जायसे । जायसेपुनः । पुनरि
तिपुनः ॥ ११ ॥ गर्भोऽअसि । असिओषधीनाम् । ओषधीनाङ्गर्भः । गर्भोव
नस्पतीनाम् । वनस्पतीनामितिवनस्पतीनाम् । गर्भोविश्वस्य । वि
श्वस्यभूतस्य । भूतस्याग्ने । अग्नेगर्भः । गर्भोऽअपाम् । अपामसि । असीति

सं

नि २२ प्रसद्य भस्मना। प्रसद्येति प्रऽसद्य। भस्मना योनिम्। योनिमपः। अप
श्च। च पृथिवीम्। पृथिवीमग्ने। अग्न इत्यग्ने। सं ऽसृज्य मातृभिः। संसृज्ये
ति सम्। सृज्य। मातृभिष्ट्वम्। मातृभिरिति मातृऽभिः। त्वं ज्योतिष्मान्। ज्यो
तिष्मान्पुनः। पुनरासदः। आसदः। आसद इत्याऽसदः २३ पुनरासद्य।
आसद्य सदनम्। आसद्येत्याऽसद्य। सदनमपः। अपश्च। च पृथिवीम्।
पृथिवीमग्ने। अग्न इत्यग्ने। शेषे मातुः। मातुर्यथा। यथोपस्थे। उप
स्थेऽन्तः। उपस्थ इत्युपऽस्थे। अन्तरस्याम्। अस्यां शिवतमः। शिव
तम इति शिवऽतमः २४ बोधा मे। मे अस्य। अस्य वचसः। वचसो यवि
ष्ठ। यविष्ठ मंहिष्ठस्य। मंहिष्ठस्य प्रभृतस्य। प्रभृतस्य स्वधावः। प्र
भृतस्येति प्रऽभृतस्य। स्वधाव इति स्वधाऽवः। पीयति त्वः। त्वो अनु।

श्नुवः। त्वो। हृतानि। हृतानीति वृत्राकः। वृत्राहऽइ। तेन। तन्त्वम्। नन्त्वंव
र्दे। वृदेऽग्रग्रे। अग्रऽइत्यग्रे॥ २५ स बोधि। बोधि। सूरिः। सूरिर्मघवा। मघ
वा। वसुपते। मघवेति मघऽवा। वसुपते। वसुदावन्। वसुपतऽइति वसु।
पते। वसुदावन्निति वसु। दावन्। युयोधि। अस्मत्। अस्मद्द्वेषांसि। द्वेष
ांसि। विश्वकर्मणो। विश्वकर्मणे स्वाहा। विश्वकर्मणऽइति विश्व। कृ
र्मणे। स्वाहेति स्वाहा॥ २६ पुनस्त्वा। पुनरिति पुनः। त्वादित्याः। आदि
त्याः। रुद्राः। रुद्रा वसवः। वसवः। सम्। समिन्धताम्। इन्धताम्। पुनः। पु
नर्ब्रह्माणः। ब्रह्माणो व। सुनीथ। वसुनीथ यज्ञैः। वसुनीथेति वसु।
नीथ। यज्ञैरिति यज्ञैः। घृतेन। त्वम्। तन्वम्। तन्वं वर्धयस्व। वर्ध
यस्व सत्याः। सन्तु। सन्तु। यजमानस्य। यजमानस्य कामाः। कामाऽइति

से कामाः ॥ ३७ ॥ अपेत । इति । वि । वीत । इति । वि । वि । च । च सर्पत । सर्पतातः । अ
नेये । येत्र । अत्र स्थ । स्थ पुराणाः । पुराणा ये । ये च । च नूतनाः । नूतनाः
इति नूतनाः । अदात् यमः । यमो वसानम् । अवसानं पृथिव्याः । अवसा
नमित्यव । सानम् । पृथिव्याः अक्रन् । अक्रन्निमम् । इमम्पितरः । पि
तरो लोकम् । लोकमस्मै । अस्मा इत्यस्मै । ३८ संज्ञानमसि । संज्ञान
मिति सम् । ज्ञानम् । असि कामधरणम् । कामधरणं मयि । काम
धरणमिति काम । धरणम् । मयि ते । ते कामधरणम् । कामधरण
म्भूयात् । कामधरणमिति काम । धरणम् । भूयादिति भूयात् ।
अग्नेर्भस्म । भस्मासि । अस्यग्नेः । अग्नेः पुरीषम् । पुरीषमसि । अ
सि चितिः । चितः स्थ । स्थ परिचितः । परिचितः ऊर्ध्वचितः । प

रिचित इति परिऽचितः। ऊर्द्धचितः श्रयध्वम्। ऊर्द्धचित इत्यूर्द्धऽचि
तः। श्रयध्वमिति श्रयध्वम्। २१ ५ अयं सः। सोऽग्निः। अग्निर्यस्मिन्।
यस्मिन्त्सोमम्। सोममिन्द्रः। इन्द्रः सुतम्। सुतन्दधे। दधे जठरे। जठरे
वावशानः। वावशान इति वावशानः। सहस्रिणं वाजम्। वाजमत्यम्।
त्यम्। अत्यन्न। न सप्तिम्। सप्तिं ससवान्। ससवान्त्सन्। ससवानि
ति ससऽवान्। सन्त्स्तूयसे। स्तूयसे जातवेदः। जातवेद इति जात
ऽवेदः॥ ५॥ अग्ने यत्। यत्ते। ते दिवि। दिवि वर्चः। वर्चः पृथिव्याम्। पृथि
व्यां यत्। यदोषधीषु। ओषधीष्वप्सु। अप्स्वा। आ यजत्र। अप्स्वित्यप्ऽसु। आ।
यजत्र। यजत्रेति यजत्र। येनान्तरिक्षम्। अन्तरिक्षमुरु। उर्वाततन्थ।
आततन्थ त्वेषः। आततन्थेत्याऽततन्थ। त्वेषः सः। स भानुः। भानुर

सं

णिरः। अर्णवोनक्षत्राः। नक्षत्राऽइतिनक्षत्राः ४८ अग्नेदिवः। दिवोऽ
अर्णम्। अर्णमच्छ। अच्छाजिगासि। जिगास्यच्छ। अच्छादेवान्। देवाँऽ॥
ऊचिषे। ऊचिषेधिष्ण्याः। धिष्ण्याये। यऽइतिये। यारोचने। रोचनेपरस्तात्।
परस्तात्सूर्यस्य। सूर्यस्ययाः। याश्चावस्तात्। अवस्तादुपतिष्ठन्ते।
उपतिष्ठन्तआपः। उपतिष्ठन्तऽइत्युप। तिष्ठन्ते। आपऽइत्यापः ४९
पुरीष्यासोऽअग्नयः। अग्नयःप्रावणेभिः। प्रावणेभिःसजोषसः।
प्रवणेभिरितिप्रवणेभिः। सजोषसऽइतिस। सजोषसः। जुषन्तां
यज्ञम्। यज्ञमद्रुहः। अद्रुहोऽनमीवाः। अनमीवाऽइषः। इषोम
हीः। महीरितिमहीः ५० इडामग्ने। अग्नेपुरुदꣳसम्। पुरुदꣳ
सꣳसनिम्। पुरुदꣳसमितिपुरु। दꣳसम्। सनिंगोः। गोःशश्व

112

नमस्। शाश्वत्तमं ४८ हूयमानाय। शाश्वत्तममिति शाश्वत्। नमसा। हूय
मानाय साध। साधेति साध। स्याव्रः। नः। सन्तुः। सन्तु मतनयः। ननया
विजावा। विजावाग्ने। विजावेति विजावा। अग्रस्ता। ताने। नेस्तुमतिः।
सुमतिश्रुवा सुमतिं दिति सु। मतिः। मत्वस्मे। अस्मे ऽ इत्यस्मे ४४
विदासि। आसित या। तया देवतया। देवतयाङ्गिरस्वत्। अङ्गिरस्वद्
वा ध्रुवासीदासीदपरिचित। परिचित्कोकम। परिचिदिति परि।
चित् ४५ लोकं पृण। पृणाच्छिद्रमा। च्छिद्रं पृण। पृणाथो। अ
थो सीद। अथो इत्यथो। सीद ध्रुवा त्वं। वा त्वं सा। त्वमिति त्वं। इन्द्रा
ग्नी त्वा। इन्द्राग्नी ऽ इतीन्द्राग्नी। त्वा बृहस्पतिः। बृहस्पतिर
स्मिन्। अस्मिन्योनौ। योनावसीषदन्। असीमदाविन्त्यसीसद

सं

नु ४६ ताऽअस्य । अस्य सूददोहसः । सूददोहसः सोमम् । सूददोहस ऽइति सूदऽदोहसः । सोमं श्रीणन्ति । श्रीणन्ति पृश्नयः । पृश्नयऽइति पृश्नयः । जन्मन्देवानाम् । देवानां विशः । विशस्त्रिषु । त्रिष्वा रोचने । आरोचने । रोचने दिवः । दिवऽइति दिवः ४७ इन्द्रं विश्वाऽअवीवृधन् । अवीवृधन्त्समुद्रव्यचसम् । समुद्रव्यचसङ्गिरः । समुद्रव्यचसमिति समुद्रऽव्यचसम् । गिरऽइति गिरः । रथीतमं रथीनाम् । रथितममिति रथिऽतमम् । रथीनां वाजानाम् । रथीनामिति रथिनाम् । वाजानां सत्पतिम् । सत्पतिम्पतिम् । सत्पतिमिति सत्ऽपतिम् । पतिमिति पतिम् ४८ समितम् । इतं सम् । सङ्कल्पेथाम् । कल्पेथां सम्प्रियौ । सम्प्रियौ रोचिष्णू । सम्प्रियाविति सम् । प्रि

यो। यो विस्रुह समनस्यमानैः। यो वि। स्रु ऽ इति यो ति यो विस्रुः। स्रुमनस्य
मानाविति स्रु। मनस्यमानौ। नौ। इषमूर्जम्। ऊर्जमभि। अभिसंवसा
नौ। संवसानाविति सम्। वसानौ ४९ सन्वाम्। वामनाः ऽसि। मना
ऽसि सम्। सन्व्रता। व्रता सम्। सन्व्रतानि। ऊर्जम्। चित्ताकरम्।
आकरम्। अकरमित्यकम्। अग्ने पुरीष्य। पुरीष्याधिपाः। अधिपा भ
व। अधिपाः इत्यधिपाः। भवेत्वम्। त्वन्नः। न ऽइषम्। इषमूर्जम्। ऊ
र्जं यजमानाय। यजमानाय धेहि। धेहीति धेहि ५० अग्ने त्वम्। त्वम्पुरी
ष्यः। पुरीष्यो रयिमान्। रयिमान्पुष्टिमान्। रयिमानिति रयिमान्।
पुष्टिमान् २॥ असि। पुष्टिमानिति पुष्टिमान्। असीत्यसि ५१ मानेव
पुत्रम्। मातेवेतिमाता। इव। पुत्रम्। पृथिवी। पृथिवीं पुरीष्यम्।

सं

उरिष्यमाणिम्न। अग्निस्के। स्तपोमे। योनावमाः। अमाकृषा। ३ विश्वस्वा।
नाम्विश्पूर्वः। विश्वेदेवैः। देवेभिरन्त्रभिः। ऋतुभिः सावित्रानः ऋतुभि
रित्यृतु। भिः। सावित्रानः। प्रजापतिः। सावित्रानः इति। इतिसम्। वि
दानः। प्रजापतिर्विश्वकर्म्मा। प्रजापतिरितिप्र। जा। पतिः। विश्व
कर्म्मा। वि। विश्वकर्मेतिविश्व। कर्म्मा। विमुञ्चनमस्वन्तितिमुञ्च
५२ अमन्त्वन्तमयजमानमू। अयजमानमिच्छ। इच्छेत्नस्य। स्त
नस्येत्यामू। इत्यामन्त्। अविविहि। यद्दितस्करस्य। तस्करस्येति तस्क
रस्य। अन्यमस्मन्। अस्मदिच्छ। इच्छसा। मते। नरन्त्या। इत्यानमः।
नमोपिवि। देविनिर्ऋते। निर्ऋतेनभ्यम। निर्ऋतः इति निर्ऋतिः।
ऋते। तभ्यमस्तु। अपितस्तु ५३ नमः [illegible]। रुते। तनिर्ऋते।

114

निर्ऋतेतिग्मतेजः। निर्ऋतऽइति निःऽऋत। ऋते। तिग्मतेजो यस्म

यान्। तिग्मतेजऽइति तिग्मतेजः। अयस्मयान्वि विहृतन्तव हृतावब

न्धम्। बन्धमेतम्। एतमित्येनम्। यमेन त्वम्। त्वं यम्या। यम्या सं

विदाना। सम्विदानोत्तमे। सम्विदानेति सम्। विदाना। उत्तमे नाके।

उत्तमऽइत्युत्ऽतमे। नाकेऽअधि। अधि रोहय। रोहयैनम्। एनमि

त्येनम्। ४४ यस्यास्ते। ते घोरे। घोरेऽआसन्। आसञ्जुहोमि। जुहो

म्येषाम्। एषाम्बद्धानाम्। बद्धानामवसर्जनाय। अवसर्जना

येत्यवसर्जनाय। यान्त्वा। त्वा जनाः। जना भूमिः। भूमिरिति। इति

प्रमन्दते। प्रमन्दते निर्ऋतिम्। प्रमन्दतऽइति प्र। मन्दते। नि

र्ऋतिन्त्वा। निर्ऋतिमिति निः। ऋतिम्। त्वाहम्। अहम्परि। प

सं

115

त्रिवेद। वेदविश्वतः। विश्वतऽइतिविश्वतः ॥६४॥ यत्ते। देवी। देवीतिनिर्ऋ
तिः। निर्ऋतिः। आबबन्ध। निर्ऋतिरितिनिः। ऋतिः। आबबन्धपाश
म्। आबबन्धत्या। बबन्ध। पाशङ्ग्रीवासु। ग्रीवास्वविचृत्यम्। अ
विचृत्यमित्यविचृत्यम्। तत्ते। ते। वि। विष्यामि। स्याम्यायुषः। आ
युषान। नमध्यात्। मध्यादथ। अथैतम। एतंपितुम। पितुमद्धि।
अधिप्रसूतः। प्रसूतऽतिप्र। सूतः। नमोभूत्यै। भूत्यैयायदम्।
इदञ्चकार। चकारेतिचकार ॥६५॥ निवेशनः सङ्गमनः निवेश
नऽइतिनि। वेशनः। सङ्गमनोवसूनाम्। सङ्गमनऽइतिसम्।
गमनः। वसूनाम्विश्वा। विश्वरूपा। रूपाणि। अभिचष्टे। च
ष्टे शचीभिः। शचिभिरितिशचीभिः। देवऽइव। सविता। देवऽ

इवेतिदेवः। इव। सविता सत्यधर्मा। सत्यधर्मेन्द्रः। सत्यधर्मेति
सत्यधर्मा। इन्द्रो न। न तस्थे। तस्थौ समरे। समरे पर्षीनाम्। स
मर इति सम्। अरे। पर्षीणामिति पर्षीनाम्। ५७ सीरा युञ्जन्ति
युञ्जन्ति कवयः। कवयो युगा। युगा वि। वितन्वते। तन्वते पृथक्। पृ
थगिति पृथक्। धीरा देवेषु देवेषु सुम्नया। सुम्नयेति। सुम्न
या ५८ युनक्त सीरा। सीरा वि। वि युगा। युगा तनुध्वम्। तनुध्वं कृ
ते। कृते योनौ। योनौ वपतेह। इह बीजम्। बीजमिति बीजम्।
गिरा च। च श्रुष्टिः। श्रुष्टिः सभरः। सभरा असन्। सभरा इति सभ
राः। असन्नः। नो नेदीयः। नेदीय इत्। इत्सृण्यः। सृण्यः ऽप
क्वम्। पक्वमेयात्। एयादित्याऽयात्। ५९ शुनं वाहाः। सुफ

सं

लाः । फाला वि । वि हृषन्तु । कृषन्तु स्तिभिम् । भूमिं ऽ पुतनम् । शुनं हीना
शाः । कीनाशाः अभि । अभि यन्तु । यन्तु वाहैः । वाहैरिवाहैः । शुनासी
रा हविषा । हविषा तोशमाना । तोशमाना सुपिप्पलाः । सुपिप्पलाऽ
ओषधीः । सुपिप्पला ऽ इति सु । पिप्पलाः । ओषधीः कर्तन । कर्त्त
नास्मै । अस्मै ऽ इत्यस्मै ९ घृतेन सीता । सीता मधुना । मधुना सम्
म् । समज्यताम् । अज्यतां विश्वैः । विश्वैर्देवैः । देवैरनुमता । अनु
मता मरुद्भिः । अनुमतेत्यनु मता । मरुद्भिरिति मरुत् । भिः । ऊर्ज
स्वती पयसा । पयसा पिन्वमाना । पिन्वमानास्मान् । अस्मान्त्सी
ते । सीते पयसा । पयसाभि । अभ्याववृत्स्व । आ ववृत्स्व ववृत्स्वेति
ववृत्स्व । ९ । लाङ्गलं पवीरवत् । पवीरवन्त्सुशेवम् । सुशेवं ठस

116

मपित्तह। सुशेवमितिसुशेवम्। मामपित्तर्ह्विनिमपित्तह। न

ऽन्ता। उह्यपति। वपतिगाम्। गामविम्। अविम्फर्व्यम्। प्रफर्व्य

म्। प्रफर्व्यमितिप्रफर्व्यम्। चपीवरीम्। पीवरीम्प्रस्थावत्। प्र

स्थावद्रथवाहनम्। प्रस्थावदितिप्रस्थावत्। रथवाहनमिति

रथवाहनम्। ४२ कामङ्कामदुघे। कामदुघेधुक्ष्व। कामदुघः

इतिकामऽदुघे। धुक्ष्वमित्राय। मित्रायवरुणाय। वरुणायच।

चेतिच। इन्द्रायाश्विभ्याम्। अश्विभ्याम्पूष्णे। अश्विभ्यामित्यश्वि।

भ्याम्। पूष्णेप्रजाभ्यः। प्रजाभ्यऽओषधीभ्यः। प्रजाभ्यऽइतिप्र।

जाभ्यः। ओषधीभ्यऽइत्योषधीभ्यः। ४३ विमुच्यध्वम्। अवध

मघ्न्याः। अघ्न्यादेवयानाः। देवयानाऽअगन्म। देवयानाऽइति

सं

देव।यानाः।अगन्मतमसः।तमसस्पारम्।पारमस्य।अस्येत्यस्य।ज्यो
तिरापाम।आपामेत्यापाम। ७४ सञ्जर्भृः।सञ्जर्भृरितिसां।जर्भृः।अह्वे
अपवोभिः।अपवोभिरुषाः।अपवोभिरित्यपवः।भिः।उवाः।अ
रुणीभिः।अरुणीभिरित्यरुणीभिः।असजोषसावश्विना।सजो
षसाविति स।जोषसौ।अश्विनादꣳसोभिः।दꣳसोभिः स्तरः।दꣳसो
भिरितिदꣳसः।भिः।स्तरः।उपतयोन।उपतयोनवैश्वानरः।वैश्वान
रः।इउपा।इउपाघृतेन।घृतेनस्वाहा।स्वाहेतिस्वाहा। ७५ याओ
षधीः।ओषधीः पूर्वाः।पूर्वाजाताः।जातादेवेभ्यः।देवेभ्यस्त्रि
युगम्।त्रियुगंपुरा।त्रियुगमितित्रि।युगम्।पुरेतिपुरा।मनैनु
नुबभ्रूणाम्।बभ्रूणामहम्।अहꣳशतम्।शतंधामानि।

117

धामानि सप्त। सप्त च। चेति च। ७५ शतम्वः। वो ऽअम्ब। अम्ब धा
मानि। धामानि सहस्रम्। सहस्रमुत। उत वः। वो रुहः। रुहः इति
रुहः। अधा शतक्रत्वः। शतक्रत्वो यूयम्। शतक्रत्व ऽइति शत
क्रत्वः। यूयमिमम्। इमम्मे। मे ऽअगदम्। अगदङ्कृत। कृतेति कृत
७६ ओषधीः प्रति। प्रति मोदध्वम्। मोदध्वम्पुष्पवतीः। पुष्पवतीः
प्रसूवरीः। पुष्पवतीरिति पुष्पऽवतीः। प्रसूवरीरिति प्रऽसूवरीः
अश्वाऽइव सजित्वरीः। अश्वाऽइवेत्यश्वाःऽइव। सजित्वरीर्वीरुधः।
सजित्वरीरिति स। जित्वरीः। वीरुधः पारयिष्णवः। पारयिष्णवऽइति
पारयिष्णवः ७७ ओषधीरिति। इति मातरः। मातरस्तत्। तद्वः।
वो देवीः। देवीरुप। उप ब्रुवे। सनेयमश्वम्। अश्वङ्गाम्। गाम्वा

से

सः। वासः। आत्मानम्। आत्मानन्तव। तव पूरुष। पूरुष इति पुरु
ष १४ अश्वत्थे वः। वो निषदनम्। निषदनम्पर्णे। निसदनमिति
नि सदनम्। पर्णे वः। वो वसतिः। वसतिष्कृता। कृतेति कृता। गो
भाज इत्। गोभज इति गो भाजः। इत्किल। किला सथ। असथ
यत्। यत्सनवथ। सनवथ पूरुषम्। पूरुषमिति पुरुषम् ८॥ य
त्रौषधीः। ओषधीः समग्मत। समग्मत राजानः। समग्मतेति
सम्। अग्मत। राजानः समिताविव। समिताविवेति समितौ।
इव। विप्रः। सः। स उच्यते। उच्यते भिषक्। भिषग्रक्षोहा। रक्षो
हामीवचातनः। रक्षोहेति रक्षःऽहा। अमीवचातन इत्यमीव
चातनः ९॥ अश्वावतीं सोमावतीम्। अश्वावतीमित्यश्ववती

118

म्। सोमावतीम्। ऊर्जयन्तीम्। सोमवतीमिति सोम। वतीम्। ऊर्जयन्तीम्। उदोजसम्। उदोजसमित्युत्। ओजसम्। आवित्सि। अवित्सि सर्वाः। सर्वाः। ओषधीः। ओषधीरस्मै। अस्मा। अरिष्टतातये। अरिष्टतातये। अरिष्टतातय इत्यरिष्ट। तातये ॥ १२ ॥ उच्छुष्माः। शुष्माः। ओषधीनाम्। ओषधीनाम्। गावः। गावो गोष्ठादिव। गोष्ठादिवेरते। गोष्ठादिवेति गो। स्थात्। इव। इरतः। इरतेरते। धनम्। सनिष्यन्तीनाम्। सनिष्यन्तीनामात्मानम्। आत्मानं तव। तव पूरुष। पूरुषेति पूरुष ॥ १२ ॥ उत्कन्तीमा। नामवः। वो माता। माता। मातायः। अपो रस्यो। पय। स्था। स्थानिष्कृतीः। निः। कृतीरिति निः। कृतीः। सीराः। पतत्रिणीः। पतत्रिणी स्थनास्थन यतनाय

सं०

दामयति। आमयति निः। निष्कृथ। कृथेति कृथ १४ अति विश्वाः। वि
श्वः परिष्ठाः। परिष्ठाः स्तेनःऽइव। परिस्थाऽइति परिस्थाः। स्तेनःऽइव
व्रजम्। स्तेन इवेति स्तेनःऽइव। व्रजमक्रमुः। अक्रमुरित्यक्रमुः।
ओषधीः प्रा। प्राचुच्यवुः। अचुच्यवुर्यत्। यत्किम्। किंच। च तन
न्वः। तन्वो रपः। रपऽइति रपः १५ यदिमाः। इमा वाजयन्। वाज
यन्नहम्। अहमोषधीः। ओषधीर्हस्ते। हस्तेऽआदधे। आदधऽइ
त्यादधे। आत्मा यक्ष्मस्य। यक्ष्मस्य नश्यति। नश्यति पुरा। पुरा जी
वगृभः। जीवगृभो यथा। जीवगृभऽइति जीवाऽगृभः। यथे
ति यथा १६ यस्यौषधीः। ओषधीः प्रसर्पथ। प्रसर्पथाङ्गमङ्ग
म्। प्रसर्पथेति प्रसर्पथ। अङ्गमङ्गम्परुष्परुः। अङ्गमङ्ग।

119

मित्रऽऋतम् । ऋतऽऋतम् । पहः पहेति पहः । पहः । ननोयत्स्मान् ।
यत्स्मात्ति । विबाधन्ते । बाधइऽइत्र्यः । इत्र्यऽमध्यमशीरिव । मध्य
मशीरिवेति मध्यमशीः ॥ २७ ॥ साकं यत्स्म । यत्स्म प्र । प्रप
न । पतच्चाषेण । चाषेण किकिदीविना । किकिदीविनेति किकि
दीविना । साकन्वातस्य । वातस्य ध्राज्या । ध्राज्या साकम् । साक
न्नश्य । नश्य निहाकया । निहाकयेति निहाकया ॥ २८ ॥ अश्म
वः । वोऽश्म्नाम् । अश्म्नाम वन्ता । अव स्वन्या । अश्मोन्यस्याः ।
अश्मस्याऽउप । उपावन्ता । अवतेत्यवन्ता । नाः सर्वाः । सर्वाः सांश्वि
दानाः । सांश्विदानाऽइति सं दमा । सांश्विदाना इति सम् । विदा
नाः । इदं मे । मेघ्रा । प्रावत । अवताव च । वचऽइति वचः ॥ २९ ॥

सं

याः फलिनीः। फलिनीरफलाः। अफला अपुष्पाः। अपुष्पा याः। या
श्च पुष्पिणीः। पुष्पिणीरिति पुष्पिणीः। बृहस्पतिप्रसूतास्ताः
बृहस्पतिप्रसूता इति बृहस्पतिऽप्रसूताः। ता नः। नो मुञ्चन्तु। मु
ञ्चन्त्वंहसः। अंहस इत्यंहसः ८ मुञ्चन्तु मा। मा शपथ्यात्।
शपथ्यादथो। अथो वरुण्यात्। अथोऽ इत्यथो। वरुण्यादुत। उते
त्युत। अथो यमस्य। अथोऽ इत्यथो। यमस्य पड्बीशात्। पड्बीशा
त्सर्वस्मात्। सर्वस्माद्देवकिल्बिषात्। देवकिल्बिषादिति दे
वकिल्बिषात् ९ अवपतन्तीरवदन्। अवपतन्तीरित्यव
पतन्तीः। अवदन्दिवः। दिवऽ ओषधयः। ओषधयस्परि। परीति
परि। यं जीवम्। जीवमश्नवामहै। अश्नवामहै न। न सः। स

120

12

त्रिष्ठाति। त्रिष्ठा। तिष्ठ कषः। ष्ठ कषः इति ष्ठकष ८२ या॰ ओषधीः। ओषधीः। सोमराज्ञीः। सोमराज्ञीर्वह्वीः। सोमराज्ञीरिति सोम। राज्ञीः। बह्वीः शतविचक्षणाः। शतविचक्षणा इति शत। विचक्षणाः। तासामसि। त्वमुत्तमा। उत्तमा। उत्तमेत्युत्। तमा। अरम्। कामाय। शम्। हृदे। हृद इति हृदे ८३ विष्ठिताः पृथिवीमनु। विस्थिता इति वि। स्थिताः। पृथिवीमनु। आदित्याः। बृहस्पतिप्रसूताः। बृहस्पतिप्रसूता इति। प्रसूताः। अस्यै। सन्दत्त। वीर्य्यम्। वीर्य्यमिति वीर्य्यम् ८४ या॰ चेदम्। इदमुपशृण्वन्ति। उपशृण्वन्तीत्युपशृण्वन्ति। या॰ चदूरं

सं

मः । इरस्यपरागताः । परागताः ऽइतिपरा । गताः । सर्वाः सङ्गत्य । सङ्ग
वीरुधः । सङ्गत्येतिसम् । गत्य । वीरुधः ऽइतिवीरुधः ८५ मा । वः ।
वोरिषत् । रिषत्खनिता । खनितायस्मै । यस्मैच । चाहम् । अहङ्ख
नामि । खनामिवः । वः ऽइतिवः । द्विपाच्चतुष्पात् । द्विपादितिद्वि ।
पात् । चतुष्पादस्माकम् । चतुःपादितिचतुः । पात् । अस्मा
कं सर्वम् । सर्वमस्तु । अस्त्वनातुरम् । अनातुरमित्यनातुरम्
८६ ओषधयः सम् । समवदन्त । अवदन्त सोमेन । सोमेन सः
ह । सहराज्ञा । राज्ञेतिराज्ञा । यस्मैकृणोति । कृणोतिब्राह्मणः ।
ब्राह्मणस्तम् । तं राजन् । राजन्पारयामसि । पारयामसीति
पारयामसि ॥ ८७ नाशयित्रीबलासस्य । बलासस्याशसः । अ

121

१२२

धीमः। उपचिताम। उपचितामसि। उपचितामित्युपचिताम्। अभीत्य
सि। अभ्येषां पातस्य। अभ्येषां अस्य येषां। पातस्य यत्स्माणाम्। यत्स्माणा
स्माकारोः पाकारो रसि। पाकारो विति पाका अरोः। अस्मिनाधानी।
नाधानीति नाधानी ८८ त्वाद्यर्थाः। यामवीः आविनत्। अविनति
त्रूः। इन्द्रो बृहस्पतिः। बृहस्पतिरिति बृहस्पतिः। ओषधे सोमः।
सोमो राजा। राजा विद्वान्। विद्वाय्यस्मात्। यस्मादवचयन। अव
चयतेत्यवच्यत ८९ सहस्व मे। मे अरातीः। अरातीः सहस्व। सहस्व
पृतनायतः। पृतनायतऽइति पृतनायतः। सहस्व सर्वम्। सर्वम्पा
प्मानम्। पाप्मानऽसहमाना। सहमानासि। असोषधे ओषधयः २
न्योषधे ९० दीर्घायुत्त्वा। दीर्घायुरिति दीर्घाऽआयुः। तऽओषधे। ओष

सं

येत्वेतित्न। त्वेनि ताय स्मै। यस्मै च। चतत्। नात्वनामि। त्वनास्यह
म्। अहमित्यहम्। श्रुण्वोत्तम। श्रुण्वोऽ इत्यण्वो। त्वन्दीर्घायुः। दीर्घायु
र्भुत्वा। दीर्घायुरिति दीर्घ। आयुः। भूत्वा शतवल्शा। शतवल्शा वि।
शतवल्शेति शत। वल्शा। विरोहतात्। रोहतादिति रोहतात्। ९।
त्वमुत्तमा। उत्तमासि। उत्तमेत्युत्। तमा। यस्त्रायोषधे। ओषधे मव।
नवह्वताः। ह्वता उपस्तयः। उपस्तयः उपस्तय इत्युपास्तयः। उपास्तिरस्तु।
अस्मत्क। सोऽस्माकम्। अस्माकंयः। योऽअस्मान्। अस्मान् २॥३॥ अ
भिदासति। अभिदासतीत्यभि। दासति। १२ मामा। मारिष्ठ। सी
त्वा। रिष्ठ सीत्वा। जनिता यः। पृथिव्याः। पृथिव्या यः। योवा। वा
दिवम्। दिवं सत्यधर्मा। सत्यधर्मा वि। सत्यधर्मेति सत्य।

धर्म्मा। व्यानट्। व्यानडिति व्यानट्। यश्च। चापः। अपश्चन्द्राः॥ चन्द्राः प्र
थमः। प्रथमो जजान। जजान कस्मै। कस्मै देवाय। देवाय हवि
षा। हविषा विधेम। विधेमेति विधेम॥ ६३ अभ्यावर्त्तस्व। आवर्त्त
स्व। वर्त्तस्व पृथिवि। पृथिवि यज्ञेन। यज्ञेन पयसा। पयसा सह। स
हेति सह। वपान्ते। ते अग्निः। अग्निरिषितः। इषितोऽरोहत्। अ
रोहदित्यरोहत्॥ ६४ अग्ने यत्। यत्ते शुक्रम्। शुक्रं यच्चन्द्रम्। चन्द्र
म्पूतम्। पूतं यच्च। च यज्ञियम्। यज्ञियमिति यज्ञियम्। तद्देवेभ्यः।
देवेभ्यो भरामसि। भरामसीति भरामसि॥ ६५ इषमूर्जम्। ऊर्ज
महम्। अहमितः। इत आदम्। आदमृतस्य। ऋतस्य योनिम्।
योनिम्महिषस्य। महिषस्य धाराम्। धारामिति धाराम्। आमा

मागोषु।गोषु विश्वात। विश्वात्रात न नृषु। आ तक्तेषु। तन्त्ज्ञ जहाति। जहा
मि मे दिवा। मे दिवमतिरामा। अतिराममिवाम। अमीवामित्यमीवाम् ९९
अग्ने तव। तव श्रवः। श्रवो वयः। वयो महि। महि भ्राजन्ते। भ्राजन्तेऽ
अर्चयः। अर्चयो विभावसो। विभावसोऽ इति विभा। वसो। बृहद्भानो
शवसा। बृहद्भानोऽ इति बृहत्। भानो। शवसा वाजम्। वाजमुक्
थ्यम्। उक्थ्यं दधासि। दधासि दाशुषे। दाशुषे कवे। कवऽ इति कवे
९७ पावकवर्चाः शुक्रवर्चाः। पावकवर्चाऽ इति पावक॥व
र्चाः। शुक्रवर्चाऽ अनूनवर्चाः। शुक्रवर्चाऽ इति शुक्रवर्चाः। अ
नूनवर्चाऽ उत्। अनूनवर्चाऽ इत्यनूनऽवर्चाः। उदियर्षि। इयर्षि
भानुना। भानुनेति भानुना। पुत्रो मातरा। मातरा विचरन्। वि

चरन्नपा। विचरन्निति वि। चरन्। उपावसि। अवसि धृष्णो। धृष्णो रि
रोदसी। रोदसी ऽउभे। आ रोदसी ऽइति रोदसी। उभे इत्युभे ॥ ४८ ॥ ऊर्जो
नपात्। नपाज्जातवेदः। जातवेदः सुशस्तिभिः। जातवेद ऽइति
जातवेदः। सुशस्तिभिर्मन्दस्व। सुशस्तिभिरिति सुशस्तिऽभिः। मन्
दस्व धीतिभिः। धीतिभिर्हितः। धीतिभिरिति धीतिऽभिः। हित
ऽइति हितः। त्वेऽइषः। त्वेऽइति त्वे। इषः सम्। सं दधुः। दधुर्भूरि
वर्पसः। भूरिवर्पसश्चित्रोतयः। भूरिवर्पस ऽइति भूरिऽवर्पसः।
चित्रोतयो वामजाताः। चित्रोतय ऽइति चित्रऽऊतयः। वामजाता
इति वाम। जाताः ॥ ४९ ॥ इरज्यन्नग्ने। अग्ने प्रथयस्व। प्रथयस्व जन्
तुभिः। जन्तुभिरस्मे। जन्तुभिरिति जन्तुऽभिः। अस्मे रायः।

से

अस्मेऽइत्यस्मे । रायेऽअमर्त्य । अमर्त्यन्त्यमर्त्य । स्वर्दर्शतस्य । दर्शतस्य स्व
भ्रष्टः । वसुषोवि । विराजसि । राजसीष्टगातादि । ष्टगातादिसानसिम् । सा
नसिं कृतम् । कृतमितिकृतम् । १० इन्द्रा रमद्वरस्य । अद्वरस्य
प्रचेतसम् । प्रचेतसस्त्वयन्तम् । प्रचेतसमितिप्र । चेतसम् । त्वयन्तं॰
राधसः । राधसोमहः । महऽइतिमहः । रातिम्वामस्य । वामस्य सुभ
गाम् । सुभगाम्महाम् । सुभगामितिसुभगाम् । महीमिषम् । इषन्द
धासि । दधासिसानसिम् । सानसिं॰ रयिम् । रयिमितिरयिम् । ११
ऋतावानम्महिषम् । ऋतवानमित्यृतवानम् । महिषान्विश्वद
र्शतम् । विश्वदर्शतमिमग्निम् । विश्वदर्शतमितिविश्व । दर्श
तम् । अग्निं॰ सुम्नाय । सुम्नायदधिरे । दधिरेपुरःप्रजानाः ।

124

जनाऽइतिजनाः। ऋक्कर्णिऽसप्रथस्तमम्। ऋक्कर्णिमितिऋक्त।
कर्णिम्। सप्रथस्तमन्त्वा। सप्रथस्तममितिसप्रथःतमम्। त्वगि
रा। गिरादैव्यम्। दैव्यम्मानुषा। मानुषायुगा। युगेतियुगा ॥१२॥ आ
प्यायस्व। प्यायस्वसमम्। समेतु। एतुते। तेविश्वतः। विश्वतःसोम। सोम
वृष्ण्यम्। वृष्ण्यमितिवृष्ण्यम्। भवावाजस्य। वाजस्यसङ्गथे। सङ्गथऽ
इतिसम्गथे ॥१३॥ सन्ते। तेपयांसि। पयांसिसम्। समुयन्तु।
ऊँऽइत्यूँ। यन्तुवाजाः। वाजावृष्ण्यानि। वृष्ण्यान्यभिमातिषाहः। अभि
मातिषाहऽइत्यभिमाति। सहः। आप्यायमानोऽअमृताय। आप्या
यमानऽइत्या। प्यायमानः। अमृतायसोम। सोमदिवि। दिविश्रवा
ंसि। श्रवांस्युत्तमानि। उत्तमानिधिष्व। उत्तमानीत्युत्तमा

मे

नि। पिबेतिपिब १-४ आप्यायस्व। प्यायस्व मदिन्तम। मदिन्तमसोम। मदि-
न्तमेतिमदिन्ऽतम। सोम। सोमविश्वेभिः। विश्वेभिरंऽशुभिः। अंऽशुभिरि-
त्यंऽशुभिः। भवानः। नः सप्रथस्तमः। सप्रथस्तमस्सखा। सखा। सप्रथस्त-
मऽइतिसप्रथः। तमः। सखावृधे। वृधऽइतिवृधे १-५ आ। ते। नेवन्तः।
वत्सोमनः। मनोयमत्। यमत्परमात्। परमाच्चित्। चित्सधस्थात्।
सधस्थादितिसधऽस्थात्। अग्नेत्वाङ्कामयागिरा। त्वाङ्कामायेतित्वा-
म्। कामया। गिरेतिगिरा १-६ तुभ्यन्ताः। ताः अङ्गिरस्तम। अङ्गि-
रस्तमविश्वाः। अङ्गिरस्तमेत्यङ्गिरः। तम। विश्वाः सुक्षितयः। सुक्षि-
तयः पृथक्। सुक्षितयऽइतिसु। क्षितयः। पृथगितिपृथक्। अग्ने
कामाय। कामाययेमिरे। येमिरऽइतियेमिरे १-७ अग्निः। प्रिये

125

षु। प्रियेषुधामसु। धामसुकामः। धामस्विति धामऽसु। कामोऽस्

तस्य। भूतस्यभव्यस्य। भव्यस्येतिभव्यस्य। सम्राडेकः। सम्राडितिसम्

म्ऽराट्। एको वि। विराजति। राजतीतिराजति। १८ इति क्रमदी

पिकायामेकोध्यायः। १२ मयिगृह्णामि। गृह्णाम्यग्रे। अग्रेऽग्निम्। अ

ग्निंरायः। रायस्पोषाय। पोषायसुप्रजास्त्वाय। सुप्रजास्त्वायसु

वीर्याय। सुप्रजास्त्वायेतिसुप्रजाःऽत्वाय। सुवीर्यायेतिसु। वीर्या

य। मामुदेवताः। ऽउ इत्यूँ। देवताः सचन्ताम्। सचन्तामितिसचन्ता

म्। १ ब्रह्मजज्ञानम्। जज्ञानम्प्रथमम्। प्रथमम्पुरस्तात्। पुरस्ताद्वि

सीमतः। सीमतःसुरुचः। सुरुचोवेनः। सुरुचऽइतिसु। रुचः। वे

नः। वेनऽआवः। आवरित्याऽवः। सबुध्न्याः। बुध्न्याऽउपमाः। उपमा

मं

ऽअस्य । उपमाः ऽ इत्युप ऽ माः । अस्य विष्ठाः । विष्ठाः सतः । विष्ठा ऽ इति वि
स्थाः । सतश्च । च योनिम् । योनिमसतः । असतश्च । च विवः । विवः । वि
ति विवः ॥ २ ॥ हिरण्यगर्भः सम् । हिरण्यगर्भ ऽ इति हिरण्य ऽ गर्भः ।
समवर्त्तत । अवर्त्तताग्रे । अग्रे भूतस्य । भूतस्य जातः । जातः पतिः ।
पतिरेकः । एकः ऽ आसीत् । आसीदित्यासीत् । स दाधार । दाधार पृ
थिवीम् । पृथिवीं द्याम् । द्यामुत । उतेमाम् । इमामितीमाम् । द्रप
श्चस्कन्द । चस्कन्द पृथिवीम् । पृथिवीमनु । अनु द्याम् । द्यामिमम् ।
इमञ्च । च योनिम् । योनिमनु । अनु यः । यश्च । च पूर्वः । पूर्व ऽ इति पू
र्वः । समानं योनिम् । योनिमनु । अनु सञ्चरन्तम् । सञ्चरन्तन्द्र
प्सम् । सञ्चरन्तमिति सम् ऽ चरन्तम् । द्रप्सञ्जुहोमि । जुहोम्यनु ।

126

अनु सप्ता सप्त होत्राः । होत्रा ऽइति होत्राः ५ नमोऽस्तु । अस्तु सर्पेभ्यः ।
सर्पेभ्यो ये । ये के । के च । च पृथिवीम् । पृथिवीमनु । अन्वनु । ये ऽअ
न्तरिक्षे । अन्तरिक्षे ये । ये दिवि । दिवि तेभ्यः । तेभ्यः सर्पेभ्यो नमः ।
नम ऽइति नमः ५ या ऽइषवः । इषवो यातुधानानाम् । यातुधानाना
म् ये । यातुधानानामिति यातु । धानानाम् । ये वा । वा वनस्पतीन् । वनस्प
तीं२ रनु । अन्वित्यनु । ये वावटेषु । अवटेषु शेरते । शेरत ऽइति शे
रते ६ ये वा । वामी । अमी रोचने । अमी ऽइत्यमी । रोचने दिवः । दिवो
ये । ये वा । वा सूर्यस्य । सूर्यस्य रश्मिषु । रश्मिष्विति रश्मिषु । ये
षामप्सु । अप्सु सदः । अप्स्वित्यप्सु । सः । सदस्कृतम् । कृतमिति कृ
तम् । ७ कृणुष्व पाजः । पाजः प्रसितिम् । प्रसितिं न । प्रसितिमिति

सं

तिग्म । सितिम । न पृथ्वीम । पृथ्वीं याहि । याहि राजेव । राजेवामवान् । रा
जेवेति राजाऽइव । अमवा इभेन । अमवानित्यमवान् । इभेनेतीभेन ।
तृष्वीमनु । अनु प्रसितिम् । प्रसितिं द्रूणानः । प्रसितिमिति प्र । सितिम् ।
द्रूणानोऽस्ता । अस्तासि । असि विध्य रक्षसः । रक्षसस्तपिष्ठैः । तपिष्ठैरि
ति तपिष्ठैः ८ तव भ्रमासः । भ्रमास आशुया । आशुया पतन्ति । अ
शुयेत्याशुया । पतन्त्यनु । अनु स्पृश । स्पृश धृषता । धृषता शोशु
चानः । शोशुचानः इति शोशुचानः । तपूंष्यग्ने । अग्ने जुह्वा । जु
ह्वा पतङ्गान् । पतङ्गानसंदितः । असंदितो वि । असंदित इत्यसम्
ऽदितः । वि सृज । सृज विष्वक् । विष्वगुल्काः । उल्का इत्युल्काः ।
९ प्रति स्पशः । स्पशो वि । वि सृज । सृज तूर्णितमः । तूर्णितमो

127

भवा। तरुत्रीति नमः इति तरुत्री। नमः। भवा पायुः। भवा पायुर्विशः।
विशो ऽस्याः। अस्या अदब्धः। अदब्धो दूरे। अदब्धा इत्यदब्धः। यो नः। नो
दूरे। दूरे ऽघशंसः। अघशंसो यः। अघशंस इत्यघऽश
ंसः। यो ऽन्ति। अन्त्यग्ने। अग्ने माकिः। माकिष्टे। ते व्यथिः। व्य
थिरा दधर्षीत्। आ दधर्षीत्। दधर्षीदिति दधर्षीत्॥ ९॥ उदग्ने।
अग्ने तिष्ठ। तिष्ठ प्रति। प्रत्यातनुष्व। आ तनुष्व। तनुष्व नि। न्यमि
त्राम्। अमित्राँ ओषतात्। ओषतात्तिग्महेते। तिग्महेते। तिग्महे
त इति तिग्मऽहेते। यो नः। नो ऽरातिम्। अरातिं समिधा
न। समिधान चक्रे। समिधानेति समऽइधान। चक्रे नीचा।
नीचा तम्। तं धक्षि। धक्ष्यतसम्। अतसं न। न शुष्कम्। शुष्क

सं

मितिश्रुष्कम्। ॥ ॐ ह्रौं भवः सवप्रति। प्रतिविद्वा। विद्वापि। अग्न्यस्म
न। अस्मयक्षि। आविष्कृणुष्व। कृणुष्वदैव्यानि। दैव्यान्यग्ने। अग्नेऽ
इत्यग्ने। अर्वास्थिरा। स्थिरातनुहि। तनुहियातु। जूनाम्। यातुजूना
जामिम्। यातुजूनामितियातु। जूनाम्। जामिमजामिम्। अजा
मिप्र। प्रमृणीही। मृणीहिशत्रून्। शत्रूनितिनिशत्रून्। अग्नेष्ट्वा।
त्वातेजसा। तेजसादयामि। सादयामीतिसादयामि १२ अवोज
नस्य। यतस्यजसा रजसश्च। चनेना। नेनायत्र। यत्रानिष्ठुद्भिः।
निष्ठुद्भिः सचसे। निष्ठुद्भिरितिनिष्ठुत्। भिः। सचसशिवाभिः।
शिवाभिरितिशिवाभिः। दिविमूर्द्धानम्। मूर्द्धानन्दधिषे। दधि
षेस्वर्षाम्। स्वर्षाञ्जिह्वाम्। स्वः सामितिस्वः। साम्। जिह्वाम

128

ग्ने। अग्ने चकृषे। चकृषे हव्यवाहम्। हव्यवाहमिति हव्यऽवाहम्॥१५॥
ध्रुवासि। असि धरुणा। धरुणास्तृता। आस्तृता विश्वकर्मणा। आस्तृ
तेत्यास्तृता। विश्वकर्मणेति विश्व। कर्मणा। मा त्वा। त्वा समुद्रः। समु
द्रऽउत्। उद्वधीत्। वधीन्मा। मा सुपर्णः। सुपर्णोऽव्यथमाना। सुपर्ण
ऽइति सुपर्णः। अव्यथमाना पृथिवीम्। पृथिवीन्दृꣳह। दृꣳहे
ति दृꣳह॥१६॥ प्रजापतिष्ट्वा। प्रजापतिरिति प्रजापतिः। त्वा सादय
तु। सादयत्वपाम्। अपाम्पृष्ठे। पृष्ठे समुद्रस्य। समुद्रस्येमन्। एम
न्नित्येमन्। व्यचस्वतीम्प्रथस्वतीम्। प्रथस्वतीम्प्रथस्व। प्रथस्व
पृथिवी। पृथिव्यसि। असीत्यसि॥१७॥ भूर्भूमिः। भूमिरदितिः। अ
दितिः। अदितिर्विश्वधायाः। विश्वधाया विश्वस्य। विश्वधायाऽइ

सं

तिविश्वधायाः।विश्वस्यभुवनस्य।भुवनस्यधर्त्रीतिधर्त्री।पृथिवीय
च्छ।यच्छदृंह।दृंह।दृंहमा।माहिंसीः।हिंसीरितिहिंसीः १९ विश्व
स्मैप्राणाय।प्राणापानाय।अपानायव्यानाय।अपानायेत्यप।आनाय।
व्यानायोदानाय।व्यानायेतिवि।आनाय।उदानायप्रतिष्ठायै।उदाना
येत्युत्।आनाय।प्रतिष्ठायैचरित्राय।प्रतिष्ठायाऽइतिप्रति।स्थायै।
चरित्रायेतिचरित्राय।अग्निष्ट्वा।त्वाभि।अभिपातु।पातुमह्या।मह्या
स्वस्त्या।स्वस्त्याछर्दिषा।छर्दिषाशन्तमेन।शन्तमेनेतिशम।तन
मेन २० काण्डात्काण्डात्प्ररोहन्ती।काण्डात्काण्डादितिकाण्डा
त्।काण्डात्।प्ररोहन्तीपरुषः परुषः।प्ररोहन्तीतिप्ररोहन्ती।
परुषः परुषस्परि।परुषः परुषऽइतिपरुषः परुषः।परीतिप

129

रि। एवा नः। नो दूर्वे। दूर्वे प्र। प्र तनु। तनु सहस्रेण। सहस्रेण शतेन।
शतेन च। चेति च १८ या शतेन। शतेन प्रतनोषि। प्रतनोषि सहस्रे
ण। प्रतनोषीति प्र। तनोषि। सहस्रेण विरोहसि। विरोहसीति वि रो
हसि। तस्यास्ते। ते देवि। देवीष्टके। इष्टके विधेम। विधेम हविषा।
हविषा वयम्। वयमिति वयम्। १९ यास्ते। तेऽअग्ने। अग्ने सूर्ये।
सूर्ये रुचः। रुचो दिवम्। दिवमातन्वन्ति। आतन्वन्ति रश्मिभिः।
आतन्वन्तीत्या तन्वन्ति। रश्मिभिरिति रश्मि। भिः। ताभिर्न्नः। नोद्य
द्य। अद्य सर्वाभिः। सर्वाभिरुचे। रुचे जनाय। जनाय नः। नस्कृधि। कृ
धीति कृधि २० यो वः। वो देवाः। देवाः सूर्ये। सूर्ये रुचः। रुचो गो
षु। गोष्वश्वेषु। अश्वेषु याः। या रुचः। रुचऽइति रुचः। इन्द्राग्नी

सं

ताभिः। इन्द्राग्नी इतीन्द्राग्नी। ताभिः सध्रीचीभिः। सध्रीचीभी रुचम्। रुचं नः। नो धत्त। धत्त बृहस्पते। बृहस्पत इति बृहस्पते २१ विराड् ज्योतिः। विराडिति वि।राट्। ज्योतिरधारयत्। अधारयत्स्वराट्। स्वराड् ज्योतिः। स्वराडिति स्व।राट्। ज्योतिरधारयत्। अधारयदित्यधारयत्। पृष्ठे पृथिव्याः। पृथिव्या ज्योतिष्मतीम्। ज्योतिष्मतीमिति ज्योतिष्मतीम्। विश्वं ज्योतिः। ज्योतिर्यच्छ। यच्छेति यच्छ। अग्निष्टे। ते अधिपतिः। अधिपतिरित्यधिपतिः २२ मधुश्च। च माधवः। माधवश्च। च वासन्तिकौ। वासन्तिकावृतू। ऋतू अग्नेः। ऋतू इत्यृतू। अग्नेरन्तःश्लेषः। अन्तःश्लेषोऽसि। अन्तःश्लेष इत्यन्तःश्लेषः। असि कल्पेताम्। कल्पेताम्। कल्पेतान्द्यावापृथिवी। द्यावापृथि

130

वी कल्पन्ताम्। द्यावापृथिवी इति द्यावापृथिवी। कल्पन्ताम् आपः।
आपः ओषधयः। ओषधयः कल्पन्ताम्। कल्पन्ताम् अग्नयः। अग्नयः पृ
थक्। पृथक् मम। मम ज्यैष्ठ्याय। ज्यैष्ठ्याय सव्रताः। सव्रता इति स
व्रताः। ये अग्नयः। अग्नयः समनसः। समनसो अन्तरा। समनस इ
ति सऽमनसः। अन्तरा द्यावापृथिवी। द्यावापृथिवी इमे। द्यावापृ
थिवी इति द्यावापृथिवी। इमे इतीमे। वासन्तिकावृतू। ऋतू ऽ
अभिकल्पमानाः। ऋतू इत्यृतू। अभिकल्पमाना इन्द्रमिव।
अभिकल्पमाना इत्यभिऽकल्पमानाः। इन्द्रमिव देवाः। इन्द्रमिवेती
न्द्रम्। इव। देवा अभिसंविशन्तु। अभिसंविशन्तु ध्रुवे। अभिसं
विशन्त्वित्यभि। संविशन्तु एव सीदतम्। ध्रुवे इति ध्रुवे। सीदत

ष्मिति सीदतम् । अषाढाऽसि । असि सहमाना । सहमाना सहस्व । सहस्वारातीः । अरातीः सहस्व । सहस्व । पृतनायतः । पृतनायत इति पृतनायतः । सहस्रवीर्याऽसि । सहस्रवीर्येति सहस्र वीर्या । असि सा । सा मा । मा जिन्व । जिन्वेति जिन्व २६ मधु वाताः । वाता ऋतायते । ऋतायते मधु । ऋतयत इत्यृतऽयते । मधु क्षरन्ति । क्षरन्ति सिन्धवः । सिन्धव इति सिन्धवः । माध्वीर्नः । नः सन्तु । सन्त्वोषधीः । ओषधीरित्योषधीः २७ मधु नक्तम् । नक्तमुत । उतोषसः । उषसो मधुमत् । मधुमत्पार्थिवम् । मधुमदिति मधु । मत् । पार्थिवꣳ रजः । रज इति रजः । मधु द्यौः । द्यौरस्तु । अस्तु नः । नः पिता । पितेति पिता २८ मधुमान्नः । मधुमानिति मधु । मान् । नो वनस्पतिः ।

वनस्पतिर्मधुमान्। मधुमा २।३ अस्तु। मधुमानिति मधुमान्। अस्तु

सूर्यः। सूर्यः इति सूर्यः। माध्वीर्गावः। गावो भवन्तु। भवन्तु नः। नः

इति नः। २७ अपाम्। गम्भन्। गम्भन्त्सीद। सीद मा। मा त्वा। त्वा सूर्यः। सूर्यो

भि। अभिताप्सीत्। ताप्सीन्मा। माग्निः। अग्निर्वैश्वानरः। वैश्वानर इति

वैश्वानरः। अच्छिन्नपत्राः प्रजाः। अच्छिन्नपत्रा इत्यच्छिन्नपत्राः। प्र

जाः। अनुवीक्षस्व। प्रजा इति प्रजाः। अनुवीक्षस्वानु। अनुवीक्षस्व

स्वानु। वीक्षस्व। अनु त्वा। त्वा दिव्या। दिव्या वृष्टिः। वृष्टिः सचताम्। स

चतामिति सचताम्। २८ त्रीन्त्समुद्रान्। समुद्रान्त्सम्। समसृपत्। अ

सृपत्स्वर्गान्। स्वर्गानपः। स्वर्गानिति स्वः गान्। अपाम्पतिः। प

तिर्वृषभः। वृषभ इष्टकानाम्। इष्टकानामितीष्टकानाम्। पुरी

सं

घंव्वसानः। व्वसानः। सुकृतस्य। सुकृतस्यलोके। सुकृतस्येतिसु। कृत
स्य। लोकेतत्र। तत्रगच्छ। गच्छयत्र। यत्रपूर्वे। पूर्वेपरेताः। परेताऽइति
परा। इताः ४९ इतायुत्रे। जज्ञेप्रथमम्। प्रथममेभ्यः। एभ्योयोनि
भ्यः। योनिभ्यःअधि। योनिभ्यऽइतियोनिभ्यः। अधिजातवेदाः।
जातवेदाऽइतिजात। वेदाः। सगायत्र्या। गायत्र्यात्रिष्टुभा। त्रिष्टुभा
नुष्टुभा। त्रिस्तुभेतित्रि। स्तुभा। अनुष्टुभाच। अनुष्टुभेत्यनु। स्तुभा।
चदेवेभ्यः। देवेभ्योहव्यम्। हव्यम्वहतु। वहतुप्रजानन्। प्रजान
न्नितिप्र। जानन् ५० इषेराये। रायेरमस्व। रमस्वसहसे। सहसेद्यु
म्ने। द्युम्नऽऊर्जे। ऊर्जेअपत्याय। अपत्यायेत्यपत्याय। सम्रा
डसि। सम्राडितिसम्। राट्। असिस्वराट्। स्वराडसि। स्वराडिति

स

स्वपाटा। श्रुतिमारस्वतो। मारस्वतोता। तोत्सौ। उत्सौमा। मावतामृ। अ
वतामिन्द्रवताम् ३१ अग्नेशुक्राः। शुक्रादिवि। दिवि। ये नवा। नवास्थासः।
अश्वासः। अश्वासोदेवा। देवमाधवः। माधवः इति माधवः। अरवस्मा
बृहन्तिमग्नवे। मग्नवः इति मग्नवे २२ जुव्हाहि। हिदेवहूतमा३।
देवहूतमा २॥ अश्यान्। देवहूतमानिति देव। हूतमान्। अश्वा २॥
अग्ने। अग्नेरथीरिव। रथीरिवै वथीः। एवानिहोता। होतापूर्व्यः।
पूर्व्यसदः। सदः इति सदः। २३ सम्पश्यन्तवान्ति। एवान्तिसरितः।
सरितोना। नयेनाः। येनाः अन्तः। अन्तर्हृदा। हृदामनसा। म
नसापूयमानाः। पूयमानाः इति पूयमानाः। इतेसरतः। पा
गाः। घामि। आभिचाकशीमि। चाकशीमिहिरण्ययः। हिरण्ययो

सं

देवतमः। देवतमो मध्ये। मध्ये अग्नेः। अग्नेरित्यग्नेः २४ अवेत्वा। त्वा
हुवे। हुवे भासे। भासे ज्योतिषे। ज्योतिषऽइति ज्योतिषे। अमदिदम्।
इदं विश्वस्य। विश्वस्य भुवनस्य। भुवनस्य भुवनस्य वाजिनम्।
वाजिनमग्नेः। अग्नेर्वैश्वानरस्य। वैश्वानरस्याथ। चेति च २५ अग्नि
र्ज्योतिषा। ज्योतिषा ज्योतिष्मान्। ज्योतिष्मान् रुक्मः। रुक्मो
वर्चसा। वर्चसा वर्चस्वान्। वर्चस्वानिति वर्चस्वान्। सहस्रदाऽअ
सि। सहस्रदाऽइति सहस्र दाः। असि सहस्राय। सहस्राय त्वा।
त्वेति त्वा २६ आदित्यङ्गर्भम्। गर्भम्पयसा। पयसा सम्। सम
ङ्धि। अङ्धि सहस्रस्य। सहस्रस्य प्रतिमाम्। प्रतिमां विश्वरू
पम्। प्रतिमामिति प्रति मान्। विश्वरूपमिति विश्व। रूपम्।

133

परिवृङ्धि । वृङ्धि हरसा । हरसा मा । माभि । अभिमꣳस्थाः । मꣳस्थाः
शतायुषम् । शतायुषङ्कृणुहि । शतायुषमिति शता । आयुषम् । कृणु
हि चीयमानः । चीयमान इति चीयमानः ४२ वातस्य ध्राजिम् ध्रा
जिम्वरुणस्य । वरुणस्य नाभिम् । नाभिमश्वम् । अश्वञ्जज्ञानम् ।
जज्ञानꣳ सरिरस्य । सरिरस्य मध्ये । मध्य इति मध्ये । शिशुन्नदीना
म् । नदीनाꣳ हरिम् । हरिमद्रिबुध्नम् । अद्रिबुध्नमग्ने । अद्रिबुध्नम
मित्यद्रि । बुध्नम् । अग्ने मा । मा हिꣳसीः । हिꣳसीः परमे । परमे व्यो
मन् । व्योमन्निति वि । ओमन् ४३ अजस्रमिन्दुम् । इन्दुमरुषम् । अ
रुषम्भुरण्युम् । भुरण्युमग्निम् । अग्निमीडे । ईडे पूर्वचित्तिम् । पू
र्वचित्तिन्नमोभिः । पूर्वचित्तिमिति पूर्व । चित्तिम् । नमोभिरिति

नमः। भिः। ऋतपर्वभिः। पर्वभिर्ऋतशः। पर्वभिरितिपर्वभिः। ऋतु
शः। कल्पमानः। ऋतुशः ऽऋतुशः। कल्पमानो गाम्। गामस्मा। मा
हिऽमीः। हिऽमीरदितिम्। अदितिं विराजम्। विराजमितिविऽरा
जम्॥ १४॥ वन्नीत्वष्टः। त्वष्टुर्ब्रह्मणस्पा। ब्रह्मणस्पतानामिम्। नाभि
मविम्। अविज्ञातानाम्। जज्ञातानाऽरजसः। रजसः परस्मात्। परस्मा
दितिपरस्मात्। महीऽसाहस्त्रीम्। साहस्त्रीमसुरस्य। असुरस्य मा
याम्। मायामितिमायाम्॥ ४॥ यो अग्निः। अग्निरग्नेः। अग्नेरधि। अध्य
जायत। अजायत शोकात्पृथिव्याः। पृथिव्या ऽउत। उत वा। वा दिवः।
दिवस्परि। परीतिपरि। येन प्रजाः। प्रजा विश्वकर्मा। प्रजा इति प्रजाः।
विश्वकर्मा जजान। विश्वकर्मेति विश्व। कर्मा। जजान तम्। तमग्ने।

अग्ने हेडः। हेडः परि। परीति। ते हृणक्तु। हृणक्त्विति हृणक्तु। ४। इमा

म्मा। मा हिꣳसीः। हिꣳसीर्द्विपादम्। द्विपादम्पशुम्। द्विपदमिति

द्वि। पादम्। पशुꣳ सहस्राक्षः। सहस्राक्षो मेधाय। सहस्राक्ष ऽ इ

ति सहस्र। अक्षः। मेधाय चीयमानः। चीयमान ऽ इति चीयमानः।

मयुम्पशुम्। पशुम्मेधम्। मेधमग्ने। अग्ने जुषस्व। जुषस्व तेन।

तेन चिन्वानः। चिन्वानस्तन्वः। तन्वा नि। नि षीद। सीदेति सीद। म

युन्ते। ते शुक्। शुगृच्छतु। ऋच्छतु यम्। यन्द्विष्मः। द्विष्मस्तम्।

तन्ते। ते शुक्। शुगृच्छतु। ऋच्छत्विति ऋच्छतु। ५। एकशफं क

निक्रदम्। एकशफमित्येक। शफम्। कनि। क्रदं वाजिनम्।

वाजिनम्वाजिनेषु। वाजिनेष्विति वाजिनेषु। गौरमारण्यम्।

सं

आरण्यमनु। अनुते ते दिशामि। दिशामीमं साहस्रम् ४३ साहस्रंश

तधारम्। शतधारमुत्सम्। शतधारमिति शत धारम्। उत्सं व्य

मानम्। व्यच्यमानः सरिरस्य। व्यच्यमानमिति वि। अच्यमा

नम्। सरिरस्य मध्ये। मध्य इति मध्ये। घृतन्दुहानाम्। दुहानाम

दितिम्। अदितिञ्जनाय। जनायेति जनाय। गवयमारण्यम्। ४४

ऊर्णायुम्वरुणस्य। वरुणस्य नाभिम्। नाभिन्त्वचम्। त्वचम्पशू

नाम्। पशूनान्द्विपदाम्। द्विपदाञ्चतुष्पदाम्। द्विपदामिति

द्वि।पदाम्। चतुःपदामिति चतुः।पदाम्। त्वष्टुः प्रजानाम्। प्रजा

नाम्प्रथमम्। प्रजानामिति प्र।जानाम्। प्रथमञ्जनित्रम्। जनि

त्रमिति जनि।त्रम्। उष्ट्रमजः ४५ अजो हि। ह्यग्नेः। अग्नेरजनि

135

१३५

ष्टा। प्रजनिष्टशोकात्। शोकात्तः। सोऽअपश्यत्। अपश्यज्जनि
तारम्। जनितारमत्र। अत्रेऽत्यत्र। एतद्देवाः। देवादेवतानाम्। देव
तानामग्रम्। अग्रमायन्। आयन्तेन। तेनरोहम्। रोहमायन्। अप
स्वाप। उपमध्यामसः। मेध्यामसऽइतिमेध्यामसः। शारभन्तम् ५८ त्वम्प्र
विष्टायविष्टदाशुषः। दाशुषोहव्यान्। नःपाहि। पाहिश्रृणुधि। श्रृणुधि
धीगिरः। गिरऽइतिगिरः। रक्षातोकम्। तोकमुत। उतत्मना। त्मने
तित्मना। ५९ अपान्त्वा। त्वेमन्। एमन्त्वादधामि। सादयाम्यपान्त्वा
उ ... भस्मन्। भस्मञ्ज्योतिषि। ज्योतिष्यपने। अयनेऽर्णवे। अ
र्णवेसदने। सदनेसमुद्रे। समुद्रेसरिरे। सरिरेत्वाय। त्वायसधिषि।
सधिषिसदने। सदने। सधस्थे। सधस्थेपामो। सधस्थऽइतिसधस्थे।

मे

स्या। येनो। पुरीषं। पुरीषपाथ्यसि। पाथ्यसि पाङ्क्तेन। पाङ्क्तेनेति पाङ्क्ते।

ने ५८ अयम्पुरः। पुरो भुवः। भुवस्तस्य। तस्य प्राणः। प्राणो भौवा

यनः। भौवायनो वसन्तः। भौवायनऽइति भौव। आयनः। वसन्तः

प्राणायनः। प्राणायनो गायत्री। प्राणायनऽइति प्राण। आयनः। गा

यत्री वासन्ती। वासन्ती गायत्र्यै। गायत्र्यै गायत्रम्। गायत्रङ्गायत्रा

त्। गायत्रादुपांशुः। उपांशुरुपांशोः। उपांशुरित्युपऽअं

शुः। उपांशोस्त्रिवृत्। उपांशोरित्युपऽअंशोः। त्रिवृत्त्रिवृतः।

त्रिवृतः। त्रिवृदिति त्रि। वृत्। त्रिवृतो रथन्तरम्। त्रिवृतऽइति त्रि

वृतः। रथन्तरं वसिष्ठः। रथन्तरमिति रथम्। तरम्। वसिष्ठऽऋ

षिः। ऋषिः प्रजापतिगृहीतया। प्रजापतिगृहीतया त्वया।

136

प्रजापतिगृहीतयेतिप्रजापति। गृहीतया। त्वया। प्राणम्। गृह्णा
मि। गृह्णामिप्रजाभ्यः। प्रजाभ्यइतिप्रजाभ्यः ५४ दक्षिणा। वि
श्वकर्म्मा। विश्वकर्म्मामनः। विश्वकर्मेतिविश्व। कर्म्मा। मनोवैश्वक
र्म्मणम्। वैश्वकर्म्मणङ्ग्रीष्मः। वैश्वकर्म्मणमितिवैश्व। कर्म्मणम्। ग्री
ष्मोमानसः। मानसस्त्रिष्टुप्। त्रिष्टुब्ग्रैष्मी। त्रिष्टुबितित्रि। स्तु
प्। ग्रैष्मीत्रिष्टुभः। त्रिष्टुभःस्वारम्। त्रिस्तुभइतित्रि। स्तुभः। स्वा
रम्। स्वारात्। स्वारादन्तर्य्यामः। अन्तर्य्यामोन्तर्यामात्। अन्त
र्य्यामइत्यन्तः। यामः। अन्तर्य्यामात्पञ्चदशः। अन्तर्यामादि
त्यन्तः। यामात्। पञ्चदशः पञ्चदशः पञ्चदशः पञ्चदशा
त्। पञ्चदशः इतिपञ्च। दशः। पञ्चदशाद्बृहत्। पञ्चदशा

से

दितिपञ्च। दशान्। दशान्। बृहद्भरद्वाजः। भरद्वाजो मनः। भरद्वाजऽइ
तिभरत्। वाजः। मनऽइतिमनः ५ पश्चाद्विश्वव्यचाः। विश्वव्यचा
श्चक्षुः। विश्वव्यचाऽइतिविश्व। व्यचाः। चक्षुर्वैश्वव्यचसम्। वैश्वव्य
चसम्वर्षाः। वैश्वव्यचसमितिवैश्व। व्यचसम्। वर्षाश्चाक्षुष्यः। चा
क्षुष्याजगती। जगतीवार्षी। वार्षीजगत्याः। जगत्याऽऋक्समम्।
ऋक्सममर्क्कसमात्। ऋक्सममित्यृक्। समम्। ऋक्समाच्छु
क्रः। ऋक्समादित्यृक्। समात्। शुक्रः शुक्रात्। शुक्रात्सप्तदशः
सप्तदशः सप्तदशात्। सप्तदशऽइतिसप्त। दशः। सप्तदशाद्वै
रूपम्। सप्तदशादितिसप्त। दशात्। वैरूपञ्जमदग्निः। जमद
ग्निश्चक्षुः। जमदग्निरितिजमत्। अग्निः। चक्षुरितिचक्षुः ५।

137

(३)१५

२ दक्षनराना। उनरान्त्वः। स्वः श्रो ३ मम्। स्वरितिस्वः। श्रो ३ ऽ सौवम्।
सौवं पारन। पारकौत्सी। श्रो ३ ऋ ७ नष्टुप। अनुष्टुप्शारदी। अनल्प
वित्थव। ल्पश। पारघनष्टुभः। अनुष्टुभा ऽ पेऽम। अव स्त्व ऽ भऽत्य
नुस्त्वथाः। पेऽमैऽन। पेऽक्ष्मथ्थी। नम्थीमात्थिनः। मात्थिनः ऽ एक
विंऽशः। एकविंशा ऽ शः ऽ एकविंशाना। एकविंशत्येक। विं
शः। एकविंशा हैराजम्। एकविंशमादित्येक। विशान। वैराज
विश्वामित्रः। विश्वामित्रः श्रो ३ म्। श्रो ३ मिति। श्रो ३ म् ५२ ऽ यज्ञप
ति। उपरिमतिः। मतिल्लस्ये। नस्येबाक्। वाङ्न्ना त्वाप्ता प्ता हैम
न्तः। हैमनो बाच्यः। वाच्यः पङ्क्तिः। पङ्क्तिर्हैमन्ती। हैमन्ती पङ्क्ती।
पङ्क्तानिधनवत्। निधनवन्निधनैमः। निधनवदिति निधन। वै

सं

ते। निधनवतःऽआग्रयणाः। निधनवतः इति निधन। वतः। आग्रयणाः

आग्रयणा नः। आग्रयणा त्रिणवत्रयस्त्रिंशौ। त्रिणवत्रयस्त्रिंशौ त्रि

णवत्रयस्त्रिंशौ स्याभ्याम्। त्रिनवत्रयस्त्रिंशौ। त्रिनवत्रयस्त्रिंशौ।

त्रिणवत्रयस्त्रिंशौ स्याभ्याम्ऽशाक्वररैवते। त्रिनवत्रयस्त्रिंशौ स्याभ्यामि

ति त्रिनवत्रयस्त्रिंशाभ्याम्। शाक्वररैवते विश्वकर्म्मा। शाक्वररैव

तेऽइति शाक्वररैवते। विश्वकर्म्मा वाचम्। विश्वकर्म्मेति विश्व। क

र्म्मा। वाचं लोककृतम्। लोककृतः। ताऽइदम्। इन्द्रमितीन्द्रम्। ५७। २

138

ति क्रमवर्गपाठयोऽध्यायः ध्रुवक्षितिर्ध्रुवयोनिः। ध्रुवक्षितिरिति

ध्रुवक्षितिः। ध्रुवयोनिर्ध्रुवा। ध्रुवयोनिरिति ध्रुव। योनिः।

ध्रुवासि ध्रुवासि ध्रुवा। ध्रुवं योनिम्। योनिमासीद। आसी

द। सीदस्मा धुया। साधुयेति स्माधु। या। उत्क्वे स्म केतुम्। केतुम्प्रथम
म्। प्रथमञ्जुषाणा। जुषाणा। शिवना। अशिवना दूर्षे। अद्रषे स्माद
यतामस्। अद्रूषे। इत्यद्रूषे। मादयतामिह। इहत्ता त्वाविता १ कुला
यिनी हृतावती। हृतवती उरस्थिः। हृतवतीति हृतवती। उरस्थिः
स्योने। उरस्थिरिति उरम्स। धिः। स्योने सीद। सीद सदने। सदने पृ
थिव्याः। पृथिव्याः इति पृथिव्याः। अभि त्वा। त्वा रुद्राः। रुद्रा वसवः।
वसवो गृणन्तु। गृणन्त्विमा। इमा ब्रह्म। ब्रह्म। ब्रह्म पीपिहि।
पीपिहि सौभगाय। सौभगायेति सौभगाय २ स्वैर्दक्षैः। दक्षैर्दक्ष
पिता। दक्षपितेह। दक्षपितेति दक्ष। पिता। इह सीद। सीद देवा
नाम्। देवानाः सुम्ने। सुम्ने बृहते। बृहते रणाय। रणायेति र

मे

ण्याय। पितेवैधि। पितेवेति। पिता। इवेत्येधि सूनवे। सूनवे ऽअस्मशेवा।
शिवास्व। स्योना। स्योना स्वावेशा। स्योनेति स्यो। ऽना। स्वावेशा तन्त्वा
ऽ। स्वावेशेति स्व। आवेशा। तन्त्वा समत्। मारुविशास्त्व। विशास्वेति वि
शास्व ॥ १ ॥ पृथिव्याः पुरीषम्। पुरीषमसि। अस्य प्सः। अप्सो नाम्।
नामतान्। तन्त्वा। त्वा विश्वे। विश्वे ऽअभि। अभिगृणन्तु। गृणन्तु दे
वाः। देवाः इति देवाः। स्तोमपृष्ठा घृतवती। स्तोमपृष्ठेति स्तोम।
पृष्ठा। घृतवतीति घृत। वती। इह सीद। सीद देवानाम्। प्रजावत्।
प्रजावदस्मे। प्रजावदिति प्रजा। वत्। अस्मे द्रविणा। अस्मे ऽइत्य
स्मे। द्रविणा यजस्व। आयजस्व। यजस्वेति यजस्व ॥ ४ ॥ अदि
त्यास्त्वा। त्वा पृष्ठे। पृष्ठे सादयामि। सादयाम्यन्तरिक्षस्य। अन्तरि

139

त्तस्य यज्ञीम्। यज्ञीस्विष्टकृतीम्। विष्टकृतीन्दिशाम्। दिशाम
धिपत्नीम्। अधिपत्नीम्भुवनानाम्। अधिपत्नीमित्यधिपत्नीम्।
भुवनानामिति भुवनानाम्। ऊर्म्मिर्द्रप्सः। द्रप्सोऽपाम्। अपा
मसि। असिविश्वकर्म्माविश्वकर्म्माते। विश्वकर्मेति विश्व। क
र्म्मा। तऋषिः। ऋषिरित्यृषिः। शुक्रः शुचिः। शुचिर्ग्रैष्मौ। ग्रैष्माविति
ग्रैष्मौ। ५ सजूरृतुभिः। सजूरितिसजूः। ऋतुभिर्विधाभिः।
ऋतुभिरित्यृतुभिः। विधाभिः। विधाभिर्देवैः। विधाभिरितिविधा
भिः। देवैर्देवैः। देवैर्वयोनाधैः। वयोनाधैरग्ने। वयोनाधैरितिव
यः। नाधैः। अग्नेयत्वा। त्वावैश्वानरस्य। वैश्वानरो वसुभिः। वसु
भीरुद्रैः। वसुभिरिवसु। भिः। रुद्रैरादित्यैः। आदित्यैर्विश्वैः। वि

सं

स्वैर्देवैः। देवैरितिदेवैः ८ प्राणम्मे। मेपाहि। पाह्यपानम्। अपा
नम्व्यानम्। अपानमित्यप। आनम्। व्यानञ्चक्षुः। व्यानमितिवि
आनम्। चक्षुरुर्व्या। उर्व्यावि। विभाहि। भाहिश्रोत्रम्। श्रोत्र६ श्लो
६ कय। श्लोकयेतिश्लोकय। अपः पिन्व। पिन्वौषधीः। ओषधीर्जि
न्वजिन्वद्विपात्। द्विपादव। द्विपादितिद्वि। पात्। अवचतुष्पा
त्। चतुष्पात्पाहि। चतुःपादितिचतुः। पात्। पाहिदिवः। दि
वोवृष्टिम्। वृष्टिमेरय। एरय। एरयेतीरय ९ मूर्द्धावयः। वयः प्र
जापतिः। प्रजापतिः। प्रजापतिश्छन्दः। प्रजापतिरितिप्रजाप
तिः। छन्दः क्षत्रम्। क्षत्रम्मयन्दम्। मयन्दाविष्टम्भः। विष्टम्भोधि
तिः। अधिपतिर्विश्वकर्म्मा। अधिपतिरित्यधि। पतिः। विश्वक

140

१४०

र्म्मा। परमेष्ठी। विश्वकर्म्मेति विश्व। कर्म्मा। परमेष्ठी वत्सः। परमेष्ठी
ति परमेऽस्थि। वत्सो विवक्रम। विवलम् बृहिः। विवलमिति वि।
वलम्। बृहिर्विशालम्। विशालमृषभः। विशालमिति वि। शाल
म्। ऋषभस्तन्द्रम्। तन्द्रमृणात्त्रः। व्याघ्रो नाष्टम्। नाष्टम् छद
सिछद्रः। सिछद्रच्छदिः। छदिः पष्ठवाट्। पष्ठवाड्बृहती। पष्ठवाडि
ति पष्ठ। वाट्। बृहत्युक्षा। उक्षा ककुप्। ककुबृषभः। ऋषभः स
तोबृहती। सतोबृहत्यनड्वान्। सतोबृहतीति सतः। बृहती ८
अनड्वान्पङ्क्तिः। पङ्क्तिर्धेनुः। धेनुर्जगती। जगती त्र्यविः। त्र्यविस्त्रिष्टु
प्। त्र्यविरिति त्रि। अविः। त्रिष्टुब्दित्यवाट्। त्रिष्टुबिति त्रि। स्तुप्। दि
त्यवाड्विराट्। दित्यवाडिति दित्य। वाट्। विराड्पञ्चाविः। विराडिति

सं

विराट्। पञ्चाविर्गायत्री। पञ्चाविरितिपञ्च। अविः। गायत्रीत्रिवत्सः।
त्रिवत्सः उष्णिक्। त्रिवत्सः इतित्रि। वत्सः। उष्णिक्तुर्य्यवाट्। तुर्य्यवाड्
नुष्टुप्। तुर्य्यवाडितितुर्य्यवाट्। अनड्वान्विराट्। सत्तश् ५ इन्द्राग्नी
अव्यमानाम्। इन्द्राग्नी। इन्द्राग्नी। अव्यमानामिष्टकानाम्। इष्टकान्
हतम्। ६ हतध्रुवम्। ध्रुवमितिध्रुवम्। इष्टेनद्यावापृथिवी। द्या
वापृथिवीः अन्तरिक्षम्। द्यावापृथिवीः इतिद्यावापृथिवी। अन्त
रिक्षञ्चावृविः। विबाधसे। बाधसः इतिबाधसे ९ विश्वकर्म्मावा।
विश्वकर्म्मेतिविश्वकर्म्मा। त्वासादयतु। सादयत्वन्तरिक्षस्य।
अन्तरिक्षस्यान्तरिक्षम्। अन्तरिक्षवायुः। वायुराज्ञी ११ राज्यसि।
असिप्राची। प्राचीदिक्। दिग्विराट्। विराड्दक्षिणा। विराडिति

141

१४१

विराट्। दक्षिणा सम्राट्। सम्राट्प्रतीची। सम्राडिति सम्। रा
ट्। प्रतीची स्वराट्। स्वराडुदीची। स्वराडिति स्व। राट्। उदीच्यधिपत्नी। अ
धिपत्नी बृहती। अधिपत्नीत्यधि। पत्नी। बृहती नभः। नभश्च नभस्यः
नभस्यश्च वार्षिकौ। वार्षिकाविति वार्षिकौ। इषः ऊर्जः। ऊर्जः शार
दौ। शारदाविति शारदौ ॥१२॥ आयुर्मे। मे पाहि। पाहि प्राणम्। प्राण
मपानम्। अपानं व्यानम्। अपानमित्यप। आनम्। व्यानं चक्षुः।
व्यानमिति वि। आनम्। चक्षुः श्रोत्रम्। श्रोत्रं वाचम्। वाचं पिन्व।
पिन्व मनः। मनो जिन्व। जिन्वात्मानम्। आत्मानम्पाहि। पाहि
ज्योतिः। ज्योतिर्यच्छ। यच्छेति। यच्छ। मा छन्दः। छन्दः प्रमा। प्र
मा प्रतिमा। प्रमेति प्र। मा। प्रतिमा श्रीवयः। प्रतिमेति प्रति। मा।

सं

असीवयः पङ्क्तिः । पङ्क्तिरुष्णिक् । उष्णिग्बृहती । बृहत्यनुष्टुप् । अनुष्टुब्वि
राट् । अनुष्टुबित्यनु । स्तुप् । विराड्गायत्री । विराडिति वि । राट् । गायत्री
त्रिष्टुप् । त्रिष्टुब्जगती । त्रिस्तुबिति त्रि । स्तुप् । जगती पृथिवी ४७ पृथिव्य
न्तरिक्षम् । अन्तरिक्षं द्यौः । द्यौः समाः । समा नक्षत्राणि । नक्षत्राणि वा
क् । वाङ्मनः । मनः कृषिः । कृषिर्हिरण्यम् । हिरण्यं गौः । गौरजा । अ
जाश्वः । अश्व इत्यश्वः ४८ अग्निर्देवता । देवता वातः । वातः सूर्यः ।
सूर्यश्चन्द्रमाः । चन्द्रमा वसवः । वसवो रुद्राः । रुद्रा आदित्याः । आ
दित्या मरुतः । मरुतो विश्वे । विश्वे देवाः । देवा बृहस्पतिः । बृहस्प
तिरिन्द्रः । इन्द्रो वरुणः । वरुण इति वरुणः ४९ मूर्द्धासि । असि रा
ट् । राड्ध्रुवा । ध्रुवा धरुणा । धरुणा धर्त्री । धर्त्री धरणी । धरणीति

142

धरणी। आयुषेत्वा। त्वावर्चसे। वर्चसेत्वाकृष्यै। कृष्यैत्वेक्षेमाय। क्षेमाये

तिक्षेमाय ७ यन्त्रीराट्। राड्यन्त्री। यन्त्रीयमनी। यमनीध्रुवा। ध्रु

वाधरित्री। धरित्रीतिधरित्री। इषऊर्जे। ऊर्जेरय्यै। रय्यैपोषाय। पो

षायेतिपोषाय ८ आशुस्त्रिवृत्। त्रिवृद्भान्तः। त्रिवृदितित्रि।

वृत्। भान्तःपञ्चदशः। पञ्चदशोव्योमा। पञ्चदशऽइतिपञ्च। द

शः। व्योमासप्तदशः। व्योमेतिवि। ओमा। सप्तदशोधरुणः। सप्त

दशऽइतिसप्त। दशः। धरुणऽएकविंशः। एकविंशःप्रतू

र्तिः। एकविंशऽइत्येक। विंशः। प्रतूर्तिरष्टदशः। प्रतूर्ति

रितिप्र। तूर्तिः। अष्टादशस्तपः। अष्टादशऽइत्यष्टा। दशः। त

पोनवदशः। नवदशोऽभीवर्तः। नवदशऽइतिनव। दशः। अ

से

भीवर्त्तः सवि०षाः । अभिवर्त्तः इत्यादि । वर्त्तः । सवि०षो वर्चः । स
वि०षा० इति स । वि०सः वर्चो द्वा वि०षाः । द्वा वि०षा० इति सप्त
रात्राः । सप्तरात्रस्त्र्यो वि०षाः । सप्तरात्र इति सप्त । भरात्राः । त्र
यो वि०षो योनिः । त्रयो वि०षा० इति त्रयः । वि०षाः । योनि स्त्रित
वि०षाः । चतिस्त्रि०षो गर्भाः । चतस्त्रि०षा० इति चतः । त्रि०षाः
गर्भाः पञ्च वि०षाः । पञ्च वि०षा० ओजः । पञ्च वि०षा० इति प
ञ्च । वि०षाः । ओजस्त्रिणवः । त्रिणवः । क्रतः । त्रिणव इति त्रि
णवः । क्रतवेक त्रि०षाः । एक त्रि०षाः प्रतिष्ठा । एक त्रि०षा० इ
त्येक । त्रि०षाः । प्रतिष्ठा त्रयस्त्रि०षाः । प्रतिस्थानि प्रति । स्था
त्रयस्त्रि०षो ब्रह्मस्य । त्रयस्त्रि०षा० इति त्रयः । त्रि०षाः । ब्रह्म

143

143

स्या विष्टपम् । विष्टपञ्चतुस्त्रिंशः । चतुस्त्रिंशो नाकः । चतु
स्त्रिंशः इति चतुः । त्रिंशः । नाकः षट्त्रिंशः । षट्त्रिंशो वि
वर्तः । षट्त्रिंशः इति षट्त्रिंशः । विवर्तोऽष्टाचत्वारिंशः ।
विवर्तः इति विवर्तः । अष्टाचत्वारिंशो धर्त्रम् । अष्टचत्वारिंश
ऽइत्यष्टा । चत्वारिंशः । धर्त्रञ्चतुष्टोमः । चतुःस्तोमः इति चतुः
स्तोमः ॥ १९ ॥ अग्नेर्भागः । भागोऽसि । असि दीक्षायाः । दीक्षाया ऽआ
धिपत्यम् । अधिपत्यं ब्रह्म । आधिपत्यमित्याधि । पत्यम् । ब्र
ह्म स्पृतम् । स्पृतं त्रिवृत् । त्रिवृत् स्तोमः । त्रिवृदिति त्रि । वृत् । स्तो
मः । इन्द्रस्य । इन्द्रस्य । विष्णोः । विष्णोः क्षत्रम् । क्षत्रम्पञ्चदशः ।
पञ्चदशस्तोमः चतुःसामम् । पञ्चदशः इति पञ्च । दशः । नववसा ॥

मे

ष्यानः । त्रयस्त्रिंशमिति न । त्रयस्त्रिंशम् । धातर्ज्ञनि घ्नम् । जनितृ
सप्तदशः । सप्तदशो मित्रस्य । सप्तदशादशः इति सप्तदशः । मि
त्रस्य च वरुणस्य । वरुणस्यादिवः । दिवो वृष्टिः । वृष्टिर्वातः । वात
स्तृतः । स्तृत एकविंशः । एकविंशो ब्रह्मनाम । एकविंशः
इत्येकविंशाः २ ब्रह्मनाम् रुद्राणाम् । रुद्राणां चत्वारिंशपात । च
तुष्पाच्चतुर्विंशः । चतुःपादिति चतुः । पात् । चतुर्विंशः आ
दित्यानाम् । चतुर्विंशः इति चतुः । विंशः । आदित्यानाम
नाम् मरुतां गर्भाः । गर्भाः स्तृताः । स्तृताः पञ्चविंशः पञ्च
विंशादित्यै । पञ्चविंशः इति पञ्च । विंशः । आदित्ये पृष्ठः
पृष्ठः ओजः । ओजस्त्रिणवः । त्रिणवो देवस्य । त्रिणवः इति त्रि ।

१५५

१४५

नवः। देवः देवस्य सवितुः। सवितुर्बृहस्पतेः। बृहस्पतेः समी
चीः। समीचीर्दिशः। दिशस्तनाः। स्तनाश्चतुष्टोमः। चतुष्टोमाय
वानाम्। चतुष्टोम ऽ इति चतुः। स्तोमः ॥२॥ यवानामयवानाम्।
अयवाभ्यः प्रजाः। प्रजाश्चतुश्चत्वारिंशः। प्रजा ऽ इति प्रजाः।
चतुश्चत्वारिंश ऽ ऋभूणाम्। चतुश्चत्वारिंश ऽ इति चतुः। च
त्वारिंशः। ऋतूणाम्विश्वेषाम्। विश्वेषान्देवानाम्। देवाना
मृतम्। ऋतन्त्रयस्त्रिंशः। त्रयस्त्रिंशः सहः। त्रयस्त्रिंश ऽ इ
ति त्रयः। त्रिंशः। सहः सहस्यः। सहस्यो हैमन्तिकौ। हैमन्ति
काविति हैमन्तिकौ ॥५॥ एकयास्तुवत। अस्तुवत प्रजाः। प्रजा ऽ
अधीयन्त प्रजा ऽ इति प्र। जाः। अधीयन्त प्रजापतिः प्रजापति

से

रधिपतिः। प्रजापतिरितिप्रजा। पतिरितिप्रजा। पतिः। अधिपति रासीत्। अधिपतिरित्यधि। पतिः। आसीत्तिस्रभिः। तिसृभिर्ब्रह्मा। तिसृभिरितितिसृभिः। ब्रह्मासृज्यत। असृज्यतब्राह्मणाः। ब्राह्मण स्पतिः। पतिः पञ्चभिः। पञ्चभिर्भूतानि। पञ्चभिरितिपञ्च। भिः। भूतान्यसृज्यन्त। असृज्यन्तभूतानाम्। भूतानाᳪ सप्तभिः। सप्तभिः सप्तऽऋषयः। सप्तभिरितिसप्त। भिः। सप्तऽऋषयोधाता। सप्तऽऋ षयःऽइतिसप्त। ऋषयः। धातान्नवभिः २३ नवभिपितरः। नवभि रितिनव। भिः। पितरोदितिः। अदितिरधिपत्नी। अधिपत्न्येका दशभिः। अधिपत्नीत्यधि। पत्नी। एकादशभिर्ऋतवः। एका दशभिरित्येकादश। भिः। ऋतवऽआर्तवाः। आर्तवाः। अधिपत

145

यः। अधिपतयः आसन्। अधिपतयऽइत्यधि। पतयः। आसंस्त्रयोदश
भिः। त्रयोदशभिर्म्मासाः। त्रयोदशभिरितित्रयोदशभिः। मासाः।
संवत्सरः। संवत्सरः पञ्चदशभिः। पञ्चदशभिः क्षत्रम्। पञ्चदश
भिरितिपञ्चदशभिः। क्षत्रम्। इन्द्रः। इन्द्रः सप्तदशभिः। सप्तदशभिर्ग्ग्रा
म्याः। सप्तदशभिरितिसप्तदश। भिः। ग्राम्याः। पशवः। पशवो
बृहस्पतिः। बृहस्पतिर्न्नवदशभिः २७ नवदशभिः। शूद्रार्य्यौ।
नवदशभिरितिनवदश। भिः। शूद्रार्य्यावसृज्येताम्। असृज्येता
महोरात्रे। अहोरात्रेऽअधिपत्नी। अहोरात्रेऽइत्यहोरात्रे। अधिप
त्नीः। आस्ताम्। अधिपत्नीऽइत्यधि। पत्नी। आस्तामेकविंशत्या।
एकविंशत्यैकशफाः। एकविंशत्येत्येक। विंशत्या। ए

कथाफास्त्वरुणाः। एकयाफाः इत्येका। याफाः। स्वरुणास्त्रयोविꣳशत्या।
त्रयोविꣳशत्या स्वद्राः। त्रयोविꣳशत्येति त्रयः। विꣳशत्या। स्वद्राः।
एषा। एषापञ्चविꣳशत्या। पञ्चविꣳशत्यारण्याः। पञ्चविꣳशत्ये
ति पञ्च। विꣳशत्या। आरण्याः पशुः। पशुः सप्तविꣳशत्या। सप्तवि
ꣳशत्या द्यावापृथिवी। सप्तविꣳशत्येति सप्त। विꣳशत्या। द्यावापृ
थिवी। द्यावापृथिवी इति द्यावापृथिवी। ह्यैनातान्म पेतावसवः। व
सवो रुद्राः। रुद्रा आदित्याः। आदित्या अनुव्या ऽयन्। अनुव्यायं
स्ते। अनुव्या ऽयन्नित्यनु। आयन्। तः एवा। एव नव विꣳशत्या २५
नवविꣳशत्या वनस्पतयः। नवविꣳशत्येति नव। विꣳशत्या।
वनस्पतयः सोमः। सोम एकत्रिꣳशता। एकत्रिꣳशता प्रजाः। ए

कश्रिंऽधानेत्येकश्रिंऽधाना। प्रजायवाः। प्रजा इति प्रऽजाः। या
वाश्च। चायवाः। अयवाश्च। चत्रयस्त्रिंऽशता। त्रयस्त्रिंऽशता भूता
नि। त्रयस्त्रिंऽशतेति त्रयःऽत्रिंऽशता। भूतान्यशाम्यन्। अशा
म्यन्प्रजापतिः। प्रजापतिः परमेष्ठी। प्रजापतिरिति प्रजाऽप
तिः। परमेष्ठीति परमे। स्थी २९ इति वाजसनेयसंहितापदक्र
मचतुर्दशोध्यायः १४ अग्ने जातान्। जातान्प्रणु
द। नुदनः। नः सपत्नान्। सपत्नान्प्रति। सपत्नानिति सऽपत्ना
न्। प्रत्यजातान्। अजातान्नुद। नुदजातवेदः। जातवेद इति
जातवेदः। अधिनः। नो ब्रूहि। ब्रूहि सुमनाः। सुमना अहेड
न्। सुमना इति सुमनाः। अहेडन्तव। तव स्याम। स्याम शर्मन्।

से

णमैसिन्त्रिवत्तये । त्रिवत्तयऽउष्णे । त्रिवत्तयऽइतित्रि । वत्तये । उष्णाकि
गम् । भो १ सहसाजातान् । जातानप्र । प्रणुद । नुदानः । नःसपत्ना
न्सपत्नान्प्रति । सपत्नानितिस । पत्नान् । प्रत्यजातान् । अजाताञ्जा
तवेदः । जातवेदोनुदस्व । जातवेदऽइतिजात । वेदः । नुदस्वेतिनु
दस्व । अधिनः । नोब्रूहि । ब्रूहिसुमनस्यमानः । सुमनस्यमानऽइति
सु । मनस्यमानः २ षोडशीस्तोमः । स्तोमऽओजः । ओजोद्रविण
म् । द्रविणञ्चतुश्चत्वारिंशः । चतुश्चत्वारिंशस्तोमः । चतुश्च
त्वारिंशऽइतिचतुः । चत्वारिंशः । स्तोमोवर्चः । वर्चोद्रविण
म् । द्रविणमितिद्रविणम् । अग्नेरेवः ३ एवश्छन्दः । छन्दोव
रिवः । वरिवः । शम्भूः शम्भूः परिभूः । शम्भूरितिशम् । भूः । परिभू

147

१५८

राष्कृत्। परिभूतिपरि। भूः। आकृत्मनः। आकृदित्या। कृत्। म
नोध्यवः। ध्यवः। सिभ्वः। सिन्धुः। समद्रुः। समद्रुमतिरम्। सतिरङ्कूपा।
ककुप्त्रिककुप्। त्रिककुकाध्यम्। त्रिककुविति त्रि। ककुप्। का
ध्यमङ्कुप। अङ्कुपमन्तरपङ्क्तिः। अन्तरपङ्क्तिरित्यन्तर। पङ्क्तिः। पद
पङ्क्तिर्विष्टारपङ्क्तिः। पदपङ्क्तिरिति पद। पङ्क्तिः। अविष्टारपङ्क्तिः। स्तार
विस्तारपङ्क्तिरिति विस्तार। पङ्क्तिः। स्तरोभजः। स्विजआकृत्। घ आकृ
त्यकृत्। आकृदित्या। कृत्। प्रकृत्संयत्। प्रकृदिति प्र। कृत्। सं
यद्वियत्। संयदिति सम्। यत्। वियद्बृहत्। वियदिति वि। यत्
बृहद्रथन्तरम्। रथन्तरन्निकायः। रथन्तरमिति रथम्। तरम्
निकायो विवधः। निकाय इति नि। कायः। विवधो वीरः। विव

से

पभ्रति वि। वधः। गिरो भ्राजः। ऋजः सं० स्त्वपु। सं० स्त्ववनुष्टुपु। सं० स्त
बितिमतः। स्त्वपु। अनुष्टुव्वैवः। अवक्त्व बित्स्यना। स्त्वपु। एवोम्बुरिवः। व
रिष्ठोब्रयः। वयोव्रयस्कृता। वयस्कः। द्विष्यद्रोः। वयःकादिति वयः। क्वि
ना। विर्ष्याभिषालम्। विस्यद्रोः इति वि। स्यद्रोः। विशालम्क्ब्रदिः।
विशालमिति। शालम्। क्वदिहृतो हरणम्। हरोहरणन्तद्वम्। हरो
हरणमितिडुः। रोहरणम्। नत्तमङ्काकम्। अङ्काकमित्यङ्काग्रङ्कम्।
रश्मिना सत्वायः। सत्वायसत्वम्। सत्यजिन्वा। जिन्वेप्रतिना। प्र
तिनाधर्मणा। प्रतिनेति प्रा इतिना। धर्मणा धर्मणम्। धर्ममभि
न्या। आन्वित्यादिवा। दिग्रान्वितेत्यन्तः इत्यादिवा दिवम्। दिव०
सितिविना। सात्विनानरिवेणा सात्विनेनिसमम्। विना। अन्तरिवे

168

१५८

णान्तरिक्षम्। अन्तरिक्षं प्रतिष्ठिता। प्रतिष्ठिता पृथिव्या। प्रति
ष्ठितेति प्रति। स्थिता। पृथिव्या पृथिवीम्। पृथिवीं विष्टम्भेन। विष्टम्भे
न वृष्ट्या। वृष्ट्या वृष्टिम्। वृष्टिं प्रवया। प्रवयाह्ना। प्रवयेति प्रवया।
अह्नाहः। अहरनुया। अनुया रात्र्या। अनुयेत्यनु। या। रात्र्या रात्री
म्। रात्रीमुशिजा। उशिजा वसुभ्यः। वसुभ्यो वसून्। वसुभ्य
इति वसु। भ्यः। वसून्प्रकेतेन। प्रकेतेनादित्येभ्यः। प्रकेतेनेति
प्र। केतेन। आदित्येभ्यः आदित्यान्। आदित्यांस्तन्तुना ९ तन्तु
ना रायः। रायस्पोषेण। पोषेण रायः। रायस्पोषम्। पोषꣳ सꣳस
र्पेण। सꣳसर्पेण श्रुताय। सꣳसर्पेणेति सम्। सर्पेण। श्रुता
य श्रुतम्। श्रुतमैडेन। ऐडेनौषधीभिः। ओषधीभिरोषधीः। ओ

सं

षधीहृत्तमेन। उत्तमेनतनूभिः। उत्तमेनेत्युत्। तमेन। तनूभिस्तनूः।
तनूर्ह्वयेध्यस्मा। वयोधस्माधीतेन। वयोधसेति वयः। धस्मा। आधीते
नाधीतम्। आधीतेनेत्या। धीतेन। आचितमभिजितम्। आचितमभि
त्या। धीतम्। अभिजितन्तेजसा। अभिजितेत्यभि। जितम्। तेजसा ते
जः। तेजऽइति तेजः ७ प्रतिपदसि। प्रतिपदिति प्रति। पत्। असि
प्रतिपदे। प्रतिपदेत्वा। प्रतिपदऽइति प्रति। पदे। त्वानुपत्। अ
नुपदनुपदे। अनुपदित्यनु। पत्। अनुपदे सम्पत्। अनुपदऽइत्य
नु। पदे। सम्पत्सम्पदे। सम्पदिति सम्। पत्। सम्पदे तेजः। सम्प
दऽइति सम्। पदे। तेजस्तेजसे। तेजसे त्रिवृत् ८ त्रिवृत्त्रिवृते। त्रि
वृदिति त्रि। वृत्। त्रिवृते प्रवृत्। त्रिवृतऽइति त्रि। वृते। प्रवृत्प्रवृते।

149

प्रहृदितिप्रऽहृत।प्रहृतेविहृत।प्रऽहृतःऽइतिप्रऽहृते।विहृद्धिहृते।वि
हृदितिवि।हृत।विहृतेसहृत।विऽहृतःऽइतिवि।हृते।सहृन्यहृते।स
हृतिस।हृत।सहृतःआक्रमः।सऽहृतःऽइतिसऽहृते।आक्रमःआक्रमा
य।आऽक्रमःऽइत्या।क्रमः।आक्रमायसङ्क्रमः।आक्रमायेत्या।क्रमाय।
सङ्क्रमः संक्रमाय।सक्रःऽइतिसम्।क्रमः संक्रमायोक्रमः।सक्रमा
येतिसम्।क्रमाय।उक्रमःऽउक्रमाय।उक्रमःऽइत्युत्।क्रम।उक्रमायो
क्रान्तिः।उक्रमायेत्युत्।क्रमाय।उक्रान्तिरुक्रान्त्यै।उत्क्रान्तिरित्युत्।
क्रान्तिः।उक्रान्त्याःऽअधिपतिना।उक्रान्त्याःऽइत्युत्।क्रान्त्यै।अधिप
तिनोर्ज्जा।अधिपतिनेत्यधि।पतिना।ऊर्ज्जोर्ज्जम्।ऊर्ज्जमित्युर्ज्ज
म् ४ राज्ञ्यसि।असिप्राची।प्राचीदिक्।दिग्वसवः।वसवस्ते।न

मे

देवाः । देवाः अधिपतयः । अधिपतयो ऽग्निः । अधिपतय इत्यधिऽपतयः ।
अग्निर्हेतीनाम् । हेतीनां प्रतिधर्ता । प्रतिधर्ता त्रिवृत् । प्रतिधर्तेति
प्रति । धर्ता । त्रिवृत्त्वा । त्रिवृदिति त्रि । वृत् । त्वा स्तोमः । स्तोमः पृथिव्या
म् । पृथिव्यां श्रयतु । श्रयत्वाज्यम् । आज्यमुक्थम् । उक्थमव्यथायै । अ
व्यथायै स्तभ्नातु । स्तभ्नातु रथन्तरम् । रथन्तरं साम । रथन्तरमि
ति रथम् । तरम् । साम प्रतिष्ठित्यै । प्रतिष्ठित्या अन्तरिक्षे । प्रतिष्ठि
त्या इति प्रति । स्थित्यै । अन्तरिक्ष ऋषयः । ऋषयस्त्वा । त्वा प्रथ
मजाः । प्रथमजा देवेषु । प्रथमजा इति प्रथम । जाः । देवेषु दि
वः । दिवो मात्रया । मात्रया वरिम्णा । वरिम्णा प्रथन्तु । प्रथन्तु
विधर्ता । विधर्ता च । विधर्तेति वि । धर्ता । चायम् । अयमधिपतिः

150

अधिपतिश्च। अधिपतिरित्यधि॰पतिः। चते। तेत्वा। त्वासर्वे। सर्वेसंवि
दानाः। संविदानानाकस्य। संविदाना इति सम्॰विदानाः। नाक
स्यपृष्ठे। पृष्ठेस्वर्गे। स्वर्गेलोके। स्वर्ग इति स्वः॰गे। लोकेयजमानम्।
यजमानञ्च। चसादयन्तु। सादयन्त्विति सादयन्तु १० विराडसिदक्षिणा।
विराडितिवि॰राट्। दक्षिणारुद्राः। रुद्रा इन्द्रः। इन्द्रः पञ्चदशः प्रउ
गम्। पञ्चदश इति पञ्च॰दशः। प्रउगम्बृहत्। बृहदिति बृहत् ११ स
म्राट्प्रतीची। सम्राडिति सम्॰राट्। प्रतीच्यादित्याः। आदित्या वरु
णः। वरुणः सप्तदशः। सप्तदशो मरुत्वतीयम्। सप्तदश इति सप्त॰
दशः। मरुत्वतीयं वैरूपम्। वैरूपमिति वैरूपम् १२ स्वराडुदीची।
स्वराडिति स्व॰राट्। उदीची मरुतः। मरुतः सोमः। सोम एकविंशः।

से

एकविꣳशः स्तोमः कैवल्यम्। एकविꣳशः ऽ इत्येकविꣳशः। तिष्कैवल्यमै
राजम्। तिः कैवल्यमितितिः। कैवल्यम्। वैराजमिति वैराजम् ॥३॥
अधिपत्नी बृहती। अधिपत्नीत्यधि। पत्नी। बृहती विश्वे। विश्वे देवाः
देवा। बृहस्पतिः। बृहस्पतिस्त्रिणवत्रयस्त्रिꣳशौ। त्रिणवत्रयस्त्रि
ꣳशौ। त्रिणवत्रयस्त्रिꣳशाविति त्रिणवत्रयस्त्रिꣳशौ। त्वा स्तोमा
स्तोमोऽश्वयनाम्। अयना वैश्वदेवाग्निमारुते। वैश्वदेवाग्निमारुते
उक्थे। अव्यथायै। उक्थेऽइत्युक्थे। अव्यथायै स्तभ्नीनाम्। स्तभ्नीताꣳ
शाक्वररैवते। शाक्वररैवते सामनी। शाक्वररैवतेऽइति शाक्वररैव
ते। सामनीऽइति सामनी ॥४॥ अयम्पुरः। पुरो हरिकेशः। हरिके
शः सूर्यरश्मिः। हरिकेशःऽइति हरिकेशः। सूर्यरश्मिस्तस्य।

१५१

स्तध्यैरश्मिरिति निम्रुच्यौ । रश्मिः । तस्य रथगृत्सः । रथगृत्सश्च । रथगृ
त्सइति रथ । गृत्सः । चरथौजाश्च । रथौजाऽइति रथ । ओजाः । चसेना
नीग्रामण्यौ । सेनानीग्रामण्याविति सेनानीग्रामण्यौ । पुञ्जिकस्थ
लीच । पुञ्जिकस्थलेति पुञ्जिक । स्थला । चक्रतुस्थला । चक्रतुस्थ
लाच । क्रतुस्थलेति क्रतु । स्थला । चाप्सरसौ । अप्सरसौदन्दशूकाः ।
दन्दशूकाः पशवः । पशवोहेतिः । हेतिः पौरुषेयः । पौरुषेयोव
धः । वधः प्रहेतिः । प्रहेतिस्तेभ्यः । प्रहेतिरिति प्रहेतिः । तेभ्योनमः
नमोऽअस्तु । अस्तुते । तेनः । नोवन्तु । अवन्तुते । तेनः । नोमृडयन्तु ।
मृडयन्तुते । तेयम् । यन्द्विष्मः । द्विष्मोयः । यश्च । चनः । नोद्वेष्टि
द्वेष्टितम् । तमेषाम् । एषांजम्भे । जम्भेदध्मः । दध्मऽइतिदध्मः । ४

मे

दक्षिणा विश्वकर्म्मा । विश्वकर्म्मा रथस्वनः । विश्वकर्म्मेति विश्वा कर्म्मा ।
रथस्वनो रथोविज्ञः । रथस्वनः इति रथा स्वनः । रथेचिज्ञो मेनका । रथेवि
ज्ञः इति रथे । विज्ञः । मेनका सहजन्या । सहजन्या यातुधानाः । सहज
न्येति सहा जन्या । यातुधाना रक्षांसि । यातुधानाः इति यातु । धा
नाः । रक्षांसीति रक्षांसि ११ पश्चाद्विश्वव्यचाः । विश्वव्यचा रथ
प्रोतः । विश्वव्यचाः इति विश्वा । व्यचाः । रथप्रोतो समरथः । रथप्रोतः
इति रथा । प्रोतः । असमरथः प्रम्लोचन्ती । असमरथः इति सम । रथः ।
प्रम्लोचन्त्यनुम्लोचन्ती । प्रम्लोचन्तीति प्र । म्लोचन्ती । अनुम्लोच
न्ती व्याघ्राः । अनुम्लोचन्तीत्यनु । म्लोचन्ती । व्याघ्राः सर्प्पाः । स
र्प्पाः इति सर्प्पाः १२ उत्तरात्संयद्वसुः । संयद्वसुस्तार्क्ष्यः । संयद्वसु

153

रितिसयत्त। ब्रह्म। तार्क्ष्योरिष्टनेमिः। अरिष्टनेमिर्हि शब्दचौ। अरिष्टने
मिरित्यरिष्टनेमिः। विश्वाचीघृताची। वृत्यापः। आपोवातः ॥ उप
श्रुब्धाग्नृसः। ग्रामणीरवसः सेनजित्। ग्रामण्यूहरित्यर्वाक्। ब्रह्मः।
सेनजित्सुषेणः। सेनजिदितिसेनजित्। सुषेणोर्वशी। सुसेनः ५२
नित्सु। सेनः। उर्वशीपूर्वचित्तिः। पूर्वचित्तिरवस्फूर्जन्। पूर्वचित्ति
रितिपूर्वचित्तिः। अवस्फूर्जन्त्विषन्। अवस्फूर्जन्नित्यव। स्फूर्जन्। त्रि
विषन्तितिविषन् ॥ अयमग्निः। अग्निः सहस्रिणः। सहस्रिणो
वाजस्य। वाजस्यपतिर्नः। पतिर्नस्पतिः। पतिरितिपतिः। मूर्धा
कविः। कवीरयीणाम्। रयीणामितिरयीणाम् २० अबोध्यग्निः।
अग्निः समिधा। समिधाजनानाम्। समिधेतिसम। इधा। जनानाम्

से

159

नि। प्रति धेनुमिव। धेनुमिवायतीम्। धेनुमिवेति धेनुम्। इव। आयती।
मुषासम्। आयतीमित्या। यतीम्। उषसमित्युषसम्। यह्वाः इव प्र।
यह्वाः इवेति यह्वाः। इव। प्र वयाम्। वयामुज्जिहानाः। उज्जिहानाः प्र।
उज्जिहानाः इत्युत्ऽजिहानाः। प्र भानवः। भानवः सिस्रते। सिस्रते ना
कम्। नाकमच्छ। अच्छेत्यच्छ १ अवोचाम कवये। कवये मेध्याय। मे
ध्याय वचः। वचो वन्दारु। वन्दारु वृषभाय। वृषभाय वृष्णे। वृष्णे इति वृ
ष्णे। गविष्ठिरो नमसा। नमसा स्तोमम्। स्तोममग्नौ। अग्नौ दिवीव। दिवी
व रुक्मम्। दिवीवेति दिविऽइव। इव। रुक्ममुरु। उरु व्यञ्चम्। व्यञ्चम
श्रेत्। उरु व्यञ्चमिति विऽअञ्चम्। अश्रेदित्यश्रेत् १२ जनस्य गोपाः।
गोपाः अजनिष्ट। अजनिष्ट जागृविः। जागृविरग्निः। अग्निः सुदक्षः।

१५४

सुदत्तः सविताय। सुदत्र इति सुदत्तः। सविताय नक्षसे। नक्षसः इति नक्षसे। द्युनअनीको बृहन्ता। द्युनअनीकः इति द्युन अनीकः। बृहन्ता दिविस्पृशा। दिविस्पृशा द्युमत्। दिविस्पृशेति दिवि स्पृशा। द्युमद्धि। द्युमदिति द्युमत्। विभाति भाति भरतेभ्यः। भरतोभ्यः शुचिः। शुचिरिति शुचिः २३ त्वामग्ने। अग्ने अङ्गिरसः। अङ्गिरसोगुहा गुहाहितम्। हितमनु। अन्वविन्दन्। अविन्दन् शिश्रियाणम्। शिश्रियाणम्वनेवने। वनेवन इति वनेवने। वने सजायसे। जायसेमथ्यमानः। मथ्यमानः सहः। सहोमहत्। त्वामाहुः। आहुः सहसः सहस्पुत्रम। पुत्रमङ्गिरः। अङ्गिर इत्यङ्गिरः २४ सखायः सम्। सम्वः। वः सम्यञ्चम्। सम्यञ्चमिषम्। इषं स्तोमम्। स्तोमञ्च। चाग्न

से

यो। अग्नयऽइत्यग्नये। वृंषिष्ठा। द्वितीनाम्। द्वितीनानः २५ स्वबला
यत्तः। स्वबलेनितिस्व। बलायत्तः। स्वशमी। स्वशमीवसूनाम्। स्वशमी
तिस्व। शमी। वसूनादेवम्। दे॰राधः। राधोजनानाम्। जनानामि
तिजनानाम् २॰ अग्नेवाजस्य। वाजस्यगोमतः। गोमतऽईशा
नः। गोमतऽइतिगोमतः। ईशानःसहसः। सहसोयहो। यहोऽइति
यहो। अस्मेधेहि। अस्मेऽइत्यस्मे। धेहिजातवेदः। जातवेदोमहि। जा
तवेदःऽइतिजातऽवेदः। महिश्रवः। श्रवःऽइतिश्रवः ३१ सऽइधानः।
इधानोवसुः। वसुष्कविः। कविरग्निः। अग्निरीडेन्यः। ईडेन्योगि
रा। गिरेतिगिरा। रेवदस्मभ्यम्। अस्मभ्यम्पुर्वणीक। पुर्वणीक
दीदिहि। पुर्वणीकेतिपुरु॰अनीक। दीदिहीतिदीदिहि ३२ क्षपोरा

156

जन्तू । राजन्तुत । उत त्मना । त्मनाग्ने । अग्ने वस्तोः । वस्तोरुत । उतोष
सः । उषसऽइत्युषसः । स तिग्मजम्भ । तिग्मजम्भ रक्षसः । तिग्मज
म्भेति तिग्मजम्भ । रक्षसो दह । दह प्रति । प्रतीति प्रति २३ भद्रो नः ।
नोऽअग्निः । अग्निराहुतः । आहुतो भद्रा । आहुतऽइत्याहुतः । भद्र
रातिः । रातिः सुभगा । सुभगा भद्रः । सुभगेति सुभगा । भद्रो अध्वरः ।
अध्वरऽइत्यध्वरः । भद्रा रातिः । रातिः सुभगा । सुभगा भद्रः । सुभगेति सु
भगा । भद्रोऽअध्वरः । अध्वरऽइत्यध्वरः । भद्रा उत । उत प्रशस्तयः । प्र
शस्तयऽइति प्रशस्तयः २४ भद्रं मनः । मनः कृणुष्व । कृणुष्व
वृत्रतूर्ये । वृत्रतूर्यऽइति वृत्रतूर्ये । येना समत्सु । समत्सु सासहः ।
समत्स्विति समत्सु । सासहऽइति सासहः २५ अव स्थिरा । स्थिरा

सं

तव हि । तव हि भूरि । भूरि शर्द्धताम् । शर्द्धतामिति शर्द्धताम् । वने मा
ते । ते अभिष्टिभिः । अभिष्टिभिरित्यभिष्टिभिः १९ अग्निं तम् । त
म्मन्ये । मन्ये यः । यो वसुः । वसुरस्तम् । अस्तं यम् । यं यन्ति । यन्ति
धेनवः । धेनव इति धेनवः । अस्तमर्वन्तः । अर्वन्त आशवः ।
आशवोऽस्तम् । अस्तन्नित्यासः । नित्यासो वाजिनः । वाजिन इषम् ।
इषं स्तोतृभ्यः । स्तोतृभ्य आ भर । स्तोतृभ्य इति स्तोतृभ्यः ।
आ भर भरेति भर २० सो अग्निः । अग्निर्यः । यो वसुः । वसुर्गृणे ।
गृणे सम् । सं यम् । यमायन्ति । आयन्ति धेनवः । आयन्तीत्या ।
यन्ति । धेनव इति धेनवः । समर्वन्तः । अर्वन्तो रघुद्रुवः रघुद्रु
वः सम् । रघुद्रुव इति रघु । द्रुवः । सं सुजातासः सुजातासः

सुजातासः सुरथः। सुजातास इति सु। जातासः। सुरथ इति सु
रथः ॥ १८ ॥ उभे सुश्चन्द्र। उभे इत्युभे। सुश्चन्द्र सर्पिषः। सुचन्द्रेति सु।
चन्द्र। सर्पिषो दर्वी। दर्वी। श्रीणीषे। दर्वी इति दर्वी। श्रीणीष
आसनि। आसनीत्यासनि। उतो नः। उतो इत्युतो। न उत्। उत्पुपूर्याः।
पुपूर्या उक्थेषु। उक्थेषु शवसः। शवसस्पते। पत इति पते ॥ १९ ॥
अग्ने तम्। तमद्य। अद्याश्वम्। अश्वं न। न स्तोमैः। स्तोमैः क्रतुम्।
क्रतुं न भद्रम्। भद्रं हृदिस्पृशम्। हृदिस्पृशमिति हृदि। स्पृ
शम्। ऋध्यामा ते। त ओहैः। ओहैरित्योहैः प॰ अधा हि। ह्यग्ने। अग्ने
क्रतोः। क्रतोर्भद्रस्य। भद्रस्य दक्षस्य। दक्षस्य साधोः। साधो
रिति साधोः। रथीरृतस्य। ऋतस्य बृहतः। बृहतो बभूथ। बभू

सं

येतिवमस्य ४१ एभिर्नः । नोऽर्कैः । अर्कैर्भव । भवा नः । नोऽर्वा-
ङ् । अर्वाङ्स्वः । स्वर्ण । ण ज्योतिः । ज्योतिरिति ज्योतिः । अग्ने विश्वेभिः । विश्वेभिः
सुमनाः । सुमना अनीकैः । सुमना इति सुमनाः । अनीकैरित्यनी-
कैः ४२ अग्निं होतारम् । होतारं मन्ये । मन्ये दास्वन्तम् । दास्वन्तं व-
सुम् । वसुं सूनुम् । सूनुं सहसः । सहसो जातवेदसम् । जातवे-
दसं विप्रम् । जातवेदसमिति जातवेदसम् । विप्रं न । न जातवे-
दसम् । जातवेदसमिति जातवेदसम् । य ऊर्ध्वया । ऊर्ध्वया स्वध्व-
रः । स्वध्वरो देवः । स्वध्वर इति सु-अध्वरः । देवो देवाच्या । देवाच्या
कृपा । कृपेति कृपा । घृतस्य विभ्राष्टिम् । विभ्राष्टिमनु । विभ्रा-
ष्टिमिति विभ्राष्टिम् । अनु वष्टि । वष्टि शोचिषा । शोचिषाजुह्वान

158

स्यं । आजुह्वानस्य समिधिः । आजुह्वानस्येत्या । जुह्वानस्य । समि

धःऽऽइति समिधः ॥ ३ यज्ञेनऽऋषयः । ऋषयस्तपसा । तपसा सत्रम् । सत्र

मासत । आसतेमानाः । इमानाऽअग्निम् । अग्निम् । अग्निस्वः । स्वराभरन्तः । आभर

न्तऽइत्या । भरन्तः । तस्मिन्नहम् । अहन्नि । निदधे । दधनाके । नाकेऽअग्नि

म् । अग्निम् यम् । यमाहुः । आहुर्मनवः । मनवस्तीर्णबर्हिषम् । स्तीर्णबर्हि

षमिति स्तीर्णबर्हिषम् ॥ ४ तम्पत्नीभिः । पत्नीभिरनु । अनुगच्छेम ।

गच्छेमदेवाः । देवाः पुत्रैः । पुत्रैर्भ्रातृभिः । भ्रातृभिरुत । भ्रातृभिरि

ति भ्रातृऽभिः । उत वा । वा हिरण्यैः । हिरण्यैरिति हिरण्यैः । नाकङ्गृभ्ण

नाः । गृभ्णानः सुकृतस्य । सुकृतस्य लोके । सुकृतस्येति सुकृतस्य ।

लोके तृतीये । तृतीये पृष्ठे । पृष्ठेऽअधि । अधि रोचने । रोचने दिवः ।

सं

दिवऽइतिदिवः ५५ आवावः । वावोमह्याम् । मह्याममहहत्ता । अहहत्तुहष्कः
मरणाऽयम । अयमग्निः । अग्निः । सत्पतिः । सत्पतिश्चेकितानः । सत्पति
रितिसत् । पतिः । चेकितानऽइतिचेकितानः । पृष्ठेपृथिव्याः । पृथिव्यानि
हितः । निहितोदविद्युत् । निहितऽइतिनिऽहितः । दविद्युदधस्पदम् ।
अधस्पदङ्कृणुताम् । अधःपदमित्यधः । पदम् । कृणुताये । येपृतन्य
वः । पृतन्यवऽइतिपृतन्यवः ५६ अयमग्निः । अग्निर्वीरतमः । वीरत
मोवयोधाः । वीरतमऽइतिवीरऽतमः । वयोधाः सहस्रियः । वयोधाऽ
इतिवयः । धाः । सहस्रियोद्योतताम् । द्योततामप्रयुच्छन् । अप्र
युच्छन्निभ्राजमानः । प्रयुच्छन् । विभ्राजमानः सरिरस्य । विभ्राजमानऽ
इतिवि । भ्राजमानः । सरिरस्यमध्येमध्यऽउपप्र । प्रयाहि ।

159

याहि दिव्यानि। दिव्यानीति म। धामेति म ४२ सम्प्रच्यवह्स्व। सम्प्र

च्यवह्स्वेति सम्। प्रच्यवह्स्व। उप सम्प्रयान। सम्प्रयानाग्ने। सम्प्र

यानेति सम्। प्रयान। पथोऽन पथः। पथो देवयानान्। देवयानान् कृ

ण्वध्वम्। देवयानानिति देवयानान्। कृण्वध्वमिति कृण्वध्वम्। पुनः

कृण्वना। पुनरिति पुनः। कृण्वना पितरा। पितरा युवाना। युवा

नान्वाताꣳसीत्। अन्वाताꣳसीꣳसीत्त्वयि। अन्वाताꣳसीदित्यनु। वा

ताꣳसीत्। त्वयि तन्तुम्। तन्तुमेतम्। एतमित्येतम्। ४४ उद्बुध्य

स्व। बुध्यस्वाग्ने। अग्ने प्रति। प्रति जागृहि। जागृहि त्वम्। त्वमिष्टा

पूर्ते। इष्टापूर्ते सम्। इष्टापूर्ते इतीष्टापूर्ते। सꣳ सृजेथाम्। सृ

जेथामयम्। अयं च। चेति च। अस्मिन्त्सधस्थे। सधस्थेऽअधि।

से

सधस्थः इति सधऽस्थः । स्थे । अध्युत्तरस्मिन् । उत्तरस्मिन्निति । उत्ऽतरस्मि
न्निन्त । तेवास्मिन् । विश्वेदेवाः । देवायजमानः । यजमानश्च । चसी
दत । सीदतेति सीदत ॥ ४६ ॥ येन ब्रहसि । वहासि सहस्रम् । सहस्रंये
न । येनाग्ने । अग्ने सर्ववेदसम् । सर्ववेदसमिति सर्वऽवेदसम् ।
तेनेमम् । इमं यज्ञम् । यज्ञन्नः । नो नय । नय स्वः । स्वर्देवेषु । देवे
षु गन्तवे । गन्तवऽइति गन्तवे । नपस्त्यपस्यः । नपस्यः श्रे
ष्ठिरो । श्रेष्ठिरो परमेष्ठी । परमेष्ठी दिवः । परमेष्ठीति परमेऽस्थी
दिवः सर्पः । सर्पः इति सऽर्पः ॥ ५ ॥ प्रोष्ठ्यदश्वः । अश्वान् । नयवसा । य
वसा विष्यान् । आविष्यन्नदः । यदामहः । महः समवरणात् । स
मवरणाद्दि । सम्वरणादिति सम्ऽवरणात् । वरसान् । व्यस्यात् । अस्यादि

160

१८.

त्यस्यात्म। आदस्य। असप्नुतः। वातोऽअप्नु। अववाति। वातिशोचिः।
शोचिरथ। अथस्म। स्मते। तेव्रजनम्। वृजनकृष्णम्। कृष्णमस्ति। अ
स्तिन्यास्ति ५। आयोष्ट्वा। त्वासदने। सदनेसादयामि। सादयाम्य
वतः। अवतश्छायायाम्। छायायाऽसमुद्रस्य। समुद्रस्यहृदये
हृदयऽरश्मीहृदये। रश्मीवतीभास्वतीम्। रश्मिवतीमिति रश्मी।
वती। भास्वतीमाया। आया। याद्याम्। द्याम्भासि। भास्या पृथिवी
म्। आ पृथिवीम्। पृथिवीमोरु। ओरु। उर्वन्तरिक्षम्। अन्तरिक्षमि
त्यन्तरिक्षम्। परमेष्ठीदिवम्। परमेष्ठीतिपरमे। स्थी। दिवन्ध्रुवे
ध्रुवेसीदतम्। ध्रुवेऽइतिध्रुवे। सीदतमितिनिसीदतम् ५२ सहस्र
स्यप्रमा। प्रमाप्रतिमा। सि। प्रमेतिप्रमा। प्रतिप्रतिमा। प्रतिमा।

सं

त्था। प्रतिमेति प्रति। मा उत्वा मा साहस्रः। उत्वेमत्सत्॥ मा साहस्रः सहस्रा
य। सहस्रापत्वावेतित्वा ५३ इति वाजसनेयसंहितापदक्रमे पंच
दशोऽध्यायः॥ नमस्ते। तेरुद्र। रुद्रमन्यवे। मन्यव उतो। उतो ऽउ
तेनो। त ऽइषवे। इषवे नमः। नमस्तेतिनमः। १ या ते। ते रुद्र। रुद्रशि
वा। शिवा तनूः। तनूरघोरा। अघोरापापकाशिनी। अपापकाशि
नीत्यपाप। काशिनी। तया नः। नस्तन्वा। तन्वा शन्तमया। शन्तमया गिरि
शन्त। शन्तमयेति शम्। तमया। गिरिशन्ताभि। गिरिशन्तेति गिरि। शन्त।
अभिचाकशीहि। चाकशीहीति चाकशीहि २ यामिषुम्। इषुङ्गिरि
शन्त। गिरिशन्त हस्ते। गिरिशन्तेति गिरि। शन्त। हस्ते बिभर्षि। बिभ
र्ष्यस्तवे। अस्तव ऽइत्यस्तवे वा शिवाङ्गिरित्र। गिरित्र। गिरित्रेनाम। गि

त्रेति गिरि॰। ताङ्कुरु। मा। माहिꣳसीः। हिꣳसीः पुरुषम्। पुरुषञ्जगत्।
जगदितिजगत् ३ शिवेन वचसा। वचसा त्वा। त्वा गिरिश। गिरिशाच्छ
गिरिशेति गिरि॰। श। अच्छा वदामसि। वदामसीति वदामसि। यथा नः।
नः सर्वम् इत्। इज्जगत्। जगदयक्ष्मम्। अयक्ष्मꣳ सुमनाः। सुमनाऽअ
सत्। सुमनाऽइति सु॰मनाः। असदित्यसत् ४ अध्यवोचत्। अवो
चदधिवक्ता। अधिवक्ता प्रथमः। अधिवक्तेत्यधि॰। वक्ता प्रथमो दैव्यः।
दैव्यो भिषक्। भिषगिति भिषक्। अहीꣳश्च। च सर्वान्। सर्वान् ज
म्भयन्। जम्भयन्त्सर्वाः। सर्वाश्च। च यातुधान्यः। यातुधान्योऽधरा
चीः। यातुधान्यऽइति यातु॰। धान्यः। अधराचीः परा। परा सुव। सुवे
ति सुव ५ असौ यः। यस्ताम्रः। ताम्रोऽअरुणः। अरुणऽउत। उ

सं ना।उतबभ्रुः।बभ्रुःसुमङ्गलः।सुमङ्गलऽइतिसु।मङ्गलः।येच।चै
नम्।एनꣳरुद्राः।रुद्राऽअभितः।अभितोदिक्षु।दिक्षुश्रिताः।श्रि
ताःसहस्रशः।सहस्रशोऽव।सहस्रशऽइतिसहस्र।शः।अवैषाम्।
एषाꣳहेडः।हेडईमहे।ईमहऽइतीमहे ६ असौयः।योऽवसर्प्प
ति।अवसर्प्पतिनीलग्रीवः।अवसर्प्पतीत्यव।सर्प्पति।नीलग्री
162 वोविलोहितः।नीलग्रीवऽइतिनील।ग्रीवः।विलोहितऽइति
वि।लोहितः।उतैनम्।एनङ्गोपाः।गोपाऽअदृश्रन्।अदृश्रन्नदृ
श्रन्।अदृश्रन्नुदहार्य्यः।उदहार्य्यःसः।उदहार्य्यऽइत्युद।हार्य्यः।
सदृष्टः।दृष्टोमृडयाति।मृडयातिनः।नऽइतिनः। ७ नमोऽस्त्वस्तु
स्तुनीलग्रीवाय।नीलग्रीवायसहस्राक्षाय।नीलग्रीवायेति

नील। ग्रीवाय। सहस्राक्षाय मीढुषे। सहस्राक्षायेति सहस्र।
अक्षाय। मीढुष इति मीढुषे। अथो ये। अथो ऽ इत्यथो। ये ऽ अस्य।
अस्य सत्वानः। सत्वानाहम्। अहन्तेभ्यः। तेभ्योकरम्। अकरन्नमः।
नम ऽ इति नमः ८ प्रमुञ्च। मुञ्च धन्वनः। धन्वनस्त्वम्। त्वमुभयोः।
उभयोरार्त्न्योः। आर्त्न्योर्ज्याम्। ज्यामिति ज्याम्। याश्च। चते। हे ह
स्ते। हस्त ऽ इषवः। इषवः परा। परा ता। ता भगवः। भगवो वप।
भगव ऽ इति भगवः। वपेति वप ९ विज्यन्धनुः। विज्यमिति
विज्यम्। धनुः कपर्दिनः। कपर्दिनो। विशल्यः। विशल्यो बाण
बाणवान्। विशल्य ऽ इति वि। शल्यः। बाणवा इ॥ उत। बाण
वानिति बाण। वान्। उतेन्नूत। अनेशन्नस्या। अस्य याः। याइष

सं

16

वः । इषुधिः । आभुः । आभुरस्य । अस्य निषङ्गथिः । निषङ्गथिरिति निषङ्ग-थिः
१० याते । ते हेतिः । हेतिर्मीढुष्टम । मीढुष्टम हस्ते । मीढुष्टमेति मीढुः-
तम । हस्ते बभूव । बभूव ते । ते धनुः । धनुरिति धनुः । तयास्मान् । अ-
स्मान्विश्वतः । विश्वतस्त्वम् । त्वमयक्ष्मया । अयक्ष्मया परि । परिभ-
जा भुजेति भुज ॥ परि ते । ते धन्वनः । धन्वनो हेतिः । हेतिरस्मान् ।
अस्मान्वृणक्तु । वृणक्तु विश्वतः । विश्वत इति विश्वतः । अथो यः ।
अथो इत्यथो । यः इषुधिः । इषुधिस्तव । इषुधिरितीषुधिः । तवारे ।
आरे अस्मत् । अस्मन्नि । नि धेहि । धेहि तम् । तमिति तम् १२ अ-
वतत्य धनुः । अवतत्येत्यव । तत्य । धनुष्ट्वम् । त्वꣳ सहस्राक्ष ।
सहस्राक्ष शतेषुधे । सहस्राक्षेति सहस्र-अक्ष । शत । शतेषुधऽइ

तिशतं। इषुधे। निशीर्य्य। शल्यानाम्। निशीर्य्येतिनि। शीर्य्य। श
ल्यानाम्मुखा। मुखाशिवः। शिवोनः। नः सुमनाः। सुमनाभव। सु
मनाऽइतिसुमनाः। भवेतिभव ॥१३॥ नमस्तेतऽआयुधाय। आयु
धायानातताय। अनाततायधृष्णवे। धृष्णवऽइतिधृष्णवे। उभाभ्या
मुत। उतते। तेनमः। नमोबाहुभ्याम्। बाहुभ्यान्तव। बाहुभ्यामि
तिबाहु। भ्याम्। तवधन्वने। धन्वनऽइतिधन्वने ॥१४॥ मानः। नो
महान्तम्। महान्तमुत। उतार्भकम्। अर्भकमुक्षन्तम्। उक्षन्तमु
क्षितम्। उक्षितमित्युक्षितम्। वधीः पितरम्। पितरम्मातरम्।
मातरम्प्रियाः। प्रियास्तन्वः। तन्वोरुद्र। रुद्ररीरिषः ॥१५॥ तोकेतन
येतनयऽआयुषि। आयुषिगोषु। गोष्वश्वेषु। अश्वेषुरीरिषः। रीरि

मे

षः इति रिरिषः। वीरान् रुद्र। रुद्र भामिनः। भामिनो वधीः। वधीर् हवि
ष्मन्तः। हविष्मन्तः सदम्। सदम् इत्। इत् त्वा। त्वा हवामहे। हवामहे ऽ
इति हवामहे ॥ ९ ॥ हिरण्यबाहवे सेनान्ये। हिरण्यबाहवऽ इति
हिरण्य। बाहवे। सेनान्ये दिशाम्। सेनान्यऽ इति सेना। न्ये ऽ। दिशा
म् च। च पतये। पतये नमः। नमो वृक्षेभ्यः। वृक्षेभ्यो हरिकेशेभ्यः। हरिकेशेभ्यः
पशूनाम्। हरिकेशेभ्यऽ इति हरि। केशेभ्यः। पशूनां शष्पिञ्जरा
य। शष्पिञ्जराय त्विषीमते। त्विषीमते पथीनाम्। त्विषीमतऽ इति
त्विषि। मते। पथीनां हरिकेशायेति हरि। केशाय। उपवीतिने पुष्टा
नाम्। उपवीतिन इत्युप हरिकेशाय। हरिकेशायोपवीतिने
हरिकेशायेति हरि केशाय। उपवीतिने पुष्टानाम्। उपवीतिना।

164

१५

इत्यप। पुष्टानाम्बभ्लुशाय ९ बभ्लुशायव्याधिने। व्याधिनेऽन्ना
नाम्। अन्नानाम्भवस्य। भवस्यहेत्यै। हेत्यैजगताम्। जगताꣳ रु
द्राय। रुद्रायाततायिने। आततायिनेक्षेत्राणाम्। आततायिनऽ
इत्याततऽआयिने। क्षेत्राणाꣳ सूताय। सूतायाहन्त्याय। अहन्त्यायवनाना
म्। वनानाꣳ रोहिताय १० रोहितायस्थपतये। स्थपतयेवृक्षाणा
म्। वृक्षाणाम्भुवन्तये। भुवन्तयेवारिवस्कृताय। वारिवस्कृतायौ
षधीनाम्। वारिवःकृतायेतिवारिवः। कृताय। ओषधीनाम्मन्त्रि
णे। मंत्रिणेवाणिजाय। वाणिजायकक्षाणाम्। कक्षाणामुच्चैर्घो
षाय। उच्चैर्घोषायाक्रन्दयते। उच्चैर्घोषायेत्युच्चैः। घोषाय। आक्र
न्दयतेपत्तीनाम्। आक्रन्दयतऽइत्या। क्रन्दयते। पत्तीनाꣳ कृत्स्नाय

सं

तया ॥ कृत्स्नायतनयाधावते। कृत्स्नायतनयेति कृत्स्न। आयतनया।
धावते सत्त्वनाम्। सत्त्वनाः ऽ सहमानाय। सहमानाय विद्यापिने। नि
द्यापिनः ऽ आद्यापिनीनाम्। निद्यापिनः ऽ इति नि। द्यापिने। आद्या
पिनीनाम्निषङ्गिणे। आद्यापिनीनामित्या। द्यापिनीनाम्। निष
ङ्गिणे ककुभाय। ककुभाय स्तेनानाम्। स्तेनानाम्निचेरवे। निचेर
वे परिचराय। निचेरवः ऽ इति नि। चेरवे। परिचरायारण्यानाम्।
परिचरायेति परि। चराय। अरण्यानाम्वञ्चते ॥ वञ्चते परिव
ञ्चते। परिवञ्चते स्तायूनाम्। परिवञ्चतः ऽ इति परि। वञ्चते। स्ता
यूनाम्निषङ्गिणे। निषङ्गिणः ऽ इषुधिमते। इषुधिमते तस्करा
णाम्। इषुधिमतः ऽ इतीषुधिमते। तस्कराणाम् ऽ सृकायिभ्यः।

165

स्रकाद्यिभ्यो वाऽसञ्ज्ञः। स्रकाद्यिभ्याऽइति स्रकाद्यि।भ्यः। जिवाऽस
ञ्ज्ञायाम् सुस्तनाम्। जिवाऽसञ्ज्ञःऽइति जिवाऽसन्।भ्यः। मुस्तनामस्ति
मस्तिमञ्ज्ञः। अस्तिमञ्ज्ञानतम्। अस्तिमञ्ज्ञःऽइत्यस्तिमन्। नतस्वरञ्ज्ञः
चरञ्ज्ञा विक्रान्तानाम्। चरञ्ज्ञाऽइति चरतभ्यः। विक्रान्तानामितिवि।
क्रान्तानाम ॥ उस्लीषिले। गिरिचराय। गिरिचरायकुलस्त्रानाना।
म्। गिरिचरायेति गिरि।चराय। कुलस्त्रानामिषुमञ्ज्ञः। इषुमा
ञ्ज्ञा धन्वादिभ्यः। इषुमञ्ज्ञःऽइतीषुमन्।भ्यः। धन्वादिञ्ञस्त्रा। च
न्वादिञ्ज्ञःऽइति धन्वादिञ्ञः। चवः। वऽश्रातन्वानञ्ज्ञः। श्रातन्वाने
ञ्ज्ञः प्रतिदधानेभ्यः। श्रातन्वानेञ्ञःऽइत्या। तन्वानेञ्ञः। प्रतिदधा
नेञ्ज्ञः श्रायकृतन्।भ्यः। अस्यञ्ञो विसृजञ्ञः। अस्यञ्ञःऽइत्यस्यन्

सं

प्रतिदधानेस्मः इति प्रति। दधानेस्मः। आपच्छस्यास्स्वपस्मः। आपच्छ
स्माऽइत्यापच्छेत्। भ्यः। असस्मो विसृजस्मः। अस्स्वपस्मः इत्यस्वपत्।
स्मः २२ विसृजस्मो विध्यस्मः। विसृजस्मः इति विसृजत्। भ्यः। विध्य
स्मः स्वपस्मः। विध्यस्मः इति विध्यत्। भ्यः। स्वपस्मो जाग्रस्मः। स्वपस्मः
इति स्वपत्। भ्यः। जाग्रस्मः ध्यायानेस्मः। जाग्रस्मः इति जाग्रत्। भ्यः।
ध्यायानेस्मः आसीनेस्मः। आसीनेस्मः तिष्ठस्मः। तिष्ठस्मो धावस्मः।
तिष्ठस्मः इति तिष्ठत्। स्मः। २३ समास्मः समापतिस्मः। समापतिस्मः
इति समापति। भ्यः। अश्वेस्मो अश्वपतिस्मः। अश्वपतिस्मः आह्वाधि
नीस्मः। अश्वपतिस्मः इत्यश्वपति। स्मः। आह्वाधिनीस्मो विवि
ध्वनीस्मः। आह्वाधिनीस्मः इत्या। ह्वाधिनीस्मः। विविध्वनीस्मः

166

उगणाभ्यः। विविध्यन्तीभ्यः इति वि। विध्यन्तीभ्यः। उगणाभ्यस्तृं
हतीभ्यः। तृंहतीभ्यः। तृंहतीभ्यो गणेभ्यः। २५ गणेभ्यो गणपति
भ्यः। गणपतिभ्यो व्रातेभ्यः। गणपतिभ्य इति गणपतिभ्यः। व्राते।
भ्यो व्रातपतिभ्यः। व्रातपतिभ्यो गृत्सेभ्यः। व्रातपतिभ्य इति व्रातप
ति। भ्यः। गृत्सेभ्यो गृत्सपतिभ्यः। गृत्सपतिभ्यो विरूपेभ्यः। गृत्सप
तिभ्य इति गृत्सपतिभ्यः। विरूपेभ्यो विश्वरूपेभ्यः। विरूपेभ्य इति
वि। रूपेभ्यः। विश्वरूपेभ्यः सेनाभ्यः। विश्वरूपेभ्य इति विश्व। रूपे
भ्यः २५ सेनाभ्यः सेनानिभ्यः। सेनानिभ्यो रथिभ्यः। सेनानिभ्य इ
ति सेनानिभ्यः। रथिभ्यो ऽरथेभ्यः। रथिभ्य इति रथिभ्यः। अ
रथेभ्यः। क्षत्तृभ्यः। क्षत्तृभ्यः। संग्रहीतृभ्यः। क्षत्तृभ्य इति क्ष

सं

न्तृभ्यः।सङ्गृहीतृभ्यो महद्भ्यः।सङ्गृहीतृभ्यऽइतिसङ्गृहीतृभ्यः।म
हद्भ्योऽर्भकेभ्यः।महद्भ्यऽइतिमहत्।भ्यः।अर्भकेभ्यऽइत्यर्भक
भ्यः २९ तक्षभ्यो रथकारेभ्यः।तक्षभ्यऽइतितक्षाभ्यः।रथकारेभ्यः
कुलालेभ्यः।रथकारेभ्यऽइतिरथ।कारेभ्यः।कुलालेभ्यः कर्मा
रेभ्यः।कर्मारेभ्यो निषादेभ्यः।निषादेभ्यः पुञ्जिष्ठेभ्यः।निषाद
भ्यऽइतिनि।सादेभ्यः।पुञ्जिष्ठेभ्यः श्वनिभ्यः।श्वनिभ्यो मृगयुभ्यः।
श्वनिभ्यऽइतिश्वनि।भ्यः।मृगयुभ्यः श्वभ्यः।मृगयुभ्यऽइतिमृग
युभ्यः २७ श्वभ्यः श्वपतिभ्यः।श्वभ्यऽइतिश्व।भ्यः।श्वपभ्यो भवा
य।श्वपतिभ्यऽइतिश्वपति।भ्यः।भवाय रुद्राय।रुद्राय शर्वाय।श
र्वाय पशुपतये।पशुपतये नीलग्रीवाय।पशुपतयऽइति पशु।

167

(५

पतये। नीलग्रीवाय शितिकण्ठाय। नीलग्रीवायेति नील। ग्रीवाय।
शितिकण्ठाय कपर्दिने। शितिकण्ठायेति शिति कण्ठाय २८ क
पर्दिने व्युप्तकेशाय। व्युप्तकेशाय सहस्राक्षाय। व्युप्तकेशायेति व्युप्त
केशाय। सहस्राक्षाय शतधन्वने। सहस्राक्षायेति सहस्र। अक्षा
य। शतधन्वने गिरिशाय। शतधन्वन इति शत। धन्वने। गिरिशा
य शिपिविष्टाय। गिरिशायेति गिरि। शाय। शिपिविष्टाय मीढु
ष्टमाय। शिपिविष्टायेति शिपि। विष्टाय। मीढुष्टमाय इषुमते। मीढुष्ट
मायेति मीढुः। तमाय। २७ मते ह्रस्वाय। इषुमत इतीषु मते। २४
ह्रस्वाय वामनाय। वामनाय बृहते। बृहते वर्षीयसे। वर्षीयसे वृद्धा।
य। वृद्धाय संवृधे। संवृधेऽग्र्याय। संवृध इति सं। वृधे। अग्र्याय प्रथमाय।

से

प्रथमायचाशवे। ३१ आशवेजिराय। अजिरायशीघ्र्याय। शीघ्र्याय। शी
घ्र्यायशीभ्याय। शीभ्यायेत्यूर्म्याय। ऊर्म्यायावस्वन्याय। अवस्वन्याय
नादेयाय। अवस्वन्यायेत्यव। स्वन्या। नादेयाय द्वीप्याय। द्वीप्याये
ति द्वीप्याय ३३ ज्येष्ठाय कनिष्ठाय। कनिष्ठाय पूर्वजाय। पूर्वजा
यापरजाय। पूर्वजायेति पूर्व। जाय। अपरजाय मध्यमाय। अपर
जायेत्यपर। जाय। मध्यमायापगल्भाय। अपगल्भाय जघन्याय।
अपगल्भायेत्यप। गल्भाय। जघन्याय बुध्न्याय। बुध्न्याय सोभ्या
य ३२ सोभ्याय प्रतिसर्याय। प्रतिसर्याय याम्याय। प्रतिसर्या
येति प्रति। सर्याय। याम्याय क्षेम्याय। क्षेम्याय श्लोक्याय। श्लोक्या
यावसान्याय। अवसान्यायोर्वर्याय। अवसान्यायेत्यव। सान्याय।

168

१८

ऊर्व्यायवखल्याय।खल्याय।वन्याय २३ वन्यायकक्ष्याय।कक्ष्या
यश्रवाय।श्रवायप्रतिश्रवाय।प्रतिश्रवायाशुषेणाय।प्रतिश्रवा
येतिप्रति।श्रवाय।आशुषेणायाशुरथाय।आशुसेनायेत्या
शुसेनाय।आशुरथाय।शूराय।आशुरथायेत्याशु।रथायायाशू
रायावभेदिने।अवभेदिनेबिल्मिने।अवभेदिनइत्यवाभेदि
ने २४ बिल्मिनेकवचिने।कवचिनेवर्म्मिणे।वर्म्मिणेवरू
थिने।वरूथिनेश्रुताय।श्रुतायश्रुतसेनाय।श्रुतसेनायदु
न्दुभ्याऽय।श्रुतसेनायेति।श्रुत।सेनाय।दुन्दुभ्याऽयाहनन्या
य।आहनन्याऽयधृष्णवे।आहनन्यायेत्या।हनन्याय २५ धृष्णवे
प्रमृशाय।प्रमृशायनिषङ्गिणे।प्रमृशायेतिप्रमृशाय।निष

मे

ङ्गिणऽइषुधिमते। इषुधिमते तीक्ष्णेषवे। इषुधिमतऽइतीषुधिमते।
तीक्ष्णेषवऽआयुधिने। तीक्ष्णेषवऽइति तीक्ष्णऽइषवे। आयुधि-
ने स्वायुधाय। स्वायुधाय सुधन्वने। स्वायुधायेति सुऽआयुधाय। सुध-
न्वनऽइति सुधन्वने ३६ स्रुत्याय पथ्याय। पथ्याय काट्याय। काट्या-
य नीप्याय। नीप्याय कुल्याय। कुल्याय सरस्याय। सरस्याय नादे-
याय। नादेयाय वैशन्ताय। वैशन्ताय कूप्याय ३७ कूप्यायावट्या-
य। अवट्याय वीध्र्याय। वीध्र्यायातप्याय। वीध्र्यायेति वि। ईध्र्याय।
आतप्या॰ य मेघ्याय। आतप्यायेत्या। तप्याय। मेघ्याय विद्युत्याय।
विद्युत्या॰ य वर्ष्याय। विद्युत्यायेति वि। द्युत्या॰ य। वर्ष्यायाव-
र्ष्याय। अवर्ष्याय वात्याय ३८ वात्याय रेष्म्याय। रेष्म्याय वास्त-

169

१६५

ह्व्याय। वास्तव्याय वास्तुपाय।। अवर्ष्याय चात्याय। ३।८ वात्याय रेष्म्याय।
वास्तुपाय सोमाय। वास्तुपायेति वास्तुपाय। सोमाय रुद्राय। रुद्राय
ताम्राय। ताम्रायारुणाय। अरुणाय शङ्गवे ३।९ शङ्गवे पशुपतये।
शङ्गव इति शम्। गवे। पशुपतय उग्राय। पशुपतय इति पशु।
पतये। उग्राय भीमाय। भीमायाग्रेवधाय दूरेवधाय। अग्रेवधाये
त्यग्रेवधाय। दूरेवधाय हन्त्रे। दूरेवधायेति दूरे। वधाय। हन्त्रे हनी
यसे। हनीयसे वृक्षेभ्यः वृक्षेभ्यो हरिकेशेभ्यः। हरिकेशेभ्यस्ताराय।
हरिकेशेभ्य इति हरि। केशेभ्यः। तारायेति ताराय ४। शम्भवाय म
योभवाय। शम्भवायेति शम्। भवाय। मयोभवाय शङ्कराय। मयो
भवायेति मयः। भवाय। शङ्कराय मयस्कराय। शंकरायेति शम्।

सं

करायः। मयस्करायः। शिवाय। मयः करायेति मयः। करायः। शिवाय।
शिवतराय। शिवतरायेति शिव। तराय ५। पार्य्याय। पार्य्यायावार्य्याय। प्रत
र्णा। प्रतरणाय। प्रतरणायोत्तरणाय। प्रतरणायेति। प्रतरणाय।
उत्तरणाय तीर्थ्याय। उत्तरणायेत्युत्। तरणाय। तीर्थ्याय कूल्याय। कू
ल्याय शष्प्याय। शष्प्याय फेन्याय। फेन्याय सिकत्याय ५२। सिकत्याय
प्रवाह्याय। प्रवाह्यायेति। किंशिलाय। प्रवाह्यायेति प्रवाह्याय। किं
शिलाय क्षयणाय। क्षयणाय कपर्दिने। कपर्दिने पुलस्तये। पुलस्त
य इरिण्याय। इरिण्याय प्रपथ्याय। प्रपथ्याय व्रज्याय। प्रपथ्याये
ति प्रपथ्याय ५३ व्रज्याय गोष्ठ्याय। गोष्ठ्याय तल्प्याय। गोष्ठ्याये
ति गोः स्थाय। तल्प्याय गेह्याय। गेह्याय हृदय्याय। हृदय्याय नि

170

निवेष्याय। निवेष्याऽयकाट्याय। निवेष्यायेतिनि। वेष्याय। का

ट्याय गह्वरेष्ठाय। गह्वरेष्ठाय शुष्क्याय। गह्वरेस्थायेति गह्वरेऽस्थाय

धप शुष्क्याय हरित्याय। हरित्याय पांऽसव्याय। पांऽसव्याऽयरजस्या

य। रजस्याय। रजस्याय लोप्याय। लोप्यायोलप्याय। उलप्यायोर्व्या

य। ऊर्व्याय सूर्व्याय। सूर्व्याय पर्णाय। सूर्व्यायेति सु। ऊर्व्याय धप

पर्णाय पर्णशदाय। पर्णशदायोद्गुरमाणाय। पर्णशदायेति।

पर्ण। शदाय। उद्गुरमाणायाभिघ्नते। उद्गुरमाणायेत्युत्। गुर

माणाय। अभिघ्नतऽआखिदते। अभिघ्नतऽइत्यभि। घ्नते। आ

खिदते प्रखिदते। आखिदत इत्या। खिदते। प्रखिदतऽइषुकृ

द्भ्यः। प्रखिदतऽइति प्र। खिदते। इषुकृद्भ्यो धनुष्कृद्भ्यः। इषुकृ

से

भ्यः ऽइतीषुकृत्ऽभ्यः। धनुष्कृद्भ्यः किरिकेभ्यः। धनुःकृद्भ्यः ऽइति धनुःकृ
त्ऽभ्यः। किरिकेभ्यो देवानाम्। देवानाᳫं हृदयेभ्यः। हृदयेभ्यो विचि
न्वत्केभ्यः। विचिन्वत्केभ्यो विक्षिणत्केभ्यः। विचिन्वत्केभ्यऽइति विऽचि
न्वत्केभ्यः। विक्षिणत्केभ्यः। आनिर्हतेभ्यऽइत्यानिःऽहतेभ्यः ४८ द्रापे
अन्धसः। अन्धसस्पते। पते दरिद्र। दरिद्र नीललोहित। नीललोहितेति
नीललोहित। आसाम्प्रजानाम्। प्रजानामेषाम्। प्रजानामिति प्र
जानाम्। एषाम्पशूनाम्। पशूनाम्मा। मा भेः। भेर्म्मा। मा रोक्। ए
ऽषाम्। मो च। मोऽइति मो। च नः। नः किम्। किञ्चन। चनाममत्। आम
मदित्यामऽमत् ४९ इमा रुद्राय। रुद्राय तवसे। तवसे कपर्दिने। क
पर्दिने क्षयद्वीराय। क्षयद्वीराय प्र। क्षयद्वीरायेति क्षयत्ऽवीराय। वीरा

171

य । प्र भरामहे । भरामहे मतीः । मतीरिति मतीः । यथा शम् । शमसत् ।
असद्द्विपदे । द्विपदे चतुष्पदे । द्विपदऽइति द्वि । पदे । चतुष्पदे द्विश्वम् ।
चतुः पद इति चतुः पदे । विश्वम् पुष्टम् । पुष्टङ्ग्रामे । ग्रामे ऽअस्मिन् । अ-
स्मिन्ननातुरम् । अनातुरमित्यनातुरम् ४८ या । ते । रुद्र । रुद्र शि-
वा । शिवा तनूः । तनूः । शिवा । शिवा विश्वाहा । विश्वाहा भेषजी । भे-
षजीति भेषजी । शिवा रुतस्य । रुतस्य । रुतस्य भेषजी । भेषजी तन
या । तया नः । नो मृड । मृड जीवसे । जीवसऽइति जीवसे ४९ परि न-
नो रुद्रस्य । रुद्रस्य हेतिः । हेतिर्वृणक्तु । वृणक्तु परि । परि त्वेषस्य ।
त्वेषस्य दुर्मतिः । दुर्मतिरघायोः । दुर्मतिरिति दुः मतिः । अघा-
यो रित्यघयोः । अव स्थिरा । स्थिरा मघवद्भ्यः । मघवद्भ्यस्तनुष्व ।

से

मघवद्भ्यऽइतिमघवत्ऽभ्यः। नः। तनुषु। मीढ्वः। मीढ्वस्तोकाय। तोकायत
नयाय। तनयायमृड। मृडेतिमृड। ५ मीढुष्टमशिवतम। मीढुष्ट
मेतिमीढुः। तम। शिवतम। शिवः। शिवतमेतिशिव। तम। शिवः। नः। नः
सुमनाः। सुमनाभव। सुमनाऽइतिसु। मनाः। भवेतिभव। परमे। वृक्षे।
वृक्षेऽआयुधम्। आयुधंनिधाय। निधायकृत्तिम्। निधायेतिनि। धाय।
कृत्तिंवसानः। वसानऽआचर। आचर। चरपिनाकम्। पिनाकंबि
भ्रत्। बिभ्रदागहि। आगहि। गहीतिगहि ५। विकिरिद्रविलोहि
त। विकिरिद्रेतिविकिरिद्र। विलोहितनमः। विलोहितेतिवि। लो
हित। नमस्ते। तेऽअस्तु। अस्तुभगवः। भगवऽइतिभग। वः। यास्ते।
तेसहस्रम्। सहस्रंहेतयः। हेतयोऽन्यम्। अन्यमस्मत्। अस्म

172

९२

न्ति। निवपन्तु। वपन्तु तनाः। ताइनितनाः ५२ सहस्राणि। सहस्रशः। स
हस्रशो बाहोः। सहस्रशः इति सहस्रशः बाह्वोस्तव। तव हेतयः।
हेतयः इति हेतयः। तासामीशानः। ईशानो भगवः। भगवः पराचीना।
पराचीना मुखा। मुखाकृधि। कृधीति कृधि ५३ असंख्याता सहस्रा।
णि। असंख्यातेत्यसम्। ख्याता। सहस्राणि ये। ये रुद्राः। रुद्रा अधि।
अधि भूम्याम्। भूम्यामिति भूम्याम्। तेषां सहस्रयोजने। सहस्र
योजनेव। सहस्रयोजन इति सहस्र। योजने। अव धन्वानि। धन्
वानि तन्मसि। तन्मसीति तन्मसि ५४ अस्मिन्महति। महत्यर्णा
वे। अर्णवेन्तरिक्षे। अन्तरिक्षे भवाः। भवा अधि। अधीत्यधि ५५ नी
लग्रीवाः। शितिकंठाः। नीलग्रीवा इति नीलग्रीवाः। शितिकण्ठा

सं

दिवम्। शितिकण्ठाऽइतिशिति। कण्ठाः। दिवं रुद्राः वरुद्राऽउपश्रिताः।
उपश्रिताऽइत्युप। श्रिताः। पाताऽअधः। अधः क्षमाचराः। क्षमाचराऽइति
क्षमाचराः ५६ वृक्षेषु शष्पिञ्जराः। शष्पिञ्जरा नीलग्रीवाः। नीलग्री
वा विलोहिताः। नीलग्रीवाऽइतिनील। ग्रीवाः। विलोहिताऽइतिवि।
लोहिताः ५७ भूतानामधिपतयः। अधिपतयो विशिखासः। अधिप
तयऽइत्यधि। पतयः। विशिखासः कपर्दिनः। विशिखासऽइतिवि। शि
खासः। कपर्दिनऽइतिकपर्दिनः। ५८ पथाम्पथिरक्षयः। पथिरक्ष
यऐलबृदाः। पथिरक्षयऽइतिपथि। रक्षयः। ऐलबृदाऽआयुर्युधः।
आयुर्युधऽइत्यायुः। युधः ५९ तीर्थानि प्रचरन्ति। प्रचरन्ति सृकाह
स्ताः। प्रचरन्तीति प्र। चरन्ति। सृकाहस्ता निषङ्गिणः। सृकाहस्ताऽइ

173

तिसृकाः। हस्ताः निषङ्गिणः ऽइति निषङ्गिणः। अन्नेषु विविध्यन्ति। विवि
ध्यन्ति पात्रेषु। विविध्यन्तीतिवि। विध्यन्ति। पात्रेषु पिबतः। पिबतो जनान्।
जनानितिजनान्। ६१ य एतावन्तश्च। भूयाꣳसः। भूयाꣳसश्च। च दिशः।
दिशो रुद्राः। रुद्रा वितस्थिरे। वितस्थिरऽइतिवि। तस्थिरे ६२ नमोस्तु।
अस्तु रुद्रेभ्यः। रुद्रेभ्यो ये। ये दिवि। दिवि येषाम्। येषां वर्षम्। वर्षमिष
वः। इषवः ऽइतीषवः। तेभ्यो दश। दश प्राचीः। प्राचीर्द्दक्षिणाः। दक्षिणा प्र
तीचीः। प्रतीचीरुदीचीः। उदीचीरूर्द्ध्वाः। ऊर्द्ध्वाः ऽइत्यूर्द्ध्वाः। अन्तरिक्षे वातः।
वातः ऽइतिवातः। पृथिव्यामन्नम्। अन्नमित्यन्नम् ६३ इति वाजसने
यसंहितापदक्रमे षोडशोध्यायः १६ अश्मन्नूर्ज्जम्। ऊर्ज्जम्पर्व्व
ते। पर्व्वते शि। शिश्रियाणाम्। शिश्रियाणामद्भ्यः। अद्भ्य ऽओषधीभ्यः। अद्भ्य ऽ

सं

इत्यप । भ्यः । ओषधीभ्यो वनस्पतिभ्यः । वनस्पतिभ्यो अधि । वनस्पति
भ्य इति वनस्पतिऽभ्यः । अधि सम्भृतम् । सम्भृतं पयः । सम्भृतमिति सम्
ऽभृतम् । पयः इति पयः । तन्नः । न इषम् । इषमूर्ज्जम् । ऊर्ज्जं धत्त । धत्त म
रुतः । मरुतः संरराणाः । संरराणा इति अश्मन् । संरराणा इति
सम् । रराणाः । अश्मंस्ते । ते क्षुत् । क्षुन्मयि । मयि ते । त ऊर्क् । ऊर्ग्यम्
क । १ इमा मे । मे अग्ने । अग्न इष्टकाः । इष्टका धेनवः । धेनवः सन्तु ।
सन्त्वेका । एका च । च दश । दश शतम् । शतम् । शतं सहस्रम् । स
हस्रमयुतम् । अयुतन्नियुतम् । नियुतम्प्रयुतम् । नियुतमिति नि ।
युतम् । प्रयुतमर्बुदम् । प्रयुतमिति प्र । युतम् । अर्बुदन्न्यर्बुदम् । न्यर्बुदं
समुद्रः । न्यर्बुदमिति नि । अर्बुदम् । समुद्रो । मध्यम । मध्यमन्तः । अन्तः ।

174

परार्द्धः । परार्द्ध एताः । परार्द्धऽ इति परा ऽअर्द्धः । एताऽ अमुत्र । अमुत्रामुष्मि
न् । अमुष्मिल्लोके । लोकऽ इति लोके २ ऋतस्था स्थ । स्थ ऋतावृधः । ऋतावृ
धऽ ऋतस्थाः । ऋतवृधऽ इत्यृतावृधः । ऋतस्थास्थ । ऋतस्थाऽ इत्यृतस्थाः ।
स्थ ऋतावृधः । ऋतवृधऽ इत्यृतावृधः । घृतश्चुतो मधुश्चुतः । घृतश्चुतऽ
इति घृतश्चुतः । मधुश्चुतो विराजः । मधुश्चुतऽ इति मधुश्चुतः । विरा
जो नाम । विराजऽ इति विराजः । नाम कामदुघाः । कामदुघाऽ अक्षीयमाणाः
कामदुघाऽ इति कामदुघाः । अक्षीयमाणाऽ इत्यक्षीयमाणाः ३ स
मुद्रस्य त्वा । त्वावकया । अवकयाग्ने । अग्ने परि । परि व्ययामसि । व्ययाम
सीति व्ययामसि । पावको ऽ अस्मभ्यम् । अस्मभ्यꣳ शिवः । शिवो भव ।
भवेति भव । हिमस्य त्वा । त्वा जरायुणा । जरायुणेति जरायुणा ५

स

उपज्मन्। ज्मन्नुप। उपवेतसे। वेतसेऽव। अवतर। नदीषु। नदीष्वा। पत्या।
अग्ने पित्तम्। पित्तमपाम्। अपामसि। असि मण्डूकि। मण्डूकि ताभिः। ताभि
रा गहि। आ गहि। गहि सा। सेमम्। इमन्नः। नो यज्ञम्। यज्ञं पावकवर्णम्।
पावकवर्णऽशिवम्। पावकवर्णमिति पावक। वर्णम्। शिवं कृधि। कृधी
ति कृधि ५ अपामिदम्। इदन्न्ययनम्। न्ययनं समुद्रस्य। न्ययनमिति नि।
अयनम्। समुद्रस्य निवेशनम्। निवेशनमिति नि। वेशनम्। अन्यन्ते।
ते अस्मत्। अस्मत्तपन्तु। तपन्तु हेतयः। हेतयऽइति हेतयः ६ अग्नेपाक
पावक रोचिषा। रोचिषा मन्द्रया। मन्द्रया देव। देव जिह्वया। जिह्वयेति
जिह्वया। आ देवान्। देवान्वक्षि। वक्षि यक्षि। यक्षि च। चेति च ७
स नः। नः पावक। पावक दीदिवः। दीदिवोऽग्ने। दीदिवऽइति दी

175

दिवः। अग्नेदेवान्। देवाँ२ इह। इहावह। आवह। वहेतिवह। उपय
ज्ञम्। यज्ञꣳ हविः। हविश्च। चनः। नः इतिनः ८ पावकयायः। यश्चि
तयन्त्या। चितयन्त्याकृपा। कृपाक्षामन्। क्षामन्रुरुचे। रुरुचऽउषसः।
उषसोन। नभानुना। भानुनेति भानुना। तूर्वन्न। नयामन्। यामन्ने
तशस्य। एतशस्यनू। नूरणे। रणऽआयः। आयः। योघृणे। घृणेन। न
ततृषाणः। ततृषाणोऽअजरः। अजरऽइत्यजरः ९ नमस्ते। तेह
रसे। हरसेशोचिषे। शोचिषेनमः। नमस्तेतेऽअस्तु। अस्त्वर्चिषे।
अर्चिषऽइत्यर्चिषे १० नृषदेवेट्। नृसदऽइतिनृ। सदे। वेडप्सुषदे।
अप्सुषदेबर्हिषदे। अप्सुसदऽइत्यप्सु। सदे। बर्हिषदेवनसदे। बर्हि
सदऽइतिबर्हि। सदे। वनसदेस्वर्विदे। वनसदऽइतिवन। सदे। स

सं

ष्विद ऽ इति स्वः। विदे ॥११॥ ये देवाः। देवा देवानाम्। देवानां यज्ञियाः। य
ज्ञिया यज्ञियानाम्। यज्ञियानां ऽ संवत्सरीणम्। संवत्सरीणमुप। उप
भागम्। भागमासते। आसत इत्यासते। अहुतादो हविषः। अहुताद ऽ
इत्यहुत। अदः। हविषो यज्ञे। यज्ञे ऽ अस्मिन्। अस्मिन् त्स्वयम्। स्वयम्पि
बन्तु। पिबन्तु मधुनः। मधुनो घृतस्य। घृतस्येति घृतस्य ॥१२॥ ये देवाः।
देवा देवेषु। देवेष्वधि। अधि देवत्वम्। देवत्वमायन्। देवत्वमिति दे
वत्वम्। आयन्ये। ये ब्रह्मणः। ब्रह्मणः पुरएतारः। पुरऽएतारो अ
स्य। पुरएतार इति पुरः। एतारः। अस्यत्यस्य। येभ्यो न। न ऋते। ऋ
ते पवते। पवते धाम। धाम किम्। किञ्चन। चन न। न ते। ते दिवः। दि
वो न। न पृथिव्याः। पृथिव्या ऽ अधि। अधि ष्णुषु। ष्णुष्विति ष्णुषु ॥१३॥

176

१२९

प्राणदा ऽ अपानदाः । प्राणदा ऽ इति प्राणदाः । अपानदाव्यान।दाः ।
व्यानदावर्चोदाः । व्यानदा ऽ इति व्यान।दाः । वर्चोदावरिवोदाः । वर्चो
इति वर्च्चः।दाः । वरिवोदा ऽ इति वरिवः।दाः १४ अग्निस्तिग्मेना तिग्मेन
शोचिषा । शोचिषायासत् । यासद्विश्वम् । विश्वान्नि । न्यत्रिणम् । अत्रि
ग्नि॰ णमित्यत्रिणम् । अग्निर्नः । नोवनते । वनते रयिम् । रयिमिति रयिम् १५
य ऽ इमा । इमा विश्वा । विश्वा भुवनानि । भुवनानि जुह्वत् । जुह्वदृषिः ।
ऋषिर्होता । होता नि । न्यसीदत् । असीदत्पिता । पिता नः । नः ऽ इति नः ।
सः ऽ आशिषा । आशिषा द्रविणम् । आशिषेत्या । शिषा । द्रविणा । मिच्छ
मानः । इच्छमानः । प्रथमच्छत् । प्रथमच्छदवरान् । प्रथमच्छदिति प्र
थम।छत् । अवरा २ ॥ अविवेश । आविवेश । विवेशेति विवेश १६

सं

किं स्वित्। स्विदासीत्। आसीदधिष्ठानम्। अधिष्ठानमारम्भणम्। अधिष्ठानमित्यधिऽस्थानम्। आरम्भणं कतमत्। आरम्भणमित्यारम्भणम्। कतमत्स्वित्। स्वित्कथा। कथासीत्। आसीदित्यासीत्। यतो भूमिम्। भूमिं जनयन्। जनयन्विश्वकर्मा। विश्वकर्मा वि। विश्वकर्मेति विश्वऽकर्मा। वि द्याम्। द्यामौर्णोत्। और्णोन्महिना। महिना विश्वचक्षाः। विश्वचक्षा इति विश्वऽचक्षाः। १९ विश्वतश्चक्षुरुत। विश्वतश्चक्षुरिति विश्वतः चक्षुः। उत विश्वतोमुखः। विश्वतोमुखो बाहुः। विश्वतोमुख इति विश्वतःऽमुखः। विश्वतोबाहुरुत। विश्वतोमुखो बाहुः। विश्वतोबाहुरिति विश्वतः। बाहुः। उत विश्वतस्पात्। विश्वतस्पादिति विश्वतः। पात्। सम्बाहुभ्याम्। बाहुभ्यां धमति। बाहुभ्यामिति बाहुऽभ्याम्। धम

177

२०

तिसम्। सम्पतत्रैः। पतत्रैर्द्यावाभूमि। द्यावाभूमीजनयन्। द्यावाभूमीऽ
इतिद्यावाभूमी। जनयन्देवः। देवऽएकः। एकऽइत्येकः १८ किꣳस्वित्।
स्विद्वनम्। वनङ्कः। कऽउसः। उँऽइत्यूँ। सवृक्षः। वृक्षऽआस। आसयतः।
यतोद्यावापृथिवी। द्यावापृथिवीनिष्टतक्षुः। द्यावापृथिवीऽइतिद्या
वापृथिवी। निष्टतक्षुरितिनिः। ततक्षुः। मनीषिणोमनसा। मन
सापृच्छत। पृच्छतेत्। इदुतत्। उँऽइत्यूँ। तद्यत्। यदध्यतिष्ठत्। अध्यति
ष्ठद्भुवनानि। अध्यतिष्ठदित्यधि। अतिष्ठत्। भुवनानिधारयन्। धा
रयन्नितिधारयन् १९ यातेते। तेधामा। नि। धामानिपरमाणि। परमा
णियाः। यावमा। अवमाया। यामध्यमा। मध्यमाविश्वकर्मन्। वि
श्वकर्मन्नुत। विश्वकर्मन्नितिविश्व। कर्मन्। उतमा। इमेतीमा।

सं

भिन्ता सविज्ञः । सविज्ञः । सविज्ञो हविर्षि । सविज्ञः इति सऽविज्ञः ।
हविर्विषि स्वधावः । स्वधावः स्वयम् । स्वधावः इति स्वधाऽवः । स्वयं यजस्व ।
यजस्व तन्वम् । तन्वं वृधावः स्वयम् । स्वधावः इति स्वधाऽवः । स्वयं यज
स्व । यजस्व तन्वम् । तन्वं वृधानः । वृधानः इति वृधानः २ विश्वकर्मन् ह
विषा । विश्वकर्मन्निति विश्व । कर्मन् । हविषा वावृधानः । वावृधानः स्वय
यम् । वावृधानः इति वावृधानः । स्वयं यजस्व । यजस्व पृथिवीम् । पृथिवीमुत ।
उत द्याम् । द्यामिति द्याम् । मुह्यन्त्वन्ये । अन्ये अभितः । अभितः सपत्नाः ।
सपत्ना इह । सपत्ना इति सऽपत्नाः । इहास्माकम् । अस्माकं मघवा ।
मघवा सूरिः । मघवेति मघऽवा । सूरिरस्तु । अस्त्वित्यस्तु २१ चक्षुषः
क । तेषामिष्टानि । इष्टानि सम् । समिषा । इषा मदन्ति । मदन्ति यत्र । य

178

आ सप्तऋषीन्। सप्तऽऋषीन् परः। सप्तऽऋषीनिति सप्त। ऋषीन्। परः
एकम्। एकमाहुः। आहुरित्याहुः ॥ २३ ॥ यो नः। नः पिता। पिता जनिता।
जनिता यः। यो विधाता। धामानि। विधाता धामानि। विधातेति विऽधा
ता। धामानि वेद। वेद भुवनानि। भुवनानि विश्वा। विश्वेति विश्वा। यो
देवानाम्। देवानां नामधाः। नामधा एकः। नामधा इति नामऽधाः।
एक एव। एव तम्। तं सम्प्रश्नम्। सम्प्रश्नं भुवना। सम्प्रश्नमिति सम्
ऽप्रश्नम्। भुवना यन्ति। यन्त्यन्या। अन्येत्यन्या ॥ २४ ॥ त आयजन्त।
आयजन्त द्रविणम्। द्रविणं सम्। सम् अस्मै। अस्मा ऋषयः।
ऋषयः पूर्वे। पूर्वे जरितारः। जरितारो न। न भूना। भूनेति भूना। असू
र्ते सूर्ते। सूर्ते रजसि। रजसि निषत्ते। निषत्ते ये। निसत्त इति निऽसत्ते।

सं

ये भूतानि । भूतानि समकृण्वन् । समकृण्वन्निमानि । समकृण्वन्निति
सम् । अकृण्वन् । इमानीतीमानि २५ परो दिवा । दिवा परः । पर एना ।
एना पृथिव्याः । पृथिव्या परः । परो देवेभिः । देवेभिरसुरैः । असुरैर्य
त् । यदस्ति । अस्ति कस्वित् । कस्विद्गर्भम् । गर्भं प्रथमम् । प्रथम
न्दध्रे । दध्र आपः । आपो यत्र । यत्र देवाः । देवाः समपश्यन्त । समप
श्यन्त पूर्वे । समपश्यन्तेति सम् । अपश्यन्त । पूर्वे इति पूर्वे २६ त
मित् । इत्समगच्छन्त । समगच्छन्त विश्वे । समगच्छन्तेति सम् । अग
च्छन्त । विश्वे इति विश्वे । अजस्य नाभौ । नाभावधि । अध्येकम् ।
एकमर्पितम् । अर्पितं यस्मिन् । यस्मिन्विश्वानि । विश्वानि भु
वनानि । भुवनानि तस्थुः । तस्थुरिति तस्थुः २७ न तम् । न वि

189

दाथविदापयः। यस्मा। स्माजजाना। जजानाण्वत्। अण्वसूक्ष्मा
कम्। सूक्ष्माकमन्तरम्। अन्तरम्बभूव। बभूवेतिबभूव। निहृवे
णश्राहृताः। श्राहृताजल्प्या। जल्प्याच। चासत्तपः। असत्तपऽउक्क
णसः। असत्तपऽइत्यसत्तऽतपः। उक्कणासश्चरन्ति। उक्कणासऽइत्यु
क्कऽणासः। चरन्तीतिचरन्ति २८ विश्वकर्म्माहि। विश्वकर्मेति
विश्वऽकर्म्मा। ह्यजनिष्ट। अजनिष्टदेवः। देवऽआत्। आदित्। इद्गन्ध
र्वः। गंधर्वोऽअभवत्। अभवद्द्वितीयः। द्वितीयऽइतिद्वितीयः। तृती
यः पिता। पिताजनिता। जनिताजनितौषधीनाम्। ओषधीनामपाम्। अपा
म्गर्भम्। गर्भंव्यदधात्। व्यदधात्पुरुत्रा। पुरुत्रेतिपुरुऽत्रा २९
आशुः शिशानः। शिशानोवृषभः। वृषभोन। नभीमः। भीमोघ

सं:

180

नाघनः। घनाघनः क्षोभणः। क्षोभणश्चर्षणीनाम्। चर्षणीनामिति
चर्षणीनाम्। संक्रन्दनोऽनिमिषः। संक्रन्दन इति सम्। क्रन्दनः। अ
निमिष एकवीरः। अनिमिष इत्यनि। मिषः। एकवीरः शतम्।
एकवीर इत्येक। वीरः। शतꣳ सेनाः। सेना अजयत्। अजयत्सा
कम्। साकमिन्द्रः। इन्द्र इतीन्द्रः ३ संक्रन्दनेनानिमिषेण। संक्रन्द
नेनेति सम्। क्रन्दनेन। अनिमिषेण जिष्णुना। अनिमिषेणेत्यनि।
मिषेण। जिष्णुना युत्कारेण। युत्कारेण दुश्च्यवनेन। युत्कारेणेति युत्।
कारेण। दुश्च्यवनेन धृष्णुना। दुश्च्यवनेनेति दुः। च्यवनेन। युत्कारे धृष्णुने
ति धृष्णुना। तदिन्द्रेण जय। जयत तत्सहध्वम्। सहध्वं युधः। युधो नरः।
नर इषुहस्तेन। इषुहस्तेन वृष्णा। इषुहस्तेनेतीषु। हस्तेन। वृष्णेति वृ

स्मा ३। सऽइषुहस्तैः। इषुहस्तैः सः। इषुहस्तैरितीषु। हस्तैः। सनिषङ्गिभिः
निषङ्गिभिर्वशी। निषङ्गिभिरितिनिषङ्गिभिः। वशीसꣳस्रष्टा। सꣳस्रष्टासः।
सꣳस्रष्टेतिसम्। स्रष्टा। सयुधः। युधऽइन्द्रः। इन्द्रोगणेन। गणेनेतिग
णेन। सꣳसृष्टजित्सोमपाः। सꣳसृष्टजिदितिसꣳसृष्टऽजित्। सोमपाबा
हुशर्द्धी। सोमपाऽइतिसोमऽपाः। बाहुशर्द्ध्युग्रधन्वा। बाहुशर्द्धीतिबा
हुऽशर्द्धी। उग्रधन्वाप्रतिहिताभिः। उग्रधन्वेत्युग्र। धन्वा। प्रतिहिता
भिरस्ता। प्रतिहिताभिरितिप्रति। हिताभिः। अस्तेत्यस्ता ३२ बृहस्पते
परि। परिदीय। दीयारथेन। रथेनरक्षोहा। रक्षोहामित्रान्। रक्षोहेति
रक्षः। हा। अमित्रान्२॥ पबाधमानः। अपबाधमानऽइत्यप। बाधमा
नः। प्रभञ्जन्त्सेनाः। प्रभञ्जन्नितिप्र। भञ्जन्। सेनाः प्रमृणाः। प्रमृणो

सं

181

युधा। अमित्राः इति अमित्राः। युधासपन्। जयन्नस्माकम्। अस्माकमेधि।
पद्माविता। अविता रथानाम्। रथानामिति रथानाम्। २२ बलविज्ञायस्थ
विरः। बलविज्ञायः इति बल। विज्ञायः। स्थविरः प्रवीरः। प्रवीरः सह
स्वान्। प्रवीर इति प्र। वीरः। सहस्वान्वाजी। वाजी सहमानः। सहमान
उग्रः। उग्र इत्युग्रः। अभिवीरो अभिसत्वा। अभिवीर इत्यभि। वीरः। अ
भिसत्वा सहोजाः। अभिसत्वेत्यभि। सत्वा सहोजाः। जैत्रम्। सहोजा इति स
हः। जाः। जैत्रमिन्द्र। इन्द्र रथम्। रथमातिष्ठ। आतिष्ठ। तिष्ठ गोवित्। गो
विदिति गो। वित्। २४ गोत्रभिदङ्गोविदम्। गोत्रभिदमिति गोत्र। भिद
म्। गोविदं वज्रबाहुम्। गोविदमिति गो। विदम्। वज्रबाहुं जयन्त
म्। वज्रबाहुमिति वज्र। बाहुम्। जयन्तमज्म। अज्म प्रमृणन्तम्।

प्रमृणन्नोजसा। प्रमृणन्निति प्र। मृणन्। ओजसेत्योजसा। इमꣳ
सजाताः। सजाता अनु। सजाता इति स। जाताः। अनु वीरयध्वम्। वीर
यध्वमिन्द्रम्। इन्द्रꣳ सखायः। सखायोऽनु। अनु सम्। सꣳ रभध्वम्। रभध्व
मिति रभध्वम् ३५ अभि गोत्राणि। गोत्राणि सहसा। सहसा गाहमानः।
गाहमानोऽदयः। अदयो वीरः। वीरः शतमन्युः। शतमन्युरिन्द्रः। शतमन्यु
रिति शत। मन्युः। इन्द्रः इतीन्द्रः। दुश्च्यवनः पृतनाषाट्। दुश्च्यवनऽइति दुः।
च्यवनः। पृतनाषाडयुध्यः। अयुध्योऽस्माकम्। अस्माकꣳ सेनाः। सेनाऽअ
वतु। अवतु प्र। प्र युत्सु। युत्स्विति युत्। सु ३६ इन्द्रऽआसाम्। आसां नेता।
नेता बृहस्पतिः। बृहस्पतिर्दक्षिणा। दक्षिणा यज्ञः। यज्ञः पुरः। पुरऽए
तु। एतु सोमः। सोमऽइति सोमः। देवसेनानामभिभञ्जतीनाम्। देवसे

सं

नानामितिदेव।सेनानाम्।अभिभञ्जतीनाञ्जयन्तीनाम्।अभिभञ्जती
नामित्यभिभञ्जतीनाम्।जयन्तीनाम्मरुतः।मरुतोयन्तु।यन्त्वग्रम्।
अग्रमित्यग्रम् १७ इन्द्रस्यवृष्णः।वृष्णोवरुणस्य।वरुणस्यराज्ञः।
राज्ञः आदित्यानाम्।आदित्यानाम्मरुताम्।मरुताँशर्द्धः।शर्द्धः उ
ग्रम्।उग्रमित्युग्रम्।महामनसाम्भुवनच्यवानाम्।महामनसामि
तिमहा।मनसाम्।भुवनच्यवानाङ्घोषः भुवनच्यवानामितिभुव
न।च्यवानाम्।घोषोदेवानाम्।देवानाञ्जयताम्।जयतामुत्।उदस्था
त्।अस्थादित्यस्थात् १८ उद्धर्षयाहर्षयमघवन्।मघवन्नायुधा
नि।मघवन्नितिमघ।वन्।आयुधान्युत्।उत्सत्वनाम्।सत्वना
म्मामकानाम्।मामकानाम्मनाँसि।मनाँसीतिमनाँसि।उ

182

१८

वृत्रहन्। वृत्रहन्वाजिनाम्। वृत्रहन्निति वृत्रऽहन्। वाजिनां वाजिना
नि। वाजिनान्युत्। उद्रथानाम्। रथानाञ्जयताम्। जयतां यन्तु। यन्तु घो
षाः। घोषा इति घोषाः॥ १९ अस्माकमिन्द्रः। इन्द्रः समृतेषु। समृतेषु ध्वजे
षु। समृतेष्विति सम्ऽऋतेषु। ध्वजेष्वस्माकम्। अस्माकं याः। याऽइष
वः। इषवस्ताः। ता जयन्तु। जयन्त्विति जयन्तु। अस्माकं वीराः। वी
रा उत्तरे। उत्तरे भवन्तु। उत्तर इत्युत्ऽतरे। भवन्त्वस्मान्। अस्मा२। उ
देवाः। ॐ अवत। देवाऽअवन्तु। अवता हवेषु। हवेष्विति हवेषु ॥ २०॥
अमीषाञ्चित्तम्। चित्तम्प्रतिलोभयन्ती। प्रतिलोभयन्ती गृहाण। प्र
तिलोभयन्तीति प्रति। लोभयन्ती। गृहाणाङ्गानि। अङ्गान्यप्वे। अ
प्वे परा। परेहि। इहीनीहि। अभि प्र। प्रहि। इहिभिः। निर्दह। दहहृ

सं

183

स्या।हृत्सुशोकैः।हृत्स्वितिहृत्ऽसु।शोकैरन्धेन।अन्धेनामित्राः।अमित्रा
स्तमसा।तमसासचन्ताम्।सचन्तामितिसचन्ताम्॥४। अवसृष्टापरा।अव
सृष्टेत्यव।सृष्टा।परापत।पतशरव्ये।शरव्येब्रह्मसंशिते।ब्रह्मसं
शितइतिब्रह्म।संऽशिते।गच्छामित्रान्।अमित्रान्प्र।प्रपद्यस्व।पद्य
स्वमा।मामीषाम्।अमीषाङ्कम्।कञ्चन।चनोत्।उच्छिषः।शिषइ
तिशिषः॥४२॥ प्रेत।इताजयत।जयतानरः।नरइन्द्रः।इन्द्रोवः।वः
शर्म।शर्मयच्छतु।यच्छत्वितियच्छतु।उग्रावः।वःसन्तु।सन्तुबा
हवः।बाहवोनाधृष्याः।अनाधृष्यायथा।यथासथ।असथेत्यसथ।
असौयायासेना।सेनामरुतः।मरुतःपरेषाम्।परेषामभि।अभ्ये
ति।एतिनः।नओजसा।ओजसास्पर्द्धमाना।स्पर्द्धमानेतिस्प

र्द्धमाना । तां गूहत । गूहत तमसा । तमसापव्रतेन । अपव्रतेन यथा ।
अपव्रतेनेत्यप । व्रतेन । यथामी । अमीऽअन्यः । अमी इत्यमी । अन्योऽअ
न्यम् । अन्यन्न । नजानन् । जानन्निति जानन् ४४ यत्र बाणाः । बाणाः
सम्पतन्ति । सम्पतन्ति कुमाराः । सम्पतन्तीति सम् । पतन्ति । कुमारा
विशिखाऽइव । विशिखाऽइवेति विशिखाः । इव । नत्रः । नऽइन्द्रः ।
इन्द्रो बृहस्पतिः । बृहस्पतिरदितिः । अदितिः शर्म्म । शर्म्म यच्छतु ।
यच्छतु विश्वाहा । विश्वाहेति विश्वाहा शर्म्म । शर्म्म यच्छतु । यच्छत्विति यच्छतु ४५
मर्म्माणि ते । ते वर्म्मणा । वर्म्मणा छादयामि । छादयामि सोमः । सोम
स्त्वा । त्वा राजा । राजामृतेन । अमृतेनानु । अनु वस्ताम् । वस्तामिति व
स्ताम् । उरोर्वरीयः । वरीयो वरुणः । वरुणस्ते । ते कृणोतु । कृणो

से

तज्जयन्तम्। जयन्तं त्वा। त्वानु। अनु देवाः। देवा मदन्तु। मदन्त्विति मदन्तु ४९
उदेनम्। एनमुत्तराम्। उत्तरां नय। उत्तरामित्युत्तराम्। नय। नयाग्ने। अग्ने घृते
ना घृतेनाहुत। आहुतेत्याहुत। रायस्पोषेण। पोषेण सम्। सं सृज। सृ
ज प्रजया। प्रजया च। प्रजयेति प्रजया। च बहुम्। बहुं कृधि। कृधीति कृ
धि। ५० इन्द्रेमम्। इमम्प्रतराम्। प्रतरां नय। प्रतरामिति प्रतराम्। नय स
जातानाम्। सजातानामसत्। सजातानामिति स। जातानाम्। सद्व
शी। वशीति वशी। समेनम्। एनं वर्चसा। वर्चसा सृज। सृज देवाना
म्। देवानां भागदाः। भागदाः। भागदा असत्। भागदा इति भा
गदाः। असदित्यसत्। ५१ यस्य कुर्मः। कुर्मो गृहे। गृहे हविः। ह
विस्तम्। तमग्ने। अग्ने वर्द्धय। वर्द्धया त्वम्। त्वमिति त्वम्। न तस्मै दे

184

वाः। देवाः ऽअपि। अपि ऽअवन्। अवन यम्। अयपस्य। च ब्रह्मणः। ब्रह्म

णस्पतिः। पतिरिति पतिः ॥४५॥ पंच दिशः। दिशो देवीः। देवीर्यज्ञम्।

यज्ञमवन्तु। अवन्तु देवीः। देवीरपा। अपामतिम्। अमतिं दुर्मति

म्। दुर्मतिं बाधमानाः। दुर्मतिमिति दुः ऽमतिम्। बाधमानाः ऽर

ति बाधमानाः। रायस्पोषे। पोषे यज्ञपतिम्। यज्ञपतिमाभजन्तीः।

यज्ञपतिमिति यज्ञ ऽपतिम्। आभजन्ती रायः। आभजन्तीरित्या ऽभ

जन्तीः। रायस्पोषे। पोषे ऽअधि। अधि यज्ञः। यज्ञो ऽअस्थात्। अस्था

दित्यस्थात् ॥५॥ समिद्धे ऽअग्ना। समिद्ध इति सम्। इद्धे। अग्नावधि। अ

धि मामहानः। मामहान उक्थपत्रः। ममहान इति मामहानः। उक्थ

पत्र ऽईड्यः। उक्थपत्र इत्युक्थ ऽपत्रः। ईड्यो गृभीतः। गृभीत इति

सं

गृभीतः। तमस्मिन्। अस्मिन्परिगृह्य। परिगृह्यायजन्त। परिगृह्येति
परि। गृह्य। अयजन्तोर्ज्जाः। ऊर्ज्जापतन्। यपतत्तम्। पतत्तमपतन्। अयजन्त
देवाः। देवा इति देवाः ५। देह्याय पञ्चे। पञ्चेजोष्टे। योष्टे देवश्रीः। दे
वश्रीः श्रीमनाः। देवश्रीरितिदेव। श्रीः। श्रीमनाः शतपयाः। श्रीम
नाः इति श्री। मनाः। शतपयाः इति शत। पयाः। परिगृह्य देवाः। परि
गृह्येति परि। गृह्य। देवा पत्तम्। पत्तमायन्। आयन्देवाः। देवा देवेभ्यः।
देवेभ्यो ऽयर्पन्तः। अयर्पन्ते ऽग्नवुः। अग्नवुरित्यस्युः ५२ वीतं हविः।
हविः शमितम्। शमितं शमिता। शमियजध्यै। यजध्यै तुरीयः। तु
रीयो यज्ञः। यज्ञो यत्र। यत्र हव्यम्। हव्यमेति। एतीत्येति। ततो वाकाः।
वाका ऽज्याषः। आशिषो नः। आशिष इत्या। शिषः। नो जुषन्ताम्।

१८५

185

त्रुघ्नतामितित्रुघ्नताम् ५२ सूर्य्यरश्मिर्हरिकेशः। सूर्य्यरश्मिरिति
सूर्य्य। रश्मिः। हरिशः पुरस्तात्। हरिकेशऽइति हरि। केशः। पुरस्ता
त्सविता। सविता ज्योतिरुदयान्। उदयान्। अपा। अजस्रम्। अजस्रमि
त्यजस्रम्। तस्य पूषा। पूषा प्रसवे। प्रसवे याति। प्रसवऽइति प्रसवे।
याति विद्वान्। विद्वान्त्सम्पश्यन्। सम्पश्यन्विश्वा। सम्पश्यन्निति स
म्। पश्यन्। विश्वा भुवनानि। भुवनानि गोपाः। गोपाऽइति गोपाः ५४
विमान एषः। विमानऽइति वि। मानः। एष दिवः। दिवो मध्ये। मध्यऽ
आस्ते। आस्तऽआपप्रिवान्। आपप्रिवान्रोदसी। आपप्रिवानित्याप
प्रिवान्। रोदसीऽअन्तरिक्षम्। रोदसीऽइति रोदसी। अन्तरिक्षमि
त्यन्तरिक्षम्। स विश्वाचीः। विश्वाचीरभि। अभि चष्टे चष्टे घृताचीः।

स

घृताचीरन्तरा। अन्तरा पूर्वम्। पूर्वमपरम्। अपरञ्च। चकेतः। केतमिति
केतम्। ५५। उत्तानमहः समाहोः। अरुणाः। अरुणाः सुपर्णाः। सुपर्णाः
पूर्वस्य। सुपर्णा इति सु। पर्णाः। पूर्वस्य योनिम्। योनिस्थितः। पिता विवे
शा। अग्रा विश। विवेशेति विवेश। मध्ये दिवः। दिवो निहितः। निहितः।
पृश्निः। निहित इति नि। हितः। पृश्निरश्मा। अश्मा वि। विचक्रमे। च
क्रमे रजसः। रजसस्पाति। पात्यन्तौ। अन्ता विद्यन्तौ ५८ देवकृद्यन्तः दे
वहूतिनिदेवा। कः। यन्तः। अच। आच। चववतन। वन्तनस्तुन्नहूः। सु
न्नहू यन्तः। सुन्नहूरिति सुन्न। हूः। यन्तः। आच। आच। चववतन्।
चवतादिति ववतन्। यन्तदग्निः। अग्निर्देवः। देवो देवान्। देवा २॥
आच। आच। चववतन्। ववतादिति ववतन् ५७ वाजस्यमा। माप्रसवः।

186

प्रसव ऽउद्ग्राभेण। प्रसव ऽइति प्रसवः। उद्ग्राभेणोत्। उद्ग्राभेणेत्युत्।
ग्राभेण। उदग्रभीत्। अग्रभीदित्यग्रभीत्। अधा सपत्नान्। सपत्ना
निन्द्रः। सपत्नानिति सपत्नान्। इन्द्रो मे। मे निग्राभेण। निग्राभेणाध
रान्। निग्राभेणेति नि। ग्राभेण। अधरा ऽअकः। अकरित्यकः ५८ उद्
ग्राभञ्च। उद्ग्राभमित्युत्। ग्राभम्। च निग्राभम्। निग्राभञ्च। निग्राभमिति नि
सपत्नान्। इन्द्राग्नी मे। इन्द्राग्नी ऽइतीन्द्राग्नी। मे विषूचीनान्। विषूचीना
न्। व्यस्यताम्। अस्यतामित्यस्यताम्। ५९ क्रमध्वमग्निना। अग्निना ना
कम्। नाकमुख्यम्। उख्य हस्तेषु। हस्तेषु बिभ्रतः। बिभ्रत ऽइति बि
भ्रतः। दिवस्पृष्ठम्। पृष्ठं स्वः। स्वर्गत्वा। गत्वा मिश्राः। मिश्रा दे
वेभिः। देवेभिराध्वम्। आध्वमित्याध्वम् ६० प्राचीमनु। अनु प्रदिशम्।

सं

187

प्रदिशम्। प्रदिशमितिप्रदिशम्। प्रेहि। इहि। विद्वान्। विद्वानग्नेः। अ
ग्नेऽअग्नेपुरोऽअग्निः। पुरोऽअग्निर्भव। पुरोऽअग्निरितिपुरः। अग्निः।
भवेह। इहेतीह। विश्वाआशाः। आशादीद्यानः। दीद्यानोवि। विभा
हि। माहूर्जम्। ऊर्जन्नः। नोधेहि। धेहिद्विपदे। द्विपदेचतुष्पदे।
द्विपदऽइतिद्विपा। चतुःपदऽइतिचतुःपदे ६२ पृथिव्याअहम्। अ
हमुत्। उदन्तरिक्षम्। अन्तरिक्षमारुहम्। आरुहम्। आरुहमन्त
रिक्षात्। अन्तरिक्षाद्दिवम् दिवमारुहम् अरुहम्। अरुहमित्यहं
दिवोनाकस्य। नाकस्यपृष्ठात् पृष्ठात्स्वः। स्वर्ज्योतिः। ज्योति
रगाम्। अगामहम्। अहमित्यहं ६२ स्वर्यन्तः। यन्तोन। नाप।
अपेक्षन्ते। ईक्षन्तआद्याम्। आद्याम् याऽ रोहन्ति। रोहन्तिरो

दसी। रोदसीऽइति रोदसी। यज्ञये। येभिर्विश्वतोधारम्। विश्वतोधा
रꣳ स्वविद्वांꣳसः। विश्वतोधारमिति विश्वतः। धारम्। स्वविद्वांꣳ
सो वितेनिरे। स्वविद्वांꣳसऽइति स्व। विद्वांꣳसः। वितेनिरऽइति वि।
तेनिरे ९३ अग्नेप्रेहि। प्रेहि प्रथमः। प्रथमो देवयताम्। देवय
तां चक्षुः। देवयतामिति देव। यताम्। चक्षुर्देवानाम्। देवानामु
त। उत मर्त्यानाम्। मर्त्यानामिति मर्त्यानाम्। इयक्षमाण भृगुभिः।
भृगुभिः। सजोषाः भृगुभिरिति भृगुभिः। सजोषाः स्वः। सजोषाः
इति यजमानानाम्। जोषाः। स्वर्यन्तु। यन्तु यजमानाः स्वस्ति। स्व
स्तीस्वस्ति ९४ अग्नेति सहस्त्वा दा। सहस्त्वा दा शतमर्हन्। सह
स्त्वा देति सहस्त्वा। अन्तया मर्हं ऋतम्। शतमर्हं इति शत। मर्हं

सं

नु। शतन्ते। तेप्राणाः। प्राणाःसहस्रम्। सहस्रंव्यानाः। व्याना
इतिवि। आन्यः। त्वं८ साहस्रस्य। साहस्रस्यरायः। रायऽईशिषे।
ईशिषेतस्मै। तस्मैते। तेविधेम। विधेमवाजाय। वाजायस्वाहा।
स्वाहेतिस्वाहा ५५ पृष्ठेपृथिव्याः। पृथिव्याःसीद। सीदेतिसीद
भासान्तरिक्षम्। अन्तरिक्षमापृण। आपृण। पृणज्योतिषा। ज्यो
तिषादिवम्। दिवमुत्। उत्तभान। स्तभानतेजसा। तेजसादिशः।
दिशउत्। उद्दृंह। दृंहेतिदृंह ५६ आजुह्वानःसुप्रती
कः। आजुह्वानइत्या। जुह्वानः। सुप्रतीकःपुरस्तात्। सु
प्रतीकऽइतिसु। प्रतीकः। पुरस्तादग्ने। अग्नेस्वम्। स्वंयो
निम्। योनिमासीद। आसीद। सीदसाधुया। साधुयेतिसाधु

188

नाꣳ सवितुः। सवितुर्वरेण्यस्य। वरेण्यस्य चित्राम्। चित्रामा। आहम्।

आहम्। अहं वृणे। वृणे सुमतिम्। सुमतिं विश्वजन्याम्। सुमतिमिति

सु। मतिम्। विश्वजन्यामिति विश्व। जन्याम्। यामस्य। अस्य कण्वः। कण्वो

अदुहत्। अदुहत्प्रपीनाम्। प्रपीनाꣳ सहस्रधाराम्। प्रपीनामिति

प्र। पीनाम्। सहस्रधारां पयसा। सहस्रधारामिति सहस्र। धाराम्।

पयसा महीम्। महीं गाम्। गामिति गाम् ९८ विधेम ते। ते परमे।

परमे। परमे जन्मन्। जन्मन्नग्ने। अग्ने विधेम। विधेम स्तोमैः। स्तोमैर

वरे। अवरे सधस्थे। सधस्थ इति सध। स्थे। यस्माद्योनेः। योनेरुदारि

थ। उदारिथा यजे। उदारिथेत्युत्। आरिथ। यजे तम्। तं प्र। प्र त्वे। त्वे

हवीꣳषि। त्वे इति त्वे। हवीꣳषि जुहुरे। जुहुरे समिद्धे। समिद्ध इति

मं

189

स्त्वा। इद्धे ७६ प्रेद्धोऽअग्ने। प्रेद्धऽइति प्र। इद्धः। अग्ने दीदिहि। दीदिहि

पुरः। पुरो नः। नोऽजस्रया। अजस्रया सूर्म्या। सूर्म्या यविष्ठ। यवि

ष्ठेति यविष्ठ। त्वां शश्वन्तः। शश्वन्तऽउप। उप यन्ति। यन्ति वाजाः।

वाजाऽइति वाजाः ७७ चित्तिं जुहोमि। जुहोमि मनसा। मनसा घृतेन।

घृतेन यथा। यथा देवाः। देवाऽइह। इहागमन्। आगमन्वीतिहोत्राः

आगमन्नित्याऽगमन्। वीतिहोत्राऽऋतावृधः। वीतिहोत्राऽइति

वीति। होत्राः। ऋतावृधऽइत्यृत। वृधः। पत्ये विश्वस्य। विश्वस्य भूम

नः। भूमनो जुहोमि। जुहोमि विश्वकर्मणे। विश्वकर्मणे विश्वा

हा। विश्वकर्मणऽइति विश्व। कर्मणे। विश्वाहादाभ्यम्। अदा

भ्यं हविः। हविरिति हविः ७८ समस्ते। तेऽअग्ने। अग्ने समिधः

१८

समिधो जिह्वाः। समिध ऽ इति सम्। इधः। जिह्वा ऽ ऋषयः। ऋषयो

धाम। धाम प्रियाणि। प्रियाणीति प्रियाणि। होत्राः। सप्तधा। सप्त

धा त्वा। त्वा यजन्ति। यजन्ति योनीः। योनीरा पृणस्व। आ पृणस्व। पृ

णस्व घृतेन। घृतेन स्वाहा। स्वाहेति स्वाहा ७९ शुक्रज्योतिश्च। शुक्र

ज्योतिरिति शुक्र। ज्योतिः। चचित्रज्योतिः चित्रज्योति सत्यज्योतिः।

चित्रज्योतिरिति चित्र। ज्योतिः। सत्यऽज्योतिऽर्ज्योतिष्मान्। सत्य

ज्योतिरिति सत्य। ज्योतिः। ज्योतिष्मानिति ज्योतिष्मान्। शुक्र ऽ ऋ

तपाः। ऋतपा ऽ अत्यꣳहाः। ऋतपा ऽ इत्यृत। पाः। अत्यꣳहा ऽ इ

त्यति। अꣳहाः ८० ईदृङ्न्यादृङ्। अन्यादृङ्सदृङ्। सदृङ् प्रतिसदृ

से

ङ्। सदृङ्ङिति स। दृङ्। प्रतिसदृङ्ङिति प्रति। सदृङ्। मितः सम्मितः।
सम्मितः सभराः। सम्मितऽइति सम्। मितः। सभराऽइति स। भराः ७४
ऋतः। सत्यो ध्रुवः। ध्रुवो धरुणः। धरुणऽइति धरुणः। धर्त्ता विधर्त्ता।
विधर्त्ता विधारयः। विधर्त्तेति वि। धर्त्ता। विधारयऽइति वि। धारयः ७५
ऋतजित्सत्यजित्। ऋतजिदित्यृत। जित्। सत्यजित्सेनजित्। स
त्यजिदिति सत्य। जित्। सेनजित्सुषेणः। सेनजिदिति सेन। जि
त्। सुषेणऽइति सु। सेनः। अन्तिमित्रो दूरेऽअमित्रः। अन्तिमित्रऽइ
त्यन्ति। मित्रः। दूरेऽअमित्रो गणः। दूरेऽअमित्रऽइति दूरे। अमित्रः
गणऽइति गणः ७६ ईदृक्षासऽएतादृक्षासः। एतादृक्षासऽ

190

१२०

ऋग्मियाः। ऊं३ हुं३ सनः सहस्वांसः। सहस्वांसः प्रतिसहस्वांसः।
सहस्वांसऽइतिसह। स्वांसः। प्रतिसहस्वांसऽएतन। प्रतिसह
स्वांसऽइतिप्रति। सहस्वांसः। एतन। इतनेतीतन। मितासः सम्मि
तासः। सम्मितासोनः। सम्मितासऽइतिसम्। मितासः। नोऽअद्य।
अद्यसभरसः। सभरसोमरुतः। सभरसऽइतिस। भरसः। मरुतो
यज्ञे। यज्ञेऽअस्मिन्। अस्मिन्नित्यस्मिन् ॥ १७ ॥ स्वतवान्प्रघासी। स्वत
वानितिस्व। तवान्। प्रघासीसान्तपनः। प्रघासीतिप्र। घासी। सा
न्तपनोगृहमेधी। सान्तपनऽइतिसाम्। तपनः। गृहमेधीतिगृह
मेधी। क्रीडीशाकी। शाक्युज्जेषी। उज्जेषीत्युत्। जेषी ॥ १८ ॥ इन्द्र
न्दैवीः। दैवीर्विशः। विशोमरुतः। मरुतोऽनुवर्त्मानः। अनुवर्त्मा।

मं

नोभवतु । अनुवर्त्मा । नइत्यनु । वर्त्मानः । अभवद्यथा । यथाभवतु ।
अभवन्नित्यभवतु । एवमिमम् । इमंयजमानम् । यजमानन्दैवीः ।
दैवीश्च चविशः । विशोमानुषीः । मानुषीश्च । चानुवर्त्मानः । अनु
वर्त्मानोभवन्तु । अनुवर्त्मानइत्यनु । वर्त्मानः । भवन्त्वितिभवन्तु
७५ इमं८ स्तनम् । स्तनमूर्जस्वन्तम् । ऊर्जस्वन्तंधय । धयापाम्
अपाम्प्रपीनम् । प्रपीनमग्ने । प्रपीनमितिप्र । पीनम् । अग्नेसरि
रस्य । सरिरस्यमध्ये । मध्यइतिमध्ये । उत्सञ्जुषस्व । जुषस्वमधुम
न्तम् । मधुमन्तमर्वन् । मधुमन्तमितिमधु । मन्तम् । अर्वन्त्समुद्रि
यम् । समुद्रियं९ सदनम् । सदनमाविशस्व । आविशस्व । विशा
स्वेतिविशस्व । ८ घृतम्मिमिक्षे । मिमिक्षेघृतम् । घृतमस्य । अस्य

191

यो॒नि॑ः। योनि॒रिति॑ हूते। हू॒तेष्वि॑तः। श्रि॒तो दृ॒तम्। हू॒तस्य॑स्य। ॐ
इन्द्र॑। अ॒स्य धाम॑। धामे॒ति धाम॑। अ॒नुष्व॑धामा॑ व॒ह। अनु॑ स्व॒धमि
त्यनु॑। स्व॒धम्। आ व॑ह। व॒हमा॒दय॑स्व। मा॒दय॑स्व स्वाहा॑कृतम्। स्वाहा
कृ॒तन्वृषभ। स्वाहा॑ कृत॒मिति स्वाहा॑ कृतम्। वृष॒भ व॒क्षि। वक्षि
ह॒व्यम्। ह॒व्यमिति ह॒व्यम्। ८। सम॒द्रा दू॒र्मिः। ऊ॒र्मि॒र्मधु॑मान्।
मधु॑मा॒२॥३ उत्। मधु॑मा॒निति॒ मधु॑। मान्। उदा॑रत्। आर॒दुप। उ
पा॑ऽ॒शुना॑। अ॒ऽशु॒ना सम्। सम॑मृत॒त्वम्। अ॒मृत॒त्वमा॑नट्।
अ॒मृत॒त्वमि॒त्य॑मृत॒ऽत्वम्। आ॒न॒ड्डित्या॑नट्। घृ॒तस्य॒ नाम॑।
नाम॒ गुह्य॑म्। उ॒त्य॒मन्त्। यद॒स्ति। अ॒स्ति जि॒ह्वा। जि॒ह्वा दे॒वाना॑

सं

मृ। देवानाममृतस्य। अमृतस्य नाभिः। नाभिरिति नाभिः ८४ वय
न्नाम। नाम प्र। प्र ब्रवाम। ब्रवाम घृतस्य। घृतस्याऽस्मिन्। अस्मि
न्यज्ञे। यज्ञे धारयाम। धारयाम नमोभिः। नमोभिरिति नमःऽभिः
उप ब्रह्मा। ब्रह्मा शृणवत्। शृणवच्छस्यमानम्। शस्यमानञ्च
तुःशृङ्गः। चतुःशृङ्गोऽवमीत्। अवमीत् चतुःशृङ्गऽइति चतुःशृङ्गः।
अवमीद्गौरः। गौरऽएतत्। एतदित्येतत् ८५ चत्वारि शृङ्गा। शृ
ङ्गा त्रयः। त्रयोऽअस्य। अस्य पादाः। पादा द्वे। द्वे शीर्षे। द्वेऽइति
द्वे। शीर्षे सप्त। शीर्षेऽइति शीर्षे। सप्त हस्तासः। हस्तासोऽअस्य।
अस्य त्रिधा। त्रिधा बद्धः। बद्धो वृषभः। वृषभो रोरवीति। रोरवी

192

२सं

तिइतिमहः।महोदेवः।देवोमर्त्यान्।मर्त्यान्॥३॥ आविवेश।आवि
वेश।विवेशेतिविवेश॥ ८४ त्रिधाहितम्।हितम्पणिभिः।पणि
भिर्गुह्यमानम्।पणिभिरितिपणिभिः।गुह्यमानङ्गवि।गविदे
वासः।देवासोघृतम्।घृतमनु।अन्वविन्दन्।अविन्दन्नित्यविन्द
न्।इन्द्रःऽएकम्।एकंसूर्य्यः।सूर्य्यःऽएकम्।एकञ्जजान।ज
जानवेनात्।वेनादेकम्।एकंस्वधया।स्वधयानिः।निष्टतक्षुः।
ततक्षुरितिनिततक्षुः॥ ८५ एताःऽअर्षन्ति।अर्षन्तिहृद्यात्।हृद्या
त्समुद्रात्।समुद्राच्छतव्रजाः।शतव्रजारिपुणा।शतव्रजाइ
तिशतव्रजाः।रिपुणान।नावचक्षे।अवचक्षऽइत्यवच।व

मे

ह्रो। मद्यः। आसाम्। आसामित्या। सामू। ८६ एतेऽ। अर्षन्ति। अर्षऊ
र्मयः। ऊर्मयो घृतस्य। घृतस्य मृगाः। इव। मृगाऽइवा क्षिपणोः। मृगा
ऽइवेति मृगाः। ऽइव। क्षिपणोरीषमाणाः। ईषमाणाःऽइतीषमाणाः
८७ सिन्धोरिव प्राध्वने। सिन्धोरिवेति सिन्धोः। ऽइव। प्राध्वने शूघनासः
प्राध्वनऽइति प्र। अध्वने। शूघनासो वातप्रमियः। वातप्रमियः पत
यन्ति। वातप्रमियऽइति वात। प्रमियः। पतयन्ति यह्वाः। यह्वा
ऽइति यह्वाः। अरुषो न। न वाजी वाजी काष्ठाः। काष्ठा भिन्दन्। भि
न्दन्नूर्मिभिः। ऊर्मिभिः पिन्वमानः। ऊर्मिभिरित्यूर्मिऽभिः।
पिन्वमानऽइति पिन्वमानः ८८ अभि प्रवन्त। प्रवन्त समनेव यो

193

मानेसैवयोषाः। समनेवेतिसमना। इव। योषाः कल्याण्यः।
कल्याण्यः स्मयमानासः। स्मयमानासोऽअग्निम्। अग्निमित्यग्नि
म्। समिधोनसन्त। समिधऽइतिसम्ऽइधः। नसन्ततोः। ताजुषा
णः। जुषाणोहर्यति। हर्यतिजातवेदाः। जातवेदाऽइतिजात
वेदाः ८९ कन्याऽइव वहतुम्। कन्याऽइत्यतिकन्याः। इव।
वहतुमेतवै। एतवाऽउ। अञ्जि। ऊँऽइत्यू। अञ्ज्यञ्जानाः। अञ्जा
नाऽअभि। अभिचाकशीमि। चाकशीमीतिचाकशीमि। यत्रसो
मः। सोमः सूयते। सूयतेयत्र। यत्रयज्ञः। यज्ञोः अभि। अभित
त्। तत्पवन्ते। पवन्तऽइतिपवन्त ९० अभ्यर्षत। अर्षतसुष्टु
तिम्। सुष्टुतिङ्गव्यम्। सुष्टुतिमितिसुऽस्तुतिम्। गव्यमाजिम्

सं

आजिमस्मान्। अस्मान्भक्त। भद्राद्रविणानि। द्रविणानिधत्त।
धत्तेतिधत्त। धत्तेतिधत्त। इमंयज्ञम्। यज्ञंनयत। नयतदेवता। देव
तानः। नोमधुमत्। मधुमत्पवन्ते। मधुमदितिमधु। मत्। पवन्त
इतिपवन्ते ९९। धामन्ते। तेविश्वम्। विश्वम्भुवनम्। भुवनमधि। अ
धिश्रितम्। श्रितमन्तः। अन्तःसमुद्रे। अन्तरित्यन्तः। समुद्रेहृदि। हृ
द्यन्तः। अन्तरायुषि। आयुषीत्यायुषि। अपामनीके। अनीकेस
मीसमीथे। समिथेयः। समिथऽइतिसम्। इथे। यऽआभृ
तः। आभृतस्तम्। आभृतऽइत्याऽभृतः। तमश्याम। अश्याम
मधुमन्तम्। मधुमन्तन्ते। मधुमन्तमितिमधु। मन्तम्। तऽऊर्मिम्। ऊर्मि
मित्यूर्मिम् ९९ इतिवाजसनेयसंहितापदक्रमे सप्तदशोध्यायः ॥

194

२५८

वाजश्च। च मे। मे प्रसवः। प्रसवः प्रयतिः। प्रसव इति प्रऽसवः। प्रय
तिः प्रसितिः। प्रयतिरिति प्रऽयतिः। प्रसितिर्धीतिः। प्रसितिरिति
प्रऽसितिः। धीतिः क्रतुः। क्रतुः स्वरः। स्वरः श्लोकः। श्लोकः श्रवः। श्र
वः श्रुतिः। श्रुतिर्ज्योतिः। ज्योतिः स्वः। स्वश्च। स्वरिति स्वः। च मे। मे
यज्ञेन। यज्ञेन कल्पन्ताम्। कल्पन्तामिति कल्पन्ताम् १ प्राणो
ऽपानः। अपानो व्यानः। अपान इत्यपऽआनः। व्यानोऽसुः। व्यान इ
ति विऽआनः। असुश्चित्तम्। चित्तमाधीतम्। आधीतम् वाक्। आधी
तमित्याऽधीतम्। वाङ्मनः। मनश्चक्षुः। चक्षुः श्रोत्रम्। श्रोत्रन्दक्षः।
दक्षो बलम्। बलमिति बलम् २ ओजः सहः। सह आत्मा। आत्मा
तनूः। तनूः शर्म्म। शर्म्म वर्म्म। वर्म्माङ्गानि। अङ्गान्यस्थीनि। अस्थी

से

निपरु॰षि। पत्रू॰षिशरीराणि। शरीराण्यायुः। आयुर्जरा। जरे
तिजरा ३ जैष्ठ्यमाधिपत्यम्। आधिपत्यमस्मूः। आधिपत्यमित्या
धिपत्यम्। स्वन्नामः। भामोदाः। प्रमोदाः। प्रम्लो जेमा। जेमामहिमा
महिमावरिमा। वरिमाप्रथिमा। प्रथिमावर्षिमा। वर्षिमाद्राघि
मा। द्राघिमाबृंहम्। बृंहदबृंहिः। बृंहिरितिबृंहिः ४ सत्यं॰प्रश्य।
प्रत्याजगत्। जगद्भुवनम्। भुवनेविश्वम्। विश्वमहः। महः क्रीडा।
क्रीडामोदः। मोदे। जातम्। जातञ्जनिष्यमाणम्। जनिष्यमाण॰
सूक्तम्। सूक्तं सुकृतम्। सुकृतमितिसु। उक्तम्। सुकृतमितिसु।
कृतम्। ५ अमृतमृतम्। अमृतमयक्ष्मम्। अयक्ष्ममनामयम्।
अनामयञ्जीवातुः। जीवातुर्दीर्घायुत्वम्। दीर्घायुत्वमनमित्रम्

195

दीर्घायुत्वमितिदीर्घायुऽत्वम्। अनमित्रमभयम्। अभयꣳ सुवेम।
सुवेꣳ शयनम्। सुखमितिसुऽखम्। शयनꣳ सुषाः। सुषाः सुदि
नम्। सुषाऽइतिसुऽउषाः। सुदिनमितिसुऽदिनम्। ९ यन्ताधर्त्ता
धर्त्ताक्षेमः। क्षेमोधृतिः। धृतिर्विश्वम्। विश्वम्महः। महः संवित्।
संविज्ज्ञात्रम्। संविदितिसम्ऽवित्। विज्ञात्रꣳ स्वः। स्वःप्रस्वः। प्रस्वः सीर
म्। प्रस्वरितिप्रऽस्वः। सरिल्लयः। लयऽइतिलयः ७ शाम्मयः। म
यः प्रियम्। प्रियमनुकामः। अनुकामः कामः। अनुकाम
ऽइत्यनुऽकामः। कामः सौमनसः। सौमनसोभगः। भगोद्रविणम्।
द्रविणम्भद्रम्। भद्रꣳ श्रेयः। श्रेयोवसीयः। वसीयोयशः। यश
ऽइतियशाः ८ ऊर्क्सूनृता। सूनृतापयः। पयोरसः। रसोहुतम्।

से

हृतम्मधु। मधुसर्पिः। सर्पिः सपीतिः। सपीतिः हृषिः। सपीतिरि
ति सऽपीतिः। हृषिः हृष्टिः। हृष्टिर्जैत्रम्। जैत्रमौद्भिद्यम्। औद्भिद्य
मित्यौत्ऽभिद्यम्। ९ रयीणाम्पः। पापः पुष्टम्। पुष्टम्पुष्टिः। पुष्टिर्विभु।
विभुप्रभु। विभ्वितिविऽभु। प्रभुशूर्णम्। प्रभ्वितिप्रऽभु। शूर्णं पूर्णान्त
रम्। पूर्णान्तरङ्कूयवम्। पूर्णान्तरमितिपूर्णाऽन्तरम्। कृपमाहितम्।
आहितमग्नम्। अग्नमहता। अग्नाद्दित्यल्लुतत्। ९ द्वितेषेयम्। वे
घमत्रतम्। भृतमम्भाविष्यत्। मविष्यन्त्तगाम्। सगा ऽ सपण्यम्। स
गामितिसऽगा। गम्बा सपण्यमस्दम्। सपण्यमितिसऽपण्यम्। अस्द
म्रद्धिः। ऋद्धिः क्लमम्। क्लमस्कालैः। क्रुमिमतिः। मतिः सुमतिः।
सुमतिरितिसुऽमतिः। ॥ श्रीहृयोयवाः। पवामाषाः। माषाश्ति

196

ल्वाः । तिला मुद्गाः । मुद्गाः । खल्वाः । खल्वाः प्रियङ्गवः । प्रियङ्गवो ऽण

वः । अणवः श्यामाकाः । श्यामाका नीवाराः । नीवारा गोधूमाः । गो

धूमा मसूराः । मसूरा इति मसूराः ॥१२॥ अश्मा मृत्तिका । मृत्तिका गिर

यः । गिरयः पर्वताः । पर्वताः सिकताः । सिकता वनस्पतयः । वनस्पत

यो हिरण्यम् । हिरण्यमयः । अयः श्यामम् । श्यामम् लोहम् । लोहं सी

सम् । सीसं त्रपु । त्रप्विति त्रपु ॥१३॥ अग्निरापः । आपो वीरुधः । वीरुध

ऽओषधयः । ओषधयः कृष्टपच्याः कृष्टपच्या ऽअकृष्टपच्याः ऽअकृष्टपच्याः । अकृ

ष्टपच्याः इति कृष्ट । पच्याः । अकृष्टपच्या ग्राम्याः । अकृष्टपच्याः

इत्यकृष्ट । पच्याः । ग्राम्याः पशवः । पशव ऽआरण्याः । आरण्या वि

त्तम् । वित्तं वित्तिः । वित्तिर्भूतम् । भूतं भूतिः । भूतिरिति भूतिः ॥१४॥

से

197

बृहस्पतिः । वसुपतिः सकर्म्मा । कर्म्म शक्तिः । शक्तिरर्थः । अर्थ एमः ।
एम इत्या । इत्या गतिः । गतिरिति गतिः १५ अग्निरिन्द्रः । इन्द्रः सोमः ।
सोमः सविता । सविता सरस्वती । सरस्वती पूषा । पूषा बृहस्पतिः
बृहस्पतिरिति बृहस्पतिः १६ मित्रो वरुणः । वरुणो धाता । धाता
त्वष्टा । त्वष्टा मरुतः । मरुतो विश्वे । विश्वे देवाः । देवा इति देवाः १७ पृथि
व्यन्तरिक्षम् । अन्तरिक्षं द्यौः । द्यौः समाः । समा नक्षत्राणि । नक्षत्राणि
दिशः । दिश इति दिशः १८ अंशू रश्मिः । रश्मिरदाभ्यः । अदाभ्योऽधि
पतिः । अधिपतिरुपांशुः । अधिपतिरित्यधि । पतिः । उपांशुरन्त
र्यामः । उपांशुरित्युपा । अंशुः । अन्तर्याम ऐन्द्रवायवः । अन्तर्या
म इत्यन्तः । यामः । ऐन्द्रवायवो मैत्रावरुणः । मैत्रावरुण आश्विनः । आ

स्थितः प्रतिप्रस्थानः। प्रतिप्रस्थानः शुक्रः। प्रतिप्रस्थानः इति प्रति।
प्रस्थानः। ग्याक्रोमन्यांमग्नीतिमरुती ॥ अन्त्रमणोवैश्वदेवः। वैश्व
देवोदेवोद्भवः। वैश्वदेवः इति वैश्वदेवः। एकोवैश्वानरः। वैश्वान
रः इति ऐन्द्राग्नः। ऐन्द्राग्नोमहावैश्वदेवः। महावैश्वदेवोमरुत्वती
याः। महावैश्वदेवः इति महा। वैश्वदेवः। मरुत्वतीयाविष्केवल्यः।
निष्केवल्यः सावित्रः। निः केवल्यः इति निः केवल्यः। सावित्रः सार
स्वतः। सारस्वतः पालीवतः। पालीवतोहारियोजनः। पालीवतः
इति पाली। वतः। हारियोजनः इति हारि। योजनः २ ऊर्ध्वग्रहसमाः।
वमसाहायमग्न्यानि। वायव्याः निद्रोणकलशः। द्रोणकलशोमा
वाणः द्रोणकलशः इति द्रोण। कण्वः। ग्रावाणोधिषवणो। अधि

सं

घवोऽमृत । मृत । अपि सवनेऽभ्यपि । सवने । एतमस्याधवनीयः । ए
तमस्येति एत । मृत । आधवनीयो वेदिः । आधवनीयऽइत्याधवनीयः ।
वेदिर्बर्हिः । बर्हिरवभृथः । अवभृथः स्वगाकारः । अवभृथऽइत्यव । भृ
थः । स्वगाकारऽइति स्वगा । कारः २१ अग्निर्घर्मः । घर्मोऽर्कः । अर्कः सू
र्यः । सूर्यः प्राणः । प्राणोऽश्वमेधः । अश्वमेधः पृथिवी । अश्वमेधऽ
इत्यश्व । मेधः । पृथिव्यदितिः । अदितिर्दितिः । दितिर्द्यौः । द्यौरङ्गु
लयः । अङ्गुलयः शाक्वरयः शक्वरयो दिशः । दिशऽइति दिशः २२
ऋतमृतवः । ऋतवस्तपः । तपः संवत्सरः । संवत्सरोऽहोरात्रे । अहो
रात्रेऽऊर्वष्ठीवे । अहोरात्रेऽइत्यहोरात्रे । ऊर्वष्ठीवे बृहद्रथन्तरे
ऊर्वष्ठीवेऽइत्यूर्वष्ठीवे । बृहद्रथन्तरेऽइति बृहत् । रथन्तरे २३

198

एकास्तिस्रः तिस्रः पञ्च। पञ्चसप्त। सप्तनव। नवैकादश। एका
दश त्रयोदश। त्रयोदश पञ्चदश। त्रयोदशेति त्रयः। दश। पञ्च
दश सप्तदश। पञ्चदशेति पञ्च। दश। सप्तदश नवदश। सप्तद
शेति सप्त। दश। नवदशैकविंशतिः। नवदशेति नवदश।
एकविंशतिस्त्रयोविंशतिः। एकविंशतिरित्येक। विं
शतिः। त्रयोविंशतिः पञ्चविंशतिः। त्रयोविंशतिरिति त्र
यः। विंशतिः। पञ्चविंशतिः सप्तविंशतिः। पञ्चविंशति। प
ञ्चविंशतिः। सप्तविंशतिर्नवविंशतिः। सप्तविंशतिरि
सप्त। विंशतिः। नवविंशतिरेकत्रिंशत्। नवविंशति
रिति नव। विंशतिः। एकत्रिंशत्त्रयस्त्रिंशत्। एकत्रिंश

मं

द्वित्वेक। त्रिंशन्। त्रयस्त्रिंशादिति त्रयः। त्रिंशत् २४ चतस्रोऽष्टौ।
अष्टौ द्वादश। द्वादश षोडश। षोडश विंशतिः। विंशतिश्चतुर्विं-
शतिः। चतुर्विंशतिरष्टाविंशतिः। चतुर्विंशतिर्नितः। द्विंश-
शतिः। अष्टाविंशतिर्द्वात्रिंशत्। अष्टाविंशतिरित्यष्टौ। विंश-
शतिः। द्वात्रिंशत्षट्त्रिंशत्। षट्त्रिंशच्चत्वारिंशत्। षट्त्रिंश-
दिति षट्। त्रिंशत्। चत्वारिंशच्चतुश्चत्वारिंशत्। चतुश्चत्वारिं-
शदष्टाचत्वारिंशत्। चतुश्चत्वारिंशदिति चतुः। चत्वारिं-
शत्। अष्टाचत्वारिंशदित्यष्टौ। चत्वारिंशत् २५ आविश्व-
वी। आविरिति त्रि। अविः। अविरित्यवाट्। अवीति त्रि। अवीः। इ-
त्यवाहित्यौही। इत्यवाडिति इत्य। वाट्। इत्यौही पञ्चाविः। प

199

त्र्याविः।पञ्चावी।पञ्चाविरितिपञ्च।अविः।पञ्चावी।त्रिवत्सः।पंचा
वीतिपंच।अवी।त्रिवत्सः।त्रिवत्सा।त्रिवत्सऽइतित्रि।वत्सः।त्रिवत्सा
तुर्यवाट्।त्रिवत्सेतित्रि।वत्सा।तुर्यवाट्।तुर्यौही।तुर्यवाडितितुर्य।
वाट्।तुर्यौहीतितुर्यौही २६ पष्ठवाट्।पष्ठौही।पष्ठवाडितिपष्ठ।वा
ट्।पष्ठौही।उक्षा।उक्षा।वशा।वशाऽऋषभः।ऋषभो।वेहत्।वेह
दनड्वान्।अनड्वान्।धेनुः।धेनुरितिधेनुः २७ वाजायस्वाहा।स्वा
हा।प्रसवाय।प्रसवायप्रजापतये।प्रसवायेतिप्र।सवाय।प्रजा
पतयऽइतिप्रजा।पतये।ऽयन्ते।तेराट्।राडिमज्ञायमसि।अयमु
न्ता।यन्ताऽसि।असि।यमनः।यमनऽऊर्जे।ऊर्जे।त्वा।त्वा।वृष्ट्यै।
वृष्ट्यै।प्रजाना।प्रजानानामाधिपत्याय।प्रजानामितिप्रजा

सं

200

नाम। आधिपत्यायेत्याधि॰पत्याय २८ वाक्च मनः। मनः आत्मा। आत्मा
ब्रह्म। ब्रह्म। ब्रह्म ज्योतिः। ज्योतिः स्वः। स्वस्तोमः। स्तोमो यजुः। यजु
ऋक्। ऋक्साम। साम बृहत्। बृहद्रथन्तरम्। रथन्तरं बृहत्। रथन्त
रमिति रथम्। तरम्। वयस्वाहा। स्वाहेति स्वाहा २९ विश्वेऽ अद्य।
अद्य मरुतः। मरुतो विश्वे। विश्वेऽ ऊती। ऊती विश्वे। विश्वे भवन्तु।
भवन्त्वग्नयः। अग्नयः समिद्धाः। समिद्धाऽ इति सम्। इद्धाः। विश्वे
नः। नो देवाः। देवाऽ अवसा। अवसा गमन्तु। आ गमन्तु। गमन्तु
विश्वम्। विश्वमस्तु। अस्तु द्रविणम्। द्रविणं वाजः। वाजोऽ अ
स्मेऽ इत्यस्मे ३० वाजो नः। नः सप्त प्रदिशः। प्रदिशश्चतस्रः। प्रदि
शऽ इति प्र॰दिशः। चतस्रो वा। वा परावतः। परावतऽ इति परा॰। वा

नः वाजो नः । नो विश्वैः । विश्वैर्देवैः । देवैर्धनसातौ । धनसाताविह । धन
ताविति धन । सातौ । इहावतु । अवत्वित्यवतु ॥ ३१ ॥ वाजो नः । नोऽद्य । अद्य
प्र । प्र सुवाति । सुवाति दानम् । दानं वाजः । वाजो देवान् । देवाँ ॥ २४
ऋतुभिः । ऋतुभिः कल्पयाति । ऋतुभिरित्यृतु । भिः । कल्पयातीति
कल्पयाति । वाजो हि । हि मा । मा सर्ववीरम् । सर्ववीरं जजान । स
र्ववीरमिति सर्व । वीरम् । जजान विश्वाः । विश्वा आशाः । आशा वाजपतिः
वाजपतिर्जयेयम् । वाजपतिरिति वाज पतिः । जयेयमिति जयेय
म् ॥ ३२ ॥ वाजः पुरस्तात् । पुरस्तादुत । उत मध्यतः । मध्यतो नः । नो
वाजः । वाजो देवान् । देवान् हविषा । हविषा वर्धयाति । वर्धयातीति
वर्धयाति । वाजो हि । हि मा । मा सर्ववीरम् । सर्ववीरं चकार ।

से

सहस्रिणीरिति सहस्रिणीः। वीरम्। चकार। देवाः। सर्वाः। आशाः। आशाः। वाजपतिः।
वाजपतिर्भवेयम्। वाजपतिरिति वाज। पतिः। भवेयमिति भवेयम्। ३३
सम्। मा। सृजामि। सृजामि। पयसा। पयसा। पृथिव्याः। पृथिव्याः। सम्।
सम्। मा। सृजामि। सृजाम्यद्भिः। अद्भिरोषधीः। अद्भिरित्यत्। ओषधीभि
रित्योषधीभिः। सोऽहम्। अहं वाजम्। वाजं सनेयम्। सनेयमग्ने। अ
ग्न इत्यग्ने। ३४ पयः। पृथिव्याम्। पृथिव्यां पयः। पयः ओषधीषु। ओष
धीषु पयः। पयो दिवि। दिव्यन्तरिक्षे। अन्तरिक्षे पयः। पयो धाः। धा
इति धाः। पयस्वतीः प्रदिशः। प्रदिशः सन्तु। प्रदिश इति प्र। दिशः।
सन्तु मह्यम्। मह्यमिति मह्यम्। यन्तृणाग्ने। अग्न इत्यग्ने। ३५ ऋता
षाडृतधामा। ऋतधामाग्निः। ऋतधामेत्यृत। धामा। अग्निर्गन्धर्वः।

20।

गन्धर्वस्तस्यौषधयः । ओषधयो ऽप्सरसः । अप्सरसो मुदः । मुदो नाम ।
नामेति नाम । स नः । नः इदम् । इदं ब्रह्म । ब्रह्म क्षत्रम् । क्षत्रं पातु । पातु
तस्मै । तस्मै स्वाहा । स्वाहा वाट् । वाट् ताभ्यः । ताभ्यः स्वाहा । स्वाहेति स्वाहा ३६
संहितो विश्वसामा । संहित इति सम्ऽहितः । विश्वसामा सूर्यः ।
विश्वसामेति विश्वऽसामा । सूर्यो मरीचयः । मरीचय आयुवः । आयु
वस्त्वायुवः ३७ सुषुम्णः सूर्यरश्मिः । सुषुम्ण इति सुऽसुम्नः । सुम्नः
सूर्यरश्मिश्चन्द्रमाः । सूर्यरश्मिरिति सूर्यऽरश्मिः । चन्द्रमा नक्षत्रा
णि । नक्षत्राणि भेकुरयः । भेकुरय इति भेकुरयः ३८ इषिरो विश्व
व्यचाः । विश्वव्यचा वातः । विश्वव्यचा इति विश्वऽव्यचाः । वात आ
पः । आप ऊर्जः । ऊर्ज इत्यूर्जः ३९ भुज्युः सुपर्णः । सुपर्णो

से

यज्ञः। सुपर्णऽइतिसु। पर्णः। पत्रोदक्षिणाः। दक्षिणास्तावः। स्तावाऽ
इतिस्तावाः। ४३ प्रजापतिर्विश्वकर्म्मा। प्रजापतिरितिप्रजा। पतिः।
विश्वकर्म्मामनः। विश्वकर्म्मेतिविश्वकर्म्मा। मनऋक्सामानि। ऋक्
सामान्येष्टयः। ऋक्सामानीत्यृक्। सामानि। एष्टयऽइत्या। इष्टयः ४४
सनः। नोभुवनस्य। भुवनस्यपते। पते। प्रजापते। प्रजापतेयस्य। प्र
जातऽइतिप्रजा। पते। यस्यते। तऽउपरि। उपरिगृहाः। गृहायस्य। य
स्यवा। वेह। इहेतीह। अस्मैब्राह्मणे। ब्राह्मणोत्क्षत्राय। क्षत्रायमहि।
महिशर्म्म। शर्म्मयच्छ। यच्छस्वाहा। स्वाहेतिस्वाहा ४५ समुद्रोसि।
असिनभस्वान्। नभस्वानार्द्रदानुः। आर्द्रदानुः शम्भूः। आर्द्रदानुरि
त्यार्द्र। दानुः। शम्भुर्मयोभूः। शम्भुरितिशम्। भूः। मयोभूरभि। म

202

योभूरितिमयः।भूः।अभिमा।माबाहिं।बाहिंस्वाहा।स्वामामाहृतः।
माहृतोमहृताम्।महृतानुरूणाः।गणोवसुः।अवसस्वहूवस्वान्।उ
वस्वानितिउवस्वान ५३ हृचत्रः।नोधेहि।धेहिब्राह्मणेषु।वाजस्ल
णेषुराजसु।राजसुनः।राजस्विनिराज।सु।नस्कृधि।कृधीतिकृ
धि।विश्वेषुशूद्रेषु।शूद्रेषुमयि।मयिधेहि।धेहिरुचा।रुचारुचम्
रुचमितिरुचम् ५४ तत्त्वा।त्वायामि।यामिब्रह्मणा।ब्रह्मणाव
न्दमानः।वन्दमानस्तत्।तदाशास्ते।आशास्ते।शास्तेयजमानः।
यजमानोहविर्भिः।हविर्भिरितिहविः।भिः।अहेडमानोवरुण।
वरुणेह।इहबोधि।बोध्युरुशंस।उरुशंसमा।उरुशंसे
त्युरु।शंस।मानः।नआयुः।आयुःप्र।प्रमोषीः।मोषीरिति

सं

मोत्थिः ५० स्वर्ण। नघर्म्मः। घर्म्मः स्वाहा। स्वाहार्क्कः। अर्क्कः शुक्रः।
शुक्रज्योतिः। ज्योतिः सूर्य्यः। सूर्य्य इति सूर्य्यः ५१ अग्निंयुनज्मि।
युनज्मिशवसा। शवसाघृतेन। घृतेनदिव्यम्। दिव्यंसुपर्णम्।
सुपर्णंवयसा। सुपर्णमितिसु। पर्णम्। वयसाबृहन्तम्। बृहन्त
मितिबृहन्तम्। तेनवयम्। वयङ्गमेम। गमेमब्रध्नस्य। ब्रध्नस्यवि
ष्टपम्। विष्टपमितिविष्टपम्। ५२ इमौते। तेपक्षौ। पक्षावजरौ।
अजरौपतत्रिणौ। पतत्रिणौयाभ्याम्। याभ्यांरक्षांसि। रक्षांसि
अपहंसि। अपहंस्यग्ने। अपहंसीत्यप। हंसि। अग्नइत्य
ग्ने। ताभ्याम्पतेम। पतेमसुकृताम्। सुकृतामुलोकम्। सुकृता
म्। ऊँ इत्यू। लोकंयत्र। यत्रऋषयः। ऋषयोजग्मुः। जग्मुःप्रथम

20७

जाः। प्रथमजाः पुराणाः। प्रथमजा ऽ इति प्रथमऽजाः। पुराणा ऽ इ
ति पुराणाः ४८ इन्दुः दक्षः। दक्षः श्येनः। श्येन ऋतऽवा। ऋतावा
हिरण्यपक्षः। ऋतावेत्यृत। वा हिरण्यपक्षः शकुनः। हिरण्यपक्ष ऽ इ
ति हिरण्य। पक्षः। शकुनो भरण्युः भुरण्युरिति भुरण्युः। महान्त्सध
स्थे। सधस्थे ध्रुवः। सधस्थ ऽ इति सध। स्थे। ध्रुव ऽ आ निषत्तः। आ नि
षत्तः। निसत्त ऽ इति नि। सत्तः ४९ दिवो मूर्द्धा। मूर्द्धासि। असि पृथि
व्याः। पृथिव्या नाभिः। नाभिरूर्क ऊर्गपाम्। अपामोषधीनाम्। ओ
षधीनामित्योषधीनाम्। विश्वायुः शर्म्म। विश्वायुरिति विश्व। आयुः।
शर्म्म सप्रथाः। सप्रथा नमः। सप्रथा ऽ इति स। प्रथाः। नमस्पथा। प
थ ऽ इति पथे ५० विश्वस्य मूर्द्धन्। मूर्द्धन्नधि। अधि तिष्ठसि। तिष्ठ

से

204

सिष्विनः । श्विनऽआयुः । आयुरपः । अपोदन्त । दन्तोदधिम् । उदधिमि
न्त । उदधिमित्युद । धिम् । भिन्तेतिभिन्त । दिवस्पर्जन्यात् । पर्जन्या
दन्तरिक्षात् । अन्तरिक्षात्पृथिव्याः । पृथिव्यास्ततः । ततोनः । नोवृष्ट्या ।
व । अवेत्यव ५१ इष्टोयज्ञः । यज्ञोभृगुभिः । भृगुभिराशीर्दाः । भृगुभिरि
तिभृगुऽभिः । आशीर्दावसुभिः । आशीर्दाऽइत्याशीःऽदाः । वसु
भिरितिवसुऽभिः । तस्यनः । नऽइष्टस्य । इष्टस्यप्रीतस्य । प्रीतस्यद्रवि
ण । द्रविणेह । इहागमेः । आगमेः । गमेरितिगमेः ५२ इडेऽअग्निः ।
अग्निराजनः । आजनःपिपर्त्तु । आजनऽइत्याजनः । पिपर्त्तुनः ।
नऽइदम् । इदंहविः । हविरितिहविः । स्वगेदम् । स्वगेतिस्व ।
गा । इदन्देवेभ्यः । देवेभ्योनमः । नमऽइतिनमः ५२ यदाकूतात्तम्‌आ

कृताप्यमस्तसोत्। आहृतादित्या। कृतान्तसमस्तसोहृदः। सम
स्तसोदितिसम्। अस्तसोत्। एदोवा। हामनसः मसोवा। वासम्भृ
तम्। सम्भृतन्त्वद्भः। सम्भृतमितिसम्। भृतम्। चक्षोवा। वेति
ह्रा। तदनुप्रेत। अनुप्रेतेनत्वनुप्रेत ५४ पतङ्गसधस्थ। सधस्थपरि।
सधस्थेतिसध। स्थ। परिते। प्रेतेददामि। ददामियम्। यमावहात्
आवहाच्छेवधिम्। आवहादित्या। वहात्। शेवधिज्ञानवेदाः।
शेवधिमितिशेवा। धिम्। जानवेदाऽइतिजात। वेदाः। अन्वाग
न्तायज्ञपतिः अन्वागन्तेत्यनु। आगन्ता। यज्ञपतिर्वः। यज्ञप
तिरितियज्ञ। पतिः। वोऽअत्र। अत्रतम्। तस्म। स्मजानीत। जा
नीतपरमे। परमेव्योमन्। व्योमन्नितिवि। ओमन्। ५५ पतञ्जा

सं

नाथ। जानाथ परमे। परमे व्योमन्। व्योमन्देवाः। व्योमन्निति वि। ओ
मन्। देवाः सधस्थाः। सधस्थादिद। सधस्थाः इति सधस्थाः। विद
रूपम्। रूपमस्य। अस्येत्यस्य। यदागच्छात्। आगच्छात्पथिभिः। आग
च्छादित्या। गच्छात्। पथिभिर्देवयानैः। पथिभिरिति पथि। भिः। देव
यानैरिष्टापूर्ते। देवयानैरिति देव। यानैः। इष्टापूर्ते कृणवाथ। इष्टा
पूर्तेः इतीष्टापूर्ते। कृणवाथाविः। आविरस्मै। अस्मा इत्यस्मै ५८
प्रस्तरेणपरिधिना। प्रस्तरेणेति प्रस्तरेण। परिधिना स्रुचा। परि
धिनेति परि। धिना। स्रुचावेद्या। वेद्याच। च बर्हिषा। बर्हिषेति बर्हि
षा। ऋचेमम्। इममितीमम् ५९ यदत्तम्। दत्तयत्। यत्परादान
म्। परादानेयत्। परादानमिति परा। दानम्। यत्पूर्तम्। पूर्तंयाः।

205

२६५

याश्च। च दक्षिणाः। दक्षिणाः इति दक्षिणाः। नेदग्निः। अग्निर्वैश्वक
र्म्मणः। वैश्वकर्म्मणः स्वः। वैश्वकर्म्मणः इति वैश्व। कर्म्मणः। स्वर्दे
वेषु। देवेषु नः। नो दधत्। दधेदिति धत्। ५८ यत्र धाराः। धाराः अन
पेताः। अनपेता मधोः। अनपेता इत्यनप। इताः। मधो घृतस्य। घृत
स्य च। च याः। याः इति याः। ५९ अग्निरस्मि। अग्निर्जन्मना। जन्मना जा
तवेदाः। जातवेदा घृतम्। जातवेदा इति जात। वेदाः। घृतं मे। मे
चक्षुः। चक्षुरमृतम्। अमृतं मे। मे आसन्। आसन्नर्कः। अ
र्कस्त्रिधातुः। त्रिधातू रजसः। त्रिधातुरिति त्रि। धातुः। रजसो वि
मानः। विमानो अजस्रः। विमान इति वि। मानः। अजस्रो घर्म्मः।
घर्म्मो हविः। हविरस्मि। अस्मि नाम। नामेति नाम। ६० अरवोय

सं

206

जूंऽषि। यजूंऽषि सामानि। सामानीति सामानि। येऽग्नयः। अग्नयः

पाञ्चजन्याः। पाञ्चजन्याऽअस्याम्। पाञ्चजन्याऽइति पाञ्चऽजन्याः। अ

स्याम्पृथिव्याम्। पृथिव्यामधि। अधीत्यधि। तेषामसि। असि त्वम्। त्वमु

त्तमः। उत्तमः प्र। उत्तमऽइत्युत्ऽतमः। प्र नः। नो जीवातवे। जीवात

वे सुव। सुवेति सुव ९१ वार्त्रहत्याय शवसे। वार्त्रहत्यायेति वा

र्त्रऽहत्याय। शवसे पृतनाषाह्याय। पृतनाषाह्याय च। पृतनासह्या

येति पृतनाऽसह्याय। चेति च। इन्द्र त्वा। त्वावर्तयामसि। आवर्तयाम

सि। वर्तयामसीति वर्तयामसि ९२ सहदानुम्पुरुहूत। सहदानुमि

ति सहऽदानुम्। पुरुहूत क्षियन्तम्। पुरुहूतेति पुरुऽहूत। क्षिय

न्तमहस्तम्। अहस्तमिन्द्र। इन्द्र सम्। सम्पिणक्। पिणक्कुणा

हम्। कृणाहमितिकृणाहम्। अभिद्रुहम्। द्रुहंवर्द्धमानम्। वर्द्ध
मानम्पियारुम्। पियारुमपादम्। अपादिन्द्र। इन्द्रनवसा। नवसा
जघन। जघनेतिजघन १३ परावतः आजगन्। परावतः इति
परा। वतः। आजगन्। जगन्पुरस्याः। पुरस्याः इतिपुरस्याः। सध
सधःस्थाय। सधस्थायपविम्। सधस्थायेतिसधस्था। स्थाय। पविमिन्द्र।
इन्द्रतिग्मम्। तिग्मंवि। विशत्रून्। शत्रूनादि। नादिक्षि। दिविमृधः।
मृधोनुदस्व। नुदस्वेतिनुदस्व १४ वैश्वानरोनः। नःऊतये। ऊत
यः आप्र। आप्रप्रयातु। यातुपरावतः। परावतइतिपरा। वतः।
अग्निर्नः। नःसुष्टुतीः। सुष्टुतीरुप। सुष्टुतीरितिसु। स्तुतीः। उप
स्पृश १५ पृष्टोदिवि। दिविपृष्टः। पृष्टः अग्निः। अग्निःपृथिव्या

से

207

म। पृथिव्यां स्पृष्टः। पृष्टो विश्वाः। विश्वा ओषधीः। ओषधीरा विवेश।
आविवेश। विवेशेति विवेश। वैश्वानरः सहसा। सहसा पृष्टः। पृष्टो
अग्निः। अग्निः सः। स नः। नो दिवा। दिवा सः। स रिषः। रिषस्पातु। पातु
नक्तम्। नक्तमिति नक्तम् ९९ अश्याम तम्। तं कामम्। कामम् अग्ने।
अग्ने तव। तवोती। ऊती अश्याम। अश्याम रयिम्। रयिं रयिवः। रयि
वः सुवीरम्। रयिव इति रयिऽवः। सुवीरमिति सुवीरम्। वीरम्। अश्या
म वाजम्। वाजमभि। अभि वाजयन्तः। वाजयन्तो अश्याम। अश्याम द्यु
म्नम्। द्युम्नमजर। अजराजरम्। अजरन्ते। ते इति ते ९७ वय
न्ते। तेऽद्य। अद्य ररिम। ररिमा हि। हि कामम्। कामम् उत्तानह
स्ताः। उत्तानहस्ता नमसा। उत्तानहस्ता इत्युत्तानऽहस्ताः। हस्ताः। नम

१०

११२

सोपसद्य। उपसद्येत्युपऽसद्य। यजिष्ठेन मनसा। मनसा यक्षि। यक्षि
देवान्। देवानस्रेधता। अस्रेधता मन्मना। मन्मना विप्रः। विप्रोऽअ
ग्ने। अग्नेऽइत्यग्ने ४८ धामच्छदग्निः। धामच्छदिति धामऽछत्। अ
ग्निरिन्द्रः। इन्द्रो ब्रह्मा। ब्रह्मा देवः। देवो बृहस्पतिः। बृहस्पतिरिति बृ
हस्पतिः। सचेतसो विश्वे। सचेतसऽइति सऽचेतसः। विश्वे देवाः।
देवा यज्ञम्। यज्ञम्प्रावन्तु। अवन्तु नः। नः शुभे। शुभऽइति शुभे ४९
इति क्रमेऽष्टादशोध्यायः १८ स्वाद्वीन्त्वा। त्वा स्वादुना। स्वादुना
तीव्राम्। तीव्रान्तीव्रेण। तीव्रेणामृताम्। अमृताममृतेन। अमृते
नेत्यमृतेन। मधुमतीम्मधुमता। मधुमतीमिति मधुऽमतीम्। म
धुमता सृजामि। मधुमतेति मधुऽमता। सृजामि सम्। सं सोमेन।

सं

सोमेनेतिसोमेन। सोमोसि। असीत्यसि १ परितः। इतोषिञ्चता। सि
ञ्चता सुतम्। सुतं सोमः। सोमो यः। य उत्तमम्। उत्तमं हविः।
उत्तममित्युत्ऽतमम्। हविरितिहविः। दधन्वा यः। यो नर्यः। नर्यो
अप्सु। अप्स्वन्तः। अप्स्वित्यप्ऽसु। अन्तरा। सुषाव। आ सुषाव। सुषाव सोम
म्। सुषावेति सु। साव। सोमम् अद्रिभिः। अद्रिभिरित्यद्रिऽभिः। वायोरति
द्रुतः। अतिद्रुत इत्यतिऽद्रुतः। प्राङ् सोमः। सोम इति सोमः २ पु
नाति ते। ते परिस्रुतम्। परिस्रुतं सोमम्। परिस्रुतमितिपरि।
स्रुतम्। सोमं सूर्यस्य। सूर्यस्य दुहिता। दुहितेतिदुहिता। वारे
ण शश्वता। शश्वता तना। तनेति तना। ब्रह्म क्षत्रम्। क्षत्रं पवा
ते। पवते तेजः। तेज इंद्रियम्। इंद्रियं सुरया। सुरया सोमः।

208

सोमः सुतः। सुत ऽआसुतः सुत ऽआसुतः। आसुतो मदाय। आसुत
ऽइत्यासुतः। मदायेति मदाय। शुक्रेण देव। देव देवताः। देवताः
पिपृग्धि। पिपृग्धि रसेन। रसेनान्नम्। अन्नं यजमानाय। यजमा
नाय धेहि। धेहीति धेहि। तेजसे त्वा। त्वा वीर्याय। वीर्याय बलाय।
बलायेति बलाय। ५ नाना हि। हि वाम्। वां देवहितम्। देवहितꣳ
सदः। देवहितमिति देव ऽहितम्। सदस्कृतम्। कृतं मा। मा सम्। स
ꣳसृक्षाथाम्। सृक्षाथां परमे। परमे व्योमन्। व्योमन्निति वि
ऽओमन्। सुरा त्वम्। त्वमसि। असि शुष्मिणी। शुष्मिणी सोमः। सोमः
एषः। एष मा। मा मा मा हिꣳसीः। हिꣳसीः स्वाम्। स्वां योनिम्। यो
निमाविशन्ती। आविशन्तीत्याविशन्ती ५ आश्विनं तेजः। ते

से

जः। स्वास्त्वनम्। स्वास्त्वन्तद्वीर्यम्। वीर्यमैन्द्रम्। ऐन्द्रम्बलम्। बलमिति
बलम्। मोदायत्वा। त्वानन्दाय। आनन्दायमहसे। आनन्दायेत्या। नन्दा
यमहसः। इतिमहसे ९ तेजोसि। असितेजः। तेजोमयि। मयिधेहि। धे
हिवीर्यम्। वीर्यंबलम्। बलमोजः। ओजोमन्युः। मन्युर्मन्युम्। मन्यु
ऽसहः। सहऽइतिसह ७ पात्वात्वम्। त्वाविषूचिका। विषूचिको
भौ। उभौवृकम्। वृकञ्च। चरन्ताति। रन्तीतिरन्ति। श्येनम्पत
त्रिणम्। पतत्रिणाऽसिंऽहम्। सिंऽहऽसा। सेमम्। इमम्पातु। पा
त्वऽहसः। अंऽहसऽइत्यंऽहसः ८ यदापिपेष। आपिपेषमात
रम्। आपिपेषेत्या। पिपेष। मातरम्पुत्रः। पुत्रःप्रमुदितः। प्रमु
दितोधयन्। प्रमुदितःइतिप्रमुदितः। धयन्निति धय[illegible]। पत

209

ततानदग्ने।अग्नेऽअनृणः।अनृणोभवामि।भवाम्यहतौ।अहतौपि
तरौ।पितरौमया।मयेतिमया।संपृचस्थ।संपृचऽइतिसम्।पृचः।
स्थसम्।सम्मा।माभद्रेण।भद्रेणपृङ्क्त।पृङ्क्त।विपृचः।विपृचस्थ।विपृचऽ
इतिवि।पृचः।स्थवि।विमा।मापाप्मना।पाप्मनापृङ्क्त।पृङ्क्तेतिपृङ्क्त ९
देवायज्ञम्।यज्ञमतन्वत।अतन्वतभेषजम्।भेषजंभिषजा।भिषजा
श्विना।अश्विनेत्यश्विना।वाचासरस्वती।सरस्वतीभिषक्।भिषगिन्द्राय।इ
न्द्रायेन्द्रियाणि।इन्द्रियाणिदधतः।दधतऽइतिदधतः १० दीक्षायै
रूपम्।रूप०शष्पाणि।शष्पाणिप्रायणीयस्य।प्रायणीयस्यतो
क्मानि।प्रायणीयस्येतिप्रऽअयनीयस्य।तोक्मानीतितोक्मानि।क्र
यस्यरूपम्।रूप०सोमस्य।सोमस्यलाजाः।लाजाःसोमा०शवः।

सं

सोमाꣳशावोमधु। सोमाꣳशाव इति सोम। अꣳशावः। मा। धितिमधु ॥
आतिथ्यरूपम्मासरम्। आतिथ्यरूपमित्यातिथ्य। रूपम्। मासरम्म
हावीरस्य। महावीरस्य नग्नहुः। महावीरस्येति महा। वीरस्य। नग्न
हुरिति नग्नहुः। रूपमुपसदाम्। उपसदामेतत्। उपसदामित्युप। सदा
म्। एतत्तिस्रः। तिस्रो रात्रीः। रात्रीः सुरा। सुरासुता। आसुतेत्या। सुता १२

210

सोमस्य रूपम्। रूपङ्क्रीतस्य। क्रीतस्य परिस्रुत्। परिस्रुपरि। परिस्रु
दिति परि। स्रुत्। परिषिच्यते। सिच्यत इति सिच्यते। अश्विभ्यान्दुग्ध
म्। अश्विभ्यामित्यश्वि। भ्याम्। दुग्धम्भेषजम्। भेषजमिन्द्राय। इन्द्रा
यैन्द्रम्। ऐन्द्रꣳ सरस्वत्या। सरस्वत्येति सरस्वत्या १३ आसन्दीरूप
म्। आसन्दीत्या। सन्दी। रूपꣳ राजासन्द्यै। राजासन्द्यैवेद्यै। राजासन्द्या

ऽइति राज। आसन्द्यै। वेद्यै कुम्भी। कुम्भी सुराधानी। सुराधानीति
सुरा। धानी। अन्तरऽउत्तरवेद्याः। उत्तरवेद्या रूपम्। उत्तरवेद्याऽइत्यु
त्तर। वेद्याः। रूपं कारोतरः। कारोतरो भिषक्। भिषगिति भिषक्। ४
वेद्या वेदिः। वेदिः सम्। समाप्यते। आप्यते। आप्यते बर्हिषा। बर्हि
षा बर्हिः। बर्हिरिन्द्रियम्। इन्द्रियमितीन्द्रियम्। यूपेन यूपः। यू
पऽआप्यते। आप्यते प्रणीतः। प्रणीतोऽअग्निः। प्रणीतऽइति प्र।
नीतः। अग्निरग्निना। अग्निनेत्यग्निना ५ हविर्धानं यत्। हविर्धा
नमिति हविः। धानम्। यदाश्विना। आश्विनाग्नीध्रम्। आग्नीध्रं यत्।
यत्सरस्वती। सरस्वतीति सरस्वती। इन्द्रायैन्द्रम्। ऐन्द्रꣳ सदः। स
दस्कृतम्। कृतं पत्नीशालम्। पत्नीशालं गार्हपत्यः। पत्नी।

सं

21

शालामिति पात्नि। शालम्। गार्हपत्यः इति गार्ह। पत्य ९ प्रैषेभिः प्रै
षान्। प्रैषेभिरितिप्र। प्रैषेभिः। प्रैषानाप्नोति। प्रैषानितिप्र। प्रैषान्।
आप्नोत्याप्रीभिः। आप्रीभिराप्रीः। आप्रीभिरित्या। प्रीभिः। आप्रीर्य
ज्ञस्य। ज्ञाप्रीरित्या। प्रीः। यज्ञस्येति यज्ञस्य। प्रयाजेभिरनुयाजान्।
प्रयाजेभिरितिप्र। याजेभिः। अनुयाजान्वषट्कारेभिः। अनुयाजानि
अनुःयाजान्। वषट्कारेभिराहुतीः। वषट्कारेभिरिति वषट्। का
रेभिः। आहुतीरित्याहुतीः। ७ पशुभिः पशून्। पशुभिरिति पशु।
भिः। पशूनाप्नोति। आप्नोति पुरोडाशैः। पुरोडाशैर्हविंषि हवी
ंषि। पत्या। छन्दोभिः सामिधेनीः। छन्दोभिरिति छन्दः। भिः
सामिधेनीर्याज्याभिः। सामिधेनीरिति साम्। इधेनी। याज्या

मिर्ह्विषट्कापान॥ त्विषट्कापानितित्विषट्टकापान् १८ धानाः करम्भः । क
रम्भः सक्तवः । सक्तवः परीवापः । परीवापः पयः । परिवापऽइति
विपरि॥ वापः । पयो दधि । दधीति दधि । सोमस्य रूपम् । रूपꣳ हवि
षः । हविषऽआमिक्षा । आमिक्षा वाजिनम् । वाजिनम्मधु । मध्विति
मधु १९ धानानाꣳ रूपम् । रूपङ्कुवलम् । कुवलम्परीवापस्य । प
रीवापस्य गोधूमाः । परिवापस्येति परि वापस्य । गोधूमाऽइति गो
धूमाः । सक्तूनाꣳ रूपम् । रूपम्बदरम् । बदरमुपवाकाः । उपवाकाः
उपवाकाः करम्भस्य । उपवाकाऽइत्युप वाकाः । करम्भस्येति कर
म्भस्य २० पयसो रूपम् । रूपय्यत् । यद्यवाः । यवा दध्नः । दध्नो रूपम
रूपङ्कर्कन्धूनि । कर्कन्धूनीति कर्कन्धूनि । सोमस्य रूपम् । रूपं ।

से

वाजिनम् । वाजिन॒ꣳ सोमस्य । सोमस्य रूपम् । रूपमादित्वा । आमि
द्वेत्यामिद्वा २१ आश्रावय । आश्रावयेति । इति स्तोत्रियाः । स्तोत्रियाः ।
प्रत्याश्रावः प्रत्याश्रावोऽनु । अनुरूपः । प्रत्याश्रावऽइति प्रति । आश्रा
वः । अनुरूपऽइत्यनु । रूपः । यजेति । इति धाय्या रूपम् । धाय्या रूपम्प्र
गाथाः । धाय्या रूपमिति धाय्या रूपम् । प्रगाथा ये यजामहाः । प्रगाथा
ऽइति प्र । गाथाः । ये यजामहाऽइति ये । यजामहाः २२ अर्द्धऽऋचै
रुक्थानाम् । अर्द्धऽऋचैरित्यर्द्ध । ऋचैः । उक्थाना॒ꣳ रूपम् । रूपम्प
दैः । पदैराप्नोति । आप्नोति निविदः । निविदऽइति नि । विदः । प्रणवैः
शस्त्राणाम् । प्रणवैरिति प्र । नवैः । शस्त्राणा॒ꣳ रूपम् । रूपम्पय
सा । पयसा । पयसा सोमः । सोमऽआप्यते । आप्यतऽइत्याप्यते २३

212

अश्विभ्यां प्रातः। सवनम्। अश्विभ्यामित्यश्विभ्यां च। प्रातःसवनमिन्द्रेण।
प्रातःसवनमिति प्रातःसवनम्। इन्द्रेणैन्द्रम्। एन्द्रं माध्यन्दिनं च।
माध्यन्दिनमिति माध्यन्दिनम्। वैश्वदेवꣳ सरस्वत्या। वैश्वदेवमिति
वैश्वा। देवम्। सरस्वत्यास्तृतीयम्। तृतीयमाप्तम्। आप्तꣳ सवनम्।
सवनमिति सवनम् २४ वायव्यैर्वायव्यान्याप्नोति। वायव्यान्याप्नोति।
आप्नोति सतेन। सतेन द्रोणकलशम्। द्रोणकलशमिति द्रोणक
लशं कुम्भीभ्यामम्भृणौ। अम्भृणौ सुते। सुते स्थालीभिः। स्थालीभि
स्थालीः। स्थालीराप्नोति। आप्नोतीत्याप्नोति २५ यजुर्भिराप्यन्ते
यजुर्भिरिति यजुःभिः आप्यन्ते ग्रहाः। ग्रहाग्रहैः। ग्रहैस्तोमाः।
स्तोमाश्च। च विष्टुतीः। विष्टुतीरिति वि। स्तुतीः। छन्दोभिरुक्था।

सं

शस्त्राणि छन्दोभिरिति छन्दः ऽउक्थाशस्त्राणि साम्ना। ऽउक्थाशस्त्राणी
त्युक्थ। शस्त्राणि। साम्नावभृथः। अवभृथः आप्यते। अवभृथ इत्यव।
भृथः। आप्यत इत्याप्यते २८ इडाभिर्भक्षान्। भक्षानाप्नोति। आप्नो
ति सूक्तवाकेन। सूक्तवाकेनाशिषः। सूक्तवाकेनेति सूक्त। वाकेन।
आशिष इत्या। शिषः। आज्येन पत्नीसंयाजान्। आज्येनेत्याज्ये
न। पत्नीसंयाजान्त्समिष्टयजुषा। पत्नीसंयाजानिति पत्नी। सं
याजान्। समिष्टयजुषा सꣳस्थाम्। समिष्टयजुषेति समिष्ट। यजु
षा। सꣳस्थामिति सम्। स्थाम् २९ व्रतेन दीक्षाम्। दीक्षामाप्नोति।
आप्नोति। दीक्षया। दीक्षयाप्नोति। आप्नोति दक्षिणाम्। दक्षिणामि
ति दक्षिणाम्। दक्षिणा श्रद्धाम्। श्रद्धामाप्नोति। आप्नोति श्रद्धया। श्र

द्धया सत्यम्। सत्यमाप्यते। आप्यत इत्याप्यते २८ एतावद्रूपम्। रू-
पंयज्ञस्य। यज्ञस्य यत्। यद्देवैः। देवैर्ब्रह्मणा। ब्रह्मणा कृतम्। कृ-
तमिति कृतम्। तदेतत्। एतत्सर्वम्। सर्वमाप्नोति। आप्नोति य-
ज्ञे। यज्ञे सौत्रामणी। सौत्रामणी सुते। सुत इति सुते २९ सुराव-
न्तम्बर्हिषदम्। सुरावन्तमिति सुरा। वन्तम्। बर्हिषदꣳ सुवीर-
म्। बर्हिषदमिति बर्हि। सदम्। सुवीरं यज्ञम्। सुवीरमिति सु। वी-
रम्। यज्ञꣳ हिन्वन्ति। हिन्वन्ति महिषाः। महिषा नम। भिः। न-
मोभिरिति नमः। भिः। दधानाः सोमम्। सोमं दिवि। दिवि देवता-
सु। देवतासु मदेम। मदेमेन्द्रम्। इन्द्रं यजमानाः। यजमानाः।
स्वर्काः। स्वर्का इति सु। अर्काः ३० यस्ते। ते रसः। रसः सम्भृतः।

सं

२१५

सम्भृतःऽओषधीषु। सम्भृतऽइतिसम्। भृतः। ओषधीषुसोमस्य। सोम
स्यशुष्मः। शुष्मःसुरया। सुरयासुतस्य। सुतस्येतिसुतस्य। तेन
जिन्व। जिन्वयजमानम्। यजमानम्मदेन। मदेनसरस्वतीम्। स
रस्वतीमश्विनौ। अश्विनाविन्द्रम्। इन्द्रमग्निम्। अग्निमित्यग्निम्॥ ३१
यमश्विना। अश्विनानमुचेः। नमुचेरासुरात्। आसुरादधि। अधिसरस्व
ती। सरस्वत्यसुनोत्। असुनोदिन्द्रियाय। इन्द्रियायेतीन्द्रियाय। इम
न्तम्। तꣳशुक्रम्। शुक्रम्मधुमन्तम्। मधुमन्तमिन्दुम्। मधुमन्तमिति
मधुमन्तम्। इन्दुꣳसोमम्। सोमꣳराजानम्। राजानमिह। इहभक्ष
यामि। भक्षयामीतिभक्षयामि ३२ यदत्र। अत्ररिप्तम्। रिप्तꣳरसि
नः। रसिनःसुतस्य। सुतस्ययत्। यदिन्द्रः। इन्द्रोऽअपिबत्। अपि

बच्छचीभिः। शचीभिरिति शचीभिः। अहन्तत्। नदस्य। अस्य मनसा।
मनसा। शिवेन। शिवेनेति शिवेन ३३ पितृभ्यः स्वधायिभ्यः। पितृभ्य इ
ति पितृ।भ्यः। स्वधायिभ्यः स्वधा। स्वधायिभ्य ऽ इति स्वधायि।भ्यः। स्वधान
मः। मः पितामहेभ्यः। पितामहेभ्यः प्रपितामहेभ्यः। प्रपितामहेभ्यः ऽ इ
ति प्रपितामहेभ्यः। अक्षन्पितरः। पितरो अमीमदन्त। अमीमदन्तातीतृ
पन्त। अतीतृपन्त पितरः। पितरः पितरः। पितरः शुन्धध्वम्। शुन्धध्वमि
ति शुन्धध्वम् ३४ पुनन्तु मा। मा पितरः। पितरः सोम्यासः। सो
म्यासः पितामहाः। पितामहाः प्रपितामहाः। प्रपितामहा ऽ इति प्र।
पितामहाः। पवित्रेण शतायुषा। शतायुषेति शत। आयुषा। विश्व
मायुः। आयुर्व्यश्नवै। व्यश्नवा ऽ इत्यश्नवै ३५ अग्न ऽ आयूंषि।

से

215

अयुंषि पवसे। पवसऽआसुव। आसुव। सुवोर्जम्। ऊर्जमिषम्। इ
षञ्च। चनः। नऽइतिनः। आरेबाधस्व। बाधस्वदुच्छुनाम्। दुच्छुनामि
तिदुच्छुनाम्। ३९ देवजनामनसा। देवजनाऽइतिदेव। जनाः। मन
साधियः। धियऽइतिधियः। विश्वभूतानि। भूतानिजातवेदः। जातवेदः
पुनीहि। जातवेदऽइतिजात। वेदः। पुनीहिमा। मेतिमा। ४० पवित्रेण
पुनीहि। पुनीहिमा। माशुक्रेण। शुक्रेणदेव। देवदीद्यत्। दीद्यदिति
दीद्यत्। अग्नेक्रत्वा। क्रत्वाक्रतून्। क्रतूँरनु। अनुवित्यनु ४१ यत्ते। तेप
वित्रम्। पवित्रमर्चिषि। अर्चिष्यग्ने। अग्नेविततम्। विततमन्तरा। वि
ततमितिविततम्। अन्तरेत्यन्तरा। ब्रह्मतेन। तेनपुनातु। पुनातुमा।
मेतिमा। ४२ पवमानः सः। सोऽअद्य। अद्यनः। नःपवित्रेण। पवित्रे

णाविचर्षणिः। विचर्षणिरितिवि। चर्षणिः। यःपोता। पोतासः।
सपुनातु। पुनातुमा। मेतिमा ४२ उभाभ्यान्देव। देवसवितः। सवि
तः। पवित्रेण। सवितरितिसवितः। पवित्रेणसवेन। सवेनच। चेतिच।
मांपुनीहि। पुनीहिविश्वतः। विश्वतइतिविश्वतः ४३ वैश्वदेवीपु
नती। वैश्वदेवीतिवैश्व। देवी। पुनतीदेवी। देव्यागात्। आगात्। आ
गाद्यस्याम्। यस्यामिमाः। इमाबह्वः। बह्वस्तन्वः। तन्वोवीतपृष्ठाः।
वीतपृष्ठाइतिवीतपृष्ठाः। तयामदन्तः। मदन्तःसधमादेषु। सध
मादेष्वितिसध। मादेषु ४४ येसमानाः। समानाःसमनसः। समनसः
पितरः। समनसइतिस। मनसः। पितरोयमराज्ये। यमराज्यइ
तियम। राज्ये। तेषांलोकः। लोकःस्वधा। स्वधानमः। नमोयज्ञः।

सं

216

यत्तो देवेषु। देवेषु कल्पताम्। कल्पतामिति कल्पताम्। जीवा जीवेषु।
जीवेषु मामकाः। मामकाऽइति मामकाः। तेषाᳪं श्रीः। श्रीर्मयि।
मयि कल्पताम्। कल्पतामस्मिन्। अस्मिन्लोके। लोके शतम्। शत
ᳪं समाः। समाऽइति समाः। ४४ द्वे स्रुती। द्वेऽइति द्वे। स्रुतीऽअशृ
णवम्। स्रुतीऽइति स्रुती। अशृणवं पितॄणाम्। पितॄणामहम्। अ
हं देवानाम्। देवानामुत। उत मर्त्यानाम्। मर्त्यानामिति मर्त्यानाम्।
ताभ्यामिदम्। इदं विश्वम्। विश्वमेजत्। एजत्समेति। समेति। एति यत्
यदन्तरा। अन्तरा पितरम्। पितरं मातरम्। मातरं च। चेति च। ४५
इदᳪं हविः। हविः प्रजननम्। प्रजननं मे। प्रजननमिति प्रजननम्।
मेऽअस्तु। अस्तु दशवीरम्। दशवीरᳪं सर्वगणम्। दशवीरमिति

दक्षा। वीरम्। सर्वगणꣳ स्वस्तये। सर्वगणमिति सर्व। गणम्। स्वस्त
य ऽ इति स्वस्तये। आत्मसनि प्रजासनि। आत्मसनीत्यात्म। सनि। प्रजा
सनि पशुसनि। प्रजासनीति प्रजा। सनि। पशुसनि लोकसनि। पशु
सनीति पशु। सनि। लोकसन्यभयसनि। लोकसनीति लोक। सनि। अभय
सनीत्यभय। सनि। अग्निः प्रजाम्। प्रजाम्बहुलाम्। प्रजामिति प्र। जाम्।
बहुलाम्मे। मे करोतु। करोत्वन्नम्। अन्नम्पयः। पयो रेतः। रेतो ऽस्मा
सु। अस्मासु धत्त। धत्तेति धत्त ५८ उदीरताम्। ईरतामवरे। अवर ऽ उ
त्। उत्परासः। परास उत्। उन्मध्यमाः। मध्यमाः पितरः। पितरः। पितरः
सोम्यासः। सोम्यास ऽ इति सोम्यासः। असुं ये। य ऽ ईयुः। ईयुरवृकाः।
अवृकाः ऽ ऋतज्ञाः। ऋतज्ञास्ते। ऋतज्ञा ऽ इत्यृत। ज्ञाः। ते नः। नोऽवन्तु।

से

ऽवन्तु पितरः। पितरो हवेषु। हवेष्विति हवेषु ५० अङ्गिरसो नः। नः

पितरः। पितरो नवग्वाः। नवग्वा अथर्वाणः। नवग्वा इति नवऽग्वाः।

अथर्वाणो भृगवः। भृगवः सोम्यासः। सोम्यास इति सोम्यासः। तेषां

वयम्। वयं सुमतौ। सुमतौ यज्ञियानाम्। सुमता विति सुऽमतौ।

यज्ञियानामपि। अपि भद्रे। भद्रे सौमनसे। सौमनसे स्याम। स्यामेति स्या

म ५१ ये नः। नः पूर्वे। पूर्वे पितरः। पितरः सोम्यासः। सोम्यासो ऽनूहिरे।

अनूहिरे सोमपीथम्। अनूहिर इत्यनुऽऊहिरे। सोमपीथं वसि

ष्ठाः। सोमपीथमिति सोमऽपीथम्। वसिष्ठा इति वसिष्ठाः। तेभि

र्यमः। यमः संरराणः। संरराणो हवींषि। संरराण इति

सम्ऽरराणः। हवींष्युशन्। उशन्नुशद्भिः। उशद्भिः प्रतिकामम्।

217

उ श्राङ्गिरस्त्वशन्।भिः।प्रतिकाममन्न।प्रतिकाममितिप्रति। कामम्
श्नन्नित्यन्न ४१ त्वं॰सोम।सोमप्र।प्रचिकितः।चिकितोमनीषा।मनीषा
त्वम्।त्वं॰रजिष्ठम्।रजिष्ठमनु।अनुनेषि।नेषिपन्थाम्।पन्थामिति
पंथाम्।तवप्रणीती।प्रणीतीपितरः।प्रनीतीतिप्र।नीती।पितरोनः
नऽइन्दो।देवेषु।इन्दोऽइतीन्दो।देवेषुरत्नम्।रत्नमभजन्त।अभजन्त
धीराः।धीराऽइतिधीराः ५॰ त्वयाहि।हिनः।नःपितरः।पितरःसोम।
सोमपूर्वे।पूर्वेकर्म्माणि।कर्म्माणिचक्रुः।चक्रुःपवमान।पवमाना
धीराऽइतिधीराः।वन्वन्नवातः।अवातःपरिधीन्।परिधीरप।परि
धीनितिपरि।धीन्।अपऊर्णु।ऊर्णुवीरेभिः।वीरेभिरश्वैः।अश्वैर्मघ
वा।मघवा।मघवाभव।मघवेतिमघवा।भवानः।नऽइतिनः ५२ त्व

सं

८· सोमञ्चवित्सि। सुविदत्रानिति सुविदत्रान्। अवित्सि नपातम्। नपातञ्च।
च विक्रमणम्। विक्रमणञ्च। विक्रमणमिति वि। क्रमणम्। च विष्णोः। वि
ष्णोरिति विष्णोः। बर्हिषदो ये। बर्हिषद इति बर्हिः। सदः। ये स्वधया। स्व
धया सुतस्य। सुतस्य भजन्त। भजन्त पित्वः। पित्वस्ते। तऽइह। इहागमिष्ठाः
आगमिष्ठाऽइत्या। गमिष्ठाः ५४ उपहूताः पितरः। उपहूताऽइत्युपहू
ताः। पितरः सोम्यासः। सोम्यासो बर्हिष्येषु। बर्हिष्येषु निधिषु। निधिषु
येषु। निधिष्विति नि। धिषु। प्रियेष्विति प्रियेषु। तऽआगमन्तु। आगमन्तु।
गमन्त्विति। तऽइह। इह श्रुवन्तु। श्रुवन्त्वधि। अधिब्रुवन्तु। ब्रुवन्तु ते।
तेऽवन्तु। अवन्त्वस्मान्। अस्मानित्यस्मान् ५५ आयन्तु। यन्तु नः।
नः पितरः। पितरः सोम्यासः। सोम्यासोऽग्निष्वात्ताः। अग्निष्वात्ताः

218

पथिभिः। अग्निस्वात्ताऽइत्यग्निऽस्वात्ताः। पथिभिर्द्देवयानैः। पथि
भिरितिपथिऽभिः। देवयानैरितिदेवऽयानैः। अस्मिन्यज्ञे। यज्ञेस्वधया।
स्वधयामदन्तः। मदन्तऽइतिमदन्तः ५८ अग्निष्वात्ताः पितरः। अग्नि
ष्वात्ताऽइत्यग्निऽस्वात्ताः। पितरऽएह। एहऽइहगच्छत। गच्छतसदःस
दः। सदःसदः। सदत। सदःसदऽइतिसदःसदः। सदतसुप्रणीतयः। सु
प्रणीतयऽइतिसुप्रणीतयः। अत्ताहवींषि। हवींषिप्रयतानि। प्रय
तानिबर्हिषि। प्रयतानीतिप्रऽयतानि। बर्हिष्यथ। अथारयिम्। रयिं
सर्ववीरम्। सर्ववीरन्दधातन। सर्ववीरमितिसर्वऽवीरम्। दधा
तनेतिदधातन ५९ येऽअग्निष्वात्ताः। अग्निष्वात्ताये। अग्निस्वात्ताऽ
इत्यनग्निऽस्वात्ताः। मध्येदिवः। दिवःस्वधया। स्वधयामादयन्ते। मा

मे

दयन्तऽइतिमामादयन्ते। तेभ्यः स्वराट्। स्वराडसुनीतिम्। स्वराडितिस्व

राट्। असुनीतिमेताम्। असुनीतिमित्यसु। नीम्। एतांयथावशम्। यथा

वशन्तन्वम्। यथावशमितियथा। वशम्। तन्वङ्कल्पयाति। कल्पयातीति

कल्पयाति ५८ अग्निष्वात्तानृतुमतः। अग्निष्वात्तानित्यग्नि। स्वात्तान्। ऋतु

मतोहवामहे। ऋतुमतऽइत्यृतु। मतः। हवामहेनाराशंसे। नाराशंसे

सोमपीथम्। सोमपीथंये। सोमपीथमितिसोम। पीथम्। यऽआशुः।

आशुरित्याशुः। तेनः। नोविप्रासः। विप्रासःसुहवाः। सुहवाभवन्तु।

सुहवाऽइतिसु। हवाः। भवन्त्वितिभवन्तु ५९ आच्याजानु। आच्येत्या।

अच्य। जानुदक्षिणतः। दक्षिणतोनिषद्य। निषद्येमम्। निषद्येतिनि

सद्य। इमंयज्ञम्। यज्ञमभि। अभिगृणीत। गृणीतविश्वे। विश्वेऽइ

219

तिविश्वे। माहिंसिष्ट। हिंसिष्टपितरः। पितरःकेन। केनचित्। चि
न्नः। नोयत्। यद्वः। वऽआगः। आगः पुरुषता। पुरुषताकरामा। करा
मेतिकराम् ९। आसीनासो। अरुणीनाम्। अरुणीनामुपस्थे। उप
स्थेरयिम्। उपस्थऽइत्युप। स्थेरयि। न्धत्त। धत्तदाशुषे। दाशुषेमर्त्याय
मर्त्यायेतिमर्त्याय। पुत्रेभ्यः पितरः। पितरस्तस्य। तस्यवस्वः। वस्वः। प्र
यच्छत। यच्छतते। तऽइह। इहोर्जम्। ऊर्जन्दधात। दधातेतिदधात ९।
यमग्ने। अग्नेकव्यवाहन। कव्यवाहनत्वम्। कव्यवाहनेतिकव्य। वा
हन। त्वञ्चित्। चिन्मन्यसे। मन्यसेरयिम्। रयिमितिरयिम्। तन्नः। नोगी
र्भिः। गीर्भिःश्रवाय्यम्। गीर्भिरितिगीः। र्भिःश्रवाय्यन्देवत्रा। देवत्राप
या। देवत्रेतिदेवत्रा। पनयायुजम्। युजमितियुजम्। ९२ योऽअग्निः।

सं

220

अग्निः कव्यवाहनः। कव्यवाहनः पितॄन्। कव्यवाहनऽइति कव्यऽवा
हनः। पितॄन् वक्षत्। यक्षदृतावृधः। ऋतावृधऽइत्यृत। वृधः। प्रेतऽइदह
व्यानि। ॐ। इति हव्यानि प्रचेता चति। प्रचेतीति देवेभ्यः। देवेभ्यश्च। चपितृभ्यः
आ। पितृभ्यऽइति पितृभ्यः। आ। प्र ६२ त्वमग्नेऽअग्नेऽईडितः। ईडितः। कव्य
वाहन। कव्यवाहनावाट्। कव्यहनेति कव्य। वाहन। अवाड्व्यानि
हव्यानि सुरभीणि सुरभीणीकृत्वी। कृत्वीति कृत्वी। प्रादाः। अदाः।
पितृभ्यः। पितृभ्यः स्वधया। पितृभ्यऽइति पितृभ्यः। स्वधयाते। ते। अ
क्षन्। अक्षन्नद्धि। अद्धि त्वम्। त्वदेव। देवप्रयता। प्रयता हवींषि।
प्रयतेति प्र। यता। हवींषीति हवींषि ६४ येच। येह। इहपित
रः। पितरो ये। येच। चन। नह। इह यान। याँश्च। चविद्म। विद्मयान्।

यैः ॥२॥ऽऽउच ॥ऽऽ इत्सैः ॥ चनानप्रविश्य ॥ प्रविश्यतिप्रविश्य ॥ त्वंवेत्थ ॥ वेत्थय
ति ॥ यतिते ॥ तेजातवेदः ॥ यानवेदः स्वधाभिः ॥ जातवेदऽ इतिजातऽवे
दः ॥ स्वधाभिर्यज्ञम् ॥ यज्ञ० सुकृतम् ॥ सुकृतञ्जुषस्व ॥ सुकृतमिति
सुकृतम् ॥ जुषस्वेतिजुषस्व ६५ इदम्पितृभ्यः ॥ पितृभ्योनमः ॥ पितृभ्यऽ
इतिपितृभ्यः ॥ नमोऽअस्तु ॥ अस्त्वद्य ॥ अद्ययेः ॥ येपूर्वासः ॥ पूर्वासोयेऽ
ऽउपरासः ॥ उपरासईयुः ॥ इयुरितीयुः ॥ येपार्थिवे ॥ पार्थिवेरजसि ॥ रजः
स्यानिषत्ताः ॥ आनिषत्ताः ॥ निषत्तायेः ॥ निषत्ताऽइतिनि ॥ सत्ताः ॥ येवा ॥ वा
नूनम् ॥ नूनं० सुवृजनासु ॥ सुवृजनासुविक्षु ॥ सुवृजनास्वितिसु
वृजनासु ॥ विक्ष्वितिविक्षु ६६ अधायथा ॥ यथानः ॥ नःपितरः ॥ पित
रः परासः ॥ परासःप्रत्नासः ॥ प्रत्नासोऽअग्ने ॥ अग्नऽ ऋतम् ॥ ऋत

सं

तमाशुषाणाः। आशुषाणाः इत्याशुषाणाः। शुचीत्। इदयन्। अयन्दीधि
तिम्। दीधितिमुक्थशासः। उक्थशासः क्षाम। उक्थशास इत्युक्थ। शासः। क्षा
मा भिन्दन्तः। भिन्दन्तो अरुणीः। अरुणीरप। अपव्रन्। व्रन्निति व्रन् ६९ उ
शन्तस्त्वा। त्वा नि। निधीमहि। धीमह्युशन्तः। उशन्तः सम्। समिधीमहि।
इधीमहीति नीधीमहि। उशन्नुशतः। उशत आवह। आवह। वह पितॄन्। पि
तॄन्हविषे। हविषे अत्तवे। अत्तवे इत्यत्तवे ७० अपां फेनेन। फेनेन नमुचेः।
नमुचेः शिरः। शिर इन्द्र। इन्द्रोदवर्त्तयः। उदवर्त्तयः। अवर्त्तयः इत्युदवर्त्तयः। वि
श्वा यत्। यदजयः। अजयस्पृधः। स्पृधः इति स्पृधः ७१ सोमो राजा। रा
जामृतम्। अमृतं सुतः। सुत ऋजीषेण। ऋजीषेणाजहात्। अजहान्मृ
त्युम्। मृत्युमिति मृत्युम्। ऋतेन सत्यम्। सत्यमिन्द्रियम्। इन्द्रियं विपा

221

नम् । विपानꣳ शुक्रम् । विपानमिति वि॒ऽपानम् । शुक्रमन्धसः । अन्धसऽ
इन्द्रस्य । इन्द्रस्येन्द्रियम् । इन्द्रियमिदम् । इदम्पयः । पयोऽमृतम् । अमृतम्म
धु । मध्विति मधु ७० अद्भ्यः क्षीरम् । अद्भ्य इत्यत्ऽभ्यः । क्षीरं वि । व्यपिबत् ।
अपिबत्क्रुङ् । क्रुङ्ङाङ्गिरसः । आङ्गिरसो धिया । धियेति धिया ७१ सोममद्भ्यः ।
अद्भ्यो वि । अद्भ्य इत्यत् । भ्यः । व्यपिबत् । अपिबच्छन्दसा । छन्दसा हꣳसः ।
हꣳसः । हꣳसः शुचिषत् । शुचिषदिति शुचि । सत् ७२ अन्नात्परिस्रुतः । परि
स्रुतो रसम् । परिस्रुत इति परि । स्रुतः । रसम्ब्रह्मणा । ब्रह्मणा वि । व्य
पिबत् । अपिबत्क्षत्रम् । क्षत्रम्पयः । पयः सोमम् । सोमम्प्रजापतिः । प्रजा
पतिरिति प्रजा । पतिः ७३ रेतो मूत्रम् । मूत्रं वि । विजहाति । जहाति यो ।
निम् । योनिम्प्रविशत् । प्रविशदिन्द्रियम् । प्रविशदिति प्र । विशत् । इन्द्रि

सं

यमितीन्द्रियम्। गर्भोजरायुणा। जरायुणावृतः। आवृतउल्बम्। आवृतः
इत्याऽवृतः। उल्बंजहाति। जहातिजन्मना। जन्मनेतिजन्मना ७४ दृष्ट्वारूपे।
रूपेव्हि। रूपेऽइतिरूपे। व्याकरोत्। आकरोत्। आकरोत्। अरोत्सत्यानृते। स
त्यानृतेप्रजापतिः। सत्यानृतेऽइतिसत्या। नृते। प्रजापतिरितिप्रजा। पतिः।
अप्रहामनृते। अनृतेदधात्। अदधाच्छ्रद्धाम्। श्रद्धाꣳ सत्ये। सत्येप्रजाप
तिः। प्रजापतिरितिप्रजा। पतिः ७५ वेदनरूपे। रूपेविरूपेऽइतिरूपे। व्य
पिबत्। अपिबत्सुतासुतौ। सुतासुतौप्रजापतिः। प्रजापतिरितिप्रजा।
पतिः ७६ दृष्ट्वापरिस्रुतः। परिस्रुतोरसम्। परिस्रुतऽइतिपरिस्रुतः।
रसꣳशुक्रेण। शुक्रेणशुक्रम्। शुक्रमितिशुक्रम् ७७ सीसेनतन्त्र
म्। तन्त्रम्मनसा। मनसामनीषिणः। मनीषिणऽऊर्णासूत्रेण। ऊर्णा

222

सूत्रेण कवयः । ऊर्णासूत्रेणेत्यूर्णा । सूत्रेण । कवयो वयन्ति । वयन्तीति व

यन्ति । अश्विना यज्ञम् । यज्ञꣳ सविता । सविता सरस्वती । सरस्वतीन्द्रस्य

इन्द्रस्य रूपम् । रूपं वरुणः । वरुणो भिषज्यन् । भिषज्यन्निति भिषज्यन्

७९ तदस्य । अस्य रूपम् । रूपममृतम् । अमृतꣳ शचीभिः । शचीभिस्तिस्रः

तिस्रो दधुः । दधुर्देवताः । देवताः सꣳरराणाः । सꣳरराणाऽइति सम् । ररा

णाः । लोमा । निशष्पैः । शष्पैर्बहुधा । बहुधा न । न तोक्मभिः । तोक्मभि

स्त्वक् । तोक्मभिरिति तोक्म । भिः । त्वगस्य । अस्य माꣳसम् । माꣳसमभ

वत् । अभवन्न । न लाजाः । लाजाऽइति लाजाः ८० तदश्विना । अश्विना

भिषजा । भिषजा रुद्रवर्तनी । रुद्रवर्तनी सरस्वती । रुद्रवर्तनीति

रुद्रवर्तनी । सरस्वती वयति । वयति पेशः । पेशोऽअन्तरम् । अन्त

से

रमित्यन्तरम्। अस्मिमज्मानम्। मज्मानम्मासरैः। मासरैः कारोतरात्।
कारोत्तरेण दधतः। दधतो गवाम्। गवान्त्वचि। त्वचीति त्वचि ८। सरस्व
तीमनसा। मनसा पेशलम्। पेशलंवसु। वसु नासत्याभ्याम्। नासत्या
भ्यांवपति। वपति दर्शतम्। दर्शतम्वपुः। वपुरिति वपुः। रसम्परि
स्रुता। परिस्रुता न। परिस्रुतेति परि। स्रुता। नरोहितम्। रोहि
तन्नग्नहुः। नग्नहुर्धीरः। धीरस्तसरम्। नस्तसरं। नवेमा। वेमतिवे
म ८। पयसा शुक्रम्। शुक्रममृतम्। अमृतञ्जनित्रम्। जत्रं८ सुर
या। सुरया मूत्रात्। मूत्राज्जनयन्त। जनयन्त रेतः। रेत इति रेतः। अपा
मतिम्। अमतिन्दुर्मतिम्। दुर्मतिम्बाधमानाः। दुर्मतिमिति दुः।
मतिम्। बाधमाना ऊवध्यम्। ऊवध्यं वातम्। वातं८ सब्वम्। सब्व

2223

न्तम्। तदारात्। आरादिमारात् ८२ इन्द्रः सुत्रामा। सुत्रामा हृदयेन। सु
त्रामेति सु। त्रामा। हृदयेन सत्यम्। सत्यम्पुरोडाशेन। पुरोडाशेन सवि
ता। सविता जजान। अजानेति जजान। यकृत्क्लोमानम्। लोमानं वरुणः
वरुणो भिषज्यन्। भिषज्यन्मतस्ने। मतस्ने वायव्यैः। मतस्ने इति मत
स्ने। वायव्यैर्न। न मिनाति। मिनाति पित्तं। पित्तमिति पित्तम् ८३ आ
न्त्राणि स्थालीः। स्थालीर्मधु। मधु पिन्वमानाः। पिन्वमाना गुदाः। गु
दाः पात्राणि। पात्राणि सुदुघा। सुदुघा न। सुदुघेति सु। दुघा। न धेनुः।
धेनुरिति धेनुः। श्येनस्य पत्रम्। पत्रन्न। न प्लीहा। प्लीहा शचीभिः। श
चीभिरासन्दी। आसन्दी नाभिः। आसन्दीत्यासन्दी। नाभिरुदरम्।
उदरन्न। न माता। मातेति माता ८४ कुम्भो वनिष्ठुः। वनिष्ठुर्ज्जनि

सं

ना। जनिता शचीभिः। शचीभिर्यस्मिन्। यस्मिन्नग्रे। अग्रे योन्याम्।
योन्याङ्गर्भः। गर्भो अन्तः। अन्तरित्यन्तःस्ताशिर्व्यक्तः। व्यक्तः शतधा
रः। व्यक्तात्ऽइति वि। अक्तः। शतधारत्सः। शतधारऽइति शत। धारः।
उत्सो दुहे। दुहे न। न कुम्भी। कुम्भी स्वधाम्। स्वधां पितृभ्यः। पितृभ्यऽ
इति पितृ। भ्यः। ८५ मुखं सत्। सदस्य। अस्य शिरः। शिरऽइत्। इत्स
तेन। सतेन जिह्वा। जिह्वा पवित्रम्। पवित्रमश्विना। अश्विनासन्। आ
सन्त्सरस्वती। सरस्वतीति सरस्वती। चप्यन्न। न पायुः। पायुर्भिषक्। भि
षगस्य। अस्य वालः। वालो वस्तिः। वस्तिर्न। न शेपः। शेपो हरसा। हरसा
तरस्वी। तरस्वीति तरस्वी ८६ अश्विभ्याञ्चक्षुः। अश्विभ्यामित्यश्वि।
भ्याम्। चक्षुरमृतम्। अमृतङ्ग्रहाभ्याम्। ग्रहाभ्याञ्छागेन। छागेन

तेजः । तेजो हविषा । हविषा घृतेन । घृतेनेति घृतेन । पयः । गोधू
मैः । गोधूमैः कुवलैः । कुवलैरुतानि । उतानि पेशः । पेशः न । न शुक्रम् ।
शुक्रमसितम् । असितं वसाने । वसाने इति वसाने ८९ अविर्न
मेषः । मेषो नसि । नसि वीर्याय । वीर्याय । वीर्याय प्राणस्य । प्राण
स्य पन्थाः । पन्थाः अमृतः । अमृतो ग्रहाभ्याम् ग्रहाभ्यामिति ग्रहा
भ्याम् । सरस्वत्युपवाकैः उपवाकैर्व्यानम् । उपवाकैरित्युप । वाकैः
व्यानं नस्यानि । व्यानमिति वि । आनम् । नस्यानि बर्हिः । बर्हिर्बद
रैः बदरैर्जजान । जजानेति जजान ९० इन्द्रस्य रूपम् । रूपमृषभः । ऋ
षभो बलाय । बलाय कर्णाभ्याम् । कर्णाभ्यां श्रोत्रम् । श्रोत्रममृ
तम् । अमृतं ग्रहाभ्याम् । ग्रहाभ्यामिति ग्रहाभ्याम् । यवा न न । बर्हिः । ब

मे

225

र्हिः। बर्हिर्भृ वि। भृ। विकेसराणि। केसराणि कर्कन्धु। कर्कन्धुन्यपते। य
ते मधु। मधु सारघम्। सारघम्मुखात्। मुखादिति मुखात्। श्रत्मत्र
पस्थे। उपस्थेन। उपस्थ इत्युप। स्थे। नत्वकस्य। त्वकस्य लोम। लोम
न्त्वि। न्त्विषम्मश्रूणि। षमश्रूणीन। नह्याघ्रं लोम। व्याघ्रं लोमेति ह्या
घ्र। लोम। केशान। नशीर्षन्। शीर्षन्यशसे। यशसे श्रियै शिखा। शिखा
सिंह हस्य। सिंहस्य हस्य लोम। लोमत्विषिः। त्विषिरिन्द्रियाणि। इन्द्रा
णीतीन्द्रियाणि ५१ अङ्गान्यात्मन्। आत्मन्भिषजा। भिषजा तनू।
न दक्षिना। अश्विनात्मानम्। आत्मानमङ्गैः। अङ्गैः समधात्। समधात्।
अधात्सरस्वती। सरस्वतीति सरस्वती। इन्द्रस्य रूपम्। रूपं शतमा
नम्। शतमानमायुः। शतमानमिति शतमान। मानम्। आयुश्चन्द्रेण।

चेन्द्रेण ज्योतिः। ज्योतिरमृतम्। अमृतन्दधानाः। दधानाऽइति दधानाः॥९१॥
सरस्वती योन्याम्। योन्याङ्गर्भम्। गर्भमन्तः। अन्तरश्विभ्याम्। अश्वि-
भ्याम्पत्नी। अश्विभ्यामित्यश्विऽभ्याम्। पत्नी सुकृतम्। सुकृतम्बिभर्त्ति।
सुकृतमिति सुऽकृतम्। बिभर्त्तीति बिभर्त्ति। अपाꣳ रसेन। रसेन वरुणः।
वरुणो न। न साम्ना। साम्नेन्द्रम्। इन्द्रꣳ श्रियै। श्रियै जनयन्। जनयन्नप्-
सु। अप्सु राजा। अप्स्वित्यप्ऽसु। राजेति राजा॥९२॥ तेजः पशूनाम्। पशूनाꣳ हविः।
हविरिन्द्रियावत्। इन्द्रियावत्परिस्रुता। इन्द्रियवदितीन्द्रियऽवत्। प-
रिस्रुता पयसा। परिस्रुतेति परि। स्रुता। पयसा सारघम्। सारघम्मधु। म-
ध्वित्यधु। अश्विभ्यान्दुग्धम्। अश्विभ्यामित्यश्वि।भ्याम्। दुग्धम्भिषजा।
भिषजा सरस्वत्या। सरस्वत्या सुतासुताभ्याम्। सुतासुताभ्याममृतः।

सं

अमृतः सोमः । सोम इन्दुः । इन्दुरितीन्दुः इति वाजसनेयसंहिता
पदक्रम एकोनविंशतिमोध्यायः ॥१९॥ क्षत्रस्य योनिः । योनिरसि ।
असि क्षत्रस्य । क्षत्रस्य नाभिः । नाभिरसि । असीसि । मा त्वा । त्वा हिं-
सीत् । हिंसीन्मा । मा मा । मा हिंसीः । हिंसीरिति हिंसीः । स्र-
त्याः पाहि । पाहि द्योतु । विद्योत्पाहि । विद्योदिति वि । द्योतु । पाही-
ति पाहि ॥ अश्विनोर्भैषज्येन । भैषज्येन तेजसे । तेजसे ब्रह्मवर्च-
साय । ब्रह्मवर्चसायाभि । ब्रह्मवर्चसायेति ब्रह्म । वर्चसाय । अ-
भिषिञ्चामि । सिञ्चामि सरस्वत्यै । सरस्वत्यै भैषज्येन । भैषज्येन वी-
र्याय । वीर्यायान्नाद्याय । अन्नाद्यायेन्द्रस्य । अन्नाद्यायेत्यन्न । आ-
द्याय । इन्द्रस्येन्द्रियेण । इन्द्रियेण बलाय । बलाय श्रियै । श्रियै य-

226

शासे यशासऽइतियशासे २ कस्मैत्वा। त्वाकाय। कार्यत्वा। त्वेतित्वा।
सुश्लोकसुमङ्गल। सुश्लोकेतिसु। श्लोक। सुमङ्गलसत्यराजन्।
सुमङ्गलेतिसु। मङ्गल। सत्यराजन्नितिसत्यराजन् २ शिरोमेश
श्रीः। श्रीर्यशः यशोमुखम्। मुखन्त्विषिः। त्विषिः केशाः। केशाश्च
चश्मश्रूणि। श्मश्रूणीतिश्मश्रूणि। राजामे। मेप्राणः। प्राणो
ऽअमृतम्। अमृतꣳसम्राट्। सम्राट्चक्षुः। सम्राडितिसम्। राट्।
चक्षुर्विराट्। विराट्छ्रोत्रम्। विराडितिवि। राट्। श्रोत्रमितिश्रोत्रम्
जिह्वामे। मेभद्रम्। भद्रंवाक्। वाङ्महः महोमनः। मनोमन्युः। मन्यु
स्वराट्। स्वराड्भामः। स्वराडितिस्वराट्। भामऽइतिभामः मोदाः प्र
मोदाः। प्रमोदाऽअङ्गुलीः। प्रमोदाऽइतिप्रमोदाः। अङ्गुलीरङ्गानि।

सं

अंगानि मित्रम्। मित्रम्मे। मे सहः। सहः इति सहः ५ बाहू मे बाहू इ
ति बाहू। मे बलम्। बलमिन्द्रियम्। इन्द्रियं हस्तौ। हस्तौ मे। मे कर्म। क
र्म वीर्य्यमिति वीर्य्यम्। आत्मा त्वचम्। त्वचम्मे। उरो मम। ममाति म
म ६ पृष्ठीर्मे। मे राष्ट्रम्। राष्ट्रमुदरम्। उदरं मे। अंसौ ग्रीवाः। श्रो
णी। वंक्षणौ इति श्रोणी। ऊरूऽअरत्नी। ऊरूऽइत्यूरू। अरत्नी जानु
नी। अरत्नी। जानुनी विशः जानुनी इति जानुनी। विशो मे। मेऽङ्गा
नि। अंगानि सर्वतः इति सर्वतः ७ नाभिर्मे। मे चित्तम्। चित्तं विज्ञा
नम्। विज्ञानम्पायुः। विज्ञानमिति विज्ञानम्। पायुर्मे। मे पचितिः
अपचितिर्भसत्। अपचितिरित्यप। चितिः। भसदानि भसत्। आ
नन्दनं दावाण्डौ। आण्डौ मे। मे भगः। भगः सौभाग्यम्। सौभाग्यम्

227

सः। पसःऽइति पसः। जङ्घाभ्याम् पद्भ्याम्। पद्भ्याम् धर्मः। पद्भ्यामिति
पत्। भ्याम्। धर्मोऽस्मि। अस्मि विशि। विशि राजा। राजा प्रतिष्ठितः
प्रतिष्ठितःऽइति प्रति। स्थितः ॥ ८ ॥ प्रति क्षत्रे। क्षत्रे प्रति। प्रति तिष्ठा
प्रति तिष्ठामि। प्रति तिष्ठामि। तिष्ठामि राष्ट्रे। राष्ट्रेऽश्वेषु। अश्वेषु गो
षु। गोष्विति गोषु। अङ्गेष्वात्मन्। आत्मन् प्राणेषु। प्राणेषु पुष्टे। पुष्टे द्या
वापृथिव्योः। द्यावापृथिव्योर्यज्ञे। यज्ञेऽइति यज्ञे ॥ ९ ॥ त्रया देवाः।
देवाऽएकादश त्रयस्त्रिंशाः। त्रयस्त्रिंशाः सुराधसः। त्रयस्त्रि
शाऽइति त्रयः। त्रिंशाः। सुराधसऽइति सु। राधसः। बृहस्प
तिपुरोहिता देवस्य। बृहस्पतिपुरोहिताःऽइति बृहस्पति।

सं

पुरोहिताः। देवस्यसवितुः। सवितुः सवे। सवऽइतिसवे। देवादे
वैरवन्तः। अवन्तुमा। मेतिमा ९ प्रथमाद्वितीयेः। द्वितीयेद्वितीयाः
द्वितीयास्तृतीयैः। तृतीयैस्तृतीयाः। तृतीयाः सत्येन। सत्येनसत्यम्
सत्यंयज्ञेनयज्ञः। यज्ञोयजुर्भिः यजुर्भियजूꣳषि। यजुर्भिरिति
यजुः भिः। यजूꣳषिसामभिः। सामभिः सामानि। सामभिरिति
साम। भिः। सामान्यृग्भिः। ऋग्भिर्ऋचः ऋग्भिरित्यृक्भिः ऋचः पु
रोनुवाक्याभिः। पुरोनुवाक्याऽभिः पुरोनुवाक्याः। पुरोनुवाक्या
ऽभिरितिपुरः। अनुवाक्याभिः पुरोनुवाक्याऽयाज्याभिः। पुरोनु
वाक्याऽइतिपुरः। अनुवाक्याः। याज्याभिर्याऽज्याः। याज्यावषट्

कौ॰ति वषट्। कारैः। वषट्काराः आहुतिभिः। वषट्काराः इति
वषट्। काराः। आहुतिभि राहुतयः। आहुतिभि रित्याहुति। भिः
आहुतयो मे। आहुतयः इत्या। हुतयः। मे कामान्। कामान्सम्
समर्द्धयन्तु। अर्द्धयन्तु भूः। भूः स्वाहा। स्वाहेति स्वाहा ॥ लोमा
नि प्रयतिः। प्रयति र्मम मा प्रयतिरिति प्र। यतिः। ममत्वकू
त्वङ्मे। मे आनयतिः। आनतिरागतिः। आनतिरित्या। नतिः। आ
गतिरित्या। गतिः। मां स मे। मे उपनतिः। उपनतिर्वसु। उपन
तिरित्युप। नतिः। वस्थि। अस्थि मज्जा। मज्जा मे। मे आनतिः।
आनतिरित्या। नतिः १२ यद्देवाः। देवा देवहेडनम्। देवहेड
नं देवासः। देवहेडनमिति देव। हेडनम्। देवासश्चकृमाच

सं

229

कृमा वयम्। वयमिति वयम्। अग्निर्म्मा। मा तस्मात्। तस्मादेन
सः। एनसो विश्वात्। विश्वान्मुञ्चतु। मुञ्चत्वᳪहसः। अᳪहस
इत्यᳪहसः। १५ यदि दिवा। दिवा यदि। यदि नक्तम्। नक्तमेनाᳪसि।
एनाᳪसि चकृम। चकृमा वयम्। वयमिति वयम्। वायुर्ज्जाग्रत्।
जाग्रत्स्वप्ने। स्वप्ने सूर्य्यः। सूर्य्यः शूद्रे। शूद्रेऽर्य्ये। अर्य्य एकस्य। एक
स्याधि। अधि धर्म्मणि। धर्म्मणि तस्य। तस्यावयजनम्। अवयज
नमसि। अवयजनमित्यव यजनम्। असीत्यसि। आपोपाद्वि।
अपसीत्यपसि १७ द्रुपदादिव मुमुचानः। द्रुपदादिवेति
द्रुपदात्। इव। मुमुचानः स्विन्नः। स्विन्नः स्नातः। स्नातो मला
दिव। मलादिवेति मलात्। इव। पूतम्पवित्रेणेव। पवित्रेण।

वाज्यम्। पवित्रेणेवेति पवित्रेण। इव। आज्यमापः। आपः शु
न्धन्तु। शुन्धन्तु मा। मैनसः। एनसः इत्येनसः ॥१५॥ उद्वयम्। व
यन्तमसः। तमसस्परि। परि स्वः। स्वः पश्यन्तः। स्वरिति स्वः। प
श्यन्त उत्तरम्। उत्तरमित्युत्। तरम्। देवन्देवत्रा। देवत्रा सूर्यम्।
देवत्रेति देवत्रा। सूर्यमगन्म। अगन्म ज्योतिः। ज्योतिरुत्तमम्।
उत्तममित्युत्। तमम्। ॥१६॥ अपोऽद्य। अद्यान्व। अन्वचारिषम्।
अचारिषं रसेन। रसेन सम्। समसृक्ष्महि। असृक्ष्महि पयस्
वान्। पयस्वानग्ने। अग्न आगमम्। आगमम्। आगमन्तम्।
तम्मा। मा सम्। सं सृज। सृज वर्चसा। वर्चसा प्रजया। प्रजया च

सं

230

प्रजयेतिप्र। जया। चयनेन। यनेनच। चेतिच ७ एधोसि। अस्येधि
षीमहि। एधिषीमहिसमित्। समिदितिसम्। इत्। असितेजः। ते
जोसि। असितेजः। तेजोमयि। मयिधेहि। धेहीतिधेहि। समाव
र्तिपृथिवी। समाववर्तीतिसम्। आ। ववर्ति। पृथिवीसम्। सम
षाः। उषासम्। समुसूर्यः। ऊँऽइत्यूँ। सूर्यऽइतिसूर्यः। समु
विश्वम्। ऊँऽइत्यूँ। विश्वमिदम्। इदञ्जगत्। जगदितिजगत्।
वैश्वानर। ज्योतिर्भूयासम्। वैश्वानरज्योतिरितिवैश्वानर। ज्योतिः
भूयासंविभून्। विभून्कामान्। विभूनितिवि। भून्। कामान्व्य।
श्नवै। अश्नवैभूः। भूःस्वाहा। स्वाहेतिस्वाहा ८ अभ्यादधा

मि। आदधामि। दधामि समिधम्। समिधमग्ने। समिधमिति सम्।
इधम्। अग्ने। व्रतपते। व्रतपते त्वयि। व्रतपत ऽइति व्रत। पते। त्वयीति
त्वयि। व्रतञ्च। च श्रद्धाम्। श्रद्धाञ्च। चोप। उपैमि। एमीन्धे। इन्धे त्वा। त्वा
दीक्षितः। दीक्षितो ऽअहम्। अहमित्यहम्॥ २४॥ यत्र ब्रह्म। ब्रह्म च च
क्षत्रम्। क्षत्रञ्च। च सम्यञ्चौ। सम्यञ्चौ चरतः। चरतः सह। सहेति सह।
तंल्लोकम्। लोकम्पुण्यम्। पुण्यम्प्र। प्रज्ञेषम्। ज्ञेषय्यत्र। यत्र देवाः।
देवाः सह। सहाग्निना। अग्निनेत्यग्निना। इन्द्रावायुः। वायुरिति वायुः।
सेदिन्द्रा न विद्यते। विद्यत ऽइति विद्यते २५ अंशुना ते। ते ऽअंशुः।
अंशुः पृच्यताम्। पृच्यताम्परुषा। परुषा परुः। परुरिति परुः। ग
न्धस्ते। ते सोमम्। सोममवतु। अवतु मदाय। मदाय रसः। रसो ऽअ

सं

221

च्युतः। अप्रच्युतः इत्यप्र। च्युतः ॥ ११ ॥ सिञ्चन्ति परि। परि षिञ्चन्ति। सिञ्चन्त सु
तम्। उत सिञ्चन्ति। सिञ्चन्ति पुनन्ति। पुनन्ति च। चेति च। सुराये बभ्रौ। ब
भ्रौ मदे। मदे किन्त्वः। किन्त्वा वदति। वदति किन्त्वः। किन्त्वः इति कि
न्त्वः ॥ १२ ॥ धाना वन्तं करम्भिणम्। धानावन्तमिति धाना। वन्तम्। कर
म्भिणमपूपवन्तम्। अपूपवन्तमुक्थिनम्। अपूपवन्तमित्यपू
प। वन्तम्। उक्थिनमित्युक्थिनम्। इन्द्र प्रातः। प्रातर्जुषस्व। जुष
स्व नः। न इति नः ॥ १३ ॥ बृहदिन्द्राय। इन्द्राय गायत। गायत म
रुतः। मरुतो वृत्रहन्तमम्। वृत्रहन्तममिति वृत्र। हन्। तमम्।
येन ज्योतिः। ज्योतिरजनयन्। अजनयन्नृतावृधः। ऋतावृधो दे
वम्। ऋतावृध इत्यृत। वृधः। देवं देवाय। देवाय जागृवि। जागृ

वीतिजाशृवि २४ अध्वर्यो ऽद्रिभिः। अध्वर्यौ इत्यध्वर्यो। अद्रिः
सुतम्। अद्रिभिरित्यद्रिऽभिः सुतं सोमम्। सोमस्य पवित्रे। प
वित्र आनय। आनयेत्यानय। पुनाहीन्द्राय। इन्द्राय पातवे।
पातव इति पातवे २५ यो भूतानाम्। भूतानामधिपतिः। अ
धिपतिर्यस्मिन्। अधिपतिरित्यधिऽपतिः। यस्मिन् लोकाः।
लोका अधि। अधिश्रिताः। श्रिता इति श्रिताः। य ईशे। ईशे मह
तः। महतो महान्। महान् सेन। तेन गृह्णामि। गृह्णामि त्वाम्।
त्वामहम्। अहं मयि। मयि गृह्णामि। गृह्णामि त्वाम्। त्वामह
म्। अहमित्यहम् २६ प्राणपा मे। प्राणपा इति प्राणऽपाः। पाः
मे अपानपाः। अपानपाश्चक्षुष्पाः। अपानपा इत्यपान।

सं

232

पाः। चक्षुष्पाः श्रोत्रपाः। चक्षुःपाऽइति चक्षुःऽपाः। श्रोत्रपाश्च।
श्रोत्रपाऽइति श्रोत्रऽपाः। च मे। मऽइति मे। वाचो मे। मे विश्वभेषजः।
विश्वभेषजो मनसः। विश्वभेषजऽइति विश्वऽभेषजः। मनसासि।
असि विलायकः। विलायकऽइति विऽलायकः १७ अश्विनकृत
स्य ते। अश्विनऽकृतस्येत्यश्विनाऽकृतस्य। ते सरस्वतिकृतस्य। स
रस्वतिकृतस्येन्द्रेण। सरस्वतिकृतस्येति सरस्वतिऽकृतस्य। इ
न्द्रेण सुत्राम्णा। सुत्राम्णा कृतस्य। सुत्राम्णेति सुऽत्राम्णा। कृत
स्येति कृतस्य। उपहूतऽउपहूतस्य। उपहूतऽइत्युपऽहूतः। उप
हूतस्य भक्षयामि। उपहूतस्येत्युपऽहूतस्य। भक्ष
यामि १८ समिद्धऽइन्द्रः। समिद्धऽइति सम्ऽइद्धः। इन्द्रऽउषसा

मूा उषसामनीके। अनीके पुरोरुचा। पुरोरुचाऽग्रे ऽह्नाम्। पुरोरुचेति

पुरः ऽरुचा। अग्रे ऽह्नाम्। अह्नां बुधानः। अग्रे ऽह्नामित्यग्रे ऽह्नाम्। बुधान

इति बुधानः। त्रिभिर्देवैः। त्रिभिरिति त्रि ऽभिः। देवैस्त्रिंशता। त्रि

ंशता वज्रबाहुः। वज्रबाहुर्जघान। वज्रबाहुरिति वज्र ऽबा

हुः। जघान वृत्रम्। वृत्रं वि। वि दुरः। दुरो ववार। ववारेति ववा

र॥ २४॥ नराशंसः प्रति। प्रति सूरः। सूरो मिमानः। मिमानस्तनून

पात्। तनूनपात्स्वनि। तनूनपादिति तनू ऽनपात्। नपात्। प्रतिपज्ञ

स्य। यज्ञस्य। यज्ञस्य धाम। धामेति धाम। गोभिर्वपावान्। वपा

वान्मधुना। वपावानिति वपा ऽवान्। मधुना समञ्जन्। समञ्ज

न्हिरण्यैः। समञ्जन्निति सम् ऽअञ्जन्। हिरण्यैश्चन्द्री। चन्द्री यज

सं

253

ति। प्रजातिप्रचेताः। प्रचेता इति प्रऽचेताः ३ । इत्थेति दैवैः। दैवैर्ह
रिवान्। हरिवां अभिष्टिः। हरिवानिति हरिऽवान्। अभिष्टिराजु
ह्वानः। आजुह्वानो हविषा। आजुह्वान इत्याऽजुह्वानः। हविषा श
र्धमानः। शर्धमान इति शर्धमानः। पुरन्दरो गोत्रभित्। पुरन्दर इ
ति पुरम्ऽदरः। गोत्रभिद्वज्रबाहुः। गोत्रभिदिति गोत्रऽभित्। वज्रबाहु
रायातु। वज्रबाहुरिति वज्रऽबाहुः। आयातु। यातु यज्ञम्। यज्ञ
मुप। उप नः। नो जुषाणः। जुषाण इति जुषाणः ४। जुषाणो
बर्हिः। बर्हिर्हरिवान्। हरिवान्नः। हरिवानिति हरिऽवान्। न इन्द्रः। इन्द्रः प्रा
चीनम्। प्राचीनं सीदतु। सीदतु प्रदिशा। प्रदिशा पृथिव्याः। प्रदि
शेति प्रऽदिशा। पृथिव्या इति पृथिव्याः। उरुप्रथाः प्रथ्यमानम्।

उरुप्रथाऽइत्युरु॰प्रथाः। प्रजाः। प्रथमाना॰ स्योनम्। स्योनमादित्यैः। आदि
त्यैरक्ता। अक्ता वसुभिः। वसुभिः सजोषाः। वसुभिरिति वसु॰भिः। सजो
षाऽइति स॰जोषाः १२ इन्दुर्दक्षः। दक्षः कवष्यः। ककुभ्याधानमानाः।
धावमाना वृषाणम्। वृषाणा। यन्ता। यन्तृपा। नयः। जनयः सपत्नीः
सपत्नीरिति स॰पत्नीः। द्वारो देवीः। देवीरभितः। अभिता। विश्व
पत्नाम्। अयन्ता॰ सुवीराः। सुवीरा वीरम्। सुवीराऽइति सु॰वी
राः। वीरम्प्रथमानाः। प्रथमाना महोभिः। महोभिरिति महः॰भिः। १३
उषासानक्ता बृहती। उषसानक्तेत्युषसा॰नक्ता। बृहती बृहन्तम्। बृ
हतीऽइति बृहती। बृहन्तम्पयस्वती पयस्वती सुदुघे। पयस्वतीऽइ
ति पयस्वती। सुदुघेशूरम्। सुदुघेऽइति सु॰दुघे। शूरमिन्द्रम्।

सं

इन्द्रमितीन्द्रम्। तन्तुन्ततम्। ततम्पेशसा। पेशसासम्वयन्ती। सं
व्वयन्तीदेवानाम्। सम्वयन्तीऽइतिसम्। व्वयन्ती। देवानान्देवम्। दे
वम्यजतः। यजतःसहकृत्वे। सहकृत्वेऽइतिसह। कृत्वे ३४ दैव्या
मिमाना। मिमानामनुषः। मनुषःपुरुत्रा। पुरुत्राहोतारौ। पुरुत्रे
तिपुरुत्रा। होतारावविन्द्रम्। इन्द्रम्प्रथमा। प्रथमासुवाचा। सुवाचे
तिसुवाचा। मूर्द्धन्यज्ञस्य। यज्ञस्यमधुना। मधुनादधाना। दधाना
प्राचीनम्। प्राचीनंज्योतिः। ज्योतिर्हविषा। हविषावृधातः।
वृधातऽइतिवृधातः ३५ तिस्रोदेवीः। देवीर्हविषा। हविषाव
र्द्धमानाः। वर्द्धमानाऽइन्द्रम्। इन्द्रञ्जुषाणाः। जुषाणाजनयः।
जनयोन। नपत्नीः। पत्नीरितिपत्नीः। अच्छिन्नन्तन्तुम्। तन्तुमस्य

२३५

यसा। पयसा। सरस्वती। सरस्वती। इडा। इडा देवी। देवी भारती। भा-
रती। विश्वतूर्तिः। विश्वतूर्तिरिति विश्व। तूर्तिः ३८ त्वष्टा दधत्।
दधक्शुष्मम्। शुष्ममिन्द्राय। इन्द्राय वृष्णे। वृष्णे ऽपाकः। अपाको-
ऽचिष्टुः। अचिष्टुर्यशसे। यशसे पुरूणि। पुरूणि वृषा। वृषा
यजन्। यजन्वृषणम्। वृषणं भूरिरेताः। भूरिरेता मूर्धन्। मू-
र्धन्यज्ञस्य। यज्ञस्य सम्। समनक्तु। भूरिरेता इति भूरि। रेताः। अ-
नक्तु देवान्। देवानिति देवान् १० वनस्पतिरवसृष्टः। अवसृ-
ष्टो न। अवसृष्टो न। अवसृष्ट इत्यव। सृष्टः। न पाशैः। पाशैस्त्मन्या।
त्मन्या। समञ्जन्। समञ्जञ्छमिता। समञ्जन्निति सम्। अञ्जन्।
शमिता न। न देवः। देव इति देवः। इन्द्रस्य हव्यैः। हव्यैर्जठरम्

सं

जठरम्। पृणानः। पृणानः स्वदाति। स्वदातियज्ञम्। यज्ञमधुना। मनोहृतेन। हृतेनेति। हृतेन ११८ लोकानामिन्द्रम्। इन्द्रम्प्रति प्रतिसूरः। सूरः इन्द्रः इन्द्रो वृषायमाणः। वृषायमाणो वृषभः। वृषायमाणः इति वृषायमाणः। वृषभस्तुराषाट्। तुराषाडितितु राषाट्। हृतस्तुषा मनसा। हृतस्तुषेति हृत स्तुषा। मनसामोदमानाः। मोदमानाः स्वाहा। स्वाहादेवाः। देवाः अमृताः। अमृतामादयन्ताम्। मादयन्तामिति मादयन्ताम् ११४ आयातु। यावितुः इन्द्रावसे। अवसे उप। उपनः। नः इह। इह स्तुतः। स्तुतः सधमा तु। मधुमादस्तु। सधमादितिसधमाता। अस्तु सूरः। सूरः इति सूरः। वावृधानस्तविषीः। वावृधानः इति वावृधानः। तविषी

ध्रिस्या । यस्य पृथ्वी ः पृथ्वी द्यौः । द्यौर्वा । न त्वम् । त्वम् अभिभूति ।
अभिभूति पृष्यात् । अभिभूतीत्यभि । भूति । पृष्यादिति पृष्यात् अ-
श्वानः । न । इन्द्रः । इन्द्रो हरात् । हरादानः । श्वानः । नः । श्रासात् । श्रसा
दृ भिष्टिकृत् । अभिष्टिकृदनमे । अभिष्टिकृदित्यभिष्टि कृत् । अव
मेपासत् । अपासत् । पासञ्जग्रः । ऽउग्रऽ इत्युग्रः । ओनिष्ट्रैपतिः ।
नृपतिर्वज्रबाहुः । नृपतिरिति नृपतिः वज्रबाहुः सङ्गे । वज्र
बाहुरिति वज्रबाहुः । संगे समत्सु । सङ्गऽइति सम् । गे समत्सु तुर्वणिः ।
समत्स्विति समत् । सु । तुर्वणिः तत्सत् । एतत्सन्निति पत्तुसत् धा
हरिमिष्यातु । हरिमिरिति हरि । भिः । पात्वकः । अर्वाङ्गीचीनः । अ
र्वाचीनो वसे । अव सेरा च से । राधसे च । चेति च । तिष्ठाति वज्री । व

सं

236

ऽस्मीमघवा। मघवारपशी। मघवेतिमघ॑वा। वाविरप्शणामम्। विरप्शीति
वि। रपशी। इममन्यच्छम्। यच्छमन्नु। अन्नुनः। नोवाजसातौ। वाजसाताविति
वाज। सातै ॥२ त्रातारमिन्द्रम्। इन्द्रमवितारम्। अवितारमिन्द्रम्।
इन्द्रंहवेहवेहवेहवेसुहवम्। हवेहवइतिहवे। सुहव॑ꣳशूरम्। सु
हवमितिसु। हवम्। शूरमिन्द्रम्। इन्द्रमिन्द्रम्। ह्वयामिशक्रम्। श
क्रम्पुरुहूतम्। पुरुहूतमिन्द्रम्। पुरुहूतमितिपुरु। हूतम्। इन्द्र॑ꣳ
स्वस्ति। स्वस्तिनः। नोमघवा। मघवाधातु। मघवेतिमघ। वा। धात्वि
न्द्रः। इन्द्रइतीन्द्रः ॥३ इन्द्रःसुत्रामा। सुत्रामास्ववान्। सुत्रामेतिसु
त्रामा। स्ववाँ२॥ऽअवोभिः। स्ववानितिस्व। वान्। अवोभिः
सुमृडीकः। अवोभिरित्यवःभिः। सुमृडीकोभवतु। सुमृडीकः

इति सु । मृडीकः । भवन्तु विश्ववेदाः । विश्ववेदाऽइति विश्व । वेदाः । बा
धतान्द्वेषः । द्वेषोऽअभयम् । अभयङ्कृणोतु । कृणोतु सुवीर्यस्य । सु
वीर्यस्य पतयः । सुवीर्यस्येति सु । वीर्यस्य । पतयः स्याम । स्यामेति स्या
म ४४ तस्य वयम् । वयᳬ सुमतौ । सुमतौ यज्ञियस्य । सुमतावि
ति सु । मतौ । यज्ञियस्येति यज्ञियस्य । सुमताविति सु । मतौ । यज्ञिय
स्येति यज्ञियस्य । स सुत्रामा । सुत्रामा स्ववान् । सुत्रामेति सु । त्रामा । स्व
वाँ२ऽइन्द्रः । स्ववानिति स्व । वान् । इन्द्रोऽअस्मे । अस्मेऽआरात् । अ
स्मेऽइत्यस्मे । आराच्चित् । चिद्द्वेषः । द्वेषः सनुतः । सनुतर्युयोतु ।
युयोत्विति युयोतु । ४५ आ मन्द्रैः । मन्द्रैरिन्द्र । इन्द्र हरिभिः । हरि
भिर्याहि । हरिभिरिति हरि । भिः । याहि मयूररोमभिः । मयूररो

सं

237

मभिरितिमघूररोमभिः। मातवा। वाके। केचित्। चिद्धि। नियमन्।
यमान्त्विम्। विघ्ना। नपाशिनः। पाशिने। नु। प्रतिधन्वेव। धन्वनान्।
धन्वेवेतिधन्व। इव। तां॥ ३॥ ऽऽइहि। इहीतीहि ५१ पवेन्। इदिन्द्रम्।
इन्द्रस्वधाम्। स्वधानाम्बवाजम्। वज्रबाजवसिष्ठासः वज्र
बाहुमिति। वज्र। बाहुम्। वसिष्ठासोऽअभि। अभ्यर्च्चन्ति। अर्च्चन्त्य
र्कैः। अर्कैरित्यर्कैः। सनः। नूस्तुतः। स्तुतोवीरवत्। वीरवद्धातु।
वीरवदितिवीर। वत्। धातुगोमत्। गोमद्यवम्। गोमदितिगोमत्।
यवमात्। पातस्वस्तिभिः। स्वस्तिभिः सदा। स्वस्तिभिरितिस्वस्ति
भिः। सदानः। नःइतिनः ५७ समिद्धोऽअग्निः। समिद्धऽइतिस
म्। इद्धः। अग्निराश्विना। आश्विनातमः। तमोघर्म्मः। घर्म्मोविरा

ठा व्विराहुतः। व्विराडिति वि। राट्। सुतः ऽ इति सुतः। दुहे धेनुः।
धेनुः सरस्वती। सरस्वती सोमम्। सोमꣳ शुक्रम्। शुक्रमिह। इहे
न्द्रियम्। इन्द्रियमितीन्द्रियम्। ५८ तनूपा भिषजा। तनूपेति त
नू। पा। भिषजा सुते। सुतेश्विना। अश्विना। भा। उभा सरस्वती।
सरस्वतीति सरस्वती। मद्ध्वा रजाꣳसि। रजाꣳसीन्द्रियम्। इन्द्रि
यमिन्द्राय। इन्द्राय पथिभिः। पथिभिर्व्वहान्। पथिभिरिति पथि
भिः। वहानिति वहान्। ५९ इन्द्रायेन्दुम्। इन्दुꣳ सरस्वती। स
रस्वती नराशꣳसेन। नराशꣳसेन नग्नहुम्। नग्नहुमिति न
ग्नहुम्। अधाताम श्विना। अश्विना मधु। मधु भेषजम्। भेषज
भिषजा। भिषजा सुते। सुते ऽ इति सुते। ६० आजुह्वाना सरस्व

ती। आजुह्वानेत्या। जुह्वाना। सरस्वतीन्द्राय। इन्द्रायेन्द्रियाणि। इन्द्रि-
याणिवीर्यम्। वीर्यमितिवि॒र्यम्। इडाभिरश्विना। अश्विनाविषम्। इषꣳ
सम्। समूर्जम्। ऊर्जꣳ सम्। सꣳरयिम्। रयिन्दधुः। दधुरितिदधुः
५८ अश्विनानमुचेः। नमुचेः सुतम्। सुतꣳ सोमम्। सोमꣳ शुक्रम्।
शुक्रम्परिस्रुता। परिस्रुतेतिपरि॒स्रुता। सरस्वतीतम्। तमाभर
त्। आभरत्। अभरद्बर्हिषा। बर्हिषेन्द्राय। इन्द्रायपातवे। पात
वऽइतिपातवे ५९ कवष्योन। नव्यचस्वतीः। व्यचस्वतीरश्वि
भ्याम्। अश्विभ्यान्न। अश्विभ्यामित्यश्विभ्याम्। नदुरः। दुरोदि
शः। दिशऽइतिदिशः। इन्द्रोन। नरोदसी। रोदसीऽउभे। रोदसीऽ
इतिरोदसी। उभेदुहे। उभेऽइत्युभे। दुहेकामान्। कामान्त्सर

स्वती। सरस्वतीतिसरस्वती ५३ उषासानक्तम्। उषसेत्युषसा। न
क्तमश्विना। अश्विनादिवा। दिवेन्द्रम्। इन्द्रꣳ सायम्। सायमिन्द्रि
यैः। इन्द्रियैरितीन्द्रियैः। सञ्जानानेस्वपेशसा। सञ्जानाने इति सम्
। जानाने। स्वपेशसासमम्। स्वपेशसेतिसु। पेशसा। समञ्जाते।
अञ्जातेसरस्वत्या। अञ्जाते इत्यञ्जाते। सरस्वत्येतिसरस्वत्या ५४
पातन्नः। नोऽश्विना। अश्विनादिवा। दिवापाहि। पाहिनक्तम्। न
क्तꣳ सरस्वती। सरस्वतीतिसरस्वती। दैव्याहोतारा। होताराभिष
जा। भिषजापातम्। पातमिन्द्रम्। इन्द्रꣳ सचा। सचासुते। सुत इ
तिसुते ५५ तिस्रस्त्रेधा। त्रेधासरस्वती। सरस्वत्यश्विना। अश्वि
नाभारती। भारतीडा। इडेतीडा। तीव्रम्परिस्रुता। परिस्रुतासो

सं

239

मम्। परिस्रुतेतिपरि। स्रुता। सोममिन्द्राय। इन्द्रायसुत्रम्णः। सुत्रुम्मदम्।
सुसुत्रुरितिसुसुत्रुः। मदमितिमदम्। ५८ अश्विनाभेषजम्। भेषज
म्। भेषजम्मधु। मधुभेषजम्। भेषजन्नः। नः सरस्वती। सरस्वतीतिसर
स्वती। इन्द्रत्वष्टा। त्वष्टायशः। यशः श्रियम्। श्रियꣳरूपम्। रूपꣳ
रूपमधुः। रूपꣳरूपमितिरूपम्। अधुः सुते। सुतेऽइतिसुते ५७
ऋतुथेन्द्रः। ऋतुथेत्यृतुथा। इन्द्रोवनस्पतिः। वनस्पतिःशशमानः
शशमानः परि। स्रुता। परिस्रुतेतिपरि। स्रुता। कीलालमश्वि
भ्याम्। अश्विभ्यामित्यश्विभ्याम्। मधुदुहा हि देधेनुः। धे
नुः सरस्वती। सरस्वतीतिसरस्वती ५५ गोभिर्न्न
नसोमम्। सोममश्विना। अश्विनामासरणपरि। ॥ ॥

स्रुता। परिस्रुतेतिपरि॰स्रुता। समतानम्। अवन॰ सरस्वत्या।
सरस्वत्यास्वाहा। स्वाहेन्द्रे। इन्द्रेसुतम्। सुतम्मधु। मध्वितिमधु ५५
अश्विनाहविः। हविरिन्द्रियम्। इन्द्रियन्नमुचेः। नमुचेर्धिया। धिया
सरस्वती। सरस्वतीति। सरस्वती। आशुक्रम्। शुक्रमासुरात्। आ
सुराद्वसु। वसुमघम्। मघमिन्द्राय। इन्द्रायजभ्रिरे। जभ्रिरऽइ
तिजभ्रिरे ५६. यमश्विना। अश्विनासरस्वती। सरस्वतीहविषा।
हविषेन्द्रम्। इन्द्रमवर्धयन्। अवर्धयन्नित्यवर्धयन्। सबिभे
भेद। बिभेदबलम्। बलम्मघम्। मघन्नमुचौ। नमुचावासुरे।
आसुरेसचा। सचेतिसचा। ५७ तमिन्द्रम्। इन्द्रम्पशवः। पशवः।
सचा। सचाश्विना। अश्विनोभा। उभासरस्वती। सरस्वतीतिस

सं

250

रस्वती। दधाऽ इति। अभि। अभ्यनूषत। अनूषतहृषा। हविषेयज्ञ।
यज्ञऽ इन्द्रिये। इन्द्रियैतितीन्द्रिये॥ ६२ यऽ इन्द्रे। इन्द्रऽ इन्द्रियम्।
इन्द्रियन्दधु। दधुः सविता। सविता वरुणः। वरुणो भगः। भगाऽ
इति भगः। सुत्रामा। सुत्रामा हविष्पतिः। सुत्रामेति सु। त्रामा।
हविष्पतिर्यजमानय। हविः। पतिरिति हविः। पतिः। यजमाना
यः। सश्चत। सश्चतेति सश्चत॥ ६३ सविता वरुणः। वरुणो दधत
दधद्यजमानाय। यजमानाय दाशुषे। दाशुषऽ इति दाशुषे। आ
दत्त। अदत्त नमुचेः। नमुचेर्वसु। वसु सुत्रामा। सुत्रामा बलम्। सु
त्रामेति सु। त्रामा। बलमिन्द्रियम्। इन्द्रियमितीन्द्रियम्॥ ६४ वरु
णः क्षत्रम्। क्षत्रमिन्द्रियम्। इन्द्रियम्भगेन। भगेन सविता। सावि

ताश्श्रियम्।श्रियमितिश्रियम्।सुत्रामायशसा।सुत्रामेतिसुत्रामा।
यशसाबलम्।बलन्दधानाः।दधानायज्ञम्।यज्ञमाशत।आशते
त्याशत १५ अश्विनागोभिः।गोभिरिन्द्रियम्।इन्द्रियमश्वेभिः।अश्वे
भिर्वीर्यम्बलम्।बलमितिबलम्।हविषेन्द्रम्।इन्द्रꣳसरस्वती।
सरस्वतीयजमानाम्।यजमानमवर्द्धयन्।अवर्द्धयन्नित्यवर्द्धयन्
१६ तानासत्या।नासत्यासुपेशसा।सुपेशसाहिरण्यवर्त्तनी।सुपे
शसेतिसु।पेशसा।हिरण्यवर्त्तनीनरा।हिरण्यवर्त्तनी॥ इतिहि
रण्यवर्त्तनी।नरेतिनरा।सरस्वती।हविष्मती।हविष्मतीन्द्र।
इन्द्रकर्म्मसु।कर्म्मसुनः।कर्म्मस्वितिकर्म्मसु।नोवत।अवते
त्यवत १७ ताभिषजा।भिषजासुकर्म्मणा।सुकर्म्मणेतिसु।सु

सं

241

कर्म्मणेति। सुऽकर्म्मणा। सा। सुतऽया। सुतऽया सरस्वती। सुतयेति सु।
तऽया। सरस्वतीति सरस्वती। सह वृत्रहा। वृत्रहा शतक्रतुः। वृत्रहेति वृ
त्रऽहा। शतक्रतुरिन्द्राय। शतक्रतुरिति शत। क्रतुः। इन्द्राय दधुः। द
धुरिन्द्रियम्। इन्द्रियमितीन्द्रियम्। विपिपानाः सरस्वति। विपिपानाऽ
इति वि। पिपानाः। सरस्वतीन्द्रम्। इन्द्र कर्म्मसु। कर्म्मस्वात। कर्म्मस्वि
ति कर्म्मऽसु। आऽवत्। आवतेत्यावत ८८ यस्मिन्नश्वासः। अश्वासऽऋषभा
सः। ऋषभासऽउक्षणः। उक्षणो वशाः। वशा मेषाः। मेषाऽअवसृ
ष्टासः। अवसृष्टासऽआहुताः। अवसृष्टास इत्यव। सृष्टासः।
आहुताऽइत्या। हुताः। कीलालपे सोमपृष्ठाय कीलालपऽइति
कीलाल। पे। सोमपृष्ठाय वेधसे। सोमपृष्ठायेति सोमपृष्ठाय। वे

धत्तेह्रदा। ह्रदामतिम्। मतिञ्जनय। जनयचाहम्। चाहमग्न
ये। अग्नयः ऽग्नये ८९ अहाव्यग्ने। अग्नेहविः। हविरास्ये। आस्यं
तते। तेस्रुचीव। स्रुचीऽवघृतम्। स्रुचीवेतिस्रुची। इव। घृतञ्च
म्वीव। चम्वीऽवसोमः। चम्वीवेतिचम्वी। इव। सोमः इतिसोमः।
वाजसनिꣳ रयिम्। वाजसनिमितिवाज। सनिम्। रयिमस्मे। अ
स्मेसुवीरम्। अस्मेः इत्यस्मे। सुवीरम्प्रशस्तम्। सुवीरमितिसु।
वीरम्। प्रशस्तन्धेहि। प्रशस्तमितिप्र। शस्तम्। धेहियशसम्। य
शसम्बृहन्तम्। बृहन्तमितिबृहन्तम् ९० अश्विनातेजसा। तेजसा
चक्षुः। चक्षुः। प्राणेन। प्राणेनसरस्वती। सरस्वतीवीर्यम्।
वीर्यमितिवीर्यम्। वाचेन्द्रः। इन्द्रोबलेन। बलेनेन्द्राय। इन्द्रा

सं

दधुः । दधुरिन्द्रियम् । इन्द्रियमितीन्द्रियम् ८१ गोमदूषु णासत्या ।
गोमदिति गोमत् । ऊऽइत्यू । सु नासत्या । नासत्याश्वावत् । अश्वावद्यातम् ।
अश्वावदित्यश्वऽवत् । यातमश्विना । अश्विनेत्यश्विना । वर्त्ती रुद्रा । रुद्रा नृ
पाय्यम् । नृपाय्यमिति नृऽपाय्यम् ८२ न यत् । यत्परः । परो न । नान्तरः ।
अन्तरऽआदधर्षत् । आदधर्षद्वृषण्वसू । आदधर्षदित्याऽदधर्षत् । दधर्षद्वृष
ण्वसू । वृषण्वसूऽइति वृषण्ऽवसू । दुःशंसः । दुःशंसो मर्त्यः । दुःशंसऽइति दुःऽशं
सः । मर्त्यो रिपुः । रिपुरिति रिपुः । ८३ ता नः । नऽआ वोढम् । आ वो
ढम् । वोढमश्विना । अश्विना रयिम् । रयिं पिशङ्गसंदृशम् । पिशङ्गसं
दृशमिति पिशङ्गऽसंदृशम् । धिष्ण्या वरिवोविदम् । वरिवोविदमिति वरिवः
विदम् ८४ पावका नः । नः सरस्वती । सरस्वती वाजेभिः । वाजेभिर्वाजिनीवती । वाजिनी

248

वतीतिवत्वाजिनी। वती। यज्ञंवष्टु। वष्टुधियावसुः। धियावसुरिति
धिया। वसुः। १५ चोदयत्री सूनृतानाम्। सूनृतानामितिसु। चेतन्ती
सुमतीनाम्। सुमतीनामितिसु। मतीनाम्। यज्ञन्दधे। दधेसरस्वती।
सरस्वतीतिसरस्वती १६ महोऽअर्णः। अर्णःसरस्वती। सरस्वतीप्र।
प्रचेतयती। चेतयतिकेतुना। केतुनेतिकेतुना। धियोविश्वाः। विश्वा
वि। विराजति। राजतीतिराजति १७ इन्द्रायाहि। आयाहि। याहिचित्र
भानो। चित्रभानोसुतः। सुतइमे। इमेवायवः। वायवऽइतित्वायवः। अण्वीभिस्तनापूतासः।
पूतासऽइतिपूतासः १८ धियेषितः। इषितोविप्रजूतः। विप्र
जूतः सुतावतः। विप्रजूतऽइतिविप्र। जूतः। सुतवतऽइतिसुत।

स

वनः। उपब्रह्माणि। ब्रह्माणि हरिवः। हरिवऽइतिहरिवः। सुतेदधिष्व। दधिष्वनः। नस्त्वनः। चनऽइतिचनः ८ युष्मिन्नापिबतामुपिबताम्मधु। मधुमरस्वत्या। सरस्वत्यासजोषसा। सजोषसेतिसजोषसा। इन्द्रः सुत्रामा। सुत्रामा हृत्रहाय। सुत्रामेरगजामा। हृत्रह्मस्त्वषु त्वामसामू। हृत्रहेतिहृत्रहा। जुषन्ता ८ सोमस्यमत्। सोमस्यमधु। मधितिमधु ८। इममे॥ ६०॥ इतिवाजसनेयूसंहितापदक्रमविंशतिमोध्यायः २०॥ ७॥ [illegible] वेदसमाप्ता एवं ईम माघशुक्लपूर्णिमायां रविवारे संवत् १९०२७ जेष्ठमध्ये

249